

శ్రీ:

కు వ ల యా శ్వ చ రి త్ర ము ఒ క ప రా మ ర్భ ము

రచన :

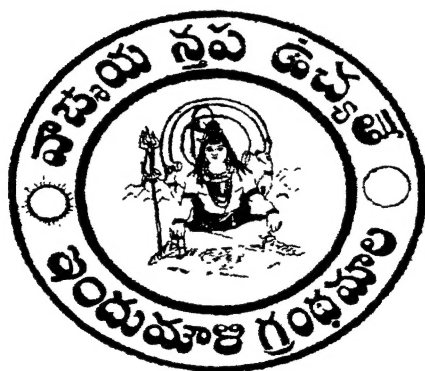
భాషాప్రవీణ

డాక్టర్ పుయ్యూరు లక్ష్మీనరసింహారావు,

పి.బి.ఎల్., ఎమ్.ఏ., ఎమ్.ఫిల్., పి.హెచ్.డి.

సంస్కృతోపన్యాసకుడు, విజ్ఞాన్ రెసిడెన్షియల్ కాలేజీ,

వడ్లమూడి - 522 213.

ప్రచురణ :

వడ్లమూడి గ్రంథమాల,

సెలపాడు - 522 217,

రావు - కాదాకా & జిల్లా (ఆంధ్ర)

శ్రీః

ఇందుమౌళి గ్రంథమాల - ప్రథమపుష్పము

కువలయరాశ్వ చరిత్రము ఒకపరామర్శము

రచన :

భామాప్రవీణ

డాక్టర్ వుయ్యార్యు లక్ష్మీ నరసింహారావు,

పి.ఓ.ఎల్., ఎమ్.ఏ., ఎమ్.ఫిల్., పిహెచ్.డి.,

సంస్కృతోపన్యాసకుడు, విజ్ఞాన్ రెసిడెన్షియల్ కాలేజి,

వడమూడి - 522 213

౨౬

ప్రచురణ :

ఇందుమౌళి గ్రంథమాల,

సెలసాడు - 522 217,

గుంటూరు - తాలూకా & జిల్లా (ఆంధ్ర).

సర్వస్వమ్యములు రచయితవి] 1988 [వెల రూ. 50-00

ప్రథమముద్రణ : ప్రభవ. జనవరి. 1988.

ప్రతులు : 1,000.

ఇది పిహెచ్.డి., పట్టముకొను 27-12-1985నాడు
నాగార్జునవిశ్వవిద్యాలయమునకు సమర్పింపబడినసిద్ధాంతగ్రంథము

ప్రతులు : 1. న్యూ స్టూడెంట్స్ బుక్ సెంటర్.
అరందల్ పేట, గుంటూరు-2.
ఫోను : 22984.

2. ఇండ మౌళిగ్రంథమాల,
సెలపాడు-522 217,
గుంటూరు - తాలూకా ఖి జిల్లా (ఆంధ్ర).

ముద్రణ : ఆదిత్య ప్రింట్స్, గంగానమ్మ పేట - తెనాలి.

శ్రీః అశీస్సులు

శ్లో॥ సారస్వతస్య తపస
సిద్ధిం దీర్ఘాయుషా సమం దిశతామ్ ।
నరసింహరాయనామ్నే
వాగధౌ దమ్పతీ శివా వస్మై ॥ 1

క. బుధరాట్యం సేవనమున
సుధి వై, నరసింహరాయ ! సూక్తిసుధాశ్రీ
నిధి వై, శుభ్రయశశ్రీ
నిధి వై కలకాల మీపు నిలుపుము ధరపై. 2

క. కృత మది మఱవకు మెన్నఁడు,
మతి గర్వము చేర నీకు, మాన్యులయెడ ను
ద్ధతిఁ జూపకు, ధర్మపథ
స్థితి తప్పకు శ్రేయ మందుతెరు విది వత్సా ! 3

క. కూలంకష మగురీతుల
నాలోడనచేసి కువలయాశ్వచరిత్రం
జేలినవారలబిరుదం
జేలితి దీర్ఘాయు వందుమీ ! నరసింహా ! 4

చ. ఇల కలయంతకాలము మహేశ్వరిసత్కృపతోడ నెంతయున్
వెలసి, మహోత్తమంబు లయి విశ్వజనీనము లై ననత్కృతుల్
వెలయఁగఁ జేసి, నద్గురులవిశ్రుతకీర్తికి వన్నె వెట్టుచున్
వెలయుము శిష్యపర్య! కవివీరులవాక్కు లమోఘముల్ సుమీ ! 5

‘వ్యాకరణవిద్యాప్రవీణ’ ‘ఉభయభాషాప్రవీణ’
‘సాహిత్యాలంకార’ ‘సహస్రావధాని’
‘విద్యావాచస్పతి’

తెనాలి, }
1988. }

‘మధురావిజయ, ఉత్తరహరివంశాదిగ్రంథవాఙ్మత’
పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

శ్రీ:

అంకితము

నీ॥ ఎవ్వని సాహసం బెల్లవిద్యాధుల
ప్రగతికై వేసినరాచబాట,
యెవ్వని యూహమ్ము లెల్లవేళల నూత్న
విద్యాప్రమాణముల్ వెదకు చుండు,
నెవ్వని దాతృత్వ మెచ్చుగా వ్యక్త మై
యర్థసంఘములకున్ హర్ష మిచ్చు,
నెవ్వని హాసమ్ము లెల్ల వారికిఁ జంద్ర
కలవలెన్ హాయినిం గలుగఁజేయు,

నీ॥ సజ్జితాపువంశాబ్ధిశశాంకునకును,
మహితరత్నయ్యనామసమంచితునకు,
సనుపమానవిజ్ఞానసంస్థాధిపతికి,
సుకృతి కంకితము మదీయసుకృతి యిది.

పెరిపాడు,

సంక్రాంతి, 1988.

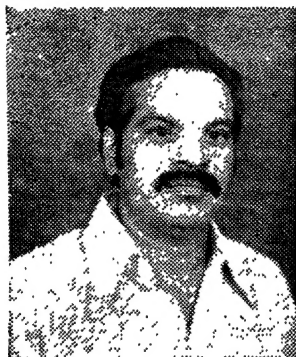
}

జిట్ట

గ్రంథకర్త

కీ॥ శే॥ శ్రీనీలసెట్టి బసవేశ్వరరావు, B. A., గారు

జననము : 15_5_1944

మరణము : 26-12-1984

సంస్మృతి

గీ. నాదువిద్యాభివృద్ధికి మోదమునను
సాయ మొనరించినట్టోపిశాలహృదయ !
ప్రాణమిత్రమా ! నాదువిద్యాభివృద్ధి
గాంచకమునుపె విధి కబళించె మిమ్ము;
నాఁటిసాయమ్మ మది నెంచి నేఁటివేడ్క
నిట్లు మిమ్ముల సంస్మరియించు చుంటి,
సీలినెట్టవంశాబ్ధినిర్మలశశి !
ప్రణతి శ్రీబసవేశ్వరరాయవర్య !

ఇట్లు

పుయ్యారు లక్ష్మీనరసింహారావు

ఒక్కమాట

Dr. Y. B. GANGADHARA RAO, M.A., Ph.D.,

READER, DEPARTMENT OF TELUGU

ఆ

ORIENTAL LANGUAGES,

NAGARJUNA UNIVERSITY.

VICE-PRESIDENT, PLACE NAMES SOCIETY OF INDIA.

PRESIDENT, TELUGU PLACE NAMES SOCIETY.

రాజమహేంద్రవరంలో మోసులెత్తి, కొండవీట చిగురుదొడిగి, విజయ నగరాన మొగ్గబొడిగి, తంజావూర వండబారింది తెలుగుకవిత. స్థూలంగా తెలుగుసాహిత్యచరిత్ర ఈనాలుగునాళ్లలోను పెనవేసుకుంది. తంజావూరులో వండబారినకవిత్యం సరిపడనికొండరిదారి వేరు. ఆదారి చాలమందికి సరిపడని సంగతి. అదలావుండగా ప్రకృతపరిశీలనాగ్రంథము కువలయాశ్వచరిత్రము ఆసీమకు అనతిదూరంలో గల చెంజిసీమలో పుట్టింది. కృతికర్త సవరము చిననారాయణ. పేరుకే చిన్న. కవిత్యం వలకడంలో ప్రౌఢుడు. ఇది నేనే అంటున్నమాట కాదు. కవిత్యకర్త మెరిగినవండితు లంతమంది అన్నమాట. గ్రహించిన ఇతివృత్తమూ అందరెరిగినదే. దానిని విపులీకరించడానికి అతడెన్నుకున్న రీతి సామాన్యమైనదే. అమాటకొస్తే దక్షిణాంధ్రసాహిత్యమంతా చూడటానికి పైపైన అంతా ఒకేమూసలో ఉన్నట్లు కన్పిస్తుంది. నిజానికి అలా కన్పించేవి ఏవో కొన్నియక్షగానాలు తప్ప. అక్కడ వెలువడినవాటికి దేనిగొప్ప దానికే వుంది. అతీరు కువయాశ్వచరిత్రంలోను వుంది. అదేదో తగుదునంటూ పనిగట్టుకుని నేను వివరింపనవసరం లేదు. ఏమంటే కొన్నికావ్యాలను పరిచయం చేయి పూను కోవడం వాటిని అఘాకరించడమే అవుతుంది.

అదలావుండగా మాలక్కినరసింహారావు దీనిపై 'డాక్టరేట్' పట్టంనిమిత్తం పగిలీలించడానికి పూనుకున్నాడు. అంటే ఇదికూడ కావ్యపరిచయం క్రిందనే జను అవుతుంది గదా ! మరి అలాంటి అవసరం దీనికి వుందా ? మరి పైన అలా అన్నారేమి ? - అనవచ్చు. అదిగో ఆమాట చెప్పబోతున్నాను.

నిజానికి ఈమాట అదిలో నాదగ్గర పరిశోధనకు చేరినప్పుడు నరసింహారావుతోనే చెప్పాను. కారణ మేమంటే, ఏదో కావ్యాన్ని గ్రహించడం—అర్థతాత్పర్యాలు (అవీ సొంతం కాదు) వివరించడం. ఇదీ సిద్ధాంతగ్రంథ మనడం నేడు పరిపాటి అయిపోయింది. తనకనే సిద్ధాంతగ్రంథం విలక్షణంగా ఉండకూడదు. సలక్షణంగా ఉండా లన్నాను. ఆమాటమీదే నడిచాడు, మాట నిలిబెట్టుకున్నాడు. శీర్షిక అన్నీ సామాన్యంగానే కనిపించవచ్చు—పూర్తిగా చదవండి. మీకై మీరు నిగ్గు తేల్చండి. అతడు మాట నిలిబెట్టుకున్నతీరు అర్థమవుతుంది. అందుకే నేను కూడ ఈపరిశోధనాగ్రంథంలో ఇది వుంది అది వుంది అని చెప్పాలనుకోలేదు. బహుశా సాఅభిప్రాయం కోరడంలో అతనిఅభిమతం కూడ అద్దై వుండదు. వదార్థం వడ్డించి వుంచగా, వండినతీరుగూర్చి ముచ్చట లెందుకు ?

అయితే ఒక్కమాట. ఈగ్రంథంపై ఇప్పటికి రెండుపరిష్కరణలు వచ్చాయి. ఇది మూడవపరిష్కరణ. తెలుగుదనంలో మూడు కెంతప్రాచాన్య ముందో వివరించాల్సిన అవసరం వుందనుకోను. దానినీ చదువరులకే వదిలి వేస్తున్నాను.

మాలక్ష్మీనరసింహారావు తనసిద్ధాంతగ్రంథాన్ని వదాన్యశేఖరులైన శ్రీఎల్. రత్తయ్య, ఎమ్.ఎస్సి., ఎమ్.ఇడి., డి.జె., గారికి అంకితమివ్వటం ముదావహవిషయం, బొచిత్వవిలసితం.

ఇదేవిధంగా మానరసింహారావు సహృదయాష్టాదకర మైతవరిశోధన గ్రంథాలు నిర్మించి వాగ్దేవి నారాధిస్తాడని ఆశిస్తున్నాను. ఆశీర్వాదిస్తున్నాను.

“విద్యా గురూణాం గురుః”

—శ్రీభర్తృహరి

ఇటు

(సం.) యార్లగడ్డ బాలగంగాధరరావు

భూమిక

Dr. V. RAMACHANDRA CHAUDARY,

M.A., Ph.D.,

PROFESSOR AND HEAD,
DEPARTMENT OF TELUGU,
UNIVERSITY OF MADRAS,
MADRAS - 600 005.

తెలుగులోని ప్రాథమిక ప్రబంధములలో 'కువలయాశ్వచరిత్ర' మొకటి. తత్కర్త సవరము చిననారాయణనాయకుడు. చెంజికి చెందినకవి. 17వ శతాబ్ది ప్రథమార్థమున (1645-49. మా.పుట-32) చెంజిరాజ్య మేలినవర దేంద్రునికి సమకాలికుడు. బంధువు కూడ నై యుండవచ్చును. ఎంతవండి తుడో అంతభావుకుఁ డతఁడు. అందుచేతనే, శ్లేషప్రియుఁ డైనను తనకవిత్వమున దానికి పెత్తన మీలేదు.

ప్రాథమిక ప్రబంధపరిశీలనము అంత సులభ మైనవని కాదు. గొప్ప ప్రతిభా పాండిత్యము యిన్ననే గాని, కువలయాశ్వచరిత్రవంటి ప్రబంధమును జేపట్టి దానివైశిష్ట్యమును సమగ్రముగా నావిష్కరించుట కుదురనివని. ప్రతిభావ్యుత్పత్తులతోఁబాటు విమర్శకుఁడు నిష్పాక్షికదృష్టి కూడ కలిగిననర్హుడయ్యుండు గావలెను. చిరంజీవి లక్ష్మీనరసింహారావు అట్టివాఁడు. అతనికి పట్టికుతూహలమే గాక, ప్రాథమిక ప్రబంధపరిశీలనకుఁ గావలసిన యర్హత లన్నియు సమరి యున్నవి. అందుచేతనే యీ విమర్శగ్రంథ మంత విశిష్టముగా రూపొందినది.

ఇది నరసింహారావు తన డాక్టరేట్ డిగ్రీ కొఱకై రూపొందించిన సిద్ధాంతవ్యాసము. తనరచన సతఁడు 16 దశములుగా విభజించినాఁడు. వీనిలో కువలయాశ్వచరిత్ర గొప్పదనమంతయు నించుకై నను పొల్లు వోకుండ నావిష్కరింపఁ గలిగినాఁడు. ఈతఁడు తన గ్రంథమును సుపరిష్కృత మొనర్చుకొని, తరువాత నెతద్విమర్శకుఁ గడంగుట మెచ్చందగి యున్నది. ఆపారపరిష్కరణమున కొకదశమునే ప్రత్యేకించినాఁడు. పాఠపరిష్కరణ మందిఱును చేయఁదగినవని కాదు. పాండిత్యప్రకర్ష గలిగి, కవిత్వరహస్యము

తెలిగినవారు చేసినపాఠపరిష్కరణమే ప్రళంసార్థ మగును. ఈపాఠపరిష్కరణవిషయమున నరసింహారావు ప్రదర్శించిన సూక్ష్మపరిశీలనకృతి ప్రథమదశమున విశద మగును. ఈపరిష్కరణకార్యము ప్రామాణిక మైనతత్ప్రబంధవిమర్శలో నాటని కెంతో తోడ్పడినది.

తక్కినదశములలో ప్రబంధగతములైనయమ్యైయంశములను తలస్పర్శముగాఁ బరిశీలించి అవి నారాయణనామకుని ప్రతివాప్యర్పణల నెట్లు విరూపించు చున్నవో వివరించి యున్నాఁడు.

తృతీయదశమునందలి “భేదసాన్యకములు-సమన్వయమార్గములు” అన్న శీర్షికయు, చతురదశములోని అలంకారపరిశీలనమును రచయితపరిశీలనాకృతికిని, పాండితీవటిమకును చక్కనినిర్వచనములు. షష్ఠదశమునందలిపాత్రచిత్రజరసపరిపోషణములను గుఱించిన రచన సంగ్రహసమగ్ర మైనది. ఏడవదశమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినశ్లేషవైచిత్రి యెల్లరకును మెచ్చుగొల్పునది. అష్టమదశమునందలిరచన ఆచ్యతెలుఁగునకు సంబంధించినయితనియవగాహనను దెలుపు చుండఁగా, నవమదశములోనిసంస్కృతవిభాగమునకు సంబంధించిన వ్యాకరణవిశేషానుశీలనము నరసింహారావు తనసంస్కృతవ్యాకరణపరిజ్ఞానమును ప్రదర్శించినపుట్ట మగు చున్నది.

దశమదశములోని ‘విదుపైటచెఱుగు’ పద్యమునందలి ‘మొగమింతచేసికొను’ అనుమాటల కీతఁ డిచ్చిన వివరణము సరస మై యున్నది. ద్వాదశదశమున నీఁబడినపర్యాయపదములపట్టిక యీపరిశోధనకార్యము నీతఁ డెంత శ్రద్ధాసక్తులతో నిర్వహించెనో తెలుపును.

త్రయోదశదశమున 1-75పద్యమున “సురపట్టణ + అధ్య + అంత—రోధి” అని చేయఁబడినపదచ్ఛేదము సముచిత మై యుండి కవిహృదయమును బట్టి యిచ్చు చున్నది. 4-5లోనిఇక్షుధనుష్కరూపసమర్థన మితనివ్యాకరణశాస్త్రపరిజ్ఞానమును ప్రదర్శించును. “రహిఁ బాదమహిమచే” ననుపద్యమున “తాతి నారి నొనర్చ” ననుప్రయోగవిషయమున కతఁడు చేసినయర్థవిరూపణమతని సూక్ష్మగ్రాహితకు నిదర్శనము. ‘చేయెచ్చు’ ప్రయోగస్వారస్యమును

అనుక్షణము ఆశీస్సు లందించుటయే కాక, నేను వేడినతోడనే ప్రామాణికవచనములతో భూమిక నిర్మించి యిచ్చి, యాష్టస్తకమునకు నిండుదనమును చేూర్చి, ఆతులితవాత్సల్యముతో ఆశీర్వచఃపీయూషధారలు కురిపించి నాకొనంద మందించినారు.

ముందుగా ఈగురుశ్రయమునకు కృతజ్ఞతాభివందనములు.

మఱియు పరోక్ష

ముగ నాచదువును ప్రోత్సహించు చున్నపెద్దలు— శ్రీమాన్ నిమ్మగడ్డ రామమోహనరావుగారు (మంగళగిరి మండల ప్రజాపరిషదధ్యక్షులు), శ్రీమాన్ డాక్టర్ వయ్యూరు విజయభాస్కరరెడ్డి, M. B. B. S. గారు (తెనాలి), మాబాబాయి శ్రీమాన్ సింహాద్రి జగన్నాథాచార్యులు, M. A, B. O. L., గారు (తెనుఁగుపండితులు, గోదావరిఖని), మా మేనమామ శ్రీమాన్ మాదు సూర్య ప్రకాశరావుగారు (సంస్కృతోపన్యాసకులు, తాడికొండ) — వీరికిని కృతజ్ఞతాంజలి.

ఈగ్రంథరచనాకాలమున ఆర్థికముగను, హార్దికముగను సహకరించి ప్రోత్సహించినసహృదయవర్త్యులు ఈకృతిస్వీకర్త శ్రీమాన్ ఎల్. రత్నయ్య, M. Sc, M Ed, D. J., గారు (విజ్ఞానవిద్యాసంస్థాధిపతి) — వీరికిని కృతజ్ఞతాంజలి.

ఇంకను గ్రంథరాజములు బహూకరించి ప్రోత్సహించిన మిత్రవరేణ్యులు— శ్రీములుకుల్ల వేంకటవరప్రసాదరావు (ప్రొ॥ శ్రీఆంధ్రకాపీవర్కు, తెనాలి)

భాషాప్రవీణ శ్రీమై నేని నాగభూషణం, P. O. L., (తెనుఁగుపండితుడు, కొల్లూరు)

“ శ్రీబృందావనం గోపాలాచార్యులు, P. O. L., (తెనుఁగు పండితుడు, పెనమట్టు)

“ శ్రీచిలుమూరు రామలింగేశ్వరరావు, P. O. L., (తెనుఁగు పండితుడు, తెనాలి)

భాషాప్రవీణ శ్రీలన్నదానం వేంకటసుబ్బహ్మణ్యం, M. A., P. L. O.,
(తెనుగు పండితుడు. హైదరాబాదు)

శ్రీమేళుచెఱువు శివరామకృష్ణ, B. A., LIT., (ఛీనో.
హైదరాబాదు)

సోదరి శ్రీమతి జ్యోతి, M. A., M. Phil., (తెనాలి)

శ్రీఈదర అప్పారావు(వేంకటకృష్ణాయపాలెము)[ఈమిత్తర తమ్ముడు
వారసత్వముగ తమకు సంక్రమించినచెందువందలగ్రంథములను నాకు బహుశ
రించినయుదారశీలి] - వీరి కందఱకును కృతజ్ఞతాంజలి.

ఈగ్రంథముద్రాకారము ఆర్థికసాహాయ్యము చేసినసహాధ్యక్షులకులకు కృతజ్ఞ
తాంజలి, విద్యార్థులకు శుభాశీస్యములు.గతకాలమున లభించినయార్థికసాహ
య్యము చాలక ముద్రణకార్యము కుంటువడి యుండగా, నూతనవిద్యార్థులలోని
చిరంజీవియం. శ్రీకాంత్ మఱియు యస్. పిరేందర్ ఆనువిద్యార్థిద్వయము సహ
చరవిద్యార్థులనుండి చందాలు సేకరించి సమర్పించి సహకరించెను.వీరికిని, మా
విద్యార్థులందఱకు మరల శుభాశీస్సహస్రములు.

ఈగ్రంథముద్రణకు ఆనుమతించినవిశ్వవిద్యాలయాధికారులకును, ఇందలి
ప్రథమదశమును 1987ఆగస్టు, సెప్టెంబరు సంచికలలో ప్రచురించిన స్రవంతి
సాహిత్యమాసపత్రికాసంపాదకులకును కృతజ్ఞతాంజలి.

ఈప్రస్తుతము నిటు ఆందముగ ముద్రించి యిచ్చినఆదిత్యప్రింటర్సు సోద
రులకు కృతజ్ఞతాభినందనకములు. విశేషించి యీసోదరత్రయములోని మధ్య
ముడు మాప్రియమిత్రము, సతీర్కుడు. సహృదయవండ్రుడు భాషాప్రవీణ
శ్రీకూర్మనాథ్. M.A., P. O.L., ఎన్నోయిబ్బందలను ఎదుర్కొనినన ఈగ్రం
థము సుచితముగ ముద్రించి యిచ్చినాడు. ఈతనిమేలు మఱవరానిది

ముద్రణకాలమున అడుగడుగున ధైర్యవచనములతో ప్రోత్సహించినమిత్రు
వర్యుడు శ్రీసహెచ్.నరసింహారావు, M.A., B. Ed. -ఇతనికిని, ఈ ప్రస్తుత
విక్రయదాద్యత స్వీకరించిన న్యూస్టాడెంట్సుకు సెంటరు ప్రొఫ్రయిటరు
శ్రీరమేష్ గారికిని కృతజ్ఞతలు!

ఇట్లు
పుయ్యార్బారు లక్ష్మీనరసింహారావు

నానుడి

శ్లో॥ వాచం వాణీం గిరం భూషాం భారతీం గాం సరస్వతీమ్ |
బ్రాహ్మీం వర్ణాత్మికాం దేవీం వందే ప్రణవమాతరమ్ ||

ప్రపూర్వకాలమునుండియు శ్రీమద్ భారత భూమండలమందలివిద్యత్సభలలో విద్యద్గోష్ఠులు, విమర్శవిమోదములు జరగుచుండినవి. అధునాతనకాలమున సాహిత్యవిమర్శములు వేదికలమీదకన్న కాగితములమీద మిన్న గా సాగుచున్నవి. ఇట్టివిమర్శములయందు ఈసిద్ధాంతవ్యాసరచనావిధాన మొకటి. ఈవిధానమున నాసిద్ధాంతవ్యాసమునకై “సవరము చిననారాయణనాయకకవిచిరచిత్రకువలయాశ్వచరిత్ర” మనునయిదాశ్వాసములప్రబంధము గ్రహింపఁబడినది. చిత్రవిచిత్రకథాచమత్కృతులు గలిగి, అద్భుతజాతివార్తల కాలవాల మై, సహజసంభాషణాత్మక మయినయీప్రబంధముపై నేను నిర్మించినయీసిద్ధాంతవ్యాసము షోడశదశసమలంకృతము.

కథాకథనములో కళాపూర్వోదయమును, సంభాషణానిర్వహణములో విజయవిలాసమును స్ఫురింపఁజేయున దీప్రబంధము. చేతుడు (2-38) వంటి స్వేచ్ఛాప్రయోగములు, యుగప్రభావమును ప్రతిబింబించునతీవేలశృంగారము ఈకావ్యమున కన్నించు చున్నను దాదాపు కావ్యమంతట కవిజాగరూకత కూడ కన్పించు చున్నది. ముంజేతికంకణమున కర్దము నిడుటవంటిప్రయత్నము నిట చేయక, చిననారాయణునిహృదయద్వారములను తెఱచి సహృదయవరేణ్యుల నాహ్వానించు చున్నాను.

ఈవ్యాసరచనలో విశ్రాంతికై అటనట విసంధి పాటించఁబడినది. ఆక్కడక్కడ భావస్పష్టతకై ‘అయితే’, ‘కాకపోతే’ వంటివ్యావహారికములు ప్రయోగింపఁబడినవి. మఱియు (శిష్ట)వ్యవహారమున నున్నయన్యదేశ్యములు కూడ అచ్చటచ్చట నుపయోగింపఁబడినవి.

శ్రీగురుదేవులకృపావీక్షణము, బంధుమిత్రులప్రోత్సాహబలమును నాకుడియెడమల నందడండలు గా నుండుటఁజేసి నేనీవదువునఅకువచ్చి, యీవ్యాసము నిట్లు నిర్మింపఁగలిగితిని పర్యవేక్షకులవారిసహకారబలమువలన నిరయించుకొనినసమయమునకు సమర్పింపఁగలిగితిని. ఇందలిజాగోగులన్నియూధీకారము సహృదయశిరోమయిలదే!

నెలపాడు

సుదీక్షనవిధేయుఁడు

సంక్రాంతి, 1988

పుయ్యారూప లక్ష్మీ నరసింహారావు

కృతజ్ఞతలు

ఉ. పొందిమేలు కెందమునఁ బొందుగ మాటిమాటికిం దలం
చం దగు మానవా? కిల సత్తమశీలము పన్నె తెక్కఁగా;
నిందుకు భిన్నరీతిఁ జరియించిన శీలవిభూష మాసిపో
వుం దగువ్యంగ్యవైభవము పొందనికావ్యలలామకై వడిన్.

సంస్కృతకళాశాలలోనే కాక, తాము ఉద్యోగవిరమణ చేసినతరువాత కూడ దళాబ్దికాలమునుండినాకు పాణినీయాదులు బోధించుచు, ఆర్థికసాహాయ్యము కూడ చేయుచున్నగురుదేవులు బ్రహ్మశ్రీ పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిల వారు. వారు ఉత్తరహరివంశవ్యాఖ్యానిమగ్నమానసు లయ్యు నాపలుపందియములు తీర్చినారు. ఈసందర్భమున అపరిమితవార్యల్యముతో ఆశీర్వచస్సుదావృష్టి పరిపించి నూతనోద్దేజమును నాకు చేకూర్చినారు.

పరిశోధనకాలమున నపరిమితవాత్సల్యపీయూషధారలు కురిపించుచు, అడుగడు సముచితసూచన లిచ్చుచు నాసిద్ధాంతగ్రంథరచనావిధానమును ప్రోత్సహించినపర్యవేక్షకగురుదేవులు శ్రీమాన్ మూర్తిగజ బాలగంగాధర రావు గారు. ఎందఱో పరిశోధనపర్యవేక్షకులు పరిశోధకవిద్యార్థులచేత పెంచడాకిరిచేయించుకొను చున్నయీరోజులలో పరిశోధకవిద్యార్థులను పరిశోధనరంగమునకే పరిమితము చేసినమహానుభావులు వీరు. అలనాటియాదరణయే కాక ఈనాడు 'ఒక్కమాట'లో పెక్కువాక్యములసారమును కూర్చి, యీముద్రణగ్రంథమునకు క్రొత్తపన్నె చేకూర్చి, ఆశీర్వచనామృతవృష్టి పరిపించి నన్ను మురిపించినారు.

అలనాడు మదరాసువిశ్వవిద్యాలయమున ఎమ్.ఫిల్., పరిశోధనకాలమున పర్యవేక్షకులై పరిపరివిధముల ప్రోత్సహించుటయే కాక ఈనాటికి అడుగడుగున ఆశీస్సులందించు చున్నగురుదేవులు శ్రీమాన్ వి. రామచంద్రచౌదరి గారు. వీరు కూడ పరిశోధకవిద్యార్థులను పరిశోధనరంగమునకే పరిమితము చేసినమహానుభావులు. దూరదేశముననుండి ఉత్తరప్రత్యుత్తరముల ద్వారమున

గూడ నితఁడు సుసందర్భముగా గ్రహించినాఁడు. ‘దాశాధినాథ’ పాఠప్రతిపాదనము, తద్వివరణము గూడ సందర్భబుద్ధితో నరసము లై యున్నవి.

చతుర్దశదశమున నీఁబడిన ‘అజునియనుగ్రహంబున’ అనుభారతపద్యములో అకాడెమీప్రతిలోనిపాఠము ‘ఉదాత్తయశఃపరిపూరితంబు కై’ అని యే యున్నది. నరసింహారావు దానిని చూడకపోయినను పాఠరూపమును సరిగానే యూహించినాఁడు.

“అని మఱియుఁ బెస్కుపేళ్లన్” అను పద్యమున “వినతశిరస్కుం, డను ముకుళీకృతహస్తుం, డను నై యే నుండ దేవుఁ డతిశయకరుణన్” అని యుండఁదగు నని నాయభిప్రాయము. కాని, అప్పట్ల నాల్గవపాదమున నఖండ యతి సంగీకరింపవలసివచ్చుటచే, అది యిష్టము లేక అకాడెమీప్రతిలో “దేవుఁడు ప్రసాదమునన్” అని తత్పరిష్కర్త యాపాఠమును మార్చి యుండు ననిపించును. లేదా “హస్తుండును” అనునదియే పాఠ మనుకొన్నచో “దేవుఁడు స్తుతికరుణన్” అని యుండఁదగును. “దేవుఁడు ప్రసాదమునన్” అను కూర్పులో బిగువు లేదు. “ఒరుగక వగఱపై” అనుపద్యమున “రణమున వారిచే రాలు టొండె” అని గాని, “రణమున వారిచే నణఁగు టొండె” అనిగాని పాఠ ముండఁదగును.

‘ఇంటికావలికి’ అన్నపద్యములో సుత్రార్థమునఁ గ్రాసయతి యను కొన్నచో, “జనెనువారు”, యతి యనుకొన్నచో “అరుగువారు” అని పాఠ ముండనోపును.

‘ఇది మదాలస’ అనుపద్యమున ‘మఱి దీనిప్రాణ మైన’ అని నరసింహారావు చేసినసవరణము బాగున్నది. కాని, “అరుగుదెంచె నొకో! దీనిప్రాణ మైన, యల్లకుండల యిప్పు డే మయ్యె నొక్కొ!” అన్నచో రచన మఱింత లయాత్మకముగా నమరును.

‘నంటున నొక్కవేళ’ అనుపద్యమున “అరుగం గత మేమి యొకో” అనునవరణము బాగుండు ననిపించును. ‘రాజతాచలే’ త్యాదిపద్యపాదమును “రాజతాచలరాజరాజహంసప్రజ, రాజితతనుకాంతియోజ మెఱయ” అనియు సవరింపవచ్చును.

లక్ష్మీనరసింహారావు చేసినతక్కినసవరణ లన్నియు విశిష్టార్థసూచకము లై, రమ్యము లై, యున్నవి.

పంచదశదశములో వివరింపఁబడినకవితాలమునాఁటిసాంఘికాభారవ్యవహారములు, షోడశదశమునఁ జేయఁబడిన సాభిప్రాయపదపరామర్శము, అనుశీలింపఁబడినయితరవిషయములు నరసింహారావుపాండితీపటిమను ప్రకటించుచున్నవి.

ఇంకను నితఁ డటనట ఆభారములకై ఆంధ్రమహాభారతమునందలి పదనెన్నిదిసర్వములనుండియు సుదాహరణము లిచ్చి యున్నాఁడు. నాకు తెలిసినంతలో నేవిద్యార్థియు ఈవని చేయలేడు. ఈభారతప్రయోగప్రదర్శన మీతని నిరంతరసాహితీనిరతికి నిదర్శనము కాఁగలదు.

ఈవిమర్శగ్రంథమునందలిగుణములను స్థాలీప్రలాకముగా మాత్రమే చూపితిని. గ్రంథమున స్థాలిత్యములును ఉండవచ్చును. “గ్రహంపరు జాణలు జాటుపాటులన్”.

చిన్నవయస్సులోనే యింతటిపాండిత్యమును సంపాదించినచిరంజీవి లక్ష్మీనరసింహారావు ఇతోఽధిక మగుసాహితీసేవలో తనజీవితమును షణ్ణీత మొనర్చుకొనఁగలఁ డనుటలో నాకు సందేహములేదు. పండితలోకము నరసింహారావుకృషిని మెచ్చుకొనఁగల దని యాసించుచు అతనికి నాహృదయపూర్వక మైనయాశీస్సుల నందించు చుంటివి.

ఈగ్రంథము శ్రీరత్నయ్యగారి కంకిత మగుట బంగారమునకు పరిమళ మబ్బుట. సహృదయశేఖరు లైఁనశ్రీరత్నయ్యగారి కృతినిఁ గైకొనుట కన్ని విధముల నర్హులు. ఈయత్తమకృతికి స్వీకర్త యయినశ్రీరత్నయ్యగారిని అభినందించు చున్నాను.

“విద్వాన్ సర్వత్ర పూజ్యతే”

(సం.) వి. రామచంద్రచౌదరి

సంకేతసూచిక

ఆ. తె. కో.	:	అచ్చతెలుగుకోశము
ఆం. సా. అ.	:	ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ
ఆది.	:	ఆదిపర్వము ఆరణ్యపర్వము
ఆనుశాసనిక.	:	ఆనుశాసనికపర్వము
ఉద్యోగ.	:	ఉద్యోగపర్వము
కావ్య.	:	కావ్యప్రకరణము
గుణ.	:	గుణప్రకరణము
ప్రౌఢ.	:	ప్రౌఢవ్యాకరణము
బాల.	:	బాలవ్యాకరణము
మొ.	:	మొదలగునవి
విరాట.	:	విరాటపర్వము
శ్లో.	:	శ్లోకము
సభా.	:	సభాపర్వము
సూ.	:	సూత్రము
సూ. ని.	:	సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు

గమనిక : ౧. ఋగ్వేదోదాహరణసంఖ్యలు క్రమము గా మండలము అనువాకము, సూక్తము, ఋక్కు- అనువానివి గా గమనింపవలయును.

౨. పాణినీయోదాహరణసంఖ్యలు క్రమము గా అధ్యాయము, పాదము, సూత్రము అనువానివి గా గమనింపవలయును.

సవరింపులు : ౩. ఈ గ్రంథభాగమున 4వపటలో 'సహ్యం' అనుదానివి 'సహ్యః' అని సవరించుకోవలెను. ౩1వపటలో "పృథుని పృథ్విఁడు విశ్వగుఱ్ఱుఁడు. అతనికొడుకు అద్రి. అద్రి కుమారుఁడు యువనాశ్వుఁడు. యువనాశ్వునిసూనుఁడు శ్రావస్తకుఁడు. అతనినందనుఁడు బృహదశ్వుఁడు. బృహదశ్వుని సూనుఁడు కువలాశ్వుఁడు ...." అని సవరించుకొనవలయును.

౫. 149వ పేజీలో 2వ పంక్తిలో 'విష్ణుచో' ను 'ఇష్టు' అని, 167లో 14వ పంక్తిలో 'జంబకపులు' అని; 17వ పంక్తిలో 'గంచువదను' అని; 174లో 14వ పంక్తిలో 'వజ్జులవారు' అని; 175లో 1వ పంక్తిలో 'యనునది' అనియు చదువవలెను. 182లో చివరి పద్యమును 'భూపాలమథన! జంబూ ద్వీపేశ్వర!' అని సంబోధన చిహ్నములతో చదువవలెను.

౬. 191లో అధ్యుచ్చికలో 3వది "శమ్పూర స్వర్ణహరిణః" అని; 199లో అధ్యుచ్చికలో 1వది "సుత్రామా బిడౌజా స్థితకుక్షరః" అని; 205లో 8వ పంక్తిలో ".... స్తంభేరమ మూర్ధన్యంధును..." అని; 210లో 8వ పంక్తిలో 'దంఢ మొసంగ' అని; 214లో కడపటి పంక్తిలో 'కావ్యాదర్శము' అని; 215లో 6వ అధ్యుచ్చికలో '.... నాన్య ద్రవభజ్జన్య ....' అని; 224లో 11వ పంక్తిలో "లంచవంచంబు లొసంగి" అని; 229లో 24వ పంక్తిలో "అవయవార్థగ్రహణమున సార్థకములు. కొమ్మ కనుకనే...." అని; 231లో 24వ పంక్తిలో "తత్ర కుంజరయూథాని .." అని; 235లో 17వ పంక్తిలో 'సంస్కృతప్రాకృతాదులలో....' అని; 237లో 4వ పంక్తిలో '....వాందునపుడు' అని; 240లో 12వ పంక్తిలో 'కూర్పుటలోఁ గూడ నీతఁడు....' అని; 241లో 14వ పంక్తిలో 'ఇందఱ కిన్నివిధముల....' అని; 242లో 11వ పంక్తిలో '... గ్రహింపనగును' అని; 243లో 8వ పంక్తిలో "నుపదేశ మొసంగు" అని; 244లో 1వ పంక్తిలో 'మార్కండేయమునుండి' అనియు నవరించుకొనవలయును.

ఇట్లు

గ్రంథకర్త

విషయసూచిక

ఆశీస్సులు	౩
అంకితము	౪
సంస్కృతి	౫
ఒక్కమాట	౬
భూమిక	౮
నానుడి	౧౨
కృతజ్ఞతలు	౧౩
సంకేతసూచిక	౧౬
 ప్రథమదశము : పాఠపరిష్కరణము	1- 25
ద్వితీయదశము : కవిజీవితపరిచయము	26- 33
తృతీయదశము : కథానుశీలనము	34- 62
సంస్కృతమహాభారతములో కువలాశ్వుడు	34
ఆంధ్రమహాభారతములో కువలాశ్వుడు	35
సంస్కృతభాగవతములో కువలయాశ్వుడు	37
ఆంధ్రభాగవతములో కువలయాశ్వుడు	38
సంస్కృతమార్కండేయపురాణములోని కువలయాశ్వునికథ	38
ఆంధ్రమార్కండేయపురాణములోని కువలయాశ్వునికథ	45
ప్రబంధకథ	49
భేదసాదృశ్యములు-సమన్వయమార్గములు	55
ప్రబంధకవి చేసినమార్పులు-సాధించిన ప్రయోజనములు	57
 చతుర్థదశము : కావ్యసామగ్రి	63- 87
అలంకారములు	63
వర్ణనలు	72

పాత్రలు	77
వృత్తులు	79
పాకములు	82
గుణములు	84
పంచమదశము : ఛందస్సేంద్ర్యము	88-105
సీసవిలాసము	92
యతులగతులు-ప్రాసవిలాసములు	96
షష్ఠదశము : పాత్రచిత్రణము-రసపరిపోషణము	106-115
సప్తమదశము : శ్లేషవైచిత్రీ	115-129
అష్టమదశము : అచ్చతెనుఁగుసాబగులు	130-141
నవమదశము : వ్యాకరణవిశేషానుశీలనము	142-161
సంస్కృతము	143
ఆంధ్రము	154
దశమదశము : జాతీయములు-సామెతలు	162-173
జాతీయములు	168
సామెతలు	172
ఏకాదశదశము : అనుస్మృతులు	174-185
సంస్కృతకవులప్రభావము	175
ఆంధ్రకవులప్రభావము	179
ద్వాదశదశము : పర్యాయపదపర్యాయలోకము	185-204
శ్రీపర్యాయములు	187-193
తత్సమములు	187
అచ్చతెనుఁగులు	192
మన్మథపర్యాయములు	194-197
తత్సమములు	194
అచ్చతెనుఁగులు	195
రాజన్ పర్యాయములు	197-204

తత్వములు	197
అచ్చతెనుగులు	203
త్రైయోదశదశము: సందేహములు-సమాధానములు	205-211
చతుర్దశదశము : ప్రమాదపరిశీలనము	212-221
పంచదశదశము : కవికాలసాంఘికాచారములు	222-227
షోడశదశము : ముక్తవిషయసంగ్రహము	228-244
సాభిప్రాయపదపరామర్శము	228
అపూర్వపదప్రయోగచాతుర్యము	230
ఇతరకవికృతకువలయాశ్వచరిత్రకృతులు	235
ప్రబంధమండలిలో కువలయాశ్వచరిత్రస్థానము	237
కావ్యప్రయోజనవివేచనము	241
ముగియిక	243
అనుబంధము I : ఉపయుక్తగ్రంథమాలిక	245-257
౧. సంస్కృతము	245-249
నిఘంటువులు	245
లక్షణగ్రంథములు	246
లక్ష్యగ్రంథములు	247
ఇతరములు	249
౨. ఆంధ్రము	249-257
నిఘంటువులు	249
లక్షణగ్రంథములు	250
లక్ష్యగ్రంథములు	251
ఇతరములు	255
అనుబంధము II : అష్టకసాహాయ్యము	258-259
అనుబంధము III : గ్రంథకర్తృపరిచయము	259-260

శ్రీః

ప్రథమ దళము

పాతపరిష్కరణము

శ్లో॥ వాగ్ధావివ సంపృక్తా వాగర్థక్షతపత్తయే ।

జగత్తఃపితౄకా వందే పార్వతీవరమేశ్వరమ్ ॥

ప్రాచీనకావ్యపరిష్కరణ మనునది గ్రంథనిర్మాణమునకన్నను కష్టరమయినకార్యము. కవిహృదయము నొకపడకుండ, కవిరాకన్నాసౌందర్యమునకు కళంకము కలుగకుండ, విద్యార్థినిశోచింపని వినుచుచున్నట్లు, సహృదయావతంసము లాహో యనునట్లు పరిష్కరింపగలగలేము ఓమంతురే యేతత్కార్యమున కుపక్రమింపవలయును. ఇందుల కితరులు సిద్ధపడినచో వారికే కాక కావ్యగౌరవమునకు కూడ హాని కలుగక మానదు.

ఆదికావ్యమునుండియు వీన్నెన్నోకావ్యములు పరిష్కరణచిత్కకు గుఱియయినవి. అందు కొన్ని స్వరూపము నందినవి, కొన్ని విరూపము నొందినవి. ప్రాచీనకావ్యములు నవీనపరిష్కరణములకు గుఱి యగుటకు వ్రాయనకాగ్రడ ప్రమాదములు, కృమికీటకాదులదాడులు, ముద్రాపకులచిన్నచూట్లు మున్నగునవి హేతువులు. పలుప్రబంధములకు పరిష్కరణ మావశ్యక మయినట్లే యీ ముద్రితకువలయాశ్వచరిత్రమునకును పరిష్కరణావశ్యకత కలిగినది. ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీవారు ముద్రించినట్టియాప్రబంధముందు లేఖకదోషములు, సంపాదకులప్రమాదములు, ముద్రణమునకు చెందినచొసగులు మున్నగునవి సవరణల నాసించు చున్నవి. పరిష్కృతి లేనిచే తక్కినపరిశోధన సాగని స్థితియందు ఈకృతి ముద్రిత మయి యున్నది. తనుకనే పరిష్కరణశీర్షకము కూడ ఈసిద్ధాంతవ్యాసమునం బొకభాగ మయినది. ఇం దతిముఖ్యము లయిన చొసగులను మాత్రము సవరించి సాధుపాఠము లిచ్చుటకు శక్తికొలది ప్రయ

త్వము జనుగును. ఇవ్వుట్టున అశ్వానక్రమము, పశ్చిమంధ్యాక్రమము పొదిలవఁ బడు చున్నవి.

౧. అవతారికయందు సరస్వతీస్థానము చెందినపద్య ముట్లు ముద్రితము—

శా. వీణాదండచలత్కరోజ్జ్వలవిభిల్ వేల్గ న్నఖోద్యద్రుచి
 శ్రేణుల్ మించుగ గానరక్తిఁ జిగిరించెం బూచె నంచున్ మదిం
 గాణల్ మెచ్చఁగఁ బాట పాడి, పతికిన్ సంతోషముం గూర్చునా
 వాణీసరజనేత్ర నారనరావళిం గృపం బ్రోపుతన్ ! (1-6)

‘వేల్గ న్నఖోద్యద్రుచిశ్రేణుల్’ అన్నసమాసమునందు ‘శ్రేణుల్’ అను చోట ద్విత్యశకారము ప్రమాదపతతము. ‘రుచి’ శబ్దము ఇకారాంతస్త్రీలింగమే కాని సకారాంతముకాదు. (1) కనుక శవర్ణదేశమున కిది తావు లేదు. అందు వలన ‘రుచిశ్రేణుల్’ అని శకారరేఫసంయోగముతోనే యుండవలయును.

మూఁడవపరణమున “మదిం గాణల్ మెచ్చఁగఁ బాటపాడి పతికిన్ సంతోషముం గూర్చు” అనుచో “మదింగాణల్” అన్నచోట బిందులేఖనమునకంటె బిందుస్థానమున (నకార) సంశ్లేషలేఖనము యతిసంగతికి నావశ్యకము. (2) కనుక “మది గ్గాణల్ మెచ్చఁగఁ పాట పాడి పతికి న్సంతోషముం గూర్చు” అను రీతిని పరిష్కృతపాఠము. పరిష్కరణరేశ మిది యనిపించినను యతినిర్వహణమునం ద్రగస్థానము దీని కుండుటనుబట్టి యిదియు నిందు గణనీయ మనఁ దగినదే !

౨. కువలయాశ్వపరిత్రకర్త శ్లేషయందు ముక్కువ కలిగినకవి. ఇతఁడు వసు చరిత్రాదులందువలె నక్లిష్టశ్లేషమును తనపద్యములందు నెలకొల్పుటకు ప్రయత్నించినాఁడు. ఇది పరిష్కరణప్రకరణము. శ్లేషప్రకరణము వేఱుగా నున్నది. అందువలన పరిష్కరణమునుగూర్చియే యిచ్చట ముచ్చటించఁబడును. హను మన్నుతికి చెందినపద్యమునందలిప్రథమపాదము క్రిందివిధముగ ముద్రింపఁ బడెను.

(1) స్యుః ప్రభా రుగ్రుచిస్త్రివీట్ భా భాశ్చవి విద్యుతి దీప్తయః-అమరకోశము

(2) సంయుక్తయతి-అనంతనిఘండము, 1.108.

సీ. అల కురుప్రజనాథు నడగఁగ్రొక్కు నటంచు

నల కురుప్రజనాథు నడగఁగ్రొక్కె

(1-8)

ఈ పద్యమునందు లగినిఁ దిని శ్లేషము సమన్వయించుటకు వ్రాయన కాండ్రప్రమాదము లద్దంకు లగు చున్నవి. ఒకటిరెండవములసంస్కరణము జరపిన నునంగలముగా నహ్మదయహ్మదయంగమ మిగునిట్లు శ్లేష బొందు వదును. భారతరామాయణకథావిశేషములు శ్లేషమాలమున నిందు బొందువలవఁ బడినవి. తనసోదరుఁ డగుభీముఁడు ద్వాపరయుగమున జురపదోచ్చమహా కార్యము రెట్టివియో యెఱుంగఁజెప్పుచు అట్టమహాకార్యములను హనుమంతుఁడు శ్రేతాయుగమున నాచరించి చూపు చున్నాఁడు. అట్టమహాకార్యములం దొక దానిని పేర్కొను చున్నది పైపద్యపాదము. ఇక్కడ 'కురుప్రజనాథుఁడు' అను నొప్పుడు కురువంశస్థులసంఘమునకు ప్రభు వనుస్థితి మై పుర్యోచ నుఁడు చెప్పఁబడును. వాని నడగఁగ్రొక్కు చున్నాఁడు భీమసేనుడు. భీమ దుర్యోధనులగదాయుద్ధముప్పుడు తొడలు విఱిగి క్రిందవడినదుర్యోధ' నునిరలను తనయెడమకాలితో తిప్పినాఁడు భీమసేనుఁడు. ఇత నాంజనేయుఁడు చేసినమహా కార్య మిట్టిదే యీపాదద్వికీయార్థమున వచింపఁబడవలసి యున్నది. కాని, 'కురు ప్రజనాథుఁడు' అనునొప్పుడు అమహాకార్య మేదియు రెండవయర్థమున సరిగా ప్రతిపాదిత మవుట లేదు. అందులకే సంస్కరణ మావశ్యక మయినది. 'కురు ప్రజనాథుఁడ'ననునది అది యట్లే యుండునేమో అని యనునంతటిభావతిజనక ము గా నున్నది. కాని, సూక్ష్మేషికతో పరిశీలించి చూచినప్పుడు కవి యిట 'కుల ప్రజనాథుని' అనియే అనినాఁ డనిపించును. 'అలకుల' అనురీతిని అనుప్రాసము గూడ అనుగత మై కవిహృదయ మిట్టిదే యని విప్పి చెప్పును. నాచనసోమ నాచునివలె చిననారాయణ యనుప్రాసముల ననగళముగ నడుపును. ఇత నిప్పుడు సమన్వయ మెట్లో చూడవలయును. అల కులప్రజనాథుఁడు— 'అల' ప్రసిద్ధార్థక మిట. కులప్రజనాథునితో అన్వయము గలది. కులప్రజ మనగా (తన) వెంశ స్థులసమూహము అనఁగా కొరవులు. వారికి నాథుఁడు ప్రభువు; దుర్యోధనుడు 'అల' అనునది ప్రసిద్ధార్థక మయి ఆశపరాజరాజప్రమును సూచించును. ఆతని నడగఁగ్రొక్కుట భీముఁ డొనర్చినాఁడు. (1)

(1) శ్రీమదాంధ్రమహాభారతము, శల్యపర్వము, 2-277, 278.

ఇక హనూమంతునిపక్షమున 'అల'పూర్వమున్న ప్రసిద్ధాంతము. 'కుల ప్రజాశబ్దమునకు కులవర్వతములనమూహ మని యుండు. 'కుల' శబ్దము 'కుల గిరి' అనుదానిలోనియేకదేశ మై 'నామైకదేశే నామగ్రహణమ్' అనున్యాయమున కులవర్వతమును చెప్పును. సత్యభామ 'సత్య' యగుటయు, భీమసేనుడు 'భీముడు, అగుటయు నీన్యాయము ననుసరించియే. కులగిరులలో శ్రేష్ఠ మైనది మహేంద్రపర్వతము. ఈ కులవర్వతములను—

శ్లో॥ మహేంద్రో మలయః సహ్యాం శుక్తిమాన్ ఋక్షపర్వతః ।
వింధ్యశ్చ పారిమాత్రశ్చ సప్తైవాత్ర కులాచలాః॥

అని మార్కండేయగ్రంథము వచించు చున్నది. (1) కులవర్వతపరిగణ నమునందు మొట్టమొదట లెక్కింపబడుటయే మహేంద్రపర్వతశ్రేష్ఠత్వమునకు నిదర్శనము. వెఱుగా దానిశ్రేష్ఠత నిరూపింపనక్కఱలేదు. అమహేంద్రగిరిని లంకకు పయనమగుచు నాంజనేయుడు పాదములతో గట్టిగా నడుముట వాల్మీకి రామాయణమునందును, (2) పాదములతో నడగగ్రొక్కుట అయ్యలరాజు రామ భద్రకవి రామాభ్యుదయమునందును (3) స్పష్టముగ వచింపబడినను ఇట్లు 'కురు' అనుటకు 'కుల' అనుసంస్కరణ మవశ్యంభావి యగు చున్నది. ఈరామాయణ భారతపురాణాదివిజ్ఞానము కరతలామలక మైననే కాని యిది యిట్టి దని తెలియ రాదు. ఇట్టి పరిష్కరణములు సరిగా జరిగిననే కాని కవికావ్యములగౌరవము బోధపడదు.

౩. ఇం బొకపద్యమున కృతిపతి యయిననారాయణరాజు వర్ణింపబడు చున్నాడు. ఇందలి ప్రతిపాదము విష్ణ్వదులతో శ్లేషభిత్తికను అభేదాభ్యవసాయ మేర్పఱచి అతిశయోక్తిని బోషించు చున్నది. ఆపాదములతో మూడవ దిట్లు ముద్రింపబడినది—

(1) అధ్యాయము 57, శ్లోకము 10. (ప్రాచీనాంధ్రచరిత్రకథాగోళము, పుట 259).

(2) కిష్కింధాకాండము, 67-43, 44.

(3) రామాభ్యుదయము, 6-84, 93.

సి. విజగన్నుతిశాలియాజితేః ప్రచండ

పరదండమహాలియన్ ప్రౌఢిః గాంచు అని.

(1.16)

ఇది 'అజితేః ప్రచండపరదండమహాలి' అనియున్న అరసున్నరౌఢి పాఠము అనన్వితము. ఇందు 'అజితేః' అనునది కర్తృవాచకపదము. ప్రథమాంత మనుట యింక చెప్పనక్కరలేదు. తక్కినపాదములను కూడ పరామర్శించినచో నిది కర్తృవాచక మనుష్యయము సుస్పష్టము గా రెలియవచ్చును. ఇది నారదునివిహారము (లోకసంచారము)నకు, నారాయణరాజురణవిహారమునకు శ్లేషతో నభేదము వచింపఁడు చున్నది. 'జగన్నుతిశాలి' అనునది నారదునిపక్షమున కేళితో అన్వయించును. నారాయణరాజుపక్షమున నారాయణరాజును వచించును. నారదపక్షము - అజన్య అపత్యం శుమాన్ అజిః(1) = బ్రహ్మదేవుని కుమారుఁడు. దీనికి నారదుఁ డని యర్థము. ('దశరథస్య అపత్యం శుమాన్ దాశరథిః' వంటిది). అరనియొక్క కేళి = విహారము. (లోక) సంచారమని యర్థము. (ఇది విశేషము). ప్రచండ = చాగుగా దృఢ మయిన, పర = చాల గొప్ప దయిన, దండ = దండము కల, మహతి = మహతి యను వీణ కలది ('మహతి' యని నారదుని వీణకు పేరు), (2) అన్ ప్రౌఢిన్ = అనెడి గొప్పతనమును, కాంచున్ = పొందునో. నారాయణరాజుపక్షము - జగన్నుతిశాలి యయిన నారాయణరాజుయొక్క, అజి కేళి = రణవిహారము, ప్రచండ = మిక్కిలి భయంకరు లయిన, పర = శత్రువుల యొక్క (కర్తృణి

(1) అతఙ్గో (పాణి 4.1.95) (వృద్ధిః)

(2) మహతీ నారదస్య స్యా త్సరస్వత్యాస్తు కచ్చపీయాదవప్రకాశము. నారదుఁడు వీణానిర్వాణములతో లోకసంచార మొనర్చుట మాఘాదులు వర్ణించుచున్నవి.

శ్లో॥ రణద్విరాఘట్టనయా నభిస్వరః పృథగ్విభిన్నశ్రుతిమండలైః స్వరైః॥

స్ఫుటీభవద్ధ్యమవిశేషమూర్చనా మపేక్షమాణం మహతీం ముహూర్మహః॥

— మాఘకావ్యము, 1.10

షష్ఠి), దండ = దండనముచేత, మహతి = గొప్పది, ఆన్(ప్రాధిన్(1) = అనేడి ఘనతను, కాంచున్ = పొందునో - అని యర్థము.

కావున నిట ప్రథమాంత పాఠముగా సంస్కరణ మవశ్యంబావి, చూడుడు! భాషావైచిత్ర్యము. ఒక్క అరసున్న యెంతపని చేసినదో! ఇట్టి యరసున్నల తార్కాణు లిం దెన్నెన్నో యున్నవి.

౪. శ్రీ రంగరాయనిదేవేకులను పేర్కొనుపద్య మిట్లు ముద్రితము -

తే. అల శ్రీరంగరాయధరాధినేత,

దేవతాభక్తినికురుంబ తిమ్మమాంబ,

వరసరోవర కాదంబ తిరుమలాంబ

దనకు దేవేరు లై ముదం, బెనయ వెలసె. (1.55)

ఇందు 'దేవేరులు' అనుదానితో తిమ్మమాంబాతిరుమలాంబల కన్వయము. వానికి విశేషణములు 'దేవతాభక్తినికురుంబ, వరసరోవరకాదంబ' అనునవి. ఇందున్నయరసున్నలు వీనిని ద్వివితీయాంతములుగా నొనర్చు చున్నవి. అప్పుడు దేవేరులు అనుప్రథమాంతమునకు తిమ్మమాంబ, తిరుమలాంబ అనునవి గాని; తిమ్మమాంబ, తిరుమలాంబలకు దేవతాభక్తినికురుంబ, వరసరోవరకాదంబ అనునవి గాని విశేషణము లగుట పొసఁగదు. ప్రథమాంతములు గావలయు నివి. అందులకే యివటియరసున్నలను త్రోసిరాజనవలయును. ఈ యరసున్న ఎదో ప్రమాదపతిత మనుటకైనను ఒకటి కాదు, రెండు కాదు, మూడున్నవి. కనుక పద్యాన్వయము నెఱుంగక కూర్చినవియే యని తలంపవలసి యున్నది. ఇంక సవరింపు గలిగినపద్య మిట్లుండును -

తే. అల శ్రీరంగరాయధరాధినేత

దేవతాభక్తినికురుంబ తిమ్మమాంబ,

వరసరోవర కాదంబ తిరుమలాంబ

తనకు దేవేరు లై ముదం బెనయ వెలసె - అని,

(1) ప్ర + ఊడి = ప్రాధి = ఉక్తివైచిత్ర్యము (బహువిగముల కొని యాడుట).

“ ప్రాధి రుక్తేః పరిపాకః, పరిపాకో (నామ) వైచిత్రీవిశేషః ”

— ప్రతాపయద్రీయము, గుర్రపకరణము ' 32.

౫. ఋతద్వజానికోటను వర్ణించుపద్యముప్రథమ పాద మిట్లచ్చయినది —
 ఉ. కోటకు నస్థిరభార మొనగూర్చుతఁటిం బలియిప్పునేమఁజెం (1-72)

ఇందు ‘అస్థిరభార’ యనుపదములోని ‘స్థి’ తరువాతి ‘ఁ’ వర్ణ మదనముగ ముద్రింపఁబడి అర్థహీనినే కాక ఛందోభంగమును కూడ కలిగించుచున్నది. కావున దానిని తొలఁగించి ‘కోటకు నస్థిభార మొనగూర్చుతఁటిం — అనునట్లు రూపొందింపవలయును. ఈవిధముగ అదనపుటక్షరములు ముద్రింపఁబడుటవలన కలిగినయసాధుపాఠములు (1-86) మొదలగు పద్యములందును గలవు.

౬. ఋతద్వజానిదినచర్యను వర్ణించుపద్యమునందలితృతీయపాద మిట్లు ముద్రితము —

సీ. ఒకవేళ మంత్రిగాయకముఖు లొలువఁగా
 సుముఖుఁ డై నిండోలగంబున నుండు (1-93)

ఇందు ద్వితీయార్థమునందలి ‘నిండోలగంబున’ అనునప్పటికిందు పూర్వకబువర్ణకమువలన ఛందోనియమము భంగపడు చున్నది. అందువలన అబిందుపూర్వకబువర్ణక స్థానమున ‘ము’ వర్ణకమును చేర్చి ‘నిండోలగమున నుండు’ నని పఠించినయెడల ప్రాసయతి సమకూడి పైదోషము వైతొలఁగును.
 ౭. కువలయాశ్వుఁడు గాలవమునిసీమ కేఁగునపుడు పౌరజ్ఞత్యాంగనలు రతనాలు జాతివిడుచుటను వర్ణనము చేయుపద్య మిట్లచ్చవేయఁబడినది—

మ. చనవు ప్తీఅఁగ మ్రొల నూల్కొలుపుబల్ సామ్రాజీభూపంబువా

ననకు నేవ్విలుముద్దరాండు కచము ల్పార్పంగఁ బుత్యాంగనా,

వనజనృబ్ధకరావతచ్చిత్తమణు ల్వర్ణింప చత్రంబుపై

ననువౌ బంగరుగుబ్బప్రొద్దుఁ దలఁత్రాలై ముంచఁ జంచదగ్గతిన్. (2-58)

ఇందలి తృతీయచరణారంభమున ‘వనజనృబ్ధ’ అనుచోటి ‘నృబ్ధ’ పదము అర్థసంగతి లేనిదిగా కానవచ్చు చున్నది. గ్రంథపరిశీలనమును బట్టి యీకవి పాణినీయపారగుఁ డని విశద మవును. తదనుగుణముగ నీతఁ డిచట ‘నృబ్ధ’

అని ప్రయోగించి యుండును. అది లేఖకాదుల ప్రమాదమున 'న్యబ్జ' అయినది.(1)

ఇట ముత్తయిదువలు పద్మములవంటితమచేతులు అధోముఖములు (న్యబ్జములు) చేసి కువలయాశ్వునిశిరముపై రెల్లనిఘణులు జాబవిడుచుచున్నారు. అవి అతఁడు రాజవిహ్నుముగా ఛరించినవత్త్రముపై నున్న ఒంగరు గుట్టపై పడుచున్నవి. ఆగుట్టు సూర్యుఁ డనునట్లు దేదీప్యమానముగా ప్రకాశించుచున్నది. ఆసూర్యునిపై పోయు చున్నముత్యాలసేనఁద్రా లనునట్లు ఆమణులు ప్రకాశించు చున్న వని యిట కవిపఠన. కవికన పాండిత్యప్రకర్షను విశదపఱచుచు ప్రయోగించినయీమహాప్రయోగము ఒక్కొక్కొక్క తొలఁగుటచేత నింతటిదురస్థికు లోనయినది. అందులకే యిట్టివిద్యత్కృపులగ్రంథపరిశీలనమున తగినజ్ఞానము, తగినజాగరూకత చాల నావశ్యకము అని మనవి. ఇట్టిచొనఁగులచటచట నీకావ్యముద్రణమున చొరలినవి. ఇందుండి అవి తొలఁగవలసి యున్నవి. మచ్చున కిది యొకటి యుదాహరింపఁబడినది ఈ 'న్యబ్జ' శబ్దమును శ్రీహర్షుఁడు ప్రయోగించినాఁడు.(2)

౮. కువలయాశ్వునిశిరముపై హములను గూర్చి చారులవలన వినినపాతాళ కేతువు అహంకరించు చున్నవిధమును తెలుపుపద్యము క్రిందిరీతిగా వచ్చుకాఁబడదది —

మ. తనవారు ల్గని వచ్చి దైన్యమున నేతద్వార్త వినింపఁగా
విని, మీసంబులు దిద్ది, దైత్యుఁ డహహా వీరా వడిన్ వచ్చి పో
రను నన్నుం గదియించువారు ? మఱి వారా నన్ను మార్కొందు రం
చనుమానింపక వచ్చి నిల్వఁగలవీరాగ్రేసరు, ల్పాశరే ! (2-100)

(1) భుజన్యబ్జౌ పాణ్యపతావయోః అని పాణిని (7-3-61).

'న్యబ్జః కుబ్జే కుశస్రవి అధోముఖేఽపిచ ....' అని హైమము.

(2) శ్లో॥ ఊర్వాస్త్రితన్యబ్జ కటాహ కల్పే

యద్వోమ్ని దీపేన దినాధిపేన ।

న్యభాయ త ధూమ మిలధురుత్వం

భూమౌ తమః కజ్జల మస్థల త్కిమ్ ॥ నైషధము, 22-31.

‘వీరా వడిన్ వచ్చి పోరను నన్నుం గదియించువారు?’ అనునది మునులనుగూర్చి యను చున్నమాట. ఇంక మునులు ప్రేరేపణగా వచ్చి సందేహము లేక నాతో తలపడుదు మని నిర్వహణగలపీఠగ్రేసరులు వారా? అని కువలయాశ్వుని యుద్ధవీరులనుగూర్చి అహంకరింపుతోడ నను చున్నమాటలు. ఇట్టి ‘వారా నన్ను మార్కొందు రం చనుమానింపక’ అనుచో ‘మార్కొందురు’ అనునది పాతాళకేతునిమాట గాదు. వీరులవాక్యమున కనుకరణము. ‘మార్కొందురు’ అనుచో కర్త వారు. అట్లే ‘మార్కొందు మం చనుమానింపక’ అనిననే కాని అన్వయము సరిపడదు. అందులకే ‘వారా నన్ను మార్కొందు మం చనుమానింపక....’ అని సవరింపక తప్పదు.

౯. సమరాంగణమునకు సంబంధించినపద్య మొకటి యిట్లచ్చయినది—

మ. చదిసెం దేరులు, పాతె వారణము, లశ్వమ్ముల్ ధరం గూలెఁ, గంజెదరెన్ సైన్యము, వ్రాలె బాహువులు, తెస్సెన్ మాంసముల్, రాలె సంగదముల్, దీలె గిరిటముల్, పటచె రక్తశ్రేణి, కయ్యపుంజొ

క్కు దనర్చన్ భుజదర్ప మొప్ప నిరువాగుం జేరి పోరాడఁగన్. (2-147)

ఇట్టి తృతీయపాదమున ‘కయ్యపుంజొక్కు’ అనుచో ఛందోనియము తప్పిపోయినది. ఛందఃక్రమమునుబట్టి ‘పు’వర్ణక మునకు వెనుక సున్నయర సున్న ముందునకు మాటవలసి యున్నది. వ్యాకరణనియమమునుబట్టి పువర్ణకము వెనుక నరసున్నయఁ జేరవలసి యున్నది. అపు డాపదము ‘కయ్యపుంజొక్కు’ అని రూపుదిద్దికొని మత్తేభగమనమున కాటంకము లే కుండును. ఇట్టివి చిన్నవిగానే కాన్పించినను ఛందోదోషములకు చెందిన వగుట నుపేక్షింపఁదగినవి కావు.

౧౦. యుద్ధవర్ణనమునకు సంబంధించినయొకసీసపద్యముక్రింద నున్నతేట గీతితొలిపాదము ‘భూరిభూజశక్తి ముచ్చిమిపోటు గాఁగ (3-9) అని యున్నది. భూజ’ శబ్ద మిచట దోషభూయిష్ఠము. భూజ మనఁగా చెట్టు. దాని కిట ప్రసక్తి లేదు. ఇట ‘భుజ’శక్తికి మాత్రమే ప్రసక్తి. కనుక ‘భూ’ అనునది ‘భు’ గా మాటవలయును. అదియునుంగాక గణములక్రమము ననుసరించి చూచినప్పుడు కూడ నిట ‘భుజ’ శబ్దమే యుండవలయును గాని, ‘భూజ’ శబ్ద ముండరాదు.

కనుక నిచటిచరణము 'భూరిభుజశక్తి మ్రుచ్చిమిపోటు గాగ' అనునది మాత్రము.

౧౧. ఋతధ్వజభూజాని మదాలసాసౌందర్యమును గాంచి రలించు చున్నవిధమును తెలుపువద్య మొకటి యిట్లున్నది—

చ. ననుఁ గొనితెచ్చిన్దీమునినాయక! నిన్ను నుతింతునో, బలా!

మునిఁ గొనియాడ నేల? పెనుమొక్కలిరక్కసితేనికై కదా

యనుకలధావనాపరహయంబుగ వచ్చితి, గాన నిక నా

తనియవదాన మెంచ వలదా, జలజాలక నిందుఁ గాంచుటన్. (3-51)

ఇందు తురీయచరణమున 'జలజాలక నిందుఁ గాంచుటన్' అనుచో నుండవలసినది జలజము కాదు. అలకలకును జలజములకును సంబంధము కూన్యము. ద్వితీయకారము దకార మై 'జలదాలక' కావలసి యున్నది. జలద మనఁగా మేఘము. మేఘమువలె నల్ల నయినకురులు గలది (మదాలస) యని యర్థము. మేఘమునకును అలకలకును ఉపమనోపమేయధావనము కవిసమయ సిద్ధ మనువిషయమును వేఱుగా చెప్పనక్కఱలేదు. (1) 'వలదా జలదాలక' అను ననుప్రాసము నయిర మీసవరణమును సమర్థింపఁజాలి యున్నది.

౧౨. మదాలసచెలి యయినకుండల మదాలసాసౌందర్యమును ఋతధ్వజానకు వచించు సందర్భమునం జొకవద్య మీవిధముగ కనఁబడు చున్నది—

క. ఏటికి మాటలు? నాఁటికి

నేఁటికి, మగవాఁడు వలచునే కద! వినుమా!

బోటి తటాలునఁ జూచిన

నాఁటది వలచున్ మనోంబుజాగమునందున్. (3-70)

(1) అ) సీ. మెఱుఁ గొప్పునెఱిగొప్పు నెఱగప్పు తఱిగప్పు

జలదమాలికచొప్పు దెలువలేదొ —మనుచరిత్రము, 3-69.

అ) సీ. రాజరాజఖ్యాతి రాజిల్లు వక్త్రంబు

ఘనపాళి నిరసించుకచముఁ గల్గి

—అంకభూపాలునిఉషాపరిణయము, 3-132

ఈ గ్రంథమునందలి విరామచిహ్నములు వలదావులలో నధావగతికి ప్రతి బంధకములుగా దీనినంపాదకులనంపాదకతయందు వెలసి యున్నవి. అవి యన్నియు చూచినచో ఈపరిష్కరణప్రకరణము చేటభారతము కాగలదు. కనుక నీవిషయమున నీవద్య మొక్కటి మాత్రము విమర్శింపఁబడు చున్నది. ఇందు ద్వితీయచరణాంతమున 'వినుమా.' అనుచో ప్రాప్తిస్థానకచిహ్నముంచి తృతీయచరణాదిలోని 'బోటి' యనుపదమును వేరుపఱచినారు. కాని, యచట "విను! మాబోటిఁ దటాలునఁ జూచిన నాటది వలచున్ మనోంబుజాగ్రము నందున్" అనవలయును. కుండల మదాలసచెలికత్తియ కనుక మదాలసను 'మాబోటి(=మావనిత)' అను చున్నది. కనుక ప్రాప్తిస్థానకచిహ్నము 'ను' తరువాత నుండవలసి యున్నది. ఇంక 'మాబోటి తటాలున' అనునట్లు (మా) 'బోటి' కర్తగా స్ఫురింపును. అది కర్త గాదు. చూచుటలో నిట కర్మ. ఇట్టి చోటుల పాఠకుల కిట్టి నందియమున కవకాశ మీయక నృష్టముగా ద్వితీయాంత మని తెలియునట్లు 'బోటిఁ దటాలున' అనుట నంపాదకుల కర్తవ్యము. ఇట్టి వానియెడ శ్రద్ధవహింపక యున్నచో పాఠకుల కగుశ్లేషము విపరీతము. అర్థబోధ కుపకరింపవలసినవిరామచిహ్నములు అస్థానపతితము లయినచో అర్థభంగ శ్లేశప్రదాయకములు కాగలవు. ఒకప్పు డిట్టిగుఱుతులు పొందుపఱవలేనప్పుడు మానుటయే మహోపకారము. ఇప్పుడు నవరణ కలిగినపద్య మిట్లుండును—

క. ఏటికి మాటలు? నాటికి

నేటికి మగవాడు వలచునే కద' విను! మా

బోటిఁ దటాలునఁ జూచిన

నాటది వలచున్ మనోంబుజాగ్రమునందున్—అని.

౧౩. మదాలసావిరహము వర్ణింపఁబడు చున్నయొకపద్యమునందు సాత్త్వికాది భావములు పొందుపఱవఁబడినవి, దానితృతీయపాదము—

సీ. విభుదానధారాంబు వితతికిఁ బోటిచ్చు

పొలుపున, శ్రమజలంబులు చెలంగ

(౩—౪౨)

అని కలదు. స్వేద మిట నుత్పేక్షింపఁబడు చున్నది. ఋతధ్వజునిదాన ధారాజలపూరమునకు అవకాశ మేర్పఱచువిధముగా మదాలసశ్రమజలంబు లున్న

ట్లుత్పేక్ష. అర్థము సరిగానే యున్నది. కాని, 'వితతికి జోటిచ్చు' అనుచో నున్నయర్థబిందువు తొలగింపఁబడవలయు నని సవరణసూచి సూచించుచున్నది.(1) అప్పుడు 'వితతికి జోటిచ్చు' అని యగును. ఈపాఠము పైయర్థమును భంగపఱచును. అర్థబిందువు లేకుండ పైయర్థమును నిలుపవలయు నన్న 'వితతికి జోడిచ్చు' అనుపాఠము కావలయును. కాని, యిదే ప్రచురణకు చెందిన వేతొకప్రతియందు 'టి' కి బదులుగా 'డి' కలిగినపాఠము స్పష్టముగా ముద్రింపఁబడినది. ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీవారి 1982వ సంవత్సరమునకు చెందిన యొకేముద్రణములోనివే యీ రెండుగొల్పకములు. ఈభేద మెట్లెర్పడినదో తెలియదు. ఇట్టివి కాన్పించుట విచిత్రముగ నున్నది.

౧౪. వసంతవైభవ మభివర్ణింపఁబడు చున్నపద్యములం చొకటి యిట్లున్నది—

తే. వఱలె, వనరాశిలోనఁ బ్రవాళపాణిఁ
గాంచి, యీనునబలెఁ దొడకటినటి
ముత్తియచ్చగుంపు లనుదలంపులు జనింపఁ
దారకత మోనివారకకోరకములు.

(3-90)

ఇందు తొలిపాదమున 'ప్రవాళపాణి' అనుట కిటు నర్థము లేదు. ఇటు 'పాణి', 'పాళి' కావలసి యున్నది. ప్రవాళపాళి యనఁగా ప్రవాళముల(వగడముల) పంక్తి(గుంపు) అని యర్థము. సముద్రమునందలిప్రవాళపంక్తిని గాంచి యీర్ష్యతో నేర్పడిన ముత్తియచ్చగుంపు లనునట్లు దారకత మోనివారకకోరకములు వఱలె నని యన్వయము. ఇందే 'అనుదలంపులు' అనుట ప్రమాదము. 'అనుతలంపులు' అనవలెను.

౧౫. ఘోషావచయము కావించినచంచలాక్షులు కాంచినసరోవరమును వర్ణించు పద్య మీవిధముగా కానవచ్చు చున్నది—

ఉ. మానవతుల్ గనుంగొని, రమందమరందనవారవిందబ్బుం

దానుసరన్నిశిందనికరాంధుకబంధురగంధసాంద్రమం

దానిలమత్తసింధురవిహారవిలోలతరంగజాలదో

లానిశభేలనాకలితహంసము, నొక్కసరోవతంసమున్.

(3-131)

(1) చూ. సవరణసూచి.

ద్వితీయచరణమున 'అంధక' శబ్దము అర్థరహిత మనిపించు చున్నది. కవి యిటు 'అంధక' శబ్దమును ప్రయోగించి యుండును. 'అంధ' శబ్దముమీద స్ఫార్థిక 'క' ప్రత్యయము చేరంగా 'అంధక' శబ్ద ముత్పన్న మవును. అంధ (క)ము అనగా గ్రుడ్డివానినిగా చేయునది అని యర్థము. (1) మరందముతోడిన వారవిందములకొఱ కేగు చున్నతుమ్మెదగుంపులను మందానిలబంధురగంధము కన్నులు కానరానివానినిగా జేయు చున్నది. అనగా తుమ్మెదకడుపులకు పార వశ్యమును కలిగించు చున్న దని భావము.

౧౯, కృతిపతి నారాయణరాజు వర్ణింపఁబడు చున్నఆశ్వాసాంతపద్యములం దొకటి క్రిందవిధముగ నచ్చుకాఁబడినది —

పంచ   పదాపదాహిభోగిరత్నవర్ణవర్ణితక్షమాం
చామ   గదా! గదాసిమద్విరోధిఖండనాత్తలోకన
రము   మృదా! మదాపకారివిక్రమస్ఫురద్యశఃకలా
                  పదా! పదానవద్రులోకపారిజాతవైభవా!

(3-167)

ఇందు మొదటిచరణమున 'అహి' శబ్దముండఁగా మరల 'భోగి' అనుట అనన్వితము. 'అహిభోగిరత్న' దోషాకరము. 'అహిభోగరత్న' దోషరహితము. ఆదిశేషునిపదగలయందలిరతనాలరంగులచేత ఆచ్ఛాదింపఁబడిన [రత్నములనెడియక్కరములచేత స్తుతింపఁబడిన (లేక) రత్నములయొక్క వర్ణము లనువర్ణములచేత స్తుతింపఁబడిన] భూమి యనునంగదము గలవాఁడని యిచటియర్థము. ఇక చతుర్థచరణమున 'పదానవద్రులోక' అనునది అనవధాన పతితము. 'పదానమద్భులోక' అనుట కవిహృదయము. పదములయందు వంగి యున్న (నమస్కరించుచున్న—అనుట) వృక్షనమూహము (నాలుగుకల్పవృక్షములు) కలపారిజాతవృక్షముయొక్క గొప్పతనమునంటిగొప్పతనము కలవాడా! అని యర్థము.

దేవతావృక్షము లయిదు. (2) అయిదింటిలో పారిజాతము చాల

(1) 'అంధము' శబ్దము, సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు.

(2) వశ్యైతే దేవతరవో మందారః పారిజాతకః ।

సస్తానః కల్పవృక్షశ్చ హరిచందన మప్రియామ్॥ వైజయంతి.

గొప్పది. (1) అందులకే తక్కిననాల్గువృక్షములు పారిజాతమునకు దాస్యము చేయుచున్నవి. అట్టిపారిజాతవై భవమువంటివై భవము కలవాడు కృతిపతి నారాయణరాజు. అకల్పవృక్షములు పారిజాతవృక్షమున కెట్లు దాస్య మొనర్చుచు కౌశ్యమీద పడి యున్నవో అట్లే యీతనిత్యాగమునకు లోగి యీతనిని గూడ అవి సేవించు చున్న వని భావము. 'పదానమద్భుతోకము' అనుట ఉభయులకును సాధారణవిశేషణము. ఇచట ద్రులోక మనఁబడినవి పారిజాతము గాక మిగిలిన నాలుగుదేవతావృక్షములే! ఇట్టియర్థభోధమునకై 'పదానమత్' అనుసంస్కరణ మిట తప్పనిసరి.

౧౩. మదాలసావిరహమును వర్ణించుపద్యములయం డొకటి యిట్లున్నది —

క, వని సొచ్చుట, మరునకు న

ర్చన లిచ్చుట, సొమ్మసిల్లి సకియలవలనం

గను విచ్చుట, వా రచటికి

జనుదెంచుట యెఱుంగలేమి తన్మయదశచేన్.

(4-3)

చతుర్థపాదమున 'చనుదెంచుట' అర్థరహితము. 'తనుదెచ్చుట' అని యుండవలయును. 'సఖలు తన్ను పటకుటీరమునకు తెచ్చుట తెలిసికొనలేదు మదాలస' అని యర్థము. అదియుంగాక 'చనుదెంచుట' అన్నట్లయిన యతిభంగ దోషము కూడ దాపురించు చున్నది. కనుక 'తనుదెచ్చుట' అన్నదియే కవి హృదయము. ఈమార్పును 'వనిసొచ్చుట, ర్చనలిచ్చుట, కనువిచ్చుట' అను పదవిన్యాసము గూడ బలపఱచు చున్నది.

౧౪. సూర్యాస్తమయవర్ణనమునకు చెందినపద్య మిట్లున్నది—

ఉ, ఈవనజాయతాక్షి, దరుణేక్షుధనుష్కతురుష్కమౌళి, యా

హావెతపెట్టె నంచు, హృదయార్ద్రదయాభ్యుదయాప్తిచేత రా

జీవశరవ్రహ్మరగతిఁ జెందుట తెల్పఁగ నేగె నాగ గం

గావిభుఁ జేరెఁ గింశుకనఖద్యుతిఁ జొత్తి మిత్రుఁడయ్యెడన్.

(4-5)

సూర్యుఁ డెఱ్ఱవాటి వళ్ళిమనముద్రము చేరినాఁ డని వర్ణన. పద్యము

(1) కల్పద్రుమాక్షా మివ పారిజాతః (రఘువంశము. 6-6)-అనికాళిదాసు.

చతుర్థపాదములో 'కింకుకనఖద్యుతి' అనుట తప్ప. 'కింకుకనఖద్యుతి' యిది 'సఖ' శబ్ద మోషమ్యవాచకము. (1) కింకుక మనగా మోదుగుప్పప్పు. దానితో సమాన మయినకాంతి ఎఱ్ఱనికాంతి. దానితో జొత్తిలి యనగా నెఱ్ఱపడి యని యర్థము. ఇవట 'జొత్తిలి' కి ముం దరఖిందు వొకటి చేరి దీనిని 'చొత్తిలి' గా మార్పు చున్నది. ఈఖిందువును తొలగింపవలయును. ఇట్లు పదస్వరూపములను తాఱుమాఱు చేయఁగలయరసున్నలవిషయమున చాలజాగరూకత ఆవశ్యకము. ఇందలినాలుగవపాదము '... .. గం గావిభుఁ జేరెఁ గింకుకనఖద్యుతి జొత్తిలి మిత్తుఁడయ్యెడన్' అని సవరింపఁబడవలయును,

౧౯. మదాలసాకువలయాశ్వులభావిప్రణయవిహారమును వివరించుచు కుండల కువలయాశ్వునితో పలుకునందర్భమున నున్నపద్యము క్రింది విధముగ ముద్రితమయినది—

సీ. రాచిల్ల రాయభారమున దారికి రాక

చడ్డింపుకోరమీనములు దువ్వి,

యది గా దనుచు నింతటంతటఁ జేరరాఁ

గేడింప బిట్టగాఁ గేక వైచి.

నీబంట నన్ను మన్నించవే యన విని

వినమి సేయుచుఁ దుంటవిల్లు వంచి,

దుడుకుగాఁ జెఱ గంట ముడిగొన్నబొమ్మ లా

నించి చూచిన తెగ నిండఁదీసి,

గీ. యతనుఁ, డీయింతి కలుక చల్లార్చ. నీవు

పాదముల వ్రాల, దీనబాష్పములు చూచి

యస్త్రసన్నాహము మొనరించునట్లు గాఁగ,

నింపుసొంపారఁగా, విహరింపుఁ డింక.

(4-50)

ఈపద్యమునందు ప్రథమపాదమును త్తరార్థమున 'చడ్డింపు' అనునది కోరమీనములకు విశేషణముగా నున్నది. 'చడ్డింపు' అనుదానికి 'సడ్డింపు' రూపాంత

(1) ఉపమావాచకములు కావ్యాదర్శములో 2-57 నుండి 65 వఱకుఁ గలవు.

రము. సద్దీంపునకు అలక్ష్మముచేయు (లెక్క చేయకయుండు) అనునది యర్థము. (1) ఈయర్థమునకును కోరమీసములకును సంబంధము లేదు. రెండు నాలుగుపాదములందు కేడింపన్, చూచినన్. అని యసమాపకక్రియలున్నవి. ఇచ్చటఁ గూడ నట్లే ‘చడ్డింపఁ గోరమీసములు దువ్వి’ అనవలయును. నాయిక ప్రణయకోపముతో నున్నపుడు నాయకుఁ డామెకడకు రాచిలుకలచే సందేశ మంపఁగా డారికి రాక ఆరాయణారము నలక్ష్మము చేసినపుడు మదనుఁ డామెపై కోపముతో కోరమీసములను దువ్వుట యిచ్చటివర్ణన. కనుక ‘చడ్డింపన్’ అనినపుడే అన్వయమిట సంగతము. లేనిచో క్రమభంగము కూడ.

ఇట్లే మూఁడవపాదమున ‘వినివినమిసేయుచుఁ దుంట విల్లు వంచి’ అని కలదు. వినివినమి సేయువాఁడు మన్మథుఁడు కాఁడు. నాయికగా నుండవలయును. అప్పుడే తుంటవిల్లు వంచుట సుసంగత మగును. ‘నాయిక వినివినమి సేయఁగా ననవిల్లుఁడు తుంటవిల్లు వంచి’ అనునర్థము ప్రకరణోచితము. అందులకే ‘వినివినమి సేయఁగాఁ దుంటవిల్లు వంచి’ అని సవరించుట అవశ్యంబావి. వినివినమిసేయుటలో కర్త నాయిక. ఈయసమాపకక్రియలయందంతటను నాయికయే కర్తగా ననుగత మగు చున్నది. నాలుగవపాదమున ‘చూచిన తెగ నిండఁ దీసి’ అని కలదు. అది ‘చూచినఁ దెగ నిండఁదీసి’ అనుట వ్యాకరణ మర్యాద. ఇప్పుడు సవరణాత్మక మయినవద్య మిట్లుండవలయును.

సీ. రాచిల్కరా యణారమున డారికి రాక

చడ్డింపఁ గోరమీసములు దువ్వి,

యది గా దనుచు నింతటంతటఁ జేరరాఁ

గేడింప బిట్టుగాఁ గేక వైచి

నీబంట నన్ను మన్నించవే యన విని

వినమి సేయఁగాఁ దుంటవిల్లు వంచి,

దుడుకుగాఁ జెఱఁ గంట ముడిగొన్నబొమ్మ లా

నించి చూచినఁ దెగ నిండఁదీసి

(1) సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు, ‘సద్దీంపు’పదము.

గీ. యతనుఁ, డీయింతిలోయక చల్లఁచి సీపు
పాదముల వ్రాల దీనబాష్పములు చూచి
యత్తనన్నాన మొనరించునట్లు గాఁగ
నింజసొంపారఁగా విహరింపుఁ డింక.

అర్థసౌందర్యమునే అవకతవకలపాలు సేయునిట్టిదొసంగులు సవరించుట చాలశ్రమముతో కూడినపని. సవరింపఁబడ కున్నచో సహృదయులరసాస్వాదనమునకు అడ్డకట్ట లై యివి కవిప్రతిభనే శుక్తింపఁజేయును. ఇట్టిపరిష్కరణము వలననే కావ్యగౌరవము పరిరక్షింపఁబడును.

౨౦. ఋతధ్వజుఁడు మదాలసను పరిణయమాడుటకు తీసికొనిరాఁగా పాతాళ కేతునితమ్ముడు తాళకేతు వనుదనుజుఁడు తవనిరూఁగన వచ్చి, యజ్జరక్షణమునన కని యారాజును తనవెంటఁ గొనిపోవు చున్నాఁడు. ఆదృశ్యమును గాంచినపౌర కాంతలు కల్యాణనమయమున భూకాంతునిస్థితిని తలంచుకొని దాధతో ననుకొను చున్నమాటలను తెలుపుపద్యములలోనియొకదానిమూఁడవపాదము—

సీ. ప్రేలిమిఁ జెమరించుకీల నంబెదులాజు

లందిచ్చునట్టిసోయగముఁ జూచి

(4-80)

అని అచ్చయినది. ఇందు ‘కీల నంబెదులాజులు’ అనుచో కీల యనఁగా జ్వాల. జ్వాల చెమరింపదు. అంతయు ననంగతము. ఇక్కడ ‘కీల నంబెదులాజులు’ అని యుండవలయును. లాజహోమనమయమునందు చెమరించు చున్న హస్తమునం దంటి యున్నట్టిలాజులను మదాలస యందించెడియందము చూచు ముచ్చట తీఱకుండఁగనే(మాయా)తవన్వి యగుతాళకేతువు ఋతధ్వజక్షీం ద్రునిని వెంటనిడికొని పోవు చున్నాఁడని పౌరకాంతలు బాధపడు చున్నారు. అరసున్న గాదు, శకటరేఫము గా దిది. అర్థగాంభీర్యము నంతమొందించిన అక్షరస్థానిత్యము. అవశ్యము సవరణసూచిలో చేరవలసినయాముద్రారాక్షసము చేరలేదు. చిన్ననలుసులులే యివి యనిపించును గాని నలుసులబాధ చాలబొడ్డది. “చెన్నలోనితాయి చెవిలోనిజోరీగ, కంటిలోనినలుసు కాలిముల్లు” ఇంతింత కా దన్నవేసున్నవాహుక్కు మిత్య గాదు.

౨౧— ఊహ మెఱుంగనివ్రాయనకాండ్రఘంటములతీంద్రలకు లోనై చందో
భంగయతిభంగప్రాసభంగము లిం దనేకస్థలములయందు చిందులాడు చున్నవి.
వానిని పరిష్కరింపకయే ముద్రించుట జరిగినది. చుచ్చునకు ఇచ్చట నొకచంద
స్థా లిత్యము చూపఁబడు చున్నది. ఒకతేటగీతిత్వతీయచరణము —

“నిన్ను వేవేగఁ దోడితె మృనఁగ వచ్చి” (4-90)

అని యున్నది. తేటగీతికి యతి గాని, ప్రాసయతి గాని సరిపడును.
కాని అం దేదియు నీపాదమున పొందుపడలేదు. ఈపాదము “నిన్ను వేవేగఁ
దోడితె మృన్న వచ్చి” అని యున్నయెడల ప్రాసయతితో సరిపడుముగా సరి
పడును. ఈమాత్రపునవరణను గూడ గుఱుతింపక ప్రాసయతిభంగము ప్రదర్శిం
చుట ప్రమాద మనక తప్పదు.

౨౨. నాగపురమున ఋతర్వజాఁడు మదాలసను చూచిననందర్పమందు ఆమెను
వర్ణించునొకపద్యముద్వితీయచరణము —

నీ. నెలగోవ గలమోము తెలిదమ్మిఁ గలతుమ్మె

దలకు నమ్మికకమ్మ లలవరింప

(4-138)

అని యున్నది. ఇక్కడ “నెలగోము” గలమోము అని యుండుట యక్రము
“జీగిచాలు దగుకీలు, నెఱికప్పుఁ గనుకొచ్చి, నునుమోవి పైతీవి” అని తక్కిన
మూఁడుపాదములందను అనుప్రాసము సాగు చున్నది. ఇచట కూడ మోమునకు
సరిపడునట్లు గోము అనుటయే తగును. ‘నెలగోవ’ అనునపు డర్థము కూడ
సరిపడదు. ‘నెలగోము’ అనునచ్చుడు చంద్రవికాసము(గలమోము) అనురీతి
నన్యము. ఇదియే కవిపాఠ మని యనుప్రాససరణి తెలియఁజేయు చున్నది.

ఇందే క్రిందిగీతిలో “తళుకుచే మ్రొక్కుఁ గొనెడుముత్యాలరెట్టపేట”
అనియున్నది. ‘రెంట్టపేట’ అని యిచట నుండవలయు ననిపించును. రెంట్టపేటను
సూర్యారామంధ్రనిఘంటువు గ్రహించినది. ముత్యాలరెట్టమిలిహోర మని యర్థము
రెట్టపేట యనునప్పు డర్థసంగతి కనిపించుట లేదు. సూ.ని. ‘రెట్ట’ కిచ్చిన
యర్థముల కిచట సంగతి లేదు.

౨౩. కుజేరుఁడు పాతాళకేతువుమూలమున పోయినతనపురావై భవమును సంత
రింపఁజేయుటకై భటుల కాజ్ఞ లొనఁగునందర్పమున నొకపద్య మి ట్లున్నది—

నీ. హరిసీలములమేడయవల తెంపులనజు
 కడమ కట్టగ నుడుగర యొనంగి,
 పెజచోట వడి దొచిపెట్టిననువనిచా
 నములు దేవాప్తసంఘములఁ బనిచి,
 కారుకు రెత్తి చక్కఁగఁ జేయుఁ డల చైత్ర
 లథ మని రగుభటప్రతతిఁ బనిచి,
 యరయచే గొక్క లంటిపెట్టుకయున్న
 యిభికోటులకు మేపు లిడఁ ఘటించి.

గీ. పడమిఁ బాతాళకేటంచు గెడనినస్తడె
 నిత్యముగ నిల్చె నలకాధిపత్య మనుచు
 ననిమిషాధీశ్వరునిచెంత కనువఁ దలఁచి
 పోత్రుఁ బిలు మన్న, నూడిగంజభటు లప్పడు,

(4-206)

ఇందు ప్రథమచరణమున 'నజు' తప్పు. 'నజు' ఒప్పు. నజు యనఁగా సౌధము లేక శిరోగృహము, (1) తెంపులతో నిర్మింపబడు చున్నసౌధ మనుట. ద్వితీయ పాదములోని 'దేవాప్తసంఘములన్' తప్పు 'దేవాప్తసంఘములన్' ఒప్పు. నవ నిధానములను తేనీ=తెచ్చుటకు, ఆప్తసంఘములను పనిచి యని యర్థ ముండ వలయును. (తేనీ + ఆప్తసంఘములన్ - తేనాప్తసంఘములన్. నవనిధాన ములు + తేనాప్తసంఘములన్ నవనిధానములు దేనాప్తసంఘములన్.) తృతీయ పాదమున 'కారుకులు' తప్పు. 'కారాకులు' ఒప్పు. కారాకులనఁగా పండు టాకులు. (2) ఒక్కపద్యమునందే ఎన్నియవకతవకలు చేరినవి ఆహోబత! ఇవి పరిశోధనపథమున కంటకతరువులు కదా!

౨౪, నలకూబరునికోడిపందెములసందర్భమున నొకపద్యము —

ఉ. పట్టెపుజుట్టు నిక్కుమెడ బాగునఁ జివ్విసయారెపొంకము
 న్నెట్టలఱిమి, నెమ్మిఁ బురణించినయీకలఱిజోకలున్, దగల్
 గొట్టకయుండ మేపువలకోయపుమందులు గల్గుపుంజఁజే
 పట్టి గ్రహంబువెన్నెఁ గనుపట్టఁగ నల్లలు దీసి యంతటన్. (4-208)

(1) అంప్రపదకోశము, 'నజు' పదము.

(2) శ్రీసూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు, 'కారాకు' పదము.

ఇందు 'గ్రహంబువెన్నెఁ గనుపట్టఁగ' అనుచోట 'గ్రహంబువేడ్క గను పట్టఁగ' అని యుండవలయు నని తోచు చున్నది. గ్రహమువేడ్క యనఁగా పందెమునందలికుతూహలము, కనుపట్టఁగ నల్లలు తీసి అని యన్వయము. 'అక్షేప గ్రహః'(3-3-70)అని పాణినిసూత్రము. ఈప్రయోగమీకవి వ్యాకరణ పాండిత్యమునకు నిదర్శనిము వంటిది, ఇట్టిదానిని త్రోసిరాజిని గ్రహ మనుట అర్థము లేనిమాట.

౨౫. అశ్వము నదిరోహించిననలకూబరుఁడు "నగుమొగంబున వీ యని నగరు వెడలి"(4-213)నట్లు కలదు. గుఱ్ఱమును తోలునపుడు 'వీ' యని కాక 'హే' యనుట లోకవిదితము. 'దే' యని తోలుటను కవులు ప్రయోగించి యున్నారు. మచ్చున కొక్కటి—

చ. అది గని సైనికుల్ గడుభయంబునఁ జేరి మహోపలంబుతో
నదికినరీతి సున్నసవనాశ్వము 'దే' యని కక్కసంబులన్
సదసద గాఁగ ప్రేసియును జాటులఁ బెట్టియు నేమి చేసియున్
కదలక యున్నయిద్విధము కవ్వడి కేర్పడ విన్నవించినన్.*

చిననారాయణయే మఱియొకచోట "..... కువలయాశ్వము 'దే' యని చౌకు చేసినన్"(4-55) అని ప్రయోగించెను. 'వీ' యని తేజిని తోలుట యెచటను కనుపట్టుట లేదు. ఇది వ్రాతకాండ్రచేతకు లోనయి యిట్లు రూపొంది యుండు ననిపించు చున్నది.

౨౬. ఆశ్వాసాంతపద్యమునం దోకచో కృతిపతి "పరిహృత కవిభూమా!" (4-220) అని సంబోధింపఁబడినాఁడు, కాని యిట 'పరివృతకవిభూమా' అని యుండవలయును. కవులను పరిహరించుట కా దిట జరగుచున్నది. అనేకకవులచే పరివృతుఁ డయినాఁ డని యివటివర్ణనము. ఇట్టివిరుద్ధార్థములు బహుస్థలములందున్నవి.

౨౭. అమరావతీపురము చేరిననలకూబరుఁడు వీధులవెంటఁ బోవువిధము తారమదాలసతో వర్ణించి చెప్పునందర్పమునందలియొకసీసపద్యముక్రిందనున్నగీతికయొక్క ముగింపు —

* జె మినిభారతము, 4-77.

“.....బిత్తరపుపాటు రొమ్ములో బిగువు నెగడ
నేఁగు నాకారివెంట నమ్మెమ్మెకాఁడు”(5-5) అనికలదు.

ఇచట ‘నాకారివెంట’ ననుట తగ్గు. నాకారి యనఁగా నాకులకు (దేవతలకు) అరి(శత్రువు), అనఁగా రాక్షసుఁ డని యర్థము. కాని నలకూబరుఁడు రాక్షసునివెంటఁ జొరె ననుట అర్థము లేనిమాట. ‘పాకారివెంట’ నేఁగు ననినచో ఇంద్రునివెంట నేఁగు ననునర్థము వచ్చును పాకారి. యనఁగా ‘పాకుఁడు’ అను దైత్యునకు శత్రువు అని యర్థము, లేదా ‘ఏఁగు నాకారివెంట’ నని యయినను అనవచ్చును.

ఇక ‘బిత్తరపుపాటు’ అనుదానిని నుగాగమద్రుతకార్యములు జరపి ‘బిత్తరపుపాటు’ అనుట తగును. ‘తొమ్ము’ లో శకటరేఫ ముంచుట తెనుఁగు పురియాద.

. నలకూబరునివై భవప్రాభవమును వర్ణించుతఱి నొకసీసపద్యపాదము

“సంగీతమేళ ముప్పొంగఁ దేజీ నెక్కి

కంప మంటుచు రవగాలు చూచు”(5-9)నని యున్నది.

ఈపాదమునందు ఛందోలక్షణము సరిగా నున్నప్పటికిని ‘కంప మంటుచు’ ననఁగా భయపడుచు రవగాలు చూచు ననుట స్వరసముగా లేదు. ఇట ‘కంపము’ ‘కందము’ గావలయును, కందము ‘స్కంధ’శబ్దభవము. దీనికి ‘పశువులమూఁపు’ అర్థము.* ఇచట గుఱ్ఱముమూఁపుర మని భావము నలకూబరుఁడు గుఱ్ఱము మూఁపు తట్టుచు రవగాలు(అశ్వగతివిశేషము) ప్రదర్శించు చున్నాఁ డని యిచటి వర్తన. అందుల కుప్పొంగు చున్నది సంగీతమేళము. అశ్వగతివిశేషమును ప్రదర్శించునట్లు తచ్చోదకముగా మూఁపు తట్టుట ప్రత్యక్షదృష్టము. కందశబ్ద మిట కంపముగా మాటుటతో గంభీరార్థము గంగపా లయినది.

౨౯, తార నలకూబరునియందలితనచాపల్యమును మదాలసతో వర్ణించి చెప్పు సందర్భమునం జొకసీసముక్రిందిగీతము క్రిందివిధమున నున్నది —

* శ్రీసూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు, ‘కందము’ శబ్దము.

గీ. మఱియు నొక్కొకవేళ నుమాళ మొదవఁ

బరిమళంబులదాగాలు పలక నుంచి

నే నొసంగఁగఁ గొరికినదానికరణిఁ

బ్రయనిచేతనె వాని కిప్పింతు నమ్మ!

(5-17)

ఇందు కొడుకుట సందర్భసంగతము కాదు. 'కొంకినదానికరణి' ననునది యిచటిసాధుపాతః పరికరము దుంచినట్టిపరిమళాలదాగాలు నాయంతట నలకూబరున కొసంగుటకు (సిగ్గున) జంకు చున్నట్లు నటించుచు ప్రియుని (జయంతుని) చేతనే యిప్పింతు నను చున్నది తా. ప.

30. రంభావిరహవర్జనాసందర్భమునందలియొకసీసపద్యముతృతీయచరణము—

“రా కున్న వానిఁ గోరకు మన్న, నయ్యెఁ బో.”

నవ్వానిఁ గోర నా కేల? యనుచు”

(5-59)

అని యున్నది, ఇం దుత్తరార్థమున యతిభంగ మగుట గమనింపఁబడ లేదు. అది “యెవ్వానిఁ గోర నా కేల యనుచు” అని యుండవలయును,

31. కొన్నితావుల నొపవిభక్తికములు గూడ గుఱుతింపఁబడలేదు. తారానలకూబరులరహస్యశృంగారమును పసిగట్టినరంభ తారాదౌష్ట్యమును తలంచుకొను సందర్భమున నొకసీసముక్రిందితేటగీతికముగింప —

“గైకొనుట గానలేక యాకాఁపురాల

గారవింతునె? నమ్మి నే వీరి డైతి” (5-44) అని యున్నది.

కాఁపు + ఆలు - కాఁపురాలు గృహస్తురాలు (గృహిణీయనుట). దీనికి ద్వితీయైకవచనము పరమగునపుడు ఔపవిభక్తిక ‘ఇ’ వర్ణము వచ్చి కాఁపురాలి నగును.* ఇది సాధురూపము. కాఁపురాల ననుట అసాధువు. అదియునుంగాక ‘కాఁపురాలి’ ననునపుడు ‘కాఁపురములను’ అనువిపరీతార్థప్రతిపత్తి కలిగి కలుగ వలసిన ‘గృహిణి’ అనెడియర్థము కలుగ కున్నది. వేశ్యయైన తారను ‘గృహిణి’ అని యెకసక్త్యేమాదు చున్నది రంభ. కావున నిట ‘కాఁపురాలి గారవింతునె?’ అని నవరించుకొనవలయును.

* బాలవ్యాకరణము, అచ్చిక. 28, 29 సూత్రములు.

౩౨. రాళకేతువు కుండల నవహరించిరాని పోవు చున్నట్లే దానిద తనరక్షణకై యిట్లు మొఱయిచు చున్నది —

శా. అయ్యా! కావరె యాదుదాన నబలన్ హా! యెవ్వరిం గాన నా
కుయ్యాలింపరె నన్ను నెత్తికొని దిక్కుల్ చూచుచుం బారెడిన్
దయ్యం బీతని నెవ్వరేని నిజఖడ్గప్రోద్యదుగ్రాన్నికిం
ధాయ్యం జేయక యాదుచీవెనలఁ బొందన్లేరె నే మ్రొక్కెదన్ (౪-౪౩)

తురీయచరణమున ‘ధాయ్యం జేయక’ అనుట విపరీతార్థప్రదము. ‘ధాయ్యం జేయఁగ నాదుచీవెనల’ నని యుండవచ్చు. ‘ధాయ్యం జేయరె’ అనుట మఱింత బాగుగా నుండు నని ‘కావరె, అలింపరె, లేరె’ అనువానింబట్టి యని పించు చున్నది. ‘పాతెడిన్’ అని శకటరేఫముతో నుండవలయును. తొలిపాదమున ‘నాదు’ దానిలో నున్నయరసున్న నాలవపాదమున కూడ నుండవలెను. ౩౩. కొన్నితావుల శ్రద్ధతో సమీక్షింపకపోవుటవలన కొన్నిప్రమాదములు గుఱు తింప నలవి కానిరీతిని నెలకొని యున్నవి. జయంతనలహులు రాళకేతువు బుజములు ఖండించిననందర్కమునందలివద్య మిట్లున్నది —

క. దేగ వెరచూపు నిగుచెచు

వేగంబున నిగుడుదనుజవీరెనిబుజముల్

ప్రొగువడఁ బంచికొనుచు వి

భాగించిరి తనువుతోడఁ దాని చనంగన్,

(౪-౪౪)

ఈపాఠమున ప్రథమపాదమున కర్థము చెల్లుట సాధ్యము కానివని. ‘వెర’ యనుట ప్రమాదము. వెర గా దిది ‘ఎర’ ‘చూపు’ అనుదానికి బదులు ‘చూప’ అనవలయును, ‘నిగుడెడు’ అనునది బాలవాక్యతి ననుసరించి ‘నిగిడెడు’ కావలయును.* ఇచ్చి డీపద్యము “దేగ యెర చూప నిగిడెడువేగంబున....” అని సాగినయెడల కవిహృదయము కన్నట్టును. అర్థము సుగమము. ‘వెర చూపు’ అనుట విపరీతార్థప్రదాయకము.

౩౪. బుతధ్వజునకు మంగళస్నానము నేయించుతఱి నొకపద్యము —

* బాలవ్యాకరణము, క్రియా. ౪౪నూ.

క. ముందుగ నిగ్గులనీలము

తొందింపక చిక్కువడకయుండ న్నెఱులన్

గందపుటటక లిడియె నొక

యందపునెఱవనెల్లలాడి యన్నరపతికిన్.

(5-90)

అని కలదు. ఇందు 'ఓందింపక' అనుటవలన వ్యతిరేకక్రియ యగు చున్నది. కాని సందర్భమునుబట్టి 'నిగ్గులనీలము తొందించుటకు' అనుస్థమున 'ఓందింపగ' నని యుండవలయును. ".....నిగ్గులనీలము తొందింపగఁ జిక్కు వడక యుండన్....." అని యుండవలయును.

౩౫. ఋతధ్వజునకు కల్యాణవైగై సేత ముగిసినసందర్భమునందలిపద్య మిట్లున్నది —

క. ఈరీతిఁ జెలులు నృపు సిం

గారించి యనంతభుజగకాంతుపనుపునం

దార మొదలై నవా రొ

య్యారిం గై సేయ నిర్భరానందముగన్.

(5-94.)

అనంతభుజగకాంతు(అదిశేషు)నకు ఈసందర్భమందు ప్రసక్తి లేదు. అసలొపాత్ర మీకావ్యమునం దెచ్చుటను లేదు. 'సింగారించినయంత భుజగకాంతుపనుపునన్' అనునది యిచటి కవిపాఠము. భుజగకాంతుడనగా నశ్వతరు డని యిచటియర్థము. అందువలన 'యనంత' 'నయంత' కావలయును.

౩౬. ఈకావ్యాంతపద్య మిట్లున్నది —

మలిని. పరివృథభుజితేజా! భానుమద్బింబభానూ

దృవహరిదబలాంగస్థాయిఘర్మోదబిందూ!

భవదనభిముఖాసిభ్రామ్యదై భాగ్రహస్తా!

ప్రవివృతబలతేజా! ప్రౌఢకీర్తిప్రకాశా!

ఇం దాదిపాదమున ప్రాసభంగదోషము తొంగిచూచు చున్నది. తత్పురిహారమునకై 'పరి' ని 'పవి' గా గ్రహింపవలసి యున్నయది. అందు 'పవి' వృథభుజితేజా' యని సిద్ధించును. పవి యనగా వజ్రాయుధము.* 'వృహూ

* ప్రోదిసి వజ్ర ముత్రి స్యాత్కులిశం భిదురం పవిః—అమరము.

ఉద్యమనే* అనుభవపునకంటె 'క్' ప్రకృయము చేసిన 'వృక్ష' యగును. పక్షాయుధమును పూనెడిభజము కలవాడు ఇంద్రుడు. ఆతనికేజస్సువంటి లేజస్సు గలవాడని దీని కర్తము చెప్పికొనవచ్చును.

ఇవి యీ ప్రపంచమునందలి ప్రముఖచోషము లని భావించి ప్రవర్తించి పరిష్కరించి సామపాతములు నెరికొల్పుటకు చేసిన ప్రయత్న మిది. ఈకోపకు చెందిన వింకను గలవు. ఇవి గాక అరసున్న లండపరిసినతావుల నరసున్నలు లేకపోవుటయు, నరసున్నలండగూడనితావుల నరసున్న లందుటయు, శకట రేఫము లండవలసిన చోటల సామరేఫము లందుటయు, సామరేఫము లండ వలసినచోటల బండితా లందుటయు, వ్యాకరణవిద్యయు లయిననందు లందు టయు మతీయు నితరము లగుచొనగులు నూలులకొలందు లీకృతిముద్రణమున నంకురించినవి. ఒక్కవాక్యములో చెప్పవలసినచో సామాన్యపాఠకున కీముద్రణము కొంతరానియ్యవంటిది. ప్రాచీనసాహిత్యములో ప్రగాఢపరిచయ మున్న వారు మాత్రము కొంతకేళము నహించినచో వానిని గుర్తించి నవరించుకొని వరించుకొనవచ్చును. ఆదోనము లన్నియు నిచట నెత్తి చూడటకు వలను కాదని భావించి, యీ భాగము నింతటితోముగించి, అనంతరభాగము నందుకొను చున్నాను.

శ్లో॥ యదక్షరపదభ్రష్టం మాత్రాహీనం చ యద్భవేత్ ।

తత్సర్వం క్షమ్యతాం దేవ నారాయణనమోఽస్తు తే॥

ద్వితీయ దళము కవిజీవితపరిచయము

ఏభాషాసారస్వతమునందయినను ఏకవిజీవితమునైనను గ్రహించుటకు ప్రకటించుటకు అన్నిటికంటె ఆకవికృతులే ప్రబలాధారములు. అనఁగా, ఆతని తలిదండ్రు లెవరు? వారివృత్తు లేమి? వారికిఁ గాని, ఆకావ్యకర్తకుఁ గాని సమకాలికులలో ఏరితో నేపరిచయమున్నది? ఆకావ్యమందు పూర్వు లెవరు స్మరింపఁబడిరి? ఆకృతికి పతి నరుఁడా? దేవుఁడా? నరుఁ డయినచో వానివివరము లేవి? ఒకపేళ భగవంతుఁడే కృతిసతి యయినయెడల పురాణమూర్తియా? లేక సానికమూర్తియా?—మున్నగువిషయము లన్నియు తిన్నతిన్నఁగ కనిపట్టవలెను. వీనిచే సమగ్రాధారములు వెలువడనియెడల, ఆకృతినిర్మాతను స్మరించినయనంతరకవి వరు టున్నారా? వా రేయేవిషయములు వెలిబుచ్చిరి? ఇత్యాద్యంశములను కైకొని కవిజీవితవిశేషములను పరిశోధించి ప్రమాణీకరింపవలయును.

ఇట్లు కువలయాశ్వచరిత్రకర్త యయినసవరము చిననారాయణనాయకకవి జీవితవిశేషములను, కాలమును చున్ను పరిశీలించి యున్నచరిత్రకారులు, సాహిత్యవేత్తలు తమయభిప్రాయములను ప్రచురించి యున్నారు. అందు కొన్నిచిన్ని తేడా లున్నవి. కావున, వానిని మఱియొకపర్యాయము పర్యాయలోకించి సముచితాభిప్రాయము లున్నచోట సమర్పించుటయు, లేనిచోట స్వీయాభిప్రాయమును నివేదించుటయు ప్రస్తుతకర్తవ్యము.

చిననారాయణ శ్రీమన్నదనగోపాలకటాక్షవీక్షణములచే సంపాదించఁబడిన సరసకవితావైభవము గలవాఁ డనియు, సవరము నారాయణఘోషాలనితనూభవుఁ డనియు, శతగోపతాపసేంద్రునిశిష్యుఁ డనియు, ఏలపేళల భారతభాగవతాదులు విన చుండువాఁ డనియు, మిక్కిలియందగాఁ డనియు, కాశ్యపగోత్రపవిత్రుఁ డనియు, జాతివార్తాకవిజనామోదసంఘాయకుఁ డనియు ఆశ్వాసాంతగద్యమువలన తెలియు చున్నది.

వంశము :- ఈతఁడు సుచ్యున్ విష్ణుఁడై, సూర్యవంశములోని శ్రీరామ
చంద్రునికుమారుఁ డయినపుడు నివంశమునకు చెందినవాఁడ ననుపేషయము
క్రిందిపద్యమందు చెప్పకొనెను -

శా. ఆరామాధిపమాశక్తిన్ దశముఖాఖ్యగ్రావదంభోశక్తిన్
చారావారపటీసమావృతకటిభారోజ్జ్వలద్దారుచీ
ధౌరంధర్యసరీస్పపార్వసమదో స్తంభప్రరావప్రభా
శ్రీరాజదిశుఁ డౌకుకుండు జనియించెం బ్రాభివోపేతుఁ దై (1-22)

తే. ఆకుకునియన్వయమున బాహాసహాయ
శౌర్యగాంగేయ వై రిరాజన్యగేయ
బలులు పెక్కంద్రు న్యవతులు వెలసి, రండు
వినుతి వహియించె గోవిందజనవిభుండు. (1-23)

ఈగోవిందరాజుకొడుకు తిమ్మరాజు(1-24). ఈతఁడు వలువర్మాయములు
శత్రువిదళనము కావించినవీరవరేణ్యుఁడు(1-25). ఈతనికి కుమారస్వామి
వంటిపరాక్రమశాలి యయినలక్కరాజు జనించెను(1-26). ఈరసిప్రహరముకూడ
శత్రుభీకరమే(1-27). ఈతఁడు తిరుమలదేవిని ఉద్వాహ మయ్యెను(1-28).
ఆమెయందు తిప్పరాజును, లక్కరాజును, తిమ్మరాజును, కృష్ణరాజును, నారా
యణరాజును సంతానముగ పొందెను(1-29)వీరిలో తిప్పరాజు అనుజుఁ డయిన
లక్కరాజును తోడుచేసికొని హిందుభానుని వధించి. తురకబంధులను నాకలోక
మున కంపెను(1-32, 33, 34). ఈతిప్పరాజు కోనమాంబ నుద్వాహమై, తిమ్మ
రాజును, వేంకటరాజును సంతానముగ పొందెను(1-35, 36). వీరియందు తిమ్మ
రాజు కూడ తురుష్కవీరవిదళనవిహారి యై మించెను(1-39, 40, 41). ఈతఁడు
తిరుమలదేవి, మూర్యంబ, రంగమాంబ, లక్ష్మింబ, కొండమాంబ, గురువమాంబ
అనునాణగురువిదలను పెండ్లి యయ్యెను(1-42). వీరిలో తిరుమలాంబయందు
తిప్పరాజును, రంగరాయలను, కృష్ణరాజును కనియెను. మూర్తిమాంబయందు
నారాయణరాజును(కృతిభర్తను), పెదరంగమాంబయందు భ్రమసాధునిని, లక్ష్మింబ
యందు రామరాజును, కొండమాంబయందు గోవిందరాజును, గురవమాంబయందు
తిమ్మరాజును కనెను(1-45). ఇందు నారాయణరాజు వీరవేంకటరాయలకరుణ

వలన ఘామిని పాలించెను(1-52). శ్రీరంగరాయలకు తిమ్మమాంబ, తిరుమలాంబ దేవేరులు(1-53). వీరిలో తిమ్మమకొడుకులు గోపాలరాజు, చిననారాయణరాజు(కృతికర్త), కస్తూరిరాజు, రఘునాథరాజు, తిమ్మరాజు-అనువారు(1-56). రంగరాయని తమ్ముడయిన కృష్ణరాజు రుక్మాంబవలన రంగరాజును, వెంకటవతిరాజును, వేంగళరాజును కనెను(1-57).

తిమ్మాధిపనికొడు కయిననారాయణరాజు చిననారాయణరాజును, కృష్ణాధిపనికత్తుఁ డయినవేంకటవతిరాజును కుమారులుగా స్వీకరించెను(1-58). అనఁగా పినతండ్రి యయిననారాయణరాజు చిననారాయణరాజునకు తండ్రియయ్యెను. అతనికే చిననారాయణ తనకృతి నంకితము చేసెను.

కాలము :- కృతివతి యయిననారాయణరాజుకాలమునుబట్టి కృతికర్త కాలమును గ్రహింపవలసియున్నది. ఈనారాయణరాజు వీరవెంకటరాయల కృపాపాత్రుఁ డని క్రిందిపద్యమున వచించు చున్నాడు నారాయణ—

సీ. చలపతేనా వై రిజనపాలకుల తెక్క—
ముక్కాడ నీయక యు క్కడంచుఁ
బూనెనా యరివరాఘజుల నంతఃకల
హంబు కల్పించి పాయంగజేయు
నెంచెనా పరిపంధిపృథివీపతుల దాడి
వెడలించి తనవెంటవెంటఁ ద్రిప్పఁ
దలఁచెనా రిపురాజిఁ దనహజారంబునఁ
బడిగావులై తడఁబడఁగఁజేయు

గీ. నితనితోడుత వైర మీదేఱ దనుచు
సకలధరణీకు లెప్పుడు నిచ్చక మొనర్చు
వీరవేంకటరాయభూవిభునికరుణఁ
బరఁగు నారాయణక్షమాపాలవరుఁడు

(1-59)

మఱియు నీవిషయము“శ్రీరంగరాజకుమార వీరవేంకటేశరాయభుజాబల సహాయ బహువిధోపాయధురీణుండును(1-17)” అనువచనమునను, మూర్తమాంబయందుఁ గర్ణాటకాధీశ్వరదయసాంద్రుం డగునారాయణవసుంధరాదేవేం

ద్రుని(1-45) అనువచనమునను, 'పీఠవేంకటరాయభూవిభునికరుణ నెలమిఁ
దాలించె నిల నారణ్యేశ్వరుండు(1-52)' అనుపద్యములోను, 'పీఠవేంకటరాయ
భూవిభునికరుణఁ బరఁగు నారాయణక్షమపాలహాళి'(1-59)' అనుపద్యములోను
'లక్ష్మీశోపమవీరవేంకటనృపాలశ్రీమహారాయదత్తశ్చైమండల.....'(3-165)
అనునాశ్వాసాంతపద్యమందును పచింపఁబడి యున్నది.

క్రీ. శ. 1630 మొదలు 1642 వర్యంతము కర్ణాటసామ్రాజ్యమును
పాలించినముమ్మడివేంకటరాయలే యీవీరవేంకటరాయ లనియు, సవరము నారా
యణరా జతని కాశ్రీతుఁడనియు, అందువలన కువలయాశ్వచరిత్రరచయిత చిన
నారాయణనాయకుఁడును అప్పటివాఁడె కావలయు నని శ్రీనేలటూరి వేంకటరమ
ణయ్యగారియభిప్రాయము.(1) ఆరవీటిచరిత్రలోనిఅళియరామరాయలమునిమను
మఁ డయినమూడవవేంకటరాయలు పట్టాభిషిక్తుఁ డయినకర్ణాటకాధీశ్వరుఁడు,
ఈవేంకటరాయలే పైవీరవేంకటరాయ లని నేలటూరియారు.

కాని యితఁడు అళియరామరాయలమునుమఁ డయినవేంకటరాయలు కాఁ
డని శ్రీచాగంటిశేషయ్యగారియభిప్రాయము. కృతిపతి యయిననారాయణరాజు
నకు శ్రీరంగరాయ లనుసవతిసోదరుఁడు కలదు కదా అతనికుమారుఁడు వేంకట
రాయలు, ఈవేంకటరాయలభుజబలసాహాయ్యముచేతనే నారాయణరాజు ప్రవ
ర్తిలే నని శ్రీచాగంటివారివాదన.(2) దీనికి కారణము పైశ్రీరంగరాయలవైభ
వము మూఁడుపద్యములందు(1-47, 48, 49) వరింపఁబడి యుండుటయే.
ఈతఁడు మహావైభవోపేతుఁడే కాని, యీతనికొడు కయిన వేంకటరాయలే
మూర్ధాభిషిక్తుఁ డయినవీరవేంకటరాయ లని కృతికర్త స్పష్టముగ నెచ్చటను
చెప్పలేదు. తమవంశమునకు చెందినవీరవేంకటరాయలే కర్ణాటాధీశ్వరుఁ డై
యున్నచో కవి విస్పష్టముగ చెప్పక విడుచునా? ఆరవీటివంశమునకు చెందిన
వేంకటరాయలు జగమెఱిగినకర్ణాటాధిపతి కనుక అతనికృపకు పాత్రుఁ డగుట
ఒకప్రత్యేకార్హతగా వాకొనినాఁడు నారాయణఁడు. కనుక చాగంటివారివాదన
కొంచెము దొంకతిరుగు డనిపించుచు, నేలటూరివారిప్రాతలే సమంజసము లని

(1) దాక్షిణాత్యాంధ్రసాహిత్యము, పుట 13.

(2) ఆంధ్రకవితరంగిణి, 11వసంపుటము, పుట 124.

పించు చున్నవి. మఱియు నారాయణరాజున కెవరెవరికడ నేపాటిచనవు కలదో క్రిందిపద్యమున చిననారాయణుఁడు తెలుపు చున్నాఁడు —

సీ. తనమాట కాంచికాతంజాపురీమదు
రాధినాథులకు నెయ్యంబు నెఱవఁ
దనచీటి గోలకొండనరేంద్రముఖధరా
ధవపద్మబంధు లౌదల ధరింపఁ
దనక్తి ర్తి మట్లనంతనృపాలముఖ్యగో
త్రామరేంద్రులు గొనియాడికొనఁగఁ
దనదానగుణము గోదావరీతీరభూ
నిర్జరేశ్వరులు వర్ణించుకొనఁగ

గీ. వెలయు, వేదండగండనిర్జరశదనర్గ
శమదఘరాధునీనాథకుముదబంధు
కార్యకృష్టిండిమారావధుర్యపైన్యుఁ
డతఁడుప్రభుమాత్రుఁడే నారనాధినేత.

(1-60)

ఇందు పేర్కొఁబడ్డమట్ల అనంతభూపాలుఁడు క్రీ. శ. 1580 ప్రాంతము నకు చెందినకకుత్స్థసవిజయకర్త.(1) నారాయణరాజునకు సమకాలికుఁ డయిన అనంతరాజు చిననారాయణకంటె పెద్దవాఁడనుటలో సందియము లేదు. కనుకనే యీతనికకుత్స్థసవిజయమును చూచి దీనికన్నా మిన్నగా తనకృతిని నిర్మింపవలయు నని చిననారాయణ కువలయాశ్వచరిత్రమునందు కల్పనాశ్రియముల మెఱుఁగులు చూపుచు రచించెను. కువలయాశ్వచరిత్రమును ప్రకటింపినసరస్వతీపత్రికాధిప తులు కూడ కకుత్స్థసవిజయపీఠికలో“... ..చిననారాయణునికల్పనల కించుమించు సమకాలికుఁడగునీతని(అనంతరాజు)కల్పనలే కారణ మని తోచు చున్నది. కాని తరువాతివాఁ డగుటచే కాఁబోలు దీనికంటె నదియే(కువలయాశ్వచరిత్రయే) యందముగా నున్నది” అని వ్రాసిరి.(2) దీనింబట్టి చిననారాయణ అనంతరాజుకన్న కొంచెము తరువాతివాఁ డనక తప్పదు. లేదా-అనంతరాజు కవికి పితృవ్యుఁ డయిన

(1) ఆంధ్రకవితరంగిణి, 11వసంపుటము, పుట 123.

(2) ఆంధ్రకవితరంగిణి, 11వసంపుటము, పుట 77.

నారాయణరాజుకు సమకాలికుఁ డయినప్పటికిని నారాయణరాజుకన్న వయః ప్రౌఢుఁ డై యుండును. అందువలననే అతనిచేత కూడ కొనియాడఁబడినాఁ డని భనపెంపుడుతండ్రిగొప్పతనము నంతగా కవి కొనియాడినాఁ డని తలంపవలయును. అనంతరాజు భనకృతిని తండ్రి కంకితము కావించెను. చిననారాయణ కూడ తనకృతిని తండ్రి కంకితము కావించెను, దీనింబట్టి చూడఁగా కథాకల్పనవిషయముననే కాక, అంకితవిషయమున కూడ అనంతరాజును చిన నారాయణరా జనుకరించినట్లు తలంపవచ్చును. కావున నారాయణరాజు వేంకట రమణయ్యగారిమతముప్రకారము క్రీ. శ. 1633-42 ప్రాంతములలో నుండుట చరిత్రవిరుద్ధము కాదు.

ఆరుద్రగారియభిప్రాయము కూడ “వరులు అసూయచెందేటంతవలుకు బడితో చెంజిగాని, సవరంవారు గాని క్రీ. శ. 1635నుండి 1642 దాకా వెలుగు వెలిగారు. బహుశా ఆమధ్యకాలంలోనే చిననారాయణ కువలయాశ్వచరిత్రను రచించి పెదనారాయణకు అంకితం ఇచ్చాడు”(1) అనువాక్యములవలన నేలటూరి వారియభిప్రాయమునే బలపఱచు చున్నది. మఱియు “క్రీ. శ. 1630 దాకా చెంజి నాయకరాజులు రాయసింహాసనాన్ని ఎదిరిస్తూ వచ్చినా వీరవేంకటవతిరాయలరాలం లోనే చెంజి అత్యంతవిశ్వాసంగా కర్ణాటకచక్రవర్తికి సహాయం చేసింది. వీరవేంకటవతిరాయలకరుణకు పాత్ర మైనచెంజిరాజ్యం చక్రవర్తికి మరి ఆత్మీయంగా మారడం చూసి మఘరతంజావూరునాయకరాజులే కన్నుకుట్టు కున్నారు. మిత్ర భేదం పెట్టడానికి కుట్ర వన్నారు” అని కూడ ఆరుద్రగారు వ్రాసియున్నారు.(2) దీనింబట్టి కూడ విజయనగరరాజులకు చెందినవీరవేంకటవతిరాయలే కృతివతిని కరుణించినకర్ణాటకచక్రవర్తి యని తెలియు చున్నది. ఇందువలన కూడ చిననారాయణ 17వ శతాబ్దికే వచ్చును గాని ముందుకు పోదు.

“నారాయణరాజు‘మాట’కును, ‘చీటి’కిని పని కల్గినకాలము ఆరాయలపం ద్రెండేండ్లకాలము, ముఖ్యముగ 1639-41 మధ్యకాలమున. గోల్కొండసుల్తాను దండెత్తినది 1642 ఏప్రిలుమాసమున. అప్పటికి వేంకటరాయలు గతించెను.....

(1) సమగ్రఆంధ్రసాహిత్యము, 11వ సంపుటకు, పుట 145.

(2) “ “ “ “ “

కాగా, కువలయాశ్వప్రబంధము 1641 నాటికి పూర్తి అయినది. అనుగతిలో అప్రయత్నముగ రచించినప్రబంధము కాదు. శిల్పదృష్టితో తీర్చిన పద్యములు పెక్కులు. రెండుమూడేండ్లవంటి ఏమో? వ్యవహారదక్షము, భావత్వము నగు ఈరచనము కవి ముప్పదేండ్లప్రాయమువాడని సూచించును. అనగా కవిజనన కాలము సుమారు 1610 కావచ్చును.

రాజకార్యమటకు దై వాసి తెక్కి యున్నపాలకపిత(కృతిభర్త) నలువ దేండ్లు పెద్దవాడయి యున్నచో అతనిజననకాలము సుమారు 1570 కావచ్చును. ఇతనిమటనాచాతుర్యమును మెచ్చుకొన్నమట్లభూపాలకవి అప్పటికి ఎనుబదేండ్ల వృద్ధయి యుండవచ్చును. కావున సవరము నారాయణరాజు కాలము 1570—1640, నాల్గవదివలె అశ్వాసాంతపద్యములు సూక్ష్మముగా పరిశీలింపఁదగి యున్నవి ప్రబంధాంతకాలమున కృతిభర్త ‘పుణ్యాకృతి’గా, ‘ప్రౌఢకీర్తిప్రకాశుడు’ గా మిగిలినట్లున్నాడు” అని డా. దేవశ్య చిన్నికృష్ణయ్యగారితీర్మానము. (1)

వీరవేంకటపతిరాయలతండ్రిపేరు శ్రీరంగరాయ లగుటవలన నేలటూరు వారు పౌరపడినట్లు చాగంటివారు భావించిరి. కాని, సవరమువంశములోనివేంకట రాయలతండ్రిపేరు రంగరాయలగుటవలననే చాగంటివారు ప్రమాదపడి రనిపించు చున్నది. ఏమయినప్పటికి ఎక్కువమందియభిప్రాయముప్రకారము చిననారాయణ కవి 17వ శతాబ్దికి చెందును.

మఱియొకవిషయము—చెంజివరదేంద్రుడు చెంజివెంకటప్పనాయకునితమ్ముడు. వెంకటప్పనాయకునకు పుత్రసంతానము లేదు. అందువలన క్రీ. శ. 1645 మార్చి 13వతేదీని అతఁడు దివంగతుడు కాఁగా తమ్ముడు వరదప్పనాయకుడు గద్దెయెక్కినాడు. (2) కావున వరదేంద్రునివరిపాలనకాలము క్రీ.శ. 1645—1449. ఈతనికి కువలయాశ్వకర్త సమకాలికుడు.

(1) కువలయాశ్వవరిత్రము(ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ ప్రతి), సంపాదకీయము, పుట 11.

(2) దాక్షిణాత్యాంధ్రసాహిత్యము, పుట 12

“కువలయాశ్వచరిత్ర మనుప్రౌఢప్రబంధమును రచించిన సవరము చిన నారాయణనాయకుడు నీవరదేంద్రుడును సమకాలికులును ఐంధ్రపులును నై యుండు రనునూహకు కొంత యుపాధి గలదు” అని విజ్ఞానసర్వస్వమును చున్నది* దీనినిబట్టి కూడ చిననారాయణ పడునాటువందలకు తరువాతివాడే యని తెలియు చున్నది.

ప్రబంధావతారికలోనివీరవేంకటరాయలు నాయకరాజు కాఁడనియు, అతఁడు అళియరామరాయలమునిమనుషుఁ డయినమూఁడవవేంకటపతిరాయలనియు చాగంటివారు తప్ప అందఱు నంగీకరించినవిషయము. పలువు రంగీకరించినవిషయమున కనుకూలముగనే అవతారిక యున్న దని పయిని నుడవఁబడినది. 1610 ప్రాంతమున జనించినట్లు భావింపఁబడు చున్నచిననారాయణ కవిత్వవీరుడే కాని కదనవీరుడు కాకపోవుటచే షష్టిశత్రులు చూచియుండు నని భావించుటలో తప్పుండఁబోదు గదా!

ఏతావతా తేలిన దే మనఁగా ఈకువలయాశ్వచరిత్రప్రబంధకర్త యయిన సవరము చిననారాయణ క్రీ. శ. 1610-1670 ప్రాంతములకు చెందినవాఁడు— అని.

శ్లో. యే పున ర్నవ్యకావ్యేషు కీర్తతాః కవిభిర్నృపాః।

తేషా మాచంద్రతారార్కం యశ స్సర్వత్ర భాసతే॥

—శంభురహస్యము

తృతీయ దళము కథానుశీలనము

వైదికము, లౌకికము అని కావ్యము ద్వివిధము. ఈర్వరప్రోక్త మయిన యజుర్వేదశతపథాది వైదికము. ఆప్రోక్త మయినరామాయణమహాభారతాది లౌకికము. గద్యపద్యభేదముచేత ఆయుధయము మరల చతుర్విధము* గద్యమునుఁబట్టి ఘటికొన్నిభేదములు వృత్తగంధ్యాదులు కలవు. వస్తువుంబట్టి పరిశీలింపఁగా ప్రఖ్యాతము, ఉత్పాద్యము, మిశ్రము నని కావ్యము మువ్విధములు. భారతభాగవతరామాయణాదులయం దున్నప్రసిద్ధ మయినవస్తువు గలిగినది ప్రఖ్యాతము. నలచరిత్రాదు లిట్టివి. కేవలకవికల్పితవస్తువు గలిగినది ఉత్పాద్యము. కళాపూర్ణోదయాదు లిట్టివి. కొంతప్రఖ్యాతము, కొంత ఉత్పాద్యము నయినవస్తువు కలిగినది మిశ్రము. వసుచరిత్రాదు లిట్టివి. ఇంచుమించు ప్రాచీనాంధ్రవాఙ్మయమున నున్న చంపూకావ్యము లన్నియు మిశ్రము లనియే భావించవచ్చును.

భారతరామాయణాదులనుండి రమణీయకథాభాగమును కైకొని రసవర్ణనాలంకారాదులతో నత్యంతరమణీయకావ్యములు గా నిర్మించుటకే ప్రతికవియు ప్రయత్నించి యుండెను. అట్టివారిలో నొకఁడయిన మనవిననారాయణకవియు తన ప్రబంధేతివృత్తమును మార్కండేయపురాణమునుండి గ్రహించెను. దీనికి మూలము ప్రధానముగ మార్కండేయ మయినను, ఈకథ భారతభాగవతములందు కానవచ్చు చుండుటచే నందలికథలు కూడ నిట క్రమముగ పొందుపఱపఁబడుచున్నవి.

సంస్కృతమహాభారతములో కువలాశ్వుడు

వ్యాసముసీశ్వరనిర్మితసంస్కృతమహాభారతములో వనపర్వమున నాలు

---

* శ్లో॥ వైదికం లౌకికం చేతి ద్వివిధం కావ్య ముచ్యతే।

గద్యపద్యభేదేన తచ్చతుర్థా వ్యవస్థితమ్॥ —కావ్యప్రబంధము, పుట ౪.

గణ్యాయములందు కువలయాశ్వునియువంతము వివరింపఁబడి యున్నది. (1)
మార్కండేయమహర్షి ధర్మజాని కీప్యతాతమును వివరించు చున్నాఁడు. (2)

ఉత్తంకమహర్షి తపస్సును మెచ్చిసశ్రీహరి వరము పేఁడుపఁనగా ఆముని తనహృదయము సత్యధర్మములయందు నిలిచి శ్రీహరికి క్షరార్పణ మై యుండఁ బ్రార్థించెను. శ్రీహరి రద్వర మొనఁగి మఱియు “ధుంధుఁడనుదనుజుఁడు జగత్కంటకుఁ డగును. వానిని బృహదశ్వునితనయుఁ డయిన కువలయాశ్వునిచే వధింపఁజేయుచువు. ఆతఁడు పుత్రప్రసాదసంబద్ధయోగశక్తిచే నాయసుఁడు చూడఁ మాళ్లను. నీవలన నిఖిలలోకములు సంఘించు”నని వచించి యలరదాన మయ్యెను. ఇశ్వుకునిపిదప సతనిరతయుఁడు శశాఁడుఁడు రాజయ్యెను. వాని కొడుకు కకుత్స్థుఁడు. వానితనయుఁడు అనేనసుఁడు. వానికొడుకు వృథుఁడు. వృథునిచోత్తుఁడు విశ్వకుఁడు. అరనికొడుకు ఆర్ద్రుఁడు. ఆర్ద్రునికుమారుఁడు యువనాశ్వుఁడు. యువనాశ్వునిసూనుఁడు కువలాశ్వుఁడు. అరనికి ఇయవది యొక్క పేవురు తనయులు.

బృహదశ్వుఁడు కువలాశ్వునకు పక్షము గా తపోవనమునకు పోనున్న తరుణమున ఉత్తంకుఁడు వచ్చి మధుకైటభులచోత్తుఁడై సమంతుదిశ్చర్యలను వివరించి వానిని వధింప రమ్మనెను. కాని బృహదశ్వుఁడు సన్యస్తశస్త్రుఁ డగుటవలన తనకొడు కయినకువలాశ్వు నందులకు నియోగించి తా నడవుల కేఁగెను. కువలాశ్వుఁడు ఉత్తంకునివెంట నేఁగి నారాయణప్రసాదలబ్ధయోగ బలమున ధుంధువును వధించి ధుంధుమారుఁడనుప్రళప్తిని పడసెను.

అంధ్రమహాభారతములో కువలాశ్వుఁడు

అంధ్రమహాభారతములో అరణ్యపర్వమున చతుర్థాశ్వాసమునందు నలువది

(1) 201, 202, 203, 204 అధ్యాయములు.

(2) శ్లో॥ యథా స రాజా ఇశ్వుకుః కువలాశ్వో మహీపతిః ।

దున్తమారత్వ మగమత్ తచ్ఛృణుష్య మహీపతే॥

శ్లో॥ “బ్రహ్మర్షిః విశ్రుతస్తాతా ఉత్తంకు ఇతి భారత”

(అధ్యాయము 201-10, 11 శ్లో.)

మూఁడుపద్యములలో (373 నుండి 415 వఱకు) కువలాశ్వుచరిత్రము వివరింపఁబడినది. మార్కండేయమహర్షి ధర్మరాజున కీకత చెప్పు చున్నాఁడు—

ఉదంకమహర్షి తపమునకు సంతసించినశ్రీహరి ప్రర్యక్ష మై వరమును వేఁడు మనెను, ఆముని తనపనము సత్యసర్వములయందు తిరమై శ్రీహరి భక్తిక మై యుండ వేఁడెను. ఆవర మిచ్చి శ్రీహరి మఱియు ‘ఘంధుండను దానవుఁడు జగముల కుపద్రవకారి యగును. తద్వఞ్ఞమై నీవు బృహదశ్వని కొడు కయినకువలాశ్వు నుద్యుక్తునిఁ జేసెదవు. అతఁడు మత్స్రసాదలబ్ధయోగ బలమున, భవన్నియోగబలమున నయ్యసురను పరిమార్చును. నీవలన నఖిల లోకములు సంతసించు’నని వలికి అంతర్హృదుఁ డయ్యెను. ఇశ్వైకుఁడు నాకమున కేఁగినశరువాత నతనినందనుఁడు శశాదుఁడు రా జయ్యెను. వానికొడుకు కకుత్స్థుఁ డనువాఁడు. వానికొడుకు అనేననుఁడు. అతనికొడుకు పృథుఁడు. అతనికొడుకు విశ్వకుఁడు. అతనికొడుకు ఆర్ద్రుఁడు. అతనికొడుకు యువనాశ్వుఁడు. అతనినందనుఁడు శ్రావస్తీ, అతనికొడుకు బృహదశ్వఁడు. అతని కొడుకు కువలాశ్వుఁడు. అతనికి మహాబలశాలురు ఇరువదియొక్కవేవురు శత్రులు గలరు.

బృహదశ్వఁడు కువలాశ్వునకు పట్టము గట్టి తపోవనమునకు పోనున్న సమయమున ఉదంకుఁడు వచ్చి ‘మధుకైటభులతనయుఁ డయినఘంధుఁ డను నసుర పితామహునివలన వరము వడసి దేవదానవగంధర్వాదులకు నజయ్యుఁ డయినాఁడు. ఇప్పు డాతఁడు మదీయాశ్రమసమీపమున బహుయోజనవిస్తీర్ణ మగు సముద్రవాలుకాపులినతలమున మహావివరము గావించుకొని నిద్రించు చున్నాఁడు. వానివదననిశ్వాసవాయువు సభూమదహనజ్వాలాభీల మయి సంవత్సరమున కొక సారి వెలువడి నిరంతరసికతారజుపటలము దూఁటుకొనఁజేయును. తదీయవేగమున తత్సమీపభూమికైలకాననము లేడుదినములదాఁక కంపించు చుండును. వానిని వధించి మాయాశ్రమమును కాపాడుము. వానిని వధించువానికి శ్రీహరి తనశక్తిని ప్రసాదించును. ఈవని చేసి లోకరక్షణ మొనర్చుము’ అనెను. అందుకు బృహదశ్వఁడు అస్త్రసన్నాసము గావించితి నని చెప్పి, తనకొడుకు కువలాశ్వునిని నియోగించి తపోభూమి కేఁగెను. కువలాశ్వుఁడు కొడుకులతో

చతురంగబలములతో నుదంకునివెంట నేగి సముద్రతీరమున విడిసి రద్దాలు కాళినిఖననమునకై తనకొడుకులను వియోగించెను. వారు వివిధాయుధముల నుపయోగించి ఆయుదగ్రసికతాఘము నేడునాళ్లు క్రవ్వి. అందు నిద్రించుచున్న యసుర నాయుధములతో మోదిరి. వాడు లేచి యాపులింపఁగా నాతనిముఖనేత్ర నాసికాద్వారములనుండి దారుణవహ్నిఃఖాకలాపములు వెల్వడి వారిని దహించెను. దృఢాశ్వకపిలాశ్వచంద్రాశ్వలు దక్కఁ దక్కినవారందఱు గతించిరి. అంత కువలాశ్వఁడు ధుంధునిపై కేఁగెను. రక్కసుఁ డొక్కఁజూలము కైకొని కువలాశ్వనిపై కుఱికినెను. ఆరక్కసునియొడలినుండి వచ్చిన యగ్నిని తనయోగ విద్యామహాప్రభవ మగుజలప్రవాహముతో ప్రశాంతము గావించి, బ్రహ్మాస్త్రము ప్రయోగించి అయ్యసురను కువలాశ్వఁడు కూర్చెను. ‘ధుంధుని పరిమార్చితివి గావున ధుంధుమారుఁ డనుప్రసిద్ధిని పొందు’ మని సురమునులు కువలాశ్వని దీపించిరి. ఇంద్రాదిదేవతలు తక్కినమునిముఖ్యులు ఆరాజు నభినందించి అభిమతవరము లీఁగా, బ్రతికినకొడుకులను వెంట నిడికొని కువలాశ్వఁడు రాజధానికి వెడలెను. ఇది భారతమందలికువలాశ్వనికథ.

సంస్కృతభాగవతములో కువలయాశ్వఁడు

వేదవ్యాసమునీంద్రప్రణీతసంస్కృతభాగవతమునందు నవమస్కంధ షష్ఠాధ్యాయమున కువలయాశ్వవియుదంతము సూచింపఁబడి యున్నది. (1)

బృహదశ్వనికుమారుఁడు కువలయాశ్వఁడు. (2) అతనికి ఇరువదియొక్క వేపురు కుమారులు. ఉదంకునిప్రీతికొఱకు కువలయాశ్వఁడు ‘దుందుపు’ అను రాక్షసునిని చంపెను. (3) అందువలననే యితనికి ‘దుందుమారుఁడు’ అను పేరు కలిగెను. దుందుపుముఖమునుండి బయలుదేరినయగ్నివలన కువలయాశ్వని సుతులు దృఢాశ్వఁడు, కపిలాశ్వఁడు, భద్రాశ్వఁడు అనుముప్పురు దప్ప తక్కినవారు దగ్ధులయిరి. దృఢాశ్వనికొడుకు హర్యశ్వఁడు. అతనికొడుకు

(1) భాగవతము, 9-6-21 నుండి 32 వఱకు.

(2) బృహదశ్వస్తు శావ స్తిః; తతః కువలయాశ్వకః (భాగవతము, 9-6-21)

(3) దుందుమార ఇతి ఖ్యాత స్తత్పుత్రాస్తే ప్రజజ్జలుః (భాగవతము, 9-6-23)

నికుంభుఁడు. నికుంభునినుతుఁడు బర్హి జాతుఁడు. అతనికొడుకు కృతాశ్వుఁడు. అతనికొడుకు సేనజిత్తు. అతనికొడుకు యువనాశ్వుఁడు. అతఁ డనవత్స్యఁడు. ఇష్టిబలమున నాతనికి మంధాత జనించెను. ఈరీతిని ఈవంశము సాగినది.

ఆంధ్రభాగవతములో కువలయాశ్వుఁడు

సహజపాండిత్యపోతనామాత్యప్రణీతభాగవతమునందు నవమస్కంధములో ఇశ్వైకువంశక్రమమున మూఁడువద్యములలో (163, 164, 165) కువలయాశ్వునియుదంతము సూచింపఁబడినది.

శకాదవృత్తుఁడు పురంజయుడు. వానికొడు కనేనసుఁడు. వానికొడుకు పృథుఁడు. వానికొడుకు విశ్వగంధుఁడు. వానినందఁడు చంద్రుఁడు. వానినుతుఁడు యువనాశ్వుఁడు. వానితనూజుఁడు శవస్తుఁడు. వానితనయుడు బృహదశ్వుఁడు. వానికి కువలయాశ్వుఁడు జనించెను. అతఁ డుందకునిప్రేరణతో తనయిరుదియొకవేపురు కొడుకులతో కలసి ధుంధుఁ డనురాక్షసునిని చంపెను. అదికారణముగా ధుంధుమారుఁడనుపేరు వడసెను. అయ్యసురముఖానలమున కువలయాశ్వునికుమారులందఱు భస్మ మైరి. అందు దృఢాశ్వుఁడు, కపిలాశ్వుఁడు, భద్రాశ్వుఁ డనుముగ్గురు జీవించిరి. అందు దృఢాశ్వునకు హర్యశ్వుఁడు, హర్యశ్వునకు నికుంభుఁడు, నికుంభునకు బర్హి జాతుఁడు, బర్హి జాతునకు కృతాశ్వుఁడు, కృతాశ్వునకు సేనజిత్తు, సేనజిత్తునకు యువనాశ్వుఁడును జనించిరి. ఈవిధముగా సీవంశక్రమము సాగినది.

సంస్కృతమార్కండేయపురాణములోని కువలయాశ్వునికథ

వ్యాసభగవానులచే నిర్మింపఁబడినపదునెన్నిదిమహాపురాణములలో మార్కండేయ మొకటి. ఇందు కువలయాశ్వవృత్తాంతము మదాలసోపాఖ్యాన మనునామాంతరముతో పదునెనిమిదవయధ్యాయమునుండి నలువదియొకటవ అధ్యాయమువఱకు (అనగా నిరువది నాలుగవ యధ్యాయములు కలిగి) ఉన్నది. ఇది సంపూర్ణమదాలసోపాఖ్యానము. కాని మనప్రబంధకథ మదాలసాకువలయాశ్వల కల్యాణముతో (కుఖాం

తము గా) ముగియు చున్నది. కనుక మార్కండేయమునుండి కూడ అంతమట్టు నకే గ్రహించిన చాలును. అనఁగా నిందు మదాలసామురవ్వజాలపెండ్లితో నిు వదిలెండవయధ్యాయము ముగియు చున్నది, కాఁబట్టి యింతవఱకే ప్రబంధేతివృత్త మున కాఛార మనఁదగును. కనుక ప్రస్తుతమున కవసర మయినకల్యాణఘట్టము వఱకున్నకథమాత్రమే యిందు పొందుపఱపఁబడు చున్నది—

పూర్వకాలమున యజనశీలుఁడును, మహాపీర్వవంతుఁడు నగుశత్రుజిత్తు అనుపేరు గలరా జుండెను. అతనికుమారుఁడు ఋతధ్వజుఁడు. ఇతఁడు శత్రు శాస్త్రాభ్యాసములు ముగించి సమానవయస్కు లగుబ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యకుమారుతో నాడు చుండెను. అతనికడకు నాగలోకమునుండి అశ్వతరునిచ్చిత్తు లిరువురు బ్రహ్మతేజస్కులు, తరుణవయస్కులు, ప్రియవాక్కులు వచ్చిరి. వారును వీరును కలసిమెలసి ప్రతిదినము వినోదింపసాగిరి. ఒకనాఁ డశ్వతరుఁడు తన కొమాళ్ళను పిలిచి ‘బిడ్డలారా’మర్త్యలోకమున మిమ్ముల నింతగా నాకర్షించిన దెవరు? చాలకాలమునుండి పరిశీలించు చున్నాను. ఓ రేదో ప్రియ మయిన వస్తువును దర్శించి తనివిని బొందినట్లు కన్నడు చున్నాడు’ అని పలికెను. అందుల కా నాగకుమారు లంజలి రచించి తండ్రికి ఋతధ్వజునినుగుణముల నెల్ల వివరించి “ఓతండ్రి’ పరమప్రీతితో ఋతధ్వజుఁడు చేసినసత్కారాద్యుపకారము లనుభవించినతరువాత మామనస్సు నాగలోకమును గాని, యితరలోకములను గాని యిష్ట పడుట లేదు. ఆతనియెడఁబాటువలన ప్రశాంతశీతల మగునీపాతాళము చీఁకటి గుహవలె పరితాపమును కలిగించు చున్నది. ఆతనితోడిస్నేహము పగటియందు సూర్యునివలె మా కమండానందము నందించు చున్నది”—అని పలికిరి. కొడుకు లచే కొనియాడఁబడినఆరాకొమరుఁడు కడుఘన్యుఁ డని తలఁచి, అతని ననేక విధముల తాను కూడ కొనియాడి, అతని కేదైన ప్రత్యుపకారము చేయవలయు నని నిశ్చయించుకొని అశ్వతరుఁడు తనయద్దేశమును బిడ్డల కెఱుకపఱచెను. అందులకు వారు ‘అతని కేమిటను కొడువలేదు. అతనికడ నున్నసంపదలు మన పాతాళమున కూడ లేవు’ అని చెప్పిరి. అయినను అశ్వతరుఁడు ఏదయిన ప్రత్యుపకృతి చేయవలసినదే అని పట్టుపట్టెను. ఆపు డానాగకుమారులు “తండ్రి’ అట్లయినచో శ్లాఘనీయచరిత్రుఁ డయినయాఋతధ్వజునికొమారావస్థయందు జరిగిన

కథను అతఁ డొకనాఁడు మాకు వినిచెను. దానిని చెప్పి చున్నాము విను” మని యావృత్తాంతమును ఇట్లు నుడువ మొదలిడిరి—

పూర్వ మొకనాఁడు ఆఋతధ్వజానిజనకుఁ డయినశత్రుజితునిచెంతకు గాలవుఁ డనుబ్రాహ్మణోత్తముఁ డొకయశ్వరాజమును తెచ్చి యిట్లు చెప్పెను— రాజా! రాక్షసాధముఁ డొకఁడు క్రూరజంతువులరూపముతో ఆశ్రమమునకు వచ్చి అనేకవిఘ్నములు కలిగించుచు న న్నెంతో బాధించు చున్నాఁడు. అతనిని దగ్ధ మొనర్ప సమర్థుల మయ్య తపోవ్యయభయమున మిన్నకున్నాము. ఒక్కొక్కఁడు ఆరాక్షసునిచే కష్టపెట్టఁబడి క్లేశముతో ఆకాశమువంక జూచి నిట్టూర్చితిని. వెంటనే గగనమునుండి యాగుఱ్ఱము నాచెంగట దిగినది. మఱియు గగనవాణి యిట్లు చెప్పెను—ఋషివరేణ్యా ఈయ త్తమాశ్వము సమస్తభూవలయమును తీణములో నధిగమింప సమర్థ మైనట్టిది. దీని కలసట యనునది యుండదు. దీనిని సూర్య భగవానుఁడు నీకొఱకు పంపెను. పాతాళాకాశజలపర్వతాదులం దెందును దీనిగమనమున కడ్డు లేదు. మఱియు నిది భూవలయమునంతటి ననయాసముగా సంపరింపఁగల్గుటవలన “కువలయము” అనుప్రసిద్ధనామము దీని కేర్పడఁగలదు.(1) శత్రుజిత్పాపాలునికుమారుఁడు దీని నధిరోహించి నిన్ను హింసించురాక్షసుని వధింపఁగలఁడు. ఈయశ్వమువలన నతఁ డఖండఖ్యాతి నందఁగలఁడు—అందువలన నాకాశవాణి నుడివినట్లు వచ్చి ని న్నాశ్రయించితిని. కావున ఓరాజా! తపో విఘ్నకారి యయినయారక్కసుని నివారింపుము. దుష్టశిక్షణము, శిష్టరక్షణము మహిపతులకు విపాతమే కదా—ఈగుఱ్ఱము స్వీకరించి ధర్మలోపము దాపురింప కుండ నీకొమరు నాజ్ఞాపింపుము—గాలవునిపలుకులు వినినశత్రుజితుఁడు ఉత్సాహవంతుఁ డయినతనకొడుకును అశ్వము నధిరోహింపఁజేసి గాలవునివెంట పంపెను. గాలవమహర్షి ఋతధ్వజానిని వెంట నిడుకొని తనయాశ్రమమునకు పోయెను.(2)

(1) శ్లో. యతో భూవలయం సర్వ మశ్రాంతోఽయం చరిష్యతి|

తతః కువలయో నామ్నా ఖ్యాతిం లోకేషు యాస్యతి॥

(మార్కండేయము, 18-51)

(2) ఇంతటితో పదునెనిమిదవ అధ్యాయము ముగిసెను.

ఋతధ్వజుడు ఆశ్రమవాసులకు కలిగెడియంతరాయములను తొలగించెను. ఋతధ్వజునియునికి తెలియనిరాక్షసుడు వరాహరూపముతో నాశ్రమమును ప్రవేశించెను. రాజకుమారుడు బాణప్రయోగము చేసెను. దెబ్బతిన్నవఁది అడవులను దాటి పాటిపోవు చుండఁగా నృపకుమారుడు వెంటాడెను. అది చాలదవ్వు పోయి ఒకచో నొకభూవివరమున ప్రవేశించెను. రాట్కూమారుడు కూడ గుఱ్ఱముతో కూడ ఆబలమున ప్రవేశించెను. అతనికి ప్రకాశవంత మయినపాతాళము కన్పించెను. అం చొక్కస్త్రీమాత్ర మతనికి కన్పించెను. అతఁ డామెను “నీవెవరు? ఎక్కడికి పోవు చున్నావు?” అని ప్రశ్నించుచు నామె బదులాడకయే పోయెను. అతఁడు గుఱ్ఱము నట నుంచి ఆమెను వెంటాడెను. ఒకచో నతనికి కాంచనవర్షంకముపై కూర్చున్నదియు, నిరుపమసౌందర్యవతియు సగుకన్యకయొకతె కానబడెను. ఆతన్ని యితనిని చూచి లేచి నిలుచుండి లక్ష్మిని స్మయింపజేయుచు లోనై వెంటనే చిత్తక్షోభము పొందెను. పిదప నతనిసొగసు ననేక రీతుల భావించి మూర్ఛిలైను. అతఁడు కూడ మదనసాయకతాడితుఁ డయ్యుపైకి తెలియనిక ఆమెను చేరి యూరడించెను. ఇంతలో తాను మొదట చూచిన సుదతి వచ్చి ఆకన్యకను చేరువనుండి సేవింపసాగెను. “నీ విట్లు మోహవశ వగుటకు హేతు వేమి?” అని యతఁడు వృద్ధింపఁగా నామె లజ్జించి చెలికత్తెకు తెలిపెను. ఆచెలికత్తె అతనికి ట్లనెను--

రాజకుమారా! విశ్వావసు వసుగంధర్వునికూఁతు రీమె. పేరు మదాలస. వజ్రకేతు వసురాక్షసునికొడుకు, పాతాళలోకవాసి పాతాళకేతు వసువాడు ఈమె నపహరించి తెచ్చి రా నున్నత్రయోదశినాఁడు పెండ్లాడ విశ్వయించుకొనెను. అందువలన నీమె నిన్ను ఆత్మహత్యకు పాల్పడెను. అప్పుడు కామధేనువు “షణ్ణ్య శాలినీ ఇది తగదు, ఆరక్కసుఁడు నిన్ను చేరలేడు. అతడు కారణాంతరముచే భూలోకమున కేగినపుడు ఎవనిబాణముచే కొట్టబడునో ఆబాణప్రయోగ నీకు త్వరలో భర్త కాఁగలఁడు” అని చెప్పెను. నే నీమెచెలికత్తెను. పేరు కుండల. మాతండ్రి వింధ్యవంతుఁడు. నాభర్త వీరపుష్కరమాలి. శుంభుఁ డనురక్కసుని చేత నాభర్త వధింపఁబడుటచే నేను తీర్థయాత్రలు చేయు చున్నాను. పాతాళకేతుఁ డొకమహాత్మునిచే కొట్టబడుట విని నిజమును తెలిసికొనుటకు వచ్చితిని. ఈమె

నీయందు ప్రీతి గల దయ్యెను. అందువలననే మూర్ఛిత యయ్యెను. ఈమె కల్యాణ మయినవెనుక నేను వెడలిపోగలను. ఇంతకు మీ రెవరు? ఎందుల కివటతెంతే చినారు?--అనెను,

కువలయాశ్వండు తనవృత్తాంతమంతయు వినిపించెను. మదాలస లజ్జాత్మయై కుండలను చూచెను. ఆమె ఆరాజచంద్రునితో మదాలసాకల్యాణము గావింప నిశ్చయించి తుంబురుమహారిని ధ్యానింపగా నాతఁ డేతెంచి కల్యాణము కావించి వెడలెను. పిదప దంపతులకు నీతులు బోధించి కుండల వెడలెను. ఋతఃస్వజుఁడు కువలయాశ్వముపై మదాలస నెక్కించుకొని పయన మగు చుండగా రాక్షసులు చుట్టుముట్టిరి. బ్రహ్మాస్త్రముతో పాతాళకేతువుతోనహ వారిని దగ్ధులను చేసి పట్ట నమునకు వచ్చి తండ్రికి నమస్కరించెను. యశస్వి యయినపుత్రునిఁ గాంచి శత్రుజిత్తు సంతసించెను. దంపతులు ప్రణయాంబుధి నోలలాడసాగిరి.*

యమునాతీరమునందు ఆశ్రమ మేర్పఱచుకొని పాతాళకేతుననుజుఁడు తాళకేతువు మునివలె నటించుచు ఋతఃస్వజుని వంచించుటకు వేచి యుంచెను. ఒకనాఁ డాతనిని రాజభక్తుఁడు చూచెను. అతనితో మునిరూపున నున్నరాక్ష సుఁడు 'రాజకుమారా! నే నొకయజ్ఞము చేయఁదలంచితిని. యజ్ఞవక్షిణార్థము నీకంఠాభరణము విమ్ము. నే నీజలమున మునిఁగి వరుణదేవుని స్తుతించి వత్తు' ననెను. అతనిని నమ్మి కువలయాశ్వఁడు కంఠాభరణము విచ్చెను. 'నేను వచ్చు వటకు ఆశ్రమమును రక్షింపు' మని తాళకేతువు రాజకుమారునితో చెప్పి, జలా శయమున మునిఁగి కొంతదూరము పోయి బయటికి వచ్చి ఋతఃస్వజునివట్టణము చేరి, అంతఃపురము ప్రవేశించి అచటవారితో 'తల్లలారా! మునిజనరికెంతవృరుఁ డై నఋతఃస్వజునిని రాక్షసుఁడొకఁడు వధించెను. అతఁడు పురణించుటకు ముందు నా కీయాభరణము నిచ్చెను' అనెను. అంతఃపురమంతయు దుఃఖాక్రాంత మయ్యెను మదాలస తత్కంఠాభరణమును చూచి వెంటనే అనువులు వదలెను. శత్రుజిత్తు వేదాంతబోధతో. నంతిపురి నోదార్చి, కోడలికి అగ్నిసంస్కారము చేయించి, కొడుకునకు జలాంబుధి యొసఁగెను. తాళకేతువు వచ్చినబాటనే పోయి రాజకుమారునితో 'నన్ను కృతార్థునిఁ జేసితివి రాజకుమారా! నీ విఁక వెడలవచ్చు' నని

* ఇంతటితో 19వ యధ్యాయము ముగిసెను.

మధురముగ పలికెను. అతడు కవటమూనికి నమస్కరించి వాణి నెక్కి పట్టణము చేరెను.*

కువలయాశ్వరుడు తలిదండ్రులను చేరి వారియాశీస్సులు స్వీకరించి మదాలసావృత్తాంతము గ్రహించి మిగుల శోకించి ఆమెకు జలత్పజ్జ మొసంగి 'యాజన్మలో నింకొకత్రీని చేపట్టను' అని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. అప్పటినుండి సమవయస్కులయినచెలిరాండ్రతో క్రీడించుచు కాలము కడవసాగెను.

నాగకుమారు లిట్లు పలుకఁగా విన్నఅశ్వతరుడు 'మిత్రమునకు మరల మదాలసను కూర్చు' నని పలికి హిమవన్నగమున కేగినరస్వతీదేవింగూర్చి తపస్సు చేసెను. ఆదేవి దర్శన మిచ్చెను. అశ్వతరుఁ డనేకరీతుల ఆరల్లని స్తుతించెను. ఆమె వరము కోరుకొమ్మనెను. 'నానహోదరుఁ డయినకంబలునకు, నాకు సమస్తస్వరసంబద్ధజ్ఞానమును ప్రసాదించు' మని అతఁడు పేఁడెను. ఆదేవి పసి మిచ్చి యేఁగెను. అశ్వతరకంబలులు కైలాసాద్రి కేగి ఒకేస్వరసాహిత్యములతో చిరకాల మిశ్వరు నారాధించితి. ఆస్వామి కన్నుడి వరము పేఁడుఁడనెను. అశ్వతరుఁడు 'దేవా'కువలయాశ్వనిరర్హవత్సే మృతి నొందెను. ఆమె అదేవయసుతో అదేరూపముతో నాకూతు రగునట్లు వర మిమ్ము, అనెను. అంత కిప్పుడు 'పితృదేవతల నారాధించి శ్రాద్ధపిండమును ధుజింపుము. అప్పుడు నీఫణామధ్యమునుండి అపాలిక శబ్దఁగలదు' అనెను. అన్నదమ్ము లిరువురు ఆదిదేవునకు నమస్కరించి సంతసముతో పెడలిరి. అదేవిఫణుగ మదాలస అశ్వతరునిఫణామధ్యమునుండి ప్రభవించెను. ఆమె నాతఁడు రహస్యముగ నుంచి మంచిపనికత్తెంతో సేవ చేయించు చుండెను.

ఇక్కడ నాగకుమారు లిరువురు యథాప్రకారము ఋతర్హణవికడకు వెళ్ళి క్రీడించి వచ్చు చున్నారు. అశ్వతరుడు తనకొడుకులతో 'ఆఋతర్హణవి నాదగ్గల కేల తీసికొని రాలేదు? అతనికి మేలు చేయవలయు నంటిరిగదా.' అనెను. వారు కువలయాశ్వనికడకు వెళ్ళి ఆడుచు మాటలసందర్భమున తమగృహమునకు రావలసిన దని కోరిరి. అశ్వతరుఁ డంతటివాఁడు తనను మాడఁదలఁచె ననఁ

* ఇంతటితో 20వయస్యాయము ముగిసెను.

గానే ఛన్యంధ నని తలంచి యంగీకరించెను. అతనిని నాగకుమారులు తీసికొని పోయి తండ్రికి పరిచయము చేసిరి. రాజకుమారుఁడు నాగరాజుపాదములకు ప్రణమిల్లెను, అశ్వతరుఁ డాతనిని ‘చిరంజీవ’ అని దీవించి, అతనిగుణములను స్తుతించి, తరువాత అతనిచే స్నానాదులు ముగింపఁజేసి. కుమారులతోను రాజ కుమారునితోను కలసి మధురపదార్థము లారగించెను. (*)

భోజనానంతరము మహాత్ముఁ డయిననాగరాట్టును నాగకుమారులు, రాజ కుమారుఁడు సేవించిరి. నాగరాజు వినోదకథలతో కువలయాశ్వుని సంతసపఱచి ‘నాయనా ఋతధ్వజా! తండ్రిచెంత కొడుకువలె సందేహము మాని, మాగృహ మున కేతెంచిననీకు మే మేమి చేయవలయునో చెప్పు’ మనెను. అంత నతఁడు వన్నగేశ్వరా మీపాదధూళి నామాళిని పోకినగ్నడే అన్నియు నాకు లభించినవి. నాకు కొదవ లేనే లేదు. అయినను ఏదయినవర మీఁదలఁచినచో షణ్మసంస్కారము నాహృదయమునుండి తొలఁగ కుండునట్లు వర మిమ్ము’ అనెను. అంత నశ్వతరుఁడు ‘అంతమాత్రమే కాదు. ఏది మనుష్యలోకమున పొందుటకు శక్యము కా దని భావించువో అట్టిది నీ కీయఁదలంచితి ననెను. కువలయాశ్వుఁడు నాగ కుమారులవంకఁ జూచెను. అప్పుడు వారు ‘తండ్రి పతిదై వతయు. సర్వాంగసుం దయు నగుమదాలస నీకఁడు చూడఁగోరు చున్నాడు. కాని గతించినవారిని స్వప్న ములోఁగాని, శాంబరీమాయచేతఁ గాని చూడవలెనే కాని వేఱుదారి యే మున్నది?’ అనిరి. అప్పుడు కువలయాశ్వుఁడు లజ్జాప్రేమములతో ‘తండ్రి! మాయామయి యై నను సరే. ఇప్పుడు మదాలసను చూపినచో నీవు నాయండు పరమానుగ్రహము కలవాఁడ వని తలంతు’ ననెను. అంత నాగరాజు రహస్యముగ నుంచినమదాలసను తెచ్చి చూపెను. వెంటనే రాజకుమారుఁడు ‘హా ప్రియా అనుచు ఆమె కెదురుగా పోయెను. అప్పుడశ్వతరుఁడు ‘కుమారా! ఇది మాయ యని ముందే నుడివితని గదా’ స్పృశించినచో నీమె అంతర్ధాన యగును’ అనెను. ఆమాటల కాతఁడు ‘హా ప్రియా!’ అని మిగుల శోకించుచు భూమిపైఁగూలెను. తరువాత ఫణిరాజు కువలయాశ్వు నూరడించి ఆమె జీవించినవిధమంతయు వివరించి అతని

(*) ఇంతటితో 21వ అధ్యాయము ముగిసెను.

కప్పగించెను. కువలయాశ్వుఁడు అమందానందకందశతహృదయారవిందుడై నాగవతికి నమస్కరించి, స్తుతించి, పెరిపు తీసికొని భార్యతో కూడ కువలయము నధిరోహించి నిజనగరమున కేగెను. (1)

అనంతరాధ్యాయములందు మదాలసావేదా స్తజీవితము వర్ణితము.

ఆంధ్రమార్కండేయ పురాణములోని కువలయాశ్వుని కథ

మహాకవిమారన ఆంధ్రీకరించినమార్కండేయపురాణము ప్రథమాంధ్రపురాణమని ప్రసిద్ధి కెక్కినది. మారనయనువాదము మధురతర మని మార్కండేయము లోనిఘట్టము లన్నియు రుజువుసేయు చున్నవి. ఇందు ద్వితీయాశ్వాసములోని '254వపద్యమునుండి తృతీయాశ్వాసములోని నూటవ పద్యమువఱకు' మనప్రబంధమునకు సంబంధించిన కథ యున్నది. (2) ఆపయిని 273వపద్యమువఱకు మదాలసావేదా స్తబోధ లున్నవి. ప్రబంధమున కాధార మయినకథాసారము ఇందు పొందుపఱపఁబడు చున్నది--

శత్రుజిత్తుకొడుకు ఋతధ్వజుఁడు విప్రరాజువై శ్యకుమారులతో క్రీడించు చుండఁగా నతనికడకు నాగలోకమునుండి అశ్వతరునికొడుకు లిరువురు విప్ర కుమారులవలె వచ్చి క్రీడించుచు చెలిమిని పెంచుకొనిరి. ఒకనాఁ డశ్వతరుఁడు తనకొడుకులను 'ఘాలోకమం దెవ్వనితో నాడు చున్నారని ప్రశ్నించెను. వారు ఋతధ్వజునిగూర్చి వాక్రుచ్చిరి. అందులకు సంతసించిననాగరాజు 'మీచెలికాని కేదైన మేలు చేయవలయును. ఏమి చేయవలయునో చెప్పు' డనఁగా వారిట్లు చెప్ప నారంభించిరి.

తండ్రి ఒకనాఁడు గొలవుఁ డనుముసీంద్రుఁడు ఒకయశ్వమును గొని శత్రుజిత్తుకడ కరుదెంచి 'నరేంద్రా ఒకరాక్షసుఁడు సింహశార్పలాదిరూఢములతో మదాశ్రమమునకు వచ్చి విఘ్నము లాచరించు చుండఁగా నే నతనిని తవశ్శక్తితో

(1) ఇంతటితో 22వ అధ్యాయము ముగిసెను.

(2) సుమారు 190వ పద్యములు.

నిర్మాణంప సమర్థుడ నయ్యను, తపోవ్యయమున కోర్వక ఆకసమువంక చూచి నిట్టూర్చితిని. అప్పు డీయశ్వము అంబరతలమునుండి వచ్చి నామ్రోల నిలిచెను. ఆకాశవాణి 'మునీశ్వరా! ఇది రవి పంపినది. దీనిని ఋతర్వజున కొనఁగఁగము అతఁ డీరాక్షసుని వధింపఁగలఁడు. ఇది సర్వప్రదేశములందును నిరాతంకముగ నేఁగఁగలడు-అనెను. కనుక ఓరాజా నీకుమారుని నావెంట పంపిము'-అనెను. శత్రుజిత్తు పుత్రుని నాశీర్వదించి మునివెంట పంపెను. అతఁ డాశ్రమమునకు నేఁగఁగా రాక్షసుఁడు వరహరూపమున వచ్చెను. నృపతనయుఁ డర్థచంద్రాస్త్రమును వదలెను. ఆశాణముదెబ్బకు నొచ్చి పండి అడవులు, గిరులు దాఁలుచు పోవు చుండెను. ఋతర్వజుఁడు వెంటాడెను. అది యొక భూవివరమునుండి పాతాళమునకు దిగఁబడఁగా నతఁడు నందు పగ్గవేళించెను. రత్నకాంతులతో రమణీయమయినపాతాళము కన్పడెను, అట నొకస్త్రీ జేగముగ పోవు చుండఁగా నీ వెవ్వ రిదానపుఁడని రాజకుమారుఁడు పగ్గివేచ్చెను. ఆమె బిడు లిడకయే ఒకహర్యము నెక్కి-ను. అతఁడును హయము నొకచో కట్టివెచ్చి, హర్యము నెక్కి, అందు మణిమయకాంచనపర్యంకమున నున్న చంద్రాస్య నొక-ను చూచెను. ఆమె యతనిం గాంచి సంభ్రమభయవిస్మయరాగలజ్జావశ యై సఖిచాటున కేఁగెను. ఇరువురుచూపు లొకపైనవి. అమె మూర్ఛిల్లెను. సఖి యుపచారము లొనర్చెను. అతఁ డామెమూర్ఛకు కారణ మడుగఁగా నామె తనచెలివంక చూచెను. ఆచెలి యిట్లనెను--

ఈమె విశ్వావసుఁ డనుగంధర్వరాజుకూతురు మదాలస. పాతాళకేతు వసురాక్షసుఁ డీమెను మాయాబలమున తెచ్చి యీవచ్చురేయి మనువాడ నున్నాఁడు పోయినరేయి యీమె మరణింప నుద్యమింపఁగా నురభి 'తలోదరి ఈతఁడు నీకు భర్త కాఁడు, నరలోకమున నితనిని బాణముతో కొట్టెడివాఁడు నీకు భర్త యగు' ననియెను. అంత నీమె మరణప్రయత్నమునుండి మరలెను. నే నీమెచెలి కత్తెను. పేరు కుండల. వింధ్యవంతునితనయను. పుష్కరశాలిభార్యను. శుంభుఁ డనురాక్షసునిచే నాభర్త వధింపఁబడెను. అందువలన పరలోకార్థకృణ్యతీర్థము లకు దివ్యగతి నేఁగుచు సూకరాకారుఁ డయినపాతాళకేతువు ఒకరాజకుమారుని

చేత నేమివదుట చూచి అది తెలిసికొనుటకై మరలివచ్చితిని. ఇంక నీమెమూర్సుకు కారణము ఏమియు. నిన్నుచూచి యీమె మనసువదెను. కాని రాక్షసు నేని నయతనికి ఆతి నెట్టుగుదు నని వ్యథతో మూర్ఛియైను. ఈమెపెండ్లి యయివసిదవ నేను భవమాచరింప నేగుదును. ఇంతకు నీ వెవఁడవు? ఇచ్చటి కేల వచ్చితివి? అనెను.

ఋతర్షజుఁడు తనవృత్తాంతమును వినించెను. మదాలసాసంశయము మటు మాయ మయ్యెను. కుండల తుంబురుని పొర్లించి రప్పించి మదాలసాఋతర్ష జులకు కల్యాణము చేయించి వెడలెను. ఋతర్షజుఁడు మరలివచ్చుచున్నది రక్కసులు చుట్టుముట్టగా నందఱిని వధించి, వచ్చి తండ్రికి నమస్కరించెను. అతని విజయములు విన్నశత్రుజిత్తు చాల సంతసించెను.*

పాతాళకేతునితమ్ముఁడు తాళకేతుఁడు యమునాతీరమున మాయామౌని యై యుండగా నతనిని కువలయాశ్వుఁడు చూచెను. తాళకేతువు ఆతనిచెంతకు వచ్చి 'వీరకుమార! నే నొకయజ్ఞ మొనర్చుచున్నాను. దానికి దక్షిణగా నీకంత హోర మిమ్ము. నే నీజలమున మునిగి వరుణదేవునిని స్తుతించి వత్తును. అండాంక ఆశ్రమమును రక్షింపు' పునెను. నృపకుమారుఁడు హోర మిచ్చెను. రాక్షసుఁడు జలములందు మునిగి మాయాబలముతో రాజమందిరమును చొచ్చి దైన్యమును కనఁబఱచుచు ఋతర్షజుఁ డొకరక్కసునిచే వధింపఁబడె నని చెప్పి హోరమును చూపెను. రాజమందిరము శోకాక్రాంత మయ్యెను. మదాలస వెంటనే మరణించెను. దుఃఖితులకు శత్రుజిత్తు 'వేదాంతబోధ' చేసి, మదాలసకు సంస్కారము లాచరించెను. తాళకేతువు యథాప్రకారముగ నాశ్రమవాటికను చేరి కువలయాశ్వుని పంపెను. తిరిగివచ్చినకువలయాశ్వుఁడు మదాలసకై పరితపించి కడకు 'మఱి యొకమగువను మనువాడ' నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. అట్టిమదాలసను తెచ్చి మాప్రియమిత్తమున కొనఁగొట్ట పరమకార్యము-అని నాగకుమారులు పలికిరి.

అంత సురగేశ్వరుఁడు హిమవంతమున కేగి పల్లవతరణతీర్థమున సరస్వతీదేవిగూర్చి తపస్సు చేసి, ఆమెదయచే పరలోకప్రాప్తఁ డై యున్నయనుజుని

(*) ఇంతటితో తృతీయాశ్వాసము ముగిసెను.

కంటకుని బ్రదికించికొని, యిరువురు మధురగీతవిద్యావిశారదులై కైలాసమున కరిగి పరమేశ్వరుని నారాధించిరి. ఆస్వామి కన్నడి వరము వేడుకొనుఁ డనెను. అంత నశ్వతరుఁడు ‘మదాలస పూర్వవయోరూపకాంతివిలసనములతో నా కిప్పుడు పుత్రిక యై ప్రభవించి, జాతిస్మరయు పరమయోగినియు యోగిమాతయు కావలయు’ నని కోరెను. ‘శ్రాద్ధమున మధ్యమపిండము భుజించినచో నీమధ్యమఫణమునుండి ఆసుమధ్య జన్మించు’ నని యిందుమోళి వర మిచ్చెను. భుజగరాజింటికి వచ్చి తత్ప్రకారమున మదాలసను కూతురుగా పొంది రహస్యముగ నుంచి యొకనాఁడు కొడుకులతో ‘నాయనలారా! మీమిత్రులనకు మేలు చేయవలయు నంటిరి గదా! మఱి యాతని ఏటకు తీసికొనిరాలే దేమి?’ అనెను. తోడనే వారు భువి కరిగి ‘మాతండ్రి రమ్మను చున్నాడు కనుక నీ వొకపరి మాయింటికి రావలయు, నని కువలయాశ్వునితో పలికిరి. వెంటనే పెద్దలయెడ గౌరవము గలిగినకువలయాశ్వుఁ డంగీకరించెను. వా రాతనిని గోమతీనదినుండి పాతాళమునకు తెచ్చి తమసత్య స్వరూపములను తెలిపిరి. కువలయాశ్వుఁ డశ్వతరునకు నమస్కరించెను. అతఁ డాశీస్సు లిచ్చి కుశలప్రశ్నలు వేసెను. పిదప మజ్జినభోజనాదులు ముగిసెను. అనంతర మశ్వతరుఁడు వరము వేడు మని కువలయాశ్వునితో పలికెను. ‘తమ దయావిశేషమున సర్వవస్తువులు సమకూడియే యున్నవి’ అని యతఁడు పలికెను భూలోకమున పొందఁజాలనిదానిని కోరు మిత్తు నని నాగనాయకుఁ డనెను. కువలయాశ్వుఁడు మిత్తులవంక చూచెను. వారు తమతండ్రితో మదాలసను రప్పించి యీతనికి నమర్పింపుఁ డనిరి. అందుల కహివల్లభుఁడు ‘మరణించినవారిని చిత్తరువులలోను, స్వప్నములందును, మాయారూపముతోను చూడవచ్చును గాని సత్య స్వరూపముతో చూడ వీలుపడ’ దనెను. మాయామదాలసనైషధుని చూపుఁ డని కువలయాశ్వుఁడు వేఁడెను. అప్పు డశ్వతరుఁడు మదాలసను రప్పింపఁగా కువలయాశ్వుఁ డామెను చేరఁబోయెను. మాయారూపము గనుక ముట్టినచో ఆమె మాయమైపోవునని ఫణిప్రభువు పలికెను. కువలయాశ్వుఁడు మూర్ఛిలైను. అంత నశ్వతరుఁ డతనిని తేర్చి ఊడించి, విషయమంతయు వివరించి, మదాలస నర్పించి ఆశీస్సు లందించి ఆవనికి ప్రపించెను.

ప్రబంధ కథ

శ్రీకర మయినసాకేతచ్చరమును ఋతఃప్వజుఁడు పరిపాలించు చుండెను. గ్రీష్మర్తువు వచ్చెను.* ఒకనాఁడు గాలవముని అశ్వము నొకడానిని వెంట విడుకొని ఋతఃప్వజునికడ కేటించి “రాజా! పాతాళకేతుఁ డనురాక్షసుఁడు మొదట మాతపోవనమున మాలిమికాఁ దై ఫలపసుమాడు లందించెడివాఁడు. వాఁడు రానురాను మానియమ మనుచంద్రకళకు రాహు పై నాఁడు. ఒకనాఁడు ఒకలేడి ప్రసవవేదనవడు చుండఁగా ఆశ్రమవనితలు సేవచేయు చున్నారు. అంతలో నారక్కనుఁ డాడుదానివలె వచ్చి సింగ మై నిలిచెను. అందఱు బెదరిరి. అతనిని శపింప నుద్యుక్తుఁడను కాఁగా నాకాశవాణి ‘మోనికులపాపనా! తపోవ్యయ మొనర్చుకుము. ఇదిగో గుఱ్ఱము. దీనిని ఋతఃప్వజున కిమ్ము. అతఁడే ఆరక్కనుని పరిమార్చుగలఁ’ డని వచించెను. వెంటనే యిగుఱ్ఱము గగనమునుండి దిగెను. దీనిఫాలమునందలిపట్టికనుబట్టి ఇది రవిచేత పంపఁబడె ననియు, ఇది కువలయ మంతయు చుట్టివచ్చు ననియు, దీనిపేరు కువలయాశ్వ మనియు గ్రహించితిని. దీనిని గ్రహించి దానవుని జయింపు” మనెను. ఋతఃప్వజుఁడు గుఱ్ఱమును సాహిణి కప్పగించి, ఋషిని ముందుగా పంపించి, మఱునాఁ డుదయము సమస్తబలములతో గాలవమునిసీమ కేఁగెను. విజనచివుఁ డాశ్రమమును వర్ణించి చెప్పెను. రాజు సంతసించి మునుల కభయ మొసేగి, డేరాలు వేయించి సైన్యమును విడియ నియమించెను. నరనాథుఁడు పట్టనాంతరములనుండి వచ్చునరపతుల కమ్మలు విను చుండఁగా నొకజోగి వచ్చి రాజుమ్రొల నొకగారడీ ప్రదర్శించి కైవార మాచరించి ‘రాజా! నేను పాతాళకేతునిదూతను. మాసామిని గెలుచుట సీతరము కాదు. మాదొర తూర్పుదెసకు వచ్చు చున్నాఁడు. నీరాజులను జారువెట్టు’

*ఇంతటితో ప్రథమాశ్వాసము ముగిసెను. ఇం దవతారికాపద్యము లెక్కువ

మని పలికెను, రాజుతనికి కట్టువర్గ మిచ్చి పంపెను. పిదప రణ మారంభ మయ్యెను.*

సమరాన ఋతధ్వజుడు విజయలక్ష్మిని వరించి, దనుజపురిని తిలకించుచు నొకచంద్రశాలలో ప్రవేశింపఁగనే 'వనితా ఎంతజేలవే' అఁడుదాన వైనంతమాత్ర మున నింత చింతింపఁదగునా? అందనిప్రమానిపండులకు చేతులు చాతురా? ఇంతకు అదనుజోదంతము తెలియువఱకు నోర్పు వహింపుము' అనువాక్యములు వినిపించెను. కొంత ముందుకు సాగి యొకయపూర్వసౌందర్యవతిని చూచి తేఁడు నిలిచెను. మరల మఱుఁగున దాఁగి వారిసంభాషణ వినసాగెను. ఆలోలనయనహారాని చిక్కుఁదీర్చి నెచ్చెలి 'ఇంత! మన మీనిశాచరునకు చిక్కి కన్నడ కుండుటచే తలిదండ్రులెంత పరితపించుచున్నారో! వారేమైనఁ గానిమ్ము. నీయాకారము నాశించి వీఁడేమి చేయనున్నాఁడో! ఋతధ్వజుఁడెక్కడ? నీ వెక్కడ? ఇంతకును మదనుఁడు నిన్నారాజునకు కూర్చు కుండఁడు. అదైత్తుని వధించుట కారాజు వచ్చెనని విని యుంటిని. అదనుజకామినులకలకలము వినఁగా రాజు జయించెనని తోచుచున్నది' అనెను. తన ప్రస్తావన వచ్చినందుకు రాజాశ్చర్యపడి వారియెదుట నిలిచెను. చెలికత్తె తత్తరముతో గద్దియ తెచ్చివైచెను. రాజు కూర్చుండెను. ఆమె తమవృత్తాంత మిట్లు చెప్పఁబొడంగెను —

అనఘా! విశ్వావసుఁడనుగంధర్వరాజు దుర్గాపురితాత కలఁడు. ఆతని సతి హరిణి. వారికి కొడుకులు చాలమంది కలరు. లేకలేక కలిగినకూఁతు రీమె. పేరు మదాలస. ఒకనాఁడు భూలోకపువంతలు చూచుటకు తలిదండ్రులనుమతింపఁగా నేను, వేనవేలునెచ్చెలులు గొలువఁగా నీమె యిలకు డిగ్గెను. పుణ్య భూములు విలోకించుచు నందనమువంటి యొకవకమున విడిసితిమి. అట వేఁటకు వచ్చినయొకరాజు నీమె చూచెను. అతఁడు తురగముపై వేగముగ వెడలిపోఁగా వానివెనుక వెడలువారిమూలమున ఋతధ్వజుఁడతఁడని గ్రహించితిమి. ఆ

*ఇంతటితో ద్వితీయాశ్వాసము ముగిసెను.

రాజును చూచినప్పటినుండి యీమె మదనవేదనకు గుఱి యయ్యెను. వాసంత మేతెంచెను. ఈమె విరహవేదనకు గుఱి కాఁగా శఃరోవచారములు జేయుచు నీవి డను ధవళవనవమందిరమునకు తెచ్చితిమి.*

ఈమదాలన విరహతాపాతిశయమువలన సొమ్మసిల్లి పాన్పున శయ నింపఁగా నేను కూడ ప్రక్కనే వవశించితిని. ఒడ తెఱఁగనినిద్దుర వదెను. కన్నులు తెలుచునప్పటి కీపాతాళకేతుసౌధమునం దుంటిమి. ఆపాతాళకేతువు మన్మ థునకు బదులుగ తనను పూజింపుఁ డని శాసించి వెడలెను. ఒకహెగ్గడికత్తె వచ్చి 'ఋతధ్వజుఁ డీదానవుని చంపుటకు వచ్చినాఁడు. మీరు బ్రదికితి' రనుచు వెడలెను. నాఁటనుండి యీవధూటి వదుచున్నవేదన నాచిత్తమును కలించు చున్నది. నాపేరు కుండల యందురు. ఇది మావృత్తాంతము. ఇంతకు మీ రెవరో తెలుపుఁడు—అని కుండల యనెను, ఋతధ్వజుఁడు నిజచరిత్రము వివరించెను. మదాలన పులకించెను. ఆమెను కల్యాణమాడఁదలంచి నిజనగరమునకు కొని పోయెను రాజు.

పాతాళకేతునితమ్ముఁడు తాళకేతువు కొలు వుండెను. ఇంద్రుని కడకు తానుపంపినదూత తిరిగివచ్చి 'దౌరా! మీ రడిగినతారారంభల నిచ్చుట కింద్రుఁ డంగీకరింపలేదు. దేవగురుఁడు 'తారారంభలవిటులచేతనే మీరఱిచరుఁడు అగ్ర జునికడకు పంపఁబడును గాక!' యని శపించెను. నేను పాటిపోయి వచ్చితి' ననెను. ఇంతలో చారులు గొందఱు వచ్చి కువలయాశ్వుఁడు పాతాళకేతుని వధించినవార్తను తెలిపిరి. అంత కోపించినతాళకేతువు మదాలనను హరించి రాజును భంగపఱుతు నని 'ముండవ్యుఁడు' అనుపేరితో మునిరూపు తాల్చి, తనయాశ్ర మమునకు రాక్షసబాధ వాటిల్లె ననియు, దానిని రొలఁగించుటకు రావలసిన దనియు కువలయాశ్వునకు చెప్పి వెంటనిడికొని పోయెను. మాయామోని తేని నొకకొలని

*ఇంతటితో తృతీయాశ్వాసము ముగిసెను. ఇందు వాసంతవైభవము సుదీర్ఘముగ వర్ణితము.

చెంతకు తీసికొనిపోయి 'అధిపా! నీవు రాంగనే రాక్షసులమాయ తొలగెను, నే నీకొలనిలో పరుణజప మొనరించి వచ్చునందాక నీ విట నుండుము. నేను వచ్చుట ఆలస్యమయిన నీవు వెడలదె వేమొ'నిన్ను నమ్మరాదు. కనుక నీకంతహార మీమ్ము,' అనెను. రా జిచ్చెను. ఆముని కొలనిలో మునిగి అంతిపురముచెంత నున్నడిగియలో తేలి మంత్రిరూపు ధరించి మదాలసాకుండలలకడ కేగి 'అమ్మా' మనరాజు రక్కసులను వధించెను. అందు కాముని సంతసించి యట నొకపట్టన మును తనతపోబలముచే నిర్మించి మీవివాహము చేర్చు నిశ్చయించెను. తేడంగీ కరించి నిన్ను తెమ్మని యీకంతహార మానవాలుగ పంపె' నని హారము చూపెను వారు నమ్మిరి. అంత వారి నొకకృత్రిమవిమానముపై నెక్కించి కొనిపోయి మేరువర్షతమం దొకగృహమున నుంచి రాక్షసశ్రీలను కాచువెట్టి, మరల మోని వలె రాజును చేరి ఆశీర్వదించి పంపెను. తిరిగివచ్చినిశ్చితపతి మదాలసకై విల పించుచు కరణీయములు మాని యుండెను. అతనినేస్త్రగాం ద్రయినయశ్వతరుని సుతు లిద్దఱు ఆతనిపేదనను తమజనకునకు నివేదించి 'ఆతనియార్తి మాన్పవే' యని వేడిరి.

అశ్వతరుఁడు కైలాసగిరి కేగి అంబికాశశిభూషణులకు సమస్కరించి గానవిద్యచే వారిని మోదపఱచెను. అంత పార్వతి వరము పేఁడు మని అశ్వతరు నితో పలుకఁగా 'నాధుఁడుండ నీవా వరమిచ్చుదానవు' అని గంగయధిక్షేపించెను. 'ఆమెమాటల కేమిలే వర మడుగు' మని గిరిజాదేవి అశ్వతరునితో మరల పలి కెను. అశ్వతరుఁడు మదాలసాకుండలలను రప్పింపవలయు నని ప్రార్థింపఁగా నశ్వతరునికి ఆవర మిచ్చెను గౌరి. వెంటనే గంగ మదాలస వచ్చునుగాని కుండల రా దని పలికెను. అంత శంకరుఁడు 'అహిరాజా! రెండునాళ్ళతేడాతో ఆమె కూడ రాగలదు. ఇప్పుడు మదాలస వచ్చును. నీవు వెడలు' మనెను. నాగ రాట్టు వెడలెను. అంతలో సుమాకాంతునివరబలమున నిద్రించు చున్నమదాలస పాతశమును చేరెను. ఆమెను తనతనయగా భావించి పాఁచఁజేడు సేవకురాం

ద్రను నియమించి, ఆవిషయము తెల్చితే తనకొమరులను పిలిచి కువలయాశ్వునిని తీసికొని రం డనెను. వారతనికడ కేగి తమజనకునియాహ్వానమును తెలిపిగోమ తీసిదిద్దావ్రా పాతాళమునకు తెచ్చి అం దొకయుద్ధానవనమున నతని నుంచి 'ఇటు నుండుము. నీరాక మానాయనకు తెల్పి స్వాగతమర్యాదలతో నిను గొనిపోడు' మని వెడలిరి. అట చెలికత్తియలతో పుష్పావచయకేళి నున్నమదాలసను కువల యాశ్వుఁడు గాంచెను. కాంచి 'యీమె మదాలస యయినచో దీనిప్రాణ మయిన కుండల యేది? విధివశమున వీరు విడిపోయిరా? ఈమె యిచటి కెట్లు వచ్చెను? అని తలపోయు చుండఁగా మదాలసచెంతకు తార యనుస్వస్థ్రీ వచ్చెను. కుశల ప్రశ్న లయినతరువాత ప్రసంగవశమున తారాజయంతవిలాసమునుగూర్చి తార తనమిత్రురాలి లయినమదాలసతో నిట్లు చెప్పసాగెను —

కమలదళేశ్వర! ఆజయంతునియందచందములకు లోనయి నన్ను నే నతనికి గుత్త కిచ్చితిని. పూర్వపుపిటులు నన్ను చేరకుండ జయంతుఁడు కావళ్ళ పెట్టి త్రాడు గట్టినవానిచందాన నేలసాగెను. జయంతుఁడు నన్ను బంధించె నని, నేనే జయంతుని బంధించితి నని యెవరికి తోచినట్లు వారు పలుకసాగిరి. ఈవిషయ మంతయు కనుఁగొన్ననలకూబరుఁడు 'ఈనడుమ రంభ మదనకేళిలో పారవశ్య మును గనఁబడవక నన్ను నిర్లక్ష్యము చేయు చున్నది. దీనిపొగ రార్పఁగలజగ న్మోహనాంగికై దివిని వెడకు చున్నాను. ఈతార నేఁడు కలిగెను' అని తన నేస్తగాండ్రతో పలికెను. ఆమాటలు వారు నాచెంతకు చేర్చిరి. నేను నిర్లక్ష్యము చేసి వారిని పంపితిని.

ఒకనాఁడు కుదేరునికడ కొకబోయఁడు వచ్చి 'స్వామీ! కువలయాశ్వరాజు పాతాళకేతుని వధించెను. ఇంద్రుఁ డచటి కరుగుచు మిమ్ము రమ్మని యీయుత్తర మిచ్చె' నని యిచ్చెను. అది చదివి తనకొడుకును పిలువ భటులను పంపెను. వారు వెడలి కోడిపందెములం దున్న నలకూబరునికి తండ్రీపిలుపును తెలి పిరి. అతఁడు తండ్రీకడకు రాఁగా నలకూబరుఁడు 'గుట్టకస్వారీలో నే నలసి యున్నాను. నీవు అమరావతికి వెడలి ర' మ్మనెను. వెంటనే అతఁడు రంభ

యింటికేగి దానికి తనపయనముసంగతి తెలిపి, విమానము నెక్కి యింద్రుని కడ కేగి విడిచెలో నుండెను.*

అట నమరావతిపీఠులలో నలకూబరుఁడు షికారులు చేయు చున్నాఁడు. అతనియందచందాలు నన్ను మురిపించినవి. ఒక లేఖము వ్రాసి సంపంగిబంతిలో నమర్చి కుబేరకుమారునకు పంపించితిని. ఇట నే నుద్యానమునం దుండఁగా నలకూబరుఁడు వచ్చెను. ఇరువురము మదనక్రీడావరవశుల మయితిమి. ఇట్లు దినదిన మతఁ డుద్యానమునకు వచ్చి న న్నానందపఱచు చుండెను. నాతనువు జయంతునిప్రక్కను, మనసు నలకూబరునికడను నున్నది. కొన్నాళ్ళకు జయంతుఁడు సందేహపడెను. అట రంభ నలకూబరవిరహముతో వ్యథపడు చున్నది. నారదుఁడచటి కేగి యొకచీటి నిచ్చి 'ఇది నీనాథునికడ నున్నది' అనెను. అది చదివిన రంభకు నావిషయము తెల్ల మయ్యెను. ఆచీటిని చేటిద్వారా జయంతున కంపెను. అతఁడు నాఱుంకును గ్రహించి తోటకు వచ్చెను. నేను, నలకూబరుఁడు జయంతునికన్నులఁ బడితిమి. తరువాత జయంతనలకూబరులు యుద్ధమునకు సిద్ధపడిరి. ఇంద్రకుబేరులప్రార్థనమున బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి వారిని వారించు చుండఁగా ఒక స్త్రీయార్తనాదము వినఁబడెను. అదిచూచి 'తాళకేతువ ర్తనమది. దేవగురునికావ మిట్టిది' అనిగ్రహించిననలువ జయంతనలకూబరులను తాళకేతుహాసనమునకు పురికొల్పెను. వా రతనిని వధించిరి. దేవతలదంఱు నలకూబరజయంతులకు మైత్రి ఘటించి వెడలిరి. ఆరక్కసునిజారినుండి రక్షింపఁబడినకాంతను నాయుంట నుంచితిని. ఆమె జరిగినవిషయ మంతయు వివరించి 'ఒకనాటిరేయి మదాలస కానరాక నేను దుఃఖించు చుండఁగా 'దనుజుఁడు వచ్చి మదాలస పాఠిపోయె నని భావించి నన్ను వేఱొకచోటికి కొనిపోవు చుండఁగా, అతఁడు జయంతనలకూబరులచే వధింపఁబడెను' అని చెప్పెను. ఆమె నీకై విలపించు చుండఁగా నే నూరడించి నిన్ను వెదకుటకు బయలుదేఱితిని. నడుమ నారదునివలన, నీవిషయ

*ఇంతటితో చతుర్దాశ్వాసము ముగిసెను.

మెఱుకపడి యిటకు వచ్చితిని. మనచింతలు తీయవని. నేను కుండలను లీసికొని వత్తును—అని పలికి తార వెడలెను.

అంతలో నొకచెలి వచ్చి ‘అక్కా! టుతధ్వజుఁడిట వచ్చెనట. ఫణిరాజు స్వాగతము పలుకుటకై వెడలె నట’ అని చెప్పెను. మదాలస మేడ నెక్కి చూచు చుండఁగా అశ్వతరుఁడు తగినమర్యాదలతో కువలయాశ్వునిని విడిదికి తెచ్చి మదాలసవృత్తాంతమంతయు వివరించెను. తరువాత అచటనే మదాలసా కువలయాశ్వులకల్యాణము జరిపించెను. తారాకుండలలు పెండ్లికి వచ్చిరి. అశ్వతరుఁడు కానుక లిచ్చి దీవించి దంపతులను సాగనంపెను. వారందఱు గోమతీ నదీముఖమున నయోధ్యకు వచ్చిరి. మదాలస కేశీగృహమునకు పంపఁబడియెను. దంపతులు ధర్మశృంగారాబ్ధి నోలలాడిరి. కువలయాశ్వుఁడు మదాలసతో సౌఖ్య మనుభవించుచు ప్రజలను చక్కఁగ పరిపాలించు చుండెను. ఇది ప్రబంధకథా సారము.

భేదసాదృశ్యములు - సమన్వయమార్గములు

ఈ కథావిధానములను పరిశీలించఁగా చిత్రవిచిత్రము లయిన భేదసాదృశ్యములు పొడకట్టు చున్నవి. అవి యిట సమన్వయింపఁబడు చున్నవి. ముందు భారతభాగవతవిషయములను శీలించి, పిదప మార్కండేయవిషయమునకు రాఁదగును.

భారతములోనినాయకునిపేరు కువలాశ్వుఁడు. భాగవతములోనినాయకుని పేరు కువలయాశ్వుఁడు. ఏకాక్షరభేద మిది. ‘అర్చ ఆదిభ్యోఽచ్’ (5-2-127) అనుసూత్రమువలన “కువలయాశ్వ మనుగుఱ్ఱము కలవాఁడు కువలయాశ్వుఁడు” అని సాధింపవచ్చును. పిదప పృషోదరగణమువలన కువలాశ్వుఁడు గావచ్చును.

ఇట్లే భారతములోనిమహర్షి ఉత్తంకుఁడు కాఁగా భాగవతములోనిమహర్షి ఉదంకుఁడై యున్నాఁడు. ‘ఉత్తంక ఉదంక’ శబ్దములు కూడ పృషోదరగణ

సాధ్యములే! ఇచటిమఱియొకవిశేషము-సంస్కృతభారతములోని ఉత్తంకుడు తెనుగుభారతమున ఉదంకుడు గా గ్రహింపబడుట.

ఇక భారతములోని 'ధుంధువు' భాగవతమున 'దుందువు' గా కన్పడుట యింకొకతేడా. ఇవి సంజ్ఞావాచకములు గావున వ్యవహారవశమున మహాప్రాణములు అల్పప్రాణము లగుటలో వింత లేదు. భారతము 'ధుంధువు' అనగా వ్యవహారవశమున నది 'దుందువు' గా మాఱి రూఢి యయినదానిని భాగవతము గ్రహించె ననవచ్చును. భారతభాగవతములు రెండును వ్యాసర్షిప్రణీతములే. రెండును పరమప్రమాణములే! అయితే, తెనుగుభాగవతము మాత్రము భారతము ననుసరించి 'ధుంధువు'ను గ్రహించుట యిచటిమఱియొకవిశేషము. (*)

ఇట్లీరెండుగ్రంథములలోను నామభేదమే తప్ప కథావిధాన మొక్కచే. కా కున్న భారతమున విఫలము గా నున్నవృత్తాంతము భాగవతమున దిజ్ఞాత్రముగ సూచింపబడినది. ఇక నీ వృత్తాంతమును మార్కండేయపురాణాంతర్గత వృత్తాంతముతో పోల్చి చూడగా కువలయాశ్వనామసాదృశ్యము తప్ప తక్కిన కథావిధానమునకు పోలికలే లేవు. మార్కండేయములోనిగుఱ్ఱము, గాలపుడు, పౌతాళకేతుతాళకేతులు, మదాలస, కుండల, అశ్వతరుడు మున్నగువా రెవ్వరును భారతభాగవతములందు కనరాదు. కడకు కువలయాశ్వనిజనకునిపేళ్ళలో కూడ తేడా కలదు. భారతభాగవతములందు కువలయాశ్వనితండ్రి బృహదశ్వరుడు. మార్కండేయమున కువలయాశ్వనితండ్రి శత్రుజిత్తు. అట్లయిన ఈరెండుకథ లొక్కటి కావా? అన్నచో ఒక్కచే యని సమాధానము. ఒక్కచే యయినచో భేదములమాట యేమిటి? అని మఱియొక ప్రశ్నము. దానికి కల్పభేదమే కారణ

* కం. లావు మెఱసి యిరువదియొక

వేపురు నందనులు దాను వీరుఁ డతఁడు భూ

దేవుఁ డుదంకుఁడు వసువ దు

రావహుఁ డై చంపె ధుంధు నమరాబంధున్. భాగవతము, 9-164

మని సమాధానము. (1) అనగా భారతభాగవతములందలివృత్తాంత మొకకల్పము నకు చెందినది, మార్కండేయములోనివృత్తాంతము వేటొకకల్పమునకు చెందినది. (2) ఈకల్పభేద మొకటి భారతీయపురాణములందు జాగరూకతతో గమనింపవలసినయంశము. కల్పభేదమున వృత్తాంతభేదము సహజలక్షణము. ఈవిషయ మెఱుంగనివిమర్శకు లీభేదములకు కారణము లరయఁజాలక భారతీయులవిష్కేటిపురాణము లనుట శోచనీయము. ప్రకృత మనుసరామః! భారతములోని పలునందియములను తీర్చుటకే మార్కండేయ మవతరించినది కనుక భారతములో క్లుప్తముగ నున్నకువలయాశ్వుచరిత్రము మార్కండేయమందు విస్తృతముగ వివరింపఁబడి, కువలయాశ్వునికల్యాణవృత్తాంతాదులను వెల్లడి చేసినదనియు భావింప నగును. ఎంత కల్పభేద మున్నను దేహములం దాత్మవలె నీవృత్తాంతములం బొక్కవిషయము సమానముగ నంతర్లముగ సాగినది. అది. ఒకముడి కువలయాశ్వునివి ఆశ్రమమునకు కొనిపోయి రాక్షసునిని వధింపఁజేయుట.

ప్రబంధకవి చేసినమార్పులు-సాధించినప్రయోజనములు

ఈకథల నన్నింటిని పరిశీలింపఁగా ప్రబంధకథకు మార్కండేయకథ మూల మని తెలియు చున్నది. కనుక మార్కండేయమును దృష్టియం దుంచుకొని ప్రబంధకథావిధానమునందలిమార్పుల ననుశీలింపవలసి యున్నది.

(1) “ఏకాంధాని పురాణాని, వేదా త్రైకార్థసమ్మితాః” (మహాభారతము).

శ్లో॥ క్వచిత్క్వచిత్పురాణేషు, విరోధో యది దృశ్యతే।

కల్పభేదాదిభి స్తత్ర, వ్యవస్థా సద్భి రిష్యతే॥

ఆంధ్రపద్యపురాణము-ప్రథమభాగము పరిచయము-పటVII

(2) భాగవతము సారస్వతకల్పవృత్తాంతమును, మార్కండేయము మాధురీ కల్పవృత్తాంతమును తెలుపు చున్నవి, (వైగ్రంథమే-పరిచయము-పటX)

మూలమును, ప్రబంధమును పోల్చి పరిశీలింపఁగా కొట్టవచ్చినట్లు కన్పట్టుచున్నప్రధానభేదము మదాలసాముతద్వజులకల్యాణవిషయమునకు చెందినది. మూలమున పాతాళలోకమున కుండలయే స్వయముగ తుంబురుని రప్పించి మదాలసాముతద్వజులకల్యాణము చేయించి తాను నిష్క్రమించును. కాని ప్రబంధమున పాతాళకేతుని వధించి ఋతద్వజుఁడు మదాలసాకుండలలను రాజధానికి తెచ్చును. అతఁ డామెను పెండ్లాకముందే పాతాళకేతునితమ్ముఁడు తాళకేతుఁడు మదాలసను కుండలను హరించుట ప్రబంధమందలివిషయము. కడకు అశ్వతరుని సమక్షమున మదాలసాకువలయాశ్వులకల్యాణము జరగుటతో ప్రబంధకథముగియుచున్నది. వసుచరిత్రాదిప్రబంధములు పెక్కులు నాయికానాయకకల్యాణములతో ముగియు చున్నవి. ఇది చాలశృంగారప్రబంధములకు సంప్రదాయ మై యున్నది. దానిని పాటింప నెంచినచిననారాయణకవి నాయికానాయకులకల్యాణమును కడకు చేర్చెను. మూలములో మధ్యమున నిష్క్రమించినకుండల ప్రబంధమున కడదాఁక ఉంచఁబడినది. దీనికి కూడ సంప్రదాయబద్ధమయినకారణ మొకటి కలదు. తెనుఁగులోనిశృంగారప్రబంధములయందు నాయకులకు ముఖ్య లయినచెలికత్తెలు కడవఱకు నుండుట కలదు. ఈనియమమును పాటింప నెంచినప్రబంధకవి మూలములో వివరింపఁబడినకుండలాకుటుంబవృత్తాంతమును స్పృశింపక కేవల మొక చెలికత్తెయనుగా తీర్చి చివరిదాఁక నుంచెను. మరియు తాళకేతువధమునకు కావలసినయానుషంగికకారణము గా ఈమెను కూడ నతఁడు బంధించి తీసికొని వెళ్ళుట కవి చేసినమార్పులయం యొకటి.

మూలమున తాళకేతువు అంతఃపురమునకు వచ్చి కువలయాశ్వుఁడు మరణించె నని చెప్పఁగా మదాలస మరణించెను. కాని ప్రబంధమునందు తాళకేతువు మదాలసాకుండలల నవహరించి మేరుగిరిని దాఁచెను. మూలమున మదాలసా మరణము ప్రత్యక్షము గనుక కువలయాశ్వునివేదన కరుణరసమునకు చెందిన దనవలయును. ప్రబంధమున నాయక మరణింపలేదు. మాయ మైనది. కనుక

కరుణమున కవతాళము లేదు. నాయకునకు ప్రత్యాళ ఏకోశముననో కలి డని భావింపవలసి యున్నది. అందువలన విచటి విప్రలంభి మనఁదగును. ఈయుద్దేశముతోనే మూలమున నీసందర్భమునం దున్నకరుణరసచ్ఛాయలను పూర్తిగ తొలఁగించి, విప్రలంభవికాసమును ప్రబంధకవి కల్పించినాఁ డనిపించును.

ఇఁక ప్రధానముగ చర్చింపవలసినది తారోపాఖ్యానము. మూలములో లేనియీయూపాఖ్యానము కేవలము చిననారాయణశృంగి. రార దేవవేళ్య యనుట నత్యమే. కాని జయంతనలకూబరు లీమెవెంటఁ బడినట్లు ఏర్పరాణములోను కన రాదు. ఇది కేవలము రసాభాసశృంగారమును పోషించుటకై కవి కైకొన్న కత. దీనిని ప్రధానకథతో జతపఱచుతలంపుతో మదాలసాతారాలు స్నేహితురాం ద్రయినట్లు కల్పించి పాతాళమున సంభాషింపఁ జేసినాఁడు. మఱియు తాళకేతువు మూలమున వధింపఁబడకపోఁగా నతఁ డే మైనాఁడో కూడ తెలియదు. ఆతనిని కూడ వధింపఁజేసి శత్రుశ్లేషము లేనివానినిగా నాయకునిని తీర్చిదిద్దవలసి యున్నది. అయితే, తాళకేతువును ఋతధ్వజుఁడే వధించినట్లు నిర్మించుట కీవధక మంతయు మాఱవలసి యుండును. విశేషించి తారోపాఖ్యానముతో పనియుండదు. గ్రంథమునిడివియు తగ్గును. అందువలన కవి యిట నొకకథాచమత్కారము కావించినాఁడు. తాళకేతువు తారారంభలను పంపు మని యింద్రునితో చెప్పటకై ఒకదూతను దేవసభకు పంపును. అందుకు బృహస్పతి 'తారారంభలవిటులచేతనే వధింపఁబడి తాళకేతువు పాతాళకేతువు పోయినచోటికి పోవు' నవి శనియించును. ఆవిషయము నెఱింగినతాళకేతువు తనయగ్రజుఁ డైనపాతాళకేతువు మరణించి నట్లు గ్రహించును. అదేసమయమున వారులు కూడ వచ్చి పాతాళకేతుమరణ వార్తను తెల్పుదురు. అందుకు కారకుఁ డయినకువలయాశ్వునిపై పగవట్టి ఆతనిని భంగపఱప నెంచి, తాళకేతువు మదాలసాకుండలల నవహరించును. మదాలస యాశ్వరవరమున అశ్వతరునియింటికి చేరినది. కుండలను తాళకేతువు మేరుభూభ రమునుండి మరల మఱియొకచోటికి తీసికొనిపోవునపుడు తారకైతగవులాడుకొను చున్న నలకూబరజయంతులకంటఁ బడెను. బ్రహ్మదేవుఁడు బృహస్పతిశాపమును తెలిపి ఆతనిని వధింపుఁ డనఁగా ఆనలకూబరజయంతులు తాళకేతువును వధిం

చిరి. వారితగవు చెలిమియయ్యెను. తారచెంతకు చేరినకుండలను మదాలసా కల్యాణమునాటికి వెంటఁబెట్టికొని పాతాళమునకు తెచ్చినది తార. ఇందువలన నిర్వహణసంధియందు అద్భుతరసము పోషింపఁబడినట్లయినది. ఇది యంతయు చిననారాయణునికల్పనావ్రతిభకు వికషోపలము. సర్వమును ఒకజానపదకథా సంవిధానమును కలిగి సహృదయులయుత్సకత వినుమడింపఁజేయు చున్నది.

కనుకనే ఔచిత్యవిషయమున పెదవివిఠించినఅరుద్రగారు కూడ కథాసం విధానవిషయమున టొననకుండ నుండలేకపోయిరి. “చిననారాయణ సరసకవితా వైభవుడు. జాతివారైకవిజనామోదసంధాయకుడు. ఏకావ్యంలో నైనా కొన్ని చోట్ల శబ్దనిగుంభనాలు, కాన్పిచోట్ల యుక్తిక్రియాగౌరవాలు, మరికొన్నిపట్లలో అవసరమైనరసప్రకారాలు కవిపిస్తేనే అది ఆహ్లాదమవుతుం దని అతనికి తెలుసు. ఆంధ్రప్రబంధహేలావిధు లైనకవిత్రయంవారివీ, శ్రీనాథనాచనసోములను అతడు క్షణంగా చదువుకొని కవితారహస్యాలు తెలుసుకొన్నాడు. బహువిధకథావిచిత్ర మైనకువలయాశ్వచరిత్ర అనేకావ్యాన్ని సరసజనసేవ్యంగా వ్రాయాలని సంకల్పించుకొన్నాడు. విజంగా ఈకావ్యంలో కథావైచిత్ర కనబడుతుంది. ఇది సరసజనసేవ్యమనే చెప్పాలి”— అనినా రారుద్రగారు(1) “బహువిధకథావిచిత్రం బగుకువలయాశ్వచరిత్రం బను కావ్యంబు సరసజనసేవ్యంబు గా రచియింప నూహించిన(2) చిననారాయణ కీతారోపాఖ్యానమే సముచితస్థానము నొసంగిన దనవలయును.

ఇక మూలమున నున్నయశ్వతరసోదరుఁ డయినకంబలునివిషయమిందు లేదు. ఆపాత్రమువలనిప్రయోజనము కూన్య మగుటచే విడువఁబడినది. పిండ భక్షణమువలన మదాలస జనించుటవంటి శ్రాద్ధవిషయములు పురాణలక్షణములకు తగినంతగా ప్రబంధములకు తగవు. అందువలన నిదురించు చున్నమదాలస

(1) సమగ్ర ఆంధ్రసాహిత్యము, 11వ సంపుటము, పుట 146.

(2) కువలయాశ్వచరిత్రము- 1-13.

అశ్వతరుని గేహమున వెలసినట్లు మార్పు కావించబడినది. మూలమున నాగ కుమారులు గౌతమీనదీముఖమున కువలయాశ్వవిని నాగలోకమునకు చేర్చిరి. (1) ప్రబంధమున గౌతమీనదీద్వారమున పాతాళమున కేగినట్లు కలదు. (2) మఱియు మూలములో కువలయాశ్వనిరాజుని పేరు తెలుపబడలేదు. భాగవతము ననుసరించి అయోధ్యానగరము రాజుని యని ప్రబంధకర్త నుడివెను. అయోధ్యానగరమున ప్రసిద్ధునది నరయానది. దీనిని, మూలములోని గౌతమిని వచింపక గౌతమిని చెప్పట ప్రబంధమున జరిగిన మార్పులం బొకటి. ఈమదాలసాముతద్వజులవృత్తాంతమును కుండలినీయోగవిద్యాసూచకముగా నన్వయించి “గౌతమి యనఁగా మార్గదర్శకము (గమ్యత ఇతి గౌః - పొందఁబడునది. అది గలది గౌతమి. అనఁగా అన్వేషకులచే పొందఁబడునది తనయందు గలది అని భావము)” - అని డా. దేవళ్ళ చిన్నికృష్ణయ్యగారు వ్రాసిరి. (3)

మూలమున యమునాతీరమున నాశ్రమ మేర్పఱచుకొని యున్న తాళకేతువును కువలయాశ్వఁడు చూచును. (4) తాళకేతువు దానియందే మునిగి ఋతద్వజునివట్టణమునకు పోవును. ప్రబంధమున యమునప్రసక్తి లేదు. ఆశ్రమమున్నది. దానిచెంగట నున్నకొలనిలో మునిగి తాళకేతువు ఋతద్వజునియంతి పరికిడ నున్నకొలనిలో తేలును. (5) మూలమున మునివేషమున నున్నవానికి పేరు లేదు. కావ్యమందు ముండవృక్షుడను పేరు గలదు. (6) మఱియు గాలవ

(1) అప్రాప్తశ్చ గౌతమీం పృత్యాం నిర్గమ్య నగరాద్భూషాః :

అ) తన్మధ్యేన యము స్తే వై నాగేంద్రనృపనందనాః : అధ్యాయము 21-90, 91 శ్లో.

(2) చతుర్థాశ్వాసము - 128.

(3) కువలయాశ్వచరిత్రము, సంపాదకీయము - పుట 20.

(4) అధ్యాయము 20-6 శ్లోకము.

(5) చతుర్థాశ్వాసము - 87.

(6) .. 77.

మునిసీమను వర్ణించి చెప్పినపేరులేనికేశనచివుడు ప్రబంధకర్తృకల్పితుడు. ఇతనిప్రయోజనమింతవఱకే. ఇందువలన నొకింత నాటకలక్షణమిచట స్ఫురింపజేయఁబడినది.

ఇట్టిచిఱుమార్పులు రసరంజకములుగాని, రసభంజకములుగాని కాక పోవుటచే నంతగా వట్టించుకొనవలసివచ్చినది లేదనవచ్చును.

మొత్తమునకు చిననారాయణకవి శృంగారరసమున్నేషముగ ప్రబంధమును నిర్మించుటకు కావలసినమార్పులు, కూర్పులు నేర్చుగా చేసికొనినాడు.

శ్లో॥ అపారే కావ్యసంసారే కవిరేవ ప్రజాపతిః ।

యథా స్మై రోచతే విశ్వం త థేదం పరివర్తతే ॥

—ఆనందవర్ధనాచార్యులు

చతుర్థ దశము.

అ లంకా ర ము లు

కావ్యమందాకినీవీచికావించయమునందు అలంకారములు సువర్ణాంబుజములు అవి సతతము సహృదయభ్రమరాళికి సరసగతివి అమితామోదము నందించును. కృతియందు సముచితస్థానమున సముచితముగ ప్రయోగింపఁబడినయలంకారములు తచ్చిల్పి యయినకవియొక్క నైపుణ్యమును వ్యక్తపఱపఁగలవు.

ఆదివేద మయినఋగ్వేదమునుండియే మనభారతభారతికి అలంకారము లలరారి యున్నవి. “ఉపమా యత్ర సాదృశ్యలక్ష్మీ రుల్లసతి ద్వయోః” అను సుపమాలక్షణాదులు పూర్వపూర్వవాఙ్మయమందలియలంకారముల కనుగుణముగ నిర్మించుకొనినవే! అసలు ఋగ్వేదప్రారంభమే ఉపమాలంకారముతో నున్నది. చూడుడు .

ఋక్కు. అగ్నిమీశే పురోహితం! యజ్ఞస్య దేవ మృత్విజమ్
హోరారం రత్నఛాతమమ్ ॥

పురోహితునివలె యజ్ఞమును నడిపించువాఁడును, (దేవతలను) పిలుచు కొనివచ్చువాఁడును, ఋత్విజఁ డై (యజ్ఞమును సాధించువాఁడును), రత్నము లను (యజ్ఞములను) ధరించువాఁడు నగునగ్నిదేవుని స్తుతించు చున్నాను. (1)

ఈప్రథమఋజ్యుత్రార్థములోని ‘పురోహితునివలె యజ్ఞమును నడిపించు వాఁడును’ అనుచోట సుపమాలంకారము స్పష్టమే కదా! ఇట్లే - వెదురంత పొడవు గా నిన్నుఁ బొగడుదురు. (2) గర్భభారణయోగ్యత కలఆడపావురమును

(1) ఆంధ్రవేదములు (ఋగ్వేదము), ప్రథమసంపుటము, 1-1-1-1.

(2) ,, ,, ,, 1-3-10-91.

మగపావురము చేరునట్లు, (1) వసంసకుడు వసంస్వము కలవాడు గాఁ గోరు నట్లు, (2) యుద్ధములలో ముసలిరాజువలె, (3) (బందిఖానాలో వేయఁబడిన) మనుష్యుడు రాజును స్తుతించునట్లు, (4) బహువక్త యగువిదూషకుడు (=హాస్య గాఁడు) వలె, (5) ఇద్దఱు సతులు (పెనిమిటిని జాధించు) నట్లు, (6) ఇత్యాదుల యం దుపమ కన్పించును. ఇతరాలంకృతులు కొన్ని అటనట నగపడును.

అనలు మానవవ్యవహారమే అలంకారసమలంకృతము. ఎందుకూ కాకిలా అరుస్తావు? ; అత్తమీద కోపం దుత్తమీద చూపినట్లు: పెద్దపెద్దమేదావులే తల్లకిందు లయ్యారు, నీలాంటివాళ్ళనంగతి చెప్పేదెంటి? : వాడిగుట్టు వాడికే తెలుసు - ఇత్యాదివ్యావహారికవచనములలోని ఆయాచమత్కారములే కావ్యగతము లయినతరువాత వానికి లాక్షణికులు అలంకారము లన్నసంజ్ఞ లేర్పఱచి విస్తృతపఱచిరి. వేదములతరువాత వాల్మీకిరామాయణములోను, కావ్యాదులలోను రానురాను ఈయలంకారములు హెచ్చినవి. తదనుగుణముగనే లక్షణ వేత్తలు గమనించినవియు, గమనించినవానిలోనిభేదములు వింగడించినవియు కలసి అప్పయదీక్షితులవారినాటికి సుమారు నూటపాతిక(124) అలంక్రియ లయినవి. పనివడి విడఁగొట్టినచో వీనినుండి మఱికొన్ని యుద్భవింపక పోవు కనుకనే “ఆయలంకారములు ఈనాఁటికిని కల్పింపఁబడు చున్నవి. వాని నెవఁడు హూర్తిగ చెప్పఁగలడు?” అను చున్నాఁడు దండి(7) అంతర్గతాలంకారములకు భోజదేవునిసరస్వతీకంఠాభరణము నిలయము.

---

(1)	ఆంధ్రవేదములు. (ఋగ్వేదము)	ప్రథమసంపుటము,	1-6-30-332.
(2)	“	“	1-7-32-375.
(3)	“	“	1-7-34-402.
(4)	“	“	1-11-59-684.
(5)	“	“	1-15-105-1123,
(6)	“	“	1-21-141-1514.
(7)	కావ్యాదర్శము, 2-1.		

‘అలంకరః తీతి అలంకారః’ లేక ‘అలంకరియతే అనేన ఇతి అలంకారః’ అని అలంకారశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తి. (1) అలంకరించునది కనుక అలంకారము. లేక దీనిచేత (కావ్యము) అలంకరింపఁబడును కనుక ఇది అలంకారమని యర్థము. ‘సౌందర్య మలంకారః’ అని వామనాచార్యునివక్తవై. (2) అనఁగా కావ్యమునందు సౌందర్యమును స్థాపించుట అలంకారము. “కావ్య శోభాకరాన్ ధర్మానలంకారాన్ ప్రచక్షతే (3) అన్న ఆచార్యదండివచనమునుబట్టి కావ్యశోభావిషయమున అలంకారములప్రాముఖ్యము ప్రస్ఫుటము.

ఈచిననారాయణుడు తనప్రబంధమున సందర్భానుగుణముగ చాలి అలంకారములను కూర్చినాడు. సంకరాదులను కూడ సూక్ష్మక్షికతో చూపినచో అర్థశతమువఱకుండును. అది వ్యాఖ్యాత్మకార్యము. కనుక ప్రస్తుత మిచట ఆరని ప్రతిభాభివ్యక్తకము లగునేదెనిమిది అలంకారములు ప్రదర్శింపఁబడును.

(౧) ఉపమాలంకారము : ఉపమానోపమేయములకు సాదృశ్యమును

చెప్పుట ఉపమాలంకారము. (4)

సీ. తనమందహాసనూతనకాంతి, కాంతకీ

రికలాపములను సంధించుకొనఁగఁ

దనయాస్యఘర్మంబు, ధవరాగరసర్పరీ

పటిమతోదుత మాట పలుకులాడఁ

దనతనూదీప్తిసంతతులు, వాయకమహాన్

స్తోమంబునకును విందులు ఘటింపఁ

దనయురోజాచలత్వంబు, మనోనాథ

కతిన్దైర్యముతోడఁ గలసిమెలఁగ

(1) చంద్రాలోకము, పీఠిక, పుట 8.

(2) “ “ “

(3) కావ్యాదర్శము, 2-1.

(4) చంద్రాలోకము - 11.

గీ. రాజులఁ దిరస్కరించును, రమణుఁ డున్న

యరద మెక్కినచుక్కిజేసరసిజాయ

తాడి, నవరము నారాయణాదిపేంద్రు

శుభదయాహ్లాదవీక్షచే జూచుఁ గాతఁ

(1-2)

సీసభాగమున నాల్గపాదములందును ఉపమాలంకారము ప్రయుక్తము. ప్రథమపాదమున రుక్మిణీమందహాససూతనకాంతికి శ్రీకృష్ణునికీ రికలాపములకు ఉపమేయోపమానసంబంధము విహితము. ఇట్లే మిగిలినపాదములందును గ్రహింప నగును. సంధించుకొనుట, మాటవలుకులాడుట మొదలగునవి ఉపమావాచకములు. మందహాసఘర్మంబు లనుటవలన సాత్త్వికభావములు వ్యక్తములు. ఇచట రుక్మిణీకృష్ణులసౌందర్యప్రకాశాదులు పరస్పర సంయోగము కలవి కనుక వారిరువురు అనురూప మయినట్లంటి అని ధ్వని. అందువలననే ఆమె రాజులను తిరస్కరించుట. శుభదయము కనుకనే శుభదయావీక్షచే చూడవలయు ననుట కావ్యమునందలి అంగిరసము, కథావిధానాదులు కూడ నిందు సూచింపఁబడి యున్నవి.

౨. ఉత్ప్రేక్ష : ఉపమానమున కున్నధర్మములు ఉపమేయమునం దుండుట చేత ఉపమానముయొక్క తాదాత్మ్యమును ఉపమేయమునకు చెప్పట.*

క. జడజననబంధువేడిమి

నుడితెడుప్రడమికి నొకింత యారట నేయన్

నడుమ నెలకొన్నవెన్నెల

వదువున శాల్యులలతూలవారము నెఱసెన్

(1-104)

భూమ్యాకాశములనడుమ నున్నబాదుగుచెట్లదూదిగుంపు సూర్యునివేడికి నుడుకు చున్నప్రడమికి ఊరట కల్పించుటకై వెన్నెలవలె నడుమ నున్న దని యుత్ప్రేక్షింపఁబడినది. అనఁగా ఉపమాన మయినవెన్నెలధర్మములు (తెలుపు,

చలువ, వ్యాప్తి మున్నగునవి) ఉపమేయ మయినకూలమునం దుండుటచేత ఉపమానముయొక్క తాదాత్మ్య ముపమేయమునకు వచింపబడినది. సూర్యకాంతిని కూడ నిరోధింపఁజాలినంత రూలము శాల్యరీతరువులనుండి వెలువడు చున్నదని సూచితము. అందులకే సమాహారకవార'శబ్ద ముపయుక్తము. ఇది స్వరూపోత్త్రేక్ష కుదాహరణము. ఇందుమూలమున ఆతిశయోక్త్యలంకారము ధ్వని మార్గమున వ్యక్తము.

క. ఉదాత్తము : సమ్మద్ధిని వర్ణించుట గాని, మహాభ్రుషశ్లాఘ్యపరితము వర్ణమున కుపలక్షణము(అంగము) గా వర్ణించుట గాని ఉదాత్తాలంకారము.(1)

కం. సకియలు సాహో!యనఁగా

సకలంక శశాంకమణిగణాంతఃప్రతిబిం

బకశాకలనాద్విగుణిత

సకలానురాగవార మౌ హజారముఁ జేరెన్. (2-7)

హజారముకుడ్యములు అకలంకశశాంకమణిగణాంతఃప్రతిబింబములు. అందు ప్రవేశించినాడు ఋతధ్వజుడు. వెంట నున్నవరివారము మణిగణములయందు ప్రతిబింబించి రెట్టింపును కలిగించు చున్నది. సమ్మద్ధి యిట వర్ణింపబడెను. గనుక ఉదాత్తము.

ళ. అర్థాంతరన్యాసము : సామాన్యముచేత విశేషము గాని విశేషముచేత సామాన్యము గాని సమర్థింపబడుట.(2)

కం. నళినాప్తువలన మండల

కలితుఁడ వై వెలయుఁడెల్లఁ గలిగినకరణిం

దలఁతువె? శంబరహారికిఁ

గలదే యువకార మెందుఁ గమలకులారీ? (4-22)

(1) చంద్రాలోకము-115

(2) ,, 68.

జవినఁ, దదార్పబంధురవిశాలజట ల్దర జీరుకాడ వె
 న్కొనిచెవి ఓక్కిరించి యుటకుం బొడకట్టిన పిల్ల దాఁటుచున్.

(2-65)

మృగజాతిస్వభావ మిందు చారుతరముగ వర్ణింపఁబడుటను బట్టి యిచట స్వభావోక్తి. మునులవెంట నవి నడులకు కూడ వెళ్లు ననుటచే వారితపఃపరా కాశ్చత సూచితము. అందుకే మునులు అనక 'మునివరులు' అనుట జరిగినది.

ఇంకను రూపకము(3-123), ఏకదేశివివర్తిరూపకము(3-126), కైముత్యము(3-150), తద్గుణము(2-27), కావ్యలింగానుప్రాణితో త్రేక్ష (1-100), శ్లేషానుప్రాణితకైతవాపహ్లాతి (1-71). రూపక మంగము గా కలిగినయుత్రేక్ష(4-11) మున్నగునర్థాలంకారము లెన్నియో కలవు. ఇఁక రెండు మూఁడు శబ్దాలంకృతులను కూడ చూడ నగును.

౯. ఛేకానుప్రాసము : అవ్యవధానము గా రెండేసి హల్లులజంటలను అనేక పర్యాయములు వచించుట ఛేకానుప్రాసము.(1)

కా. శ్రీరాధాధరబింబసంభృతసుభాష్టందాతిమాధుర్యగా
 థారీతుల్ ప్రకటించులీల మురళీధారేయుఁడై, గీతనం
 చారంబుల్ వెలియించుకృష్ణుఁడు దయాసర్వస్వతాగౌరవం
 బూరన్ సౌరము నారనాధిపఁ జీరాయఃశ్రీయుతుం జేయుతన్

అని కావ్యప్రారంభపద్యము. ఊరన్ సౌరము, ఆయుఃశ్రీయుతున్ అనుచో ఛేకానుప్రాసము. ఇందు స్వరసాదృశ్యనియమ మానుషంగికము.

౯. వృత్త్యనుప్రాసము : ఒకేపద్యమును గాని లేక రెండుమూఁడుపద్యములను గాని అనేకపర్యాయము లావృత్తి చేయుట.(2)

(1) ప్రతాపరుద్రీయము, శబ్దాలంకారప్రకరణము-1

(2) " " " " -3

వ. వెండియుఁ దాండవభేరినోద్దండఖండపరకుజటామండలాగ్రహిండ
మానఃకండరీకగంగాడింపీరపాండరాఖండయచికాండకీర్తినిస్తంద్రచంద్రికా చక్రీ
కృతదుర్వక్రగర్వవిక్రమపరివంధిరాజన్యసైన్యండును .....” (1-17)

ఇందు బిందుపూర్వకడకారము పెక్కుసారు లావృత్తి చేయఁబడినది
కనుక వృత్త్యనుప్రాసము. శ్రుతిమాధుర్యమును లయవిన్యాసమును నిలుపుటకై
అంధ్రప్రదంధకర్త లందఱు దాదాపు సుదీర్ఘవచనముల నన్నింటిని వృత్త్యను
ప్రాసవిలాసభాసురములు గానే వివరించిరి. రెండువర్ణము లావృత్తి యగుటకు
తనకావ్యస్వరూపమును వివరించినపద్యము(1-12) ఉదాహరణీయము.

౧౦. ముక్తపదగ్రస్తము : విడిచిననుచులను మరల కైకొనుట.

మ. మృదువాణీసుమచాప' చాపలవలాయిద్వేషిరాజన్యకా

న్వదితాశాంచలభాగ! భాగవతసంపన్నిత్యపూజాలన

త్సదనాధిష్ఠితవిత్త! విత్తమనుతన్వచ్చకీర్తిచ్చవి

చ్చిదురేందుద్యుతికాండఖండదతినాసీరై కభేరీరవా! (1-108)

ఇంకను యమకము(1-154) మొదలగుశబ్దాలంకారములు గలవు. నాచన
సోములవలె నారాయణ యించుమించు ప్రతిపద్యమున శబ్దాలంకారమును కూర్చి
నాడు శబ్దాలంకారములు రామాయణ మార్కంఢేయపురాణములందును కలవు.*
మొత్తమునకు చిననారాయణయలంకారము లతవికృతికన్య కలంకారములే!

“కావ్యం కల్పాంతరస్థాయి జాయతే సదలఙ్కృతి”

-- మహాకవి దండి

* అ) యౌవనోన్మత్తనయనాః సర్వాః సర్వాణ్ణిశోభనాః! రామాయణము, భా. 9-17

అ) ఆరిరాధయిపురైవ మనంగాంగహరం హరమ్! మార్కంఢేయపురాణము

పర్వనలు

ఉన్నత మయినసౌభముయొక్క సౌందర్యమును విద్యుద్దీపవంక్తు లెట్లు స్పష్టముగ చూడఁ చుండునో అట్లే కావ్య మనెడిసౌభముయొక్క సౌందర్యమును పర్వనలు స్పష్టముగ చూడఁ చుండును. పర్వనావిషయములోనే కవిప్రతిభ సువ్యక్త మగును. కనుకనే “లోకోత్తరవర్ణనావిభజకవికర్మ కావ్యమ్” అనినా రాలంకారి ఁలు. ఈలోకోత్తరవర్ణనానైపుణ్యము ప్రతిభావికాసద్యోతకము.

లాక్షణికకవి దండ్యాచార్యులు పదునెనిమిదిపర్వనములతో కృతీనిర్మాణము జరగవలయు ననెను.[1] ఆదిప్రబంధకర్త యయిననన్నెచోడరాజకవియు ఆచార్య దండివలె అష్టాదశపర్వనములే సూచించెను.[2] అనంతరవిజ్ఞలవాఙ్మయమును పరిశీలించినయప్పకవి “ఇరువదిరెండుపర్వనములు కూర్చి చెప్పవలయుఁ బ్రబంధంబు శ్రీనివాస.” అని వాఁబ్రచ్చెను.[3] కాని రాష్ట్రరావ్యములందు లాక్షణికులు చెప్పనిసూతనపర్వనములు కూడ కన్పించు చున్నవి.

ఈపర్వనము లన్నియు తప్పనిసరిగ ప్రతికావ్యమునందును ఉండవలసిన వియమము లేదు. కొన్నింటి కొన్నితగ్గినను కావ్యత్వమునకు సూచనత్వము రాదు. కావలె నని ప్రతిపర్వనమును కృతీయందు చొవిపినయెడల కథకు పంగుత్వము దాపురించును. మనప్రబంధమండలిలోనిపర్వనములు భంగ్యంతరముగ తుల్యములే కనుక ఈకృతిలోనిపర్వనల కన్నింటికి లక్ష్యములు ప్రదర్శింపవలసినవని లేదు. అందువలన చమత్కారావహ మై, కవిప్రతిభాస్ఫోరకము లగునాలుగయిదుపర్వనలు లక్ష్యపురస్కరముగ చర్చింపఁబడి, తక్కినపర్వన లన్నసందర్భములు సూచింపఁబడును.

[1] కావ్యాదర్శము. - 1-16, 17.

[2] కుమారసంభవము, 1-44.

[3] అప్పకవీయము, 1-28.

౧. పురవర్ణన : అయోధ్యాపురవర్ణనతో కథాప్రారంభము కావించఁబడినది. ఇరువదిపద్యములలో సుదీర్ఘముగ సాగినయావర్ణనలో పురము(1-69,70,71), కోట(72), అగర్త[73-76], సౌధములు[77-80], చతుర్వర్ణములు[81], గంధకరులు[82], హయములు(83), రథములు[84], సైరంధ్రులు[85], వేశ్యలు[86,87], మందమారుతము[88] చెప్పఁబడెను. ఇందు సౌధవర్ణనము నకు చెందినయొకపద్యము ---

తే. రవిరథతురంగములు నిబ్బరముగ వచ్చి

హర్యముల నిచ్చి వేసవి నచటిముద్దు

గుమ్మ లచ్చపుఁజిమ్మనగ్రోవిసీట

నురుగుఁ గడుగఁ బిఠికాంతి బొలుగి యరుగు.

(1-80)

అతిశయోక్తిమూలమున హర్యములయొన్నత్యము సూచితము. అచ్చపు నీట చిమ్మనగ్రోవియాట మేడలమీద కూడ నాడుట కవికాలపుముచ్చట యన వలయును.

౨. రాజవర్ణన : పురవర్ణన మయినతోడనే ఋతధ్వజనాయకవర్ణన అయిదు పద్యములయందు (89-93) చేయఁబడినది.

3. ఋతువర్ణనము : నాయకవర్ణన మయినతోడనే గ్రీష్మర్తువర్ణన పదునొకండుపద్యములందు (94-104)చేయఁబడి ప్రథమాశ్వాసము ముగింపఁబడినది. ఇం కొకపద్యము—

ప. మిటమిట యెండవేడిబలిమిం దెలిదమ్ములజేకునందులం

జటుకు మనంగ నోడి వివసించి తదగ్రమరంద మప్పట

ప్పటికిని మాతిముచ్చైవయిఁబైఁ బడి, చల్లఁబడంగఁ బ్రొద్దుకుం

కుటఁ గని యంతట న్నెడలుఁ గోడెమిటారపుఁదేటు లత్తతీన్. (1-97)

చల్లడినువ్రాసేనాఁడుచే సాక్షాంప్రసము నెఱింగి రామరథేకుల సంఘిలనుండి బుచ్చెదలు వెలువడి వచ్చునన్న వసుట చమత్కారసారము. రవిఁ గలవ్రకృతివరిలవాళక్తి కిది నిదర్శన మనఁ దగినది. వసంతఋతు వృక్ష పంక్తెందువద్యములలో (3-87నుండి98దాక) కందు.

౪. ఆశ్రమ వర్ణన : ఋతవ్వజుఁడు గాలవమునియాశ్రమరక్షణము చేయుటకై వచ్చెను. ఆచట నతనికేసనిపుఁ డామునిసేమను ఎనిమిదివద్యములందు (2-82 నుండి 89వఱకు) వర్ణించి చెప్పెను. ఇందుండి యొకవద్యమా—

కం. వేలిమియగ్నిపొగ ల్దగు,

వేలుపుడిగ్గియ మునింగి వెలువడునమరీ

జాలముతిన్ననిపెన్నెటి

వాలుఁగురుల కగరుదూపవెఱు రియగుచున్.

(2-88)

స్నానానంతరముయువతులు శిరోజముల కగుఁజూపమును వట్టించుకొనుట ప్రసాదనమునం దొకప్రక్రియ. ఇచటిహోమాగ్నిఘామముచే వేలుపుడిగ్గియలలో రాసిమాడి చేచినయమరస్త్రీలబయలు కగఁజూపము లయిన వసుట (సంబంధ) ఆతిథియొక్తి, దీనిమూలమున నెడతెగని హోమకార్యము లాశ్రమమునందు జరగు చున్న వని భవి.

౫. యుద్ధవర్ణన : కువలయాశ్వపాతాళకేతులయుద్ధము సుమారు నలువది వద్యములందు (2-131నుండి314దాక) వర్ణింపఁబడినది. ద్విదీయాశ్వా సాంతమున గ్రంథపాతము గలదు.

౬. నాయిక వర్ణన : పాతాళకేతువును భంజించినపిదప కువలయాశ్వఁడు మదాలసను చూచును. ఆమెసౌగంధ నతఁ డాటువద్యములందు (3-27 నుండి32దాక) భావించుకొనును.

కం. నెమ్మికదా! నడ, తుమ్మెద

చొమ్మికదా! బెడఁగుఁగురులు, రొలుకరిమించుం

గమ్మికదా! మెయి, పురుదో

దుమ్మికదా! తగినచూపు రొయ్యలికి ఫీ! (3-29)

అచ్చతెనుఁ గున సాగినబూపదైము మువ్వుటగొవచ్చి నామెసాగును
బట్ట యిచ్చుఁ ద్దము పంటిది. దిలేఁచి ప్రస్తానమున సాగినపరాసము
అదిరానపరిపరాసము యాహించుట తను పయని చినదిగును.

2. విక్రమంధివన్జన : మదాలసాపెరహవ్వున అడుపద్యములందు (3-79
నుండి 111దాక) కలదు. మచియు పనవిహారానంతయు మచనపంద్రాద్య
పాంధిసములు పెక్కుపద్యములలో వర్ణింపఁబడెను.

౩. ఉద్భావశక్తి : మదాలసల చెలికరైంతో పనవిహారము గావించి బహ్మ
పద గుము చేసిననందర్పమున ఈ ప్పిన పదిపద్యములలో (3-119నుండి
128వఱకు) కన్పడును.

౪. సరోవరవర్ణన : పైసందర్భమునందే యీవర్ణన ఒకపద్యమునందును
(3-131) ఒకపద్యమునందును (3-132) కలదు. ఈపద్యము సుప్రసిద్ధతరము

౫. జలకేవర్ణన : పైసందర్భములోనే యీవర్ణన పదునొకండుపద్యము
లలో (3-134 నుండి 144వఱకు) సాగినది. ఈ సందర్భమునుండి యొక
పద్యము—

చ. చెలువ యొకర్లు క్రొందఱకుఁజెంచొవ బి టైగురంగవైవ, న
య్యలరు తదంజం బడుట యద్భుత మయ్యె మదీయపద్మరే
ఖలఁ జెలరేఁగ గాసి యడఁగాఁ దగునే? యని యేగుదెంచి చే
తులపయి వ్రాలి వేడికి నుతోయజదాంధవబింబమో యనన్. (3-138)

ఎఱ్ఱగలువను సూర్యబింబముగ నుత్త్రేక్షించుట యిందలి విశేషము. పద్మము సూర్యవిప్రియురాలు గనుక పద్మములకు కలుగుకీడును తెలుచుటకు వచ్చుసూర్యవిగా పద్మమునే ఉత్త్రేక్షించుట తగ దని తలచి చెందొవను గ్రహించిన ట్లున్నాఁడు కవి. జలకేళిలో తామరలను త్రుంచి వినరుకొన కుందురా? నీరాటలో తామరలను త్రుంచుట వసుచరిత్రమునందు (31-161, 163 పద్యము లందు) కాననగును.

ఇట్లే సాయంసంధ్య (4-5 నుండి 11 వఱకు), తిమిరపటలము (4-12), నక్షత్రోదయము (4-13), చంద్రోదయము (4-14 నుండి 17 చా.క), విమాన గమనము (4-92), మేరుగిరి (4-92), నాగభరవిభవము (4-130 నుండి 133 చా.క), కుక్కుటయుద్ధము (4-207 నుండి 211 చా.క), తారానలకూబరసురతము (4-29, 30, 31), రంభావిరహము (4-37, 38, 39), మంగళస్నానాదికము [5-88 నుండి 94 వఱకు], నాయకానాయక కల్యాణమహోత్సవము [5-97 నుండి 101 వఱకు], కేళీగృహము [5-103], ధర్మయంతనాయకానాయక సంభోగ శృంగారము [5-109, 110] ఈకావ్యమునందు సహృదయానందకరముగ వర్ణింపఁబడినవి. ప్రతివర్ణనలోను ఏదోఒకచమత్కారము చూపుటకు కవి ప్రయత్నించి యున్నాఁడు. దౌహృదసుతోదయాదివర్ణనలు రెండుమూఁడు తగ్గినను ఈ కథకు కావలసినంతవఱకు విండుగనే యున్నవి. కథనుబట్టి కావలసినవర్ణనలు కైకొనుట ఉత్తమపద్ధతి గదా!

శ్లో. ప్రజ్ఞా నవనవోన్మేషశాలినీ ప్రతిభా మతా ।

తదనుప్రాణనా జీవే ద్వర్ణనానిపుణః కవిః ॥

రీ తు లు

ఓజఃప్రసాదాదిగుణసహితము లయినపదములకూర్పు రీతి[1]. ఇది వైదర్భి, పాంచాలి, గౌడీయ, ఆవంతిక. లాటీయ, మాగధి - అని ఆఱురీతులు భోజదేవునిచే పేర్కొనబడినవి[2]. ఇట్లు దేశనామములతో రీతులను పేర్కొనఁ దలచినచో వివి యలంకారములవలె పెరిగిపోవును. అందుకని వైదర్భిగౌడీ పాంచాలు లనుమూడిటిలోనే తక్కినవానిని కూడ సంగ్రహించి ఆధునికులు ఈమూఁడురీతులనే ప్రసిద్ధములు గా భావించి గ్రహించుట జరిగినది. కనుక నీరీతిత్రయమే యిచట వరామర్శింపఁబడుచున్నది.

౧. వైదర్భి : బంధపారుష్యము లేక, శబ్దకాఠిన్యము లేక, నాతిదీర్ఘ సమాస ముల కూర్పు కలిగినది వైదర్భీరీతి.[3]

చ. దశములచాలు, మిద్దియలతండముమేలు, విశిత్రపత్రముల్

చెలఁగెడితీలు, నీరములు చెందినసౌరును గాక రాజురా

కల విలసిల్లు నంచుఁ బురకంజముఁ జేరె రమావధూటి, త

జ్జలజగృహంబులం దశమిషంబున లక్కను ముద్ర వెట్టుచున్. [1-71]

ఇందు బంధపారుష్యము, శబ్దకాఠిన్యము లేవు. సమాసములు చైర్వ్యము లేనివి. 'రమావధూటి' అనుచోట మహాప్రాణము [ధూ] ప్రీపర్యాయవాచకము నందలిది కనుక వైదర్భీరీతికి దోషము నాపాదించఁజాలదు.

౨. గౌడి : ఓజఃకాంతిగుణములతో కూడినది గౌడీరీతి[4]. అనఁగా దీర్ఘ సమాసములు, ఉదృఢపదములు కలిగినది.

1. రీతి ర్నామ గుణాశ్చ పదసంఘటనా మతాః ప్రతాపరుద్రీయము, కావ్య. పుట 44

2. సరస్వతీకంఠాభరణము, 2-28.

3. ప్రతాపరుద్రీయము, కావ్యప్రకరణము-27 శ్లో.

4. ఓజఃకాన్తిగుణోపేతా గౌడీయా రీతి రిష్యతే, ప్రతాప. కావ్య. పుట 45.

చ. అలిగిన మ్రొక్కి చుక్కజవరా లదలించుచుఁ గాలఁ దన్నినం
బులకలు దాల్చుచందురునిపొంకము వ్రాసి,వసంతు,మత్తకో
కిలములఁ,దేఁటులం,జీలుకగేస్తులఁ,దెమ్మెరయాకతాయలన్
విలిపి యపర్చి,తెచ్చినవనీకుసుమంబలు కుప్ప వోయుచున్. (3-147)

ఇట చిత్రపటగతచంద్రశృంగారముమూలము గా నాయితా శృంగారాతి
శయము వ్యంగ్యమార్గమున సూచింపఁబడు చున్నది. శృంగారము కోమలరసము
కనుక తైశీవృత్తి తైకొనఁబడినది. పైపద్యమున మహాప్రాణాక్షర మొక్కటి
కూడ లేకుండుట గమనింపఁదగినసంగతి.

9. ఆరభటి : మిక్కిలి యుద్ధత మయినయర్థ(రస)మును వరించుట
ఆరభటి(1). రౌద్రబీభత్సము లత్యుద్ధతములు(2).

సీ. ప్రేగుల మీఁదఁ గన్పించి నవ్వెడుతలల్
తూఁడులు గలతమ్మితుటుముఁ దెగదెఁ,

గెంపటంగరపుడా లీల్కొన్నబాహువుల్
ఫణమణు లిలయహిప్రభులఁ దెగదెఁ,

బలుబుజముదాడిపోటుల మించువక్షముల్
నెఱియ లావినభూమిసీటుఁ దెగదె

వ్రేటులరక్తము లె్వడలించుతొడలు కుం
కుమనీటిచిమ్మనగ్రోవిఁ దెగదె

గీ. దనుజమనుజేంద్రపైన్యముల్ దైన్య మెడలి
కయ్య మొనరింప సంగరాంగణము చూచు

దివిజవర్యులు మొగములు ద్రిప్పికొనఁగ
నప్పు డమ్మక్క! యనిపించె నద్యుతముగ(3)

(2-148)

1. అత్యుద్ధతార్థనందర్పా వృత్తి రారభటి స్ఫూతా । ప్రతాప. కావ్య. 169.
2. అత్యుద్ధతరసౌ రౌద్రబీభత్సౌ పరికీర్తితౌ । .. .. 17.
3. 'అమ్మతముగ' అని (ఆం.సా.అ.) ముద్రితప్రతిపాఠము.

ఇటు రణవిహతు లయినదనుజమునుజవీరులశరీరఖండములు కీభత్స
రసద్యోతకములు.కనుక నిట వృత్తి ఆరభిటి.

3. భారతి: కొంచెపాటిమృద్వర్ణమును వర్ణించుట భారతీవృత్తి(1). హాస్యకాం
తములు కించిత్సుకుమారములు(2).

ఉ. కంఠైఁ దగిల్చినట్టికొనగ్గొనచందురుఁగావిజాళువా
జంటపయంటపై నిగిడి, చక్కనిజక్కవనిక్కుచొక్కవేం
జంట చెలంగుబంగరుపువాయలు దూచి యనంగఁజాలువా
లంటిమెఱుంగుఁజూపులు దళా రన వచ్చె మహాద్భుతంజుగన్. [2-92]

ఇది పాతాళకేతుదూతునిమాయావిశేషమునకు సంబంధించినది కావున
అద్భుతరసావహము.కాఁబట్టి యిచట భారతీవృత్తి. అద్భుతశృంగారముల కివట
సాంకర్య మూహ్యము.

ర.సాత్త్వతి: కొంచెపాటిప్రాధార్థమును వర్ణించుట సాత్త్వతి(3). వీరభయానక
ములు ఈషత్రౌధములు(4).

చ. నిగళము లూద్య నెత్తి కరిణీపతి చేరినఁ దేజిపావదన్
మొగమునఁ గప్పి నూకి యొక మొక్కలపున్ నెఱుఁతు కుంభముల్
వగులగ నేసినన్ వెడలెఁ బట్టమువెంటనె మౌక్తికావతుల్
మగఁటిమి మెచ్చి చేరి జయలక్ష్మి సుమాంజలి యిచ్చుకై వడిన్.[2-141]

దేజిపావద తీసి యేనుఁగుమొగమున కప్పి కుంభతలమును వగులఁ
గొట్టుటలో సుత్సాహోతిశయము పరిపూర్ణ మై వీరము వ్యంజితమగు చున్నది.

-
1. ఈషన్మృద్వర్ణసందర్భా భారతీవృత్తి రిష్యతేఃప్రతాప.కావ్య ..	16శ్లో.
2. హాస్యకాంతాద్భుతాః కించిత్సుకుమారాః ప్రకీర్తితాః	18శ్లో.
3. ఈషత్ ప్రాధార్థసందర్భా సాత్త్వతీవృత్తి రిష్యతేః	16శ్లో.
4. ఈషత్రౌధౌ సమాఖ్యాతౌ రసౌ వీరభయానకౌ	18శ్లో.

ఉత్సాహాత్రికయమును 'నెఱరౌతు' లోని 'నెఱ' కూడ బలపఱచుచున్నదనవచ్చును. మీఁది యుక్తేక్ష వీరశృంగారముల సమ్మేళనమునకు సూచన.

పా క ము లు

అర్థగాంభీర్యము పాక మని విద్యానాధునినిర్వచనము(1). అర్థగాంభీర్య మనఁగా శృంగారాదులయొక్క ఆస్వాద్యమానతావిశేష మనిసోమపీఠివాఖ్య తెలుపు చున్నది(2). అనఁగా రసాభివ్యక్తి కనుగుణము లయిన శబ్దార్థములను నిబద్ధించుట పాక మని భావము. రాజశేఖరునిమతమున పిచుమంద, బదర, మృద్వీక, వార్తాక, తింతిణి, సహకార, క్రముక, త్రిపుష, నారికేళములని తొమ్మిది పాకములుగలవు(3). మనము భుజించుపదార్థములపేర్లన్నిటితో కావ్యపాకములను వ్యవహరించినచో వీని కంతుపొంతు ఉండ దని తలంచినవిమర్శకులు ద్రాక్షెనారికేళకదళి పాకములను మాత్రము స్వీకరించిరి. కనుక ఈమూఁదుపాకములకే యీకృతి నుండి యుదాహరణములు చూపి సమన్వయించుటకు వ్రాయుత్నము జరుగుచున్నది. ౧. ద్రాక్షెపాకము: వెలువల, లోపలఁ గూడ రసము విలసిల్లుట ద్రాక్షెపా కము(4). అనగా రసాభివ్యక్తికి చెందినయర్థము గూఢముగా నుండక చదివిన తోడనే బోధపడవలయు ననుట.

ఉ, అయ్యయ్యో'మాకు దండ మిడినంతఫలంబు నరేంద్రచంద్ర! యీ

దయ్యముతోడిజాగరము దాటఁగఁజేసి కుభమ్ము లిమ్ము లే

వయ్య! కొమాళ్లతండ్రి వయి యాశ్రితరక్షణదుష్టశిక్షణ

క్షయ్యదయావరాక్రమవిశాలుఁడ వై మను మయ్య! యిమ్ముహిన్. (2-79)

1. "అర్థగమ్పీరిమా పాకః" ప్రతాప. కావ్య. 3 కిశ్కో.

2. అర్థస్య శృంగారాదేః గమ్పీరిమా ఆస్వాద్యమానతావిశేషః (ఇతిషష్ఠీసమాసః)

3. కావ్యాలంకారసంగ్రహము (సన్నిధానం సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి వివరణ ముతో) పుట 184.

4. ద్రాక్షెపాకః స కథితో బహిరంతఃస్ఫురద్రసః! ప్రతాప. కావ్య. పుట 48.

ఇందరియర్థము చదివినతోడనే బోధనదు చున్నది కావున బ్రాహ్మపాకము నకు చెందినరచన మిం దున్నది. మాకు దండమిడినంతఫలంబు అనుజాతీయము. కొంచు శ్లోరంధ్రి వయి. అనువలుకుబడియు న్నస్థుత్తికి దోహదకారులే!

౨ నారికేళపాకము : అంతర్గూఢరసోదయము నారికేళపాకము(1). అనఁగా చదివినవెంటనే అర్థము బోధపడక, గూఢముగా నుండి మరలమరల చదువవలసినయవసర మేర్పడునట్లు పద్యనిర్మాణము గావించుట.

చ. ఇటువలెఁ జూచుచుఁ జనునరేశకుశేళయదాబుచూడ్కి న

న్నిట మగిడించె, భోగివరిజీతరుణీఫణధోరణీనవా

ఘటితమణిగణీభవదకంపఘ్నణీతవియత్తిశంగమో

త్కటరురిజీసర్వజమతికారి నమేరువనీరమారుచుల్ (2). (4-133)

శబ్దాలంకారమును గమనించుచు, వ్యాకరణవిశేషములను సాధించుచు, క్రమాన్వయమును కూర్చుచు తిరిగితిరిగి చదివి అర్థమును గ్రహింపవలసినపద్యమిది. కనుక దీనిలోనిపాకము నారికేళము.

3 కదళీపాకము : కొంచెపాటిప్రయత్నమువలన నర్థము గోచరించిన కదళీపాకము(3).

చ. అచటివియోగిభోగిజలజాక్షులు మారువి వ్రాసి కొల్చుచో

నవలితభక్తిఁ జందురునియంద మెఱుంగమి మున్ వసుంధరా

రుచిఁ గరుణావలోకులు వరుల్ “చెలి! నీమొక మఱువంటి”దన్

వచనము లంతలోఁ దలఁచి వ్రాయుదు రున్నుకురాగ్రపీక్ష తై

(4-130)

1. స నారికేళపాకః స్యా దన్తర్గూఢరసోదయః॥ ప్రతాప. కావ్య, 388 శ్లో.

2. ‘రమారుతుల్’ అని అం, సా. అ. ముద్రితప్రతిపాతము.

3. కావ్యాలంకారసంగ్రహము, పుట 177.

ఇందు నాగిసీమలులతో వారిప్రియులు పలికినవలుకులు కొంత ప్రయత్నము చేత గ్రహించి, నాగస్త్రీలవదనములకు చంద్రునితోడిసామ్యమును సంపాదించ వలసి యున్నది కనుక నిచట కదళిపాకము.

గుణములు

కావ్యభాషాః కర్తారో గుణాః (కావ్యమునకు శోభను కలిగించునవి గుణములు) అని వామనాచార్యునివక్కణ. ఒడలిమీఁదినగల కన్న హృదయ మందలిగుణములే విన లయినఅభరణము లయినట్లు, కావ్యశరీరమున తెన్ని యలంకారము లున్నను వానిసౌగంధ నినుకుడింపఁజేయునవి గుణములే! ఉదా రత, శ్లేషము, సుకుమారత, ప్రసాదము, మాధుర్యము, సమత, అర్థవ్యక్తి, ఓజస్సు, సమాధి, కాంతి—అవి కావ్యగుణములు పదిరకములు(1). కాని భామ హానందవర్ధనమమ్మటజగన్నాధు లీగుణగణమును మాధుర్యోజుః, ప్రసాదముల యందే అంతర్భవింపఁజేసినారు(2). భోజదేవునిమతమున నివి యిరువది నాలుగు(3). ప్రస్తుత మిచట మాధుర్య, ఓజఃప్రసాదముల కుదాహరణములు చూపఁబడుచున్నవి.

౧. మాధుర్యము : విడివిడిపదములతోడిరచనము మాధుర్యము(4).

చ. చిలుకలలోనఁ జిల్క లయి, చెల్వపుటంచలలోన నంచ లై.

తెలివిపొనంగుతీవియలఁ దీవియ లై, నరసంపుఁబల్కలన్

గులుకునడల్, పసిండితకుకుల్ గలమేనులు గానుపింపఁ జే

కులకసి వోవఁ దేవియలతో ననతోయము లెల్ల గిల్లుచున్. (4-141)

1. కావ్యాలంకారచూడామణి, 4-79.

2. భామహానికావ్యాలంకారము, 2-1, 2.

3. సరస్వతీకంఠాభరణము, 1-62, 63, 64, 65.

4. యా పృథక్పదతావాక్యే తన్మాధుర్యం ప్రకీర్త్యతే! ప్రతాప. గుణప్రకరణము-8.

ఇందు పదకొలము విడివిడిగ నుండి చదువుటతోడనే హాయి సోసగును
చుండెను గావున నిది మాధుర్యము.

9. ఓజస్సు : సమాసభూయిష్ఠ మగురచన మోజస్సు(1).

సీ. అధిపభృత్యవరస్సరాన్వేషణాకార

జప్రతివత్ప్రతన్నామకార్య,

మనసుగతస్వామిహయవేగభూరుహ

చ్ఛాయాసేమాశ్రితచ్ఛాత్రకంబు,

ధావనాయాసాత్కడీవనవృత్తిధి

గ్వాచకాందోశికావహజనంబు,

సమ్మర్దబహుళాదిసరణికోతియపార్శ్వ

చారితవారణాధోరణంబు,

గీ. సరయసరదుష్టనిష్పతజ్జరతధూర్త

గణ్యగాణిత్యసంభవత్కమనహాస్య

వారణక్షమతత్సతాక్రూరదృష్టి

సంవృతాశంబు సైన్య మచ్ఛటికి వచ్చె.

(2-84)

సీసమున సొక్కొక్కపాద మొక్కొక్కదీర్ఘసమాసముగను, క్రింది
గీతిలో మూడున్నరపాదము లొకేదీర్ఘసమాసముగను కూర్పబడుటవలన నిది
ఓజోగుణరచనము. కడపటిరెండుమాటలే తెనుగుణ.

3 ప్రసాదము : ఋసిద్ధార్థపదములతోడిరచనము ప్రసాదము(2). అనగా
అర్థమును సుళువు గా బోధింపజాలినప్రసిద్ధపదములను కూర్చవలె ననుట.

1. ఓజః సమాసభూయిష్టమ్. ప్రతాప. గుణప్రకరణము-17.

2 ప్రసిద్ధార్థపదత్వం యత్ ప్రసాదో విగద్యతే. ప్రతాప. గుణ. 5.

సీ. అన్నియుఁ దెలిసినవన్నెలాఁడికి నీకుఁ

దెలిపెడి దే మమ్మ! కలువకంటే!

వినవమ్మ! మగవానిమనసు చూడఁగఁ గంచుఁ

బదనువంటిది సుమీ! పద్మగంధి!

యిన్నాళ్ళవలెఁ దోడియింతులతోడియా

ఁబలు గావు గద! యిది తలరుఁబోఁడి!

యిఁకఁ బతిమన మెట్లు లెనయించెదో! నేఁడు

నీనేర్పు చూతము నీరజాక్షి!

గీ. యిక్కడనె యింతసి గైన హృదయనాథు

నెట్లు గరఁగింప నేర్చెదే? యిందువదన!

భావ మెఱిఁగినజాణవు గావె? సమయ

మెఱిఁగి తఱితిప్తు నేయుమీ! యిగురుఁబోఁటి!

(9-108)

ఇందలిపదము లన్నియు ప్రసిద్ధములు. అర్థములు సులభగ్రాహ్యములు. విశేషించి యాఁడువారివచోవైఖరికిఁ దగినరీతిని సంభాషణములు కూర్చుట, ఆకూర్చిన కను వయినతెనుఁగునుడులు, నుడికారములు ప్రయోగించుట లిచటి ప్రసాదగుణమును ప్రస్ఫుటపఱచు చున్నవి.

ఈగుణములు రసధర్మములు. గుణములు, రసములు చంద్రచంద్రికలవలె నవినాభావసంబంధము కలిగినట్టివి. అనఁగా రసములకడ గుణములు, గుణముల కడ రసములు ముండును. ఆనందవర్ధనాభినవగుప్తమమ్మటపండితరాజాదిను ప్రసిద్ధాలింకారికులందఱుం గీకరించినసిద్ధాంత మిది. ఈకావ్యమునందలి రీతి వృత్తిపాకగుణాదు లన్నియును లక్షణానుగుణములై అంగాంగిరసపరిపోషణ మునకు సహకరించుచు కవిజాగరూకతను వేనోళ్ల చాటి చెప్పు చున్నవి.

స. పొసఁగ ము తైప్పనరుల్ పోహళించినలీలఁ
 దమలోన టొరయుశబ్దములు గూర్చి.
 యర్థంబు వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదంబు
 లెఱిఁగి నిర్దోషత నెసఁగఁజేసి.
 రసభావములకు నర్హంబుగ వైదర్భి
 మొదలైనరీతు లిమ్ముగ నమర్చి.
 రీతుల కుచితంబు లై తనరారెడు
 ప్రాణంబు తింప గాఁ బాదుకొల్పి.

తే. యమర నుపమాదులును, యమకాదులు నగు
 నట్టియర్థశబ్దాలంక్రియలు ఘటించి
 కపితఁ జెప్పంగ నేర్చునత్కవివరునకు
 వాంఛితార్థంబు లొసఁగనివారు గలరె?
 —పింగళి సూరన

పంచమదశము - ఛందస్సాందర్యము

శ్లో॥ శిక్షా వ్యాకరణం ఛందో విరుక్తం జ్యోతిషం తథా ।

కల్ప శ్చేతి షడజ్ఞాని వేద స్యాహ ర్మసిషిణః ॥ (1)

అనుటనుబట్టి వేదాంగము లాటింటిలో ఛందస్సు కూడ నొకటి యని తెలియు చున్నది. 'ఛందః పాదౌ తు వేదస్య' అని వేదమూర్తికి పాదస్థానముగా ఛందస్సు చెప్పబడినది(2). ఈదశమున ముందుగా నీకువలయాశ్వాచరిత్రము నందలిపద్యపై విద్య దాహ్యాస్వరూపము పట్టికాఘట్టితము చేసి చూపబడు చున్నది.

ఛందము	ప్రథమా శ్వాసము	ద్వితీయ	తృతీయ	చతుర్థ	పంచమ	మొత్తము
౧. శార్దూలవిక్రడితము	6	2	3	6	3	20
౨. సీసము	32	40	22	39	19	152
౩. చంపకమాలిక	13	34	30	40	18	135
౪. మత్తేభవిక్రడితము	8	5	13	6	7	39
౫. కందము	26	40	56	57	32	211
౬. వచనము	6	4	3	3	6	22
౭. తేటగీతి	12	19	26	45	22	124
౮. ఉత్పలమాల	4	8	12	23	18	65
౯. మత్తకోకిల	1	0	0	0	0	1
౧౦. లయగ్రాహి	0	1	0	0	0	1
౧౧. మహాస్రగధ	0	1	0	0	0	1
౧౨. మాలిని	0	1	0	1	1	3
౧౩. రగధ	0	0	1	0	0	1
౧౪. పంచచామరము	0	0	1	0	0	1
మొత్తము	108	155	167	220	116	766

1. శబ్దరత్నావళి, ఉపోద్ఘాతప్రారంభము.

2. ఛందఃపదకోశము, పుట 288.

ఈ పట్టికను పరిశీలించగా కందమునకే ప్రముఖస్థాన మని తెలియు చున్నది. “కందము వ్రాసినవాడే కవి” యని కదా ! నానుడి. మఱియొక విశేష మే మనగా - వచనములను తొలగించినచో కేవలపద్యములు (766-22=) 744 అగును. ఇందు దేశీయచృందమునకు చెందినవీసము, కందము, తేటగీతి, రగడ కలిపినచో $(152 + 211 + 124 + 1 =)$ 488 అగును. అనగా దాదాపు మూడింట రెండువంతులు దేశీయచృందము లున్న వని తెలియు చున్నది. ఇం దింకొక విడ్డూర మే మనగా - ఆటవెండి యీ కావ్యరంగమున వర్తింపకపోవుట. ప్రత్యేకముగనే కాక కవీసము వీసము క్రింద కూడ ఆటవెండి చోటుచేసికొనలేదు.

మత్తకోకిల, మాలిని, పంచదామరము ఆశ్వాసాంతములందే ప్రయోగింపఁబడినవి. లయగ్రాహి కువలయాశ్వాసుయొక్క వర్ణనమున గ్రహింపఁబడుట వృత్తైచిత్యమునకు నిదర్శన మనఁదగినది. పంచగళులతో పరువెత్తు పంచకళ్యాణిని స్ఫురింపఁజేయుటకే యివటిలయగ్రాహిగ్రహణ మని తెలియవలయును. అపద్య మిది—

లయగ్రాహీ. అంగజమదాపహశివోఽంగననచక్సరిద

భంగురకర్షంగమనర్ధంగఫరిధరా.

సంగతి మఘీచలయముం గర్జకమీఱ నొక

యంగ గొఘవేగ మెఘయం గలిగి, తేవన్

రంగమెయివందము. మెఱుంగుమొగమందము చె

లంగ, మనుగందము బొసంగ. నిసిగో! మీ

చెంగటనె నిల్చెను దురంగమము. వచ్చినతె

అంగు నెఱుంగంగఁ బలుకంగదనె మోవీ (2-16)

అశ్వపంచదరావిశేషమృరజార్థమై ఆరంభనమానము అనుప్రాస బాసురముగ నిర్మింపఁబడినట్లు బావింపవగును, చిందుపూర్వకగకారమును

ప్రాసమున విబంధించుట చూడ అంగలమీద పరుగులు తీయుతురంగమును
స్ఫురింపజేయుటకే అవిపించు చున్నది. ఇంచుమించి చీకావ్యమునం దంతట
సందర్భానుగుణముగనే ఛందఃస్వీకరణము జరిగిన దనవచ్చును. గాలపముని
యాశ్రమవర్ణనమునకై - విశేషించి యజ్ఞకర్మప్రకటనమునకై మహాస్రగ్ధరా
వృత్తము స్వీకృత మయినది.

మహాస్రగ్ధర. జవవన్మనీంద్రవేదాక్షరయుతతహస్తసువాజ్యాహుతిప్రో

ద్భవవహ్నిస్ఫారకేలాప్రకటితకరదీపప్రభ న్వత్తు రారా!

హవిర్హూహుతు లింద్రాద్యమరు లవనికై యాస ప్రేరేపఁగా, మీఁ

దివపాంచద్దోమధూమస్థితులు విబిడ మై దృష్టి చీకట్లు గప్పన్.

(2-87)

సాధారణముగ శార్దూలమత్రేభస్రగ్ధరాదులు రౌద్రవీరభయానకముల
యందుపయోగింపఁబడు ననియు, చంపకోత్పలాదులు శృంగారహాస్యకరుణ
కాంతములయందుపయోగింపఁబడు ననియు విమర్శకులయాశయము. ఇందుల
కుదాహరణములు గా కాలిదాసు రతీవిలాపమున వియోగినివృత్తమునుగ్రహిం
చుట(1), మేఘదూతమును మందాక్రాంతమున రచించుట, తిక్కన సౌప్తిక
పర్వమున స్రగ్ధరామహాస్రగ్ధరలను మెండు గా ప్రయోగించుట మొదలయినవి
యదాహరింతురు. ఇది సత్యమే! కాని, రసనిర్వహణమునందు ఛందఃపరిగ్రహ
ణమునకంటెను (రసానుకూల) పదస్వీకరణమునకే ప్రాధాన్య ముండు నను
విషయము మహాకవులప్రయోగములనుబట్టి గ్రహింపవచ్చును. నన్నయభట్టార
కులవారు ఉత్పలమాలికయందు రౌద్రరసమును స్ఫురింపజేయుట గమనింపఁ
దగినసంగతి.

1. కుమారసంభవము - చతుర్థసర్గము

ధారుణిరాజ్యసంపదమదంబునఁ గోమలిఁ గృష్ణఁ జూచి రం
భోరు విజోరుదేశమున నుండఁగఁ బిల్చినయిద్దరాత్ము డు
ర్వారమదీయబాహుపరివర్తితచండగదాభిఘాతభీ
గ్నోరుతరోరుఁ జేయుదు సుయోధను సుగ్రరజాంతరంబునన్ (1).

ఇది కోమలిరసములయందు గ్రహింపవలసినవృత్తజ అట్టి దిచట
రౌద్రరసమునకై కైకొనఁబడ్డది. ఇందు చందస్సునకు కాకి పదములకే ప్రాధా
న్యము. ధారుణి, ఇద్దరాత్ము, దుర్వార.....చండగదాభిఘాతభగ్నోరుతరోరు.
ఉగ్రరజాంతరంబునన్ అనుపదములు రసానుగుణముగ ప్రయోగింపఁబడినవి.
మఱియు “దుర్వార.....”అను సుదీర్ఘసమాసము సయితము భీమసేనుని
క్రోధాతిశయమును వెల్లడించుచు తద్వారమున రౌద్రరసస్ఫూర్తి నినుమడింపఁ
జేయు చున్నది. రసానుగుణరచన మనఁగా నిట్లుండును. కనుక రసపరిపోష
ణమునందు చందస్సుకన్న పదములకే మొదటిస్థాన మనవలయును. చందస్సునకే
ప్రథమస్థాన మన్నచో మయూరువిసూర్యశతక మెన్నఁదో చీకట్ల పా లయి
యుండెడిది. ఈరహస్యమును సమగ్రముగ నెఱిగినవారు కనుకనే పూర్వ
కవీశ్వరులు స్రగ్ధరామహాస్రగ్ధరలను కోమలిరచనాసందర్భములయందును సము
చితముగ ప్రయోగించి యున్నారు.

తిక్కన పసురుద్రాదిత్యాదులను మహాస్రగ్ధరలో బారులు
నిలిపెను(2). మారనకవి మహాస్రగ్ధరలో మహాదేవునిని, మరుత్తావనిపతివై భీ
వమును మనోజ్ఞముగ వర్ణించెను(3). తెనాలి రామకృష్ణుఁడు స్రగ్ధరలో వాణీ
పూజను, నారదునితలఁపులను; మహాస్రగ్ధరలో మౌమూలు సంభాషణమును, వడ్డ

1. సభావర్ణము, 2-249

2. స్వర్గారోహణవర్ణము, 34

3. మార్కండేయ పురాణము, 3.53; 8.275.

వర్ణన నిర్వహించి యున్నాడు(1). ఇట్లు బోలెడు దుదాహరింపవచ్చును ఆపలు మనకెదురుకున్న లెక్కవమంది సౌభాగ్యదుల నొసగునట్టి మగణమును కృత్యాదిని నెలకొల్పుటకై శార్దూలవిక్రీడితముతో కావ్యారంభము కావించి యున్నారు గదా!(2). కనుక చివనారాయణ శాంతరసమున మహాస్వగ్ధరసు గ్రహించుట వివరీతము కాదు.

సీసవిలాసము : సీసవిలాసములను చిత్రవిచిత్రముగ ప్రదర్శించిన కవీశ్వరులు నన్నయభట్టాచకులవారు. వీరిలో పంచమాత్రాగణములతో సీస విరాజము చేయుట యొకవిధ మయిన చందఃశిల్పమునకు చెందినవిశేషమనఁ దగినది. క్రిందినన్నయగారిపద్యము పరికింపఁదగును—

సీ. క్రోధంబు పాపంబు క్రోధంబుననచేసి

యగుఁ జువ్వె ధర్మకామార్థహాని

గడుఁగ్రోధి కర్తంబు గానండు క్రుద్ధుండు

గురునైన నిందించుఁ గ్రుద్ధుఁ దైన

నాఁ దనధ్యులనైన వధియించు మఱి యాత్మ

ఘాతంబు నేయంగఁ గడఁగుఁ గ్రుద్ధుఁ

దస్మాదృశులకు ధర్మానుబంధుల కిట్టి

క్రోధంబు దాల్చుట గుణమె? చెఱమ!

ఆ. యెఱుక గలమహాత్ముఁ డెఱుక యన్ననముల

నార్పుఁ గ్రోధ మనుమహానలంబుఁ

గ్రోధవర్జితుండు గుణుకాని తేజంబు

దాల్చు దేశకాలతత్త్వ మెఱిగి(3).

1. పాండురంగ మాహాత్యము, 2-159, 185; 3-128; 4-178.

2. "మగణంబుచెంతనె పగణంబు విడఁ గల్గు

సౌభాగ్యజయకీర్తిచయము తెప్పడు" — లక్షణశిరోమణి, 2-57.

3. ఆరణ్యవర్ణము, 1-222.

ఇందు ఇరువదియైదు పంచమాశ్రాగణములు. మూడు మాత్రము చతుర్మాశ్రాగణములుంపఁబడినది. వీరిసీసపద్యములను పరిశీలింపఁగా కొన్ని పద్యములతో నొకపాదమున కేవలము పంచమాశ్రాగణములు, ఒకపాదమున చతుర్మాశ్రాగణములు, ఒకపాదమున అవియు నివియు కావించు చున్నవి. చెప్పిన దే మనఁగా - పంచమాశ్రాగణబద్ధపద్యవిర్మాణశిల్పమును చూపినవారు నన్నయగారే. వీరిపద్యవిన్యాసములను పరిశీలించినయనంతరకవులు పరిపూర్ణ పంచమాశ్రాగణవిలపితపద్యము లనేకములు నిర్మించినారు(1). పంచమాశ్రాగణమండితసీసపద్య మీకావ్యమునందును కలదు. అది యిది—

సీ. దాచఁబెట్టినవా? సురామాధుకీదుకీ
 ఇమరందబృందసూనప్రణములు,
 కాజాచులా? యనర్థకవచేళిమఖిదే
 శిమచూతపోతావళీఫలములు,
 నంతరించినవా? విశాలమార్దవనిర్వ
 యోల్లానకరుజ్జ్వార వల్లవమ్ము,
 లిప్పళించినవా? వియద్ధరావర్ధతి
 పారూఢసంచారిసౌరభములు,

గీ. తొమ్మిగ్గాఁ దుమ్మెదలు మూగి త్రొక్కులాడు,
 పొగరుతోఁ గీరములు చేరి జగడమాడు,
 గొంటుగాఁ గోయిలలు రేఁగి కుమ్ములాడు,
 మొనసి వలితెమ్మెరలు కెల్ల పెనఁగులాడు.

ఇం దింద్రగణము లన్నియు పంచమాశ్రాసమన్వితములే. మఱియొక పద్య ముదాహరణీయము—

2. భీమఖండము, 3-10, 17. వసుచరిత్ర, 2-7; 4-29; 6-84. కుకుత్స విజయము, 1-28; 5-87 మొ.

పీ. ఏనవ్యగుణహారిదానవారి యవత్ర
 చత్రపౌఖ్యకరప్రసక్తిఁ గాంచు
 నేవై రిహరహేతిభావరీతి యమూల్య
 కళ్యాణధరధర్మగరిమఁ గాంచు
 నేజగన్నుతికాలియాజీకేళి ప్రచండ
 వరదండమహతి యన్ప్రౌఢిఁ గాంచు
 నేరమ్యతరక్తిరీమారమూర్తి యవేల
 కమలాంబికామోదఘటనఁ గాంచు

గీ. నతఁడు వయిఖండుఖాననప్రాంగహరణ
 కరణకారణరణరణద్దుంటికాని
 కాయవేదండముఖపైన్యకలితవిజయ
 కాలి నారాయణక్షమాపాలమౌళి.

(1-16)

ఇం దనుబంధగీతిలోనిద్వితీయచరణమున 'కారణ' అనున దొక్కటి మాత్రము చతుర్మాత్రాణము. తక్కినయింద్రగణము లన్నియు పంచమాత్రాన్వితములే. శబ్దాలంకారము, అర్థాలంకారము, వ్యంగ్యము, ఛందోవిశేషము, వ్యాకరణవిశేషములు, చారిత్రికవిశేషము, కవిపాండిత్యగరిమము, పురాణకథావిబంధనము అనునష్టవిలాసభాసుర మీసీనము. ఈరీతిగ నొక్కయింద్రగణము మాత్రము చతుర్మాత్రాక మై, తక్కిన వెల్ల పంచమాత్రాకము లగునట్లు వ్రాసిన సీసము లింకను నిందుఁ గలవు(1).

మధురగతిరగడ : పూర్వకవులం దెక్కువమంది పుష్పావచయసందర్భము నందే రగడలు గ్రహించిరి. కొందఱు మాత్రము రగడపరిగ్రహణమున కొంత

1. ప్రథమశ్వాసము - 33; ద్వితీయశ్వాసము - 23 మొదలగునవి.

ప్రత్యేకతను పాటించిరి. నందిమల్లయ ఘంటపింగయలు రగడలో కైలాస వర్ణనము కావించిరి(1). దీవిని కైలాసాచలరగడ యను చున్నారు. పింగ? సూరన ద్వీరదగతిరగడయందు లేఖమును వ్రాసెను(2). చింతలపూడి యెల్ల నార్యుడు శ్రీకృష్ణసన్నతి మధురగతిరగడలో మధురతరముగ వివిపించెను(3). భాస్కరాచార్యులు వైశ్యకాంతాక్షిణములచేత భూనాథునకు రగడలో నీరాజన మిప్పించెను(4). పాలవేకరి కదిలేవతి వర్మరాగవృష్యరాగప్రవాణాదివస్తుజాత మును రగడలోనే వివరించెను(5). ఇట్లే మఱి కొందఱుండురు. ఈచివనారాయణ మధురగతిరగడలో పుష్పావచయము చేయించెను (3-128). ఇందు ప్రతి పాదమున చతుర్మాత్రాగణములు నాలుగుండును(6). కావి, చివనారాయణ యీవియమము వతిక్రమించి పంచమాత్రాగణములు కూడ కూర్చినాడు.

ఉదా : చాలుచాలు నీసంపెగమొల్లము - బాల! కంటివే పాదిరిమొల్లము

నెలంత!రాగదే విమ్మలనీడకు - నలుకనేలనే యంతటి ప్రోడకు

అయితే, పాదము మొత్తముమీద పదునాఱుమాత్రలు సరిపడు చున్నవి. విశేషించి యతికి ముందటిభాగమునందే పంచమాత్రగణము లగవడు చున్నవి. ఇందువలన చతుర్మాత్రాగణములు గలిగినమధురగతిరగడ కలవడిన

1. వరాహపురాణము, 10-144
2. ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము, 5-152
3. రాధామాధవము, 2-30
4. వైశ్యపురాణము, 7-28
5. శుకసప్తతి, 1-222
6. ఛందఃపదకోశము, పుట 242

గతి యీవంచమౌత్రాగణములవలన మాటిపోవు చున్నది. అందుకని దీనిని స్వచ్ఛందమమరగతిరగద యని దా. దేవర్ల చిన్నికృష్ణయ్యగారు నిర్దేశించిరి(1).

యతులగతులు - ప్రాసవిలాసములు :

సంస్కృతమునందు విచ్చేదమే యతి(2). అనగా యతి చెప్పఁబడినస్థానములోనియక్షరముతో పదము ముగిసి, ఉత్తరాక్షరముతో వేతాకపద మారంభింపఁబడవలయును. కాని యాంధ్రచ్ఛందస్సనందలియతివిధాన మమర భాషాచందోయతివిధానముకంటె వే అయినది. ఇవటి'యతి' పదవిచ్చేదముతో నుండవలసినవని లేదు. పాదమునందు యతి నిర్దేశింపఁబడినస్థానమున అపాదారంభమున నున్నఅక్షిశిష్టవ్యంజనాక్షరము, లేదా దానితో 'చెలిమి' గలయక్కరము మరల ప్రయోగింపఁబడవలెను. ఈరీతిని మరల ప్రయోగింపఁబడుటనే 'యతిచెల్లట' యందురు. ఇతః పద్యపాదమునందలిద్వితీయాక్షరమునకు 'ప్రాస' మని నామము. అనగా పాదమునందలిప్రథమద్వితీయాచ్చులనడుమ నున్న వ్యంజనము, లేదా వ్యంజనసమూహము (= అన్నచో పూర్ణబిందు, అర్ధబిందు, వివర్గపూర్వకముగా-) ప్రాస మనఁబడును(3). ఈయంశమునే చెప్పెడికు, సామాన్యముగాద్వితీయాక్షరముప్రాసమనివ్యవహారము(4). ఈ ప్రాసనియమము సంస్కృతమునకు లేదు. ఆంధ్రప్రాసము మాత్ర మున్నది. కన్నడమున ప్రాస మున్నది కాని యతి లేదు. కనుకనే "కన్నడక్కి యతి యిల్ల, కోణక్కి మతి యిల్ల" అనుసామెత కన్నడమున నెట్టివది. అనగా కన్నడమునకు యతి లేదు

1. కువలయాశ్వచరిత్రము (ఆం. సా. అ. వ్రతి) సంపాదకీయము పుట. 27

2. 'యత్విచ్చేదసంజ్ఞికా' - వృత్తరక్షాకరము, 1.12

3. చందాపదకోశము. పుట 52

4. 'వశి', రాధ్య మస్తక్షరం ప్రాసః' - ఆంధ్రశబ్దచింతామణిః సంజ్ఞా. 41-సూ.

దున్నపోతునకు మతి లేదు. అనియర్థము. (1) తెనుగునందలియతులు సజాతీయాక్షరవిలసితములు గనుక శ్రవణానందసంభాయకము లగు చున్నవి. 'వాగ్దా వివ సంప్రకృతై వాగ్దాప్రతిపత్తయే' 'అథ ప్రజానా మధిపః ప్రభాతే' (2) మున్నగు సలములయందలిసజాతీయాక్షరములు తెనుగుఃటలవలె శ్రుతిమధురము లయ్యున్న వనుట పెద్ద లంగీకరించినవిషయమే. అటు గీర్వాణయతివద్దతిని. ఇటు ద్రావిడప్రాసవద్దతిని ఏకత్ర కూర్చుకొని సాగినయాంధ్రవిరాహేలు అనంత హృన్నయనానందసంభాయకము లనుట పరమసత్యము. ముందుగ నీకృతియందలియతివిశేషములు ప్రదర్శింపఁబడు చున్నవి.

౧ నిత్యయతి : అవ్యక్తక మయిన 'ఏవి' శబ్దము పరమై సంధిగూడిన ఉత్తరపదాద్యచ్చునకు (ఏ), పూర్వాపదాంతహల్లునకును యతి చెల్లుట. (3)

సీ. విడు పైటచెఱుగు నే వెఱుగు గాయము మాన

ని మ్మని ఛాయ యెంతేని వేఁడ

(1-25)

మానన్ + ఇమ్ము-ఎంత + ఏవి → ఇచ్చట ఉత్తరపదాద్యచ్చుతో యతి చెల్లినది. ఈయతి (4-177)లోను గలదు.

౨. చతుర్థివిభక్తియతి : పదములదివర చతుర్థివిభక్తిలోని 'కై' (కు + ఐ), చేరినచో 'ఐ' అనునచ్చునకే కాక, దానితో కలిసి యున్నహల్లు (క)కు కూడ యతి చెల్లుట (4).

సీ. అక్కినుల్ మందులకై ద్రోణగిరికి ని

చ్చలుఁ బోవుకతన వేసరుకొనంగ (1-25). ఇచ్చట అచ్చుతో యతి చెల్లినది. ఇట్టిది (3-92)లోను గలదు. మఱియు చతుర్థి 'కై' ప్రత్యయమునకు మాటుగా ప్రయోగింపఁబడిన 'కినై' అనుదానికి కూడ విందు ప్రయోగ మున్నది—

1. సారస్వతవ్యాసములు, తృతీయసంపుటము, పుట 29.

2. రఘువంశము, 1-1; 2-25.

3. ఛందోదర్పణము, 1-103.

4. సుకవిమనోరంజనము. 3-78.

ఉ. ....మారుఁ దా/యాసముతో వశీకృతికినై రజ మెత్తఁగఁ బూజవెంబడిం
(5-78). ఇది నచ్చనకు యతి(యా-ఐ→ సరసయతి, చూ. ఛందోదర్ప
ణము, 1-107).

3. పంచమీదిభక్తియతి : పైయట్లే పంచమీవిభక్తిప్రత్యయము(కన్నన్,
కంఠెన్)లకు యతి చెల్లుట.(1)

పీ. కలనిలోఁ బొలియుటకంటె భాగ్యములు

న్నవె? యంచుఁ దెగి యవి కరుగువారు(ఇది హల్లునకు యతి2-144)

ర. ప్రభునామయతి : అమ్మ, ఆయ్య, అన్న మొదలగునవి వ్యక్తినామముల
కడవట చేరినపుడు ఉత్తరపదాద్యచ్చనకు, ఆయచ్చతో కూడిన
హల్లునకును యతి చెల్లుట.(2)

కం. .... ఆనన

హసితైందవబింబఁ గోనమాంబ వరించెన్.(1-35). ఇచట సరసయతి
వియమానుసారముగ అచ్చనకు(హ-కోసమ + అంబ) యతి వేయఁబడెను.
ఇట్టి వింకను నిందుఁ గలవు(1-42).

గీ. నిత్యసమాసయతి : నిత్యసమాసములందు జరుగుస్వరసంధిలో పరాచ్చు
నకు, పరాచ్చుతో కూడినహల్లునకును యతి చెల్లుట.(3)

తే. అతులలేఖతివంద్రు నారాయణేంద్రు(1-51)(అ-నార + ఆయన).

ఁ. దేశ్యనిత్యసమాసయతి : పైయట్లే దేశ్యనిత్యసమాసములందు యతి
చెల్లుట.(4)

తే. ఇతనితోడుత వైర మీదేఱ దనుచు(1-59)(ఇ-ఈడు + ఏఱు).

1. అప్పకవీయము, 3-238.

2. లక్షణసారసంగ్రహము, 1-యతులు, 18.

3. ఛందఃపదకోశము, పుట 42.

4. ఛందఃపదకోశము, పుట 42.

2. అనుస్వారసంబంధయతి : పూర్వబిందుపూర్వకము లయిన అతడథ ల తథదథ ల స్వేచ్ఛగా యతి చెల్లుట.(1)

మ. “.....తల్లిదం

త్రులు దైవంబును నయ్యె విద్వజులు నెందున్ నందియం బేటికిన్(1-58).

బ. అనునాసికాక్షరయతి : అవర్గములోనిమొదటినాలుగక్షరములు బిందుపూర్వకములై నకారమునకు, తవర్గములోనితొలినాలుగక్షరములు బిందుపూర్వకములై ణకారమునకును యతి చెల్లుట(2).

చ. “ .....సౌధమం

దిరములఁ జొచ్చి యందుఁ దరుణీతనుగంధము కాలిసంకెల్లె(1-76).

ఈయతు లింకను(1-96;2-82,111,128;3-28;4-19,176;5-1,37 అనుచోట్ల)గలవు.

క. అభేదయతి : వబిలకు, లళలకు, లడలకు, శడలకు మాత్రము పూర్వ లాక్షణికులు అభేదయతి నంగీకరించిరి. కూచిమంచి వేంకటరాయఁడు దడలకు కూడ అభేదయతి నంగీకరించి ప్రయోగములు చూపు చున్నాఁడు(3). ఈకువల యాశ్చర్యచరిత్రమున కూడ మార్ప వీలుగావియత్తిస్థానమున వీనియభేదము విబంధింపఁబడినది.

ఖ. దయ్యం వీతవి నెవ్వరేవి విజుల్గప్రోద్వదుగ్రాగ్నికిం(5-63). ప్రాస యతియందు కూడ దడలయభేదమును ఒకేపద్యమున రెండుసారులు చూపు చున్నాఁ డీకవి(చూ2-116).

గం. రాగమయతి : రాగమసంధిరూపములయం దుభయయతి చెల్లుట(4).

చ. అగణితకేళిఁ బ్రోలిజవరాలిగముల్ వనపాళి నాడఁగా(1-75). (అ-జవ + అలి). ఈయతి(3-147)లోను గలదు.

1. అప్పకవీయము, 3-58.

2. అప్పకవీయము, 3-62.

3. సుకవిమనోరంజనము, 2-267.

4. అప్పకవీయము, 3-215.

౧౧. గూఢస్వరయతి : విసర్గసంధియందు లోపించినపరపదాద్యచ్చునకు యతి చెల్లుట(1).

చ, అనిన 'రిభక్షయోస్తు విజయోస్తు పతే!భవతే' యటంచు బా(2-83).
(అ—విజయః + అస్తు).

౧౨. కాకుస్వరయతి : వదాంతమందలియచ్చునకు ప్లతోచ్చారణముత్రికా ల్లోచ్చారణము) కలిగినపు డుభయయతి చెల్లుట. దీనిని కూచిమంచ వేంకట రాయఁడు 25విధములుగా వివరించినాఁడు(2). అందు 'ప్రార్థన' మనుదానికి ఈకృతినుండి ప్రయోగము చూపఁబడు చున్నది—

కా. ఏమే నున్న నుపేక్ష సేయకయ మౌనీ'యాన తీవే దయన్ (2-14).

చ. అని తెలుపన్ మహీశుఁ డవుఁ గా' యని మెచ్చి పటానితేజి డి
గ్గినతఱి.....(2-70). (ఇది విశ్వయమున కుదాహృతి). ఇతర భేదములకు కూడ నిందు పెక్కు లుదాహరణములు గలవు.

౧౩. ఋత్వసంబంధయతి : హల్లతో కూడి యున్నఋకారమునకు ఇతఁవ ఋఋ అనునచ్చలు, ఈయచ్చలతో కూడినయకారహారములు యతి చెల్లుట(3).

సీ. “హృద్యోత్సవంబు లనేకంబు లండఁగా.....(1-40)(హృ-న + ఏక)

౧౪. అంఖడయతి : సంధియందు పరపదాద్యచ్చునకు కలిసినహల్లునకు కూడ యతిని చెల్లించుట.(4)

చ. ఉరగకులోద్వహుండు పగ యొప్పు దటంచును ధార్మ్యసంగతిం
బరఁగఁదలంచి, వజ్రసుషమాతిరమాపరమానుషక్తిచే (1-84)
(ఁబ—సుషమా + అతిరమా).

1. ఛందోదర్పణము, 1-76.

2. సుకవిమనోరంజనము, 3-258.

3. అప్పకవీయము, 3-26.

4. లక్షణసారసంగ్రహము, 1—యతులు 16.

కం. తగురా మగరావిగనిగ

అగురా తొగరాచసాలలవిన్వనువుం(3-24)

(విగవిగలు + అగురా-సాలలన్)

సీ. నే వచ్చువేళఁ దా వింట నుండక పోయి

పొరుగింట నిరుగింటఁ బ్రొద్దుగడుపు(4-195)(నే—తాను + ఇంట)

౧౫. రఱయళి : అప్పకవిపంటిగొప్పకవి ఒప్పకపోయినప్పటికివి తెలుఁగు వాఙ్మయమున రేఫఱకారములకు యతిప్రాసములు కుప్పతెప్పలుగావైవఁబడినవి. ఈప్రబంధమందును వివి లెక్కకు మిక్కిలి కలపు.

సీ. రేరాయఁ దెడలేర్పఱించువాడు(2-62). (ఇట తేరాయపాఠాంతరము).

సీ. గీ. తేఁడు మాటికిఁ జపు లెచ్చరించువాడు(2-62).

సీ. గీ. త్రోవఁ బోసీక బల్లెముల్ అువ్వి తెచ్చి(2-108).

౧౬. విచ్చేయతి : తెనుఁగులక్షణ మయినసజాతీయాక్షరముతోపాటు, సం స్కృతలక్షణ మయిన'విచ్చేదము' కూడ కలిగి యుండుట. ఇది సర్వాంధ్రవద్య కావ్యములయందు కన్పించువిషయమే అయినప్పటికివి ప్రత్యేకవిషయముగా పరి గణింపఁబడఁదగినదే అనుతలంపుతో వివట గ్రహింపఁబడు చున్నది. దీనికి కూడ నన్నయ్యగారి భారతమునందు లక్ష్యము లున్నవి.

ఉ. రాజకులై నభూషణఁడు రాజమనోహరుఁ డవ్యరాజితే(ఆది. అవతారిక-3)

చ. తనరుఁ జకుక్యమన్మఘఁడు ధర్మదయార్ద్రవిబద్ధబుద్ధి యై

(ఆది. అవతారిక-5)

మ. కారణంబును దద్భారతవిస్తరోక్తివిభవంబుం బాండవాడంబరంబును

ధీష్ణాదికురుప్రవీరచరితంబుం జెప్ప ముద్యన్మతిన్ (ఆది. 1-74).

శా. సోతోమార్గవివిర్గతోగ్రదహనార్చుల్ పన్నగవ్రాతముల్

(ఆదిపర్వము, 1-111).

పైయుదాహరణములయం దుత్పలమాలాచంపకమాలలయందున సంస్కృత లక్షణానుసార మయినవిచ్చేదము గలదు. మత్తేభశార్దూలవిక్రీడితములయందు

యత్కక్షరమును కూడ కలుపుకొనినవిలుపు కలుగుట ఒకవిశేషవిషయముగ నెంచవచ్చును. ఇక నీ ప్రబంధమునుండి పైవిధముగనే క్రమముగ లక్ష్యములు సూపబడు చున్నవి—

ఉ. దుర్వారుని దిమ్మభావరువిఁ బ్రస్తుతి సేయ వశంబె యేరికిన్? (1-37)

చ. చెలఁగెడితీరు నీరములు చెందినసౌరును గాక రాజురా (1-71)

మ. అతఁ డాతిమ్మమయందు వేంకటస్వపాద్యక్షిన్ రిప్పక్షేపణో
 ధతు రంగాధిపుఁ దిర్మలాంబవలనన్ ధర్మాత్ము గోపాలు, స
 మ్నుతకీర్తిం జిననారనాఖ్యుఁ డగునన్నుం గస్తురీంద్రున్, నమం
 చితకీర్తిన్ రఘునాథుఁ, దిమ్మవిభుఁ, గాంచెన్ సజ్జనాధారులన్. (1-56)

కా. కేట లేమిలగు, పాండురాజభవభక్తి స్మించియున్ పౌరభా (1-79)

ఇంకను అభేదవర్గయతి, ప్రాదియతి, పోలికవడి, మువిభక్తియతి మొద
 లగునవి చాల కలవు, యతిప్రకరణమున కుదాహరింపఁదగినలక్ష్యములు దాదాపు
 సగమువఱ కిందే లభింపఁగలవు. ఇక ప్రాసవిశేషములు ప్రదర్శింపబడు
 చున్నవి—

౧. ఋప్రాసము : సీ. గీ. మారమణి నింత యేచేనయాముతద్వ
 జేంద్రుఁ జెనకంగఁజాల, వచేమొ కాని! (8-153)

౨. అభేదప్రాసము : చ. దళములచాలు, ముద్దియలతండముమేలు, విచిత్ర
 పత్రముల్
 చెలఁగెడితీరు, నీరములు చెందినసౌరును గాక రాజురా
 (1-71)

3. రేఫఱకారప్రాసము : కం. సురగాలి యేచెఁ బ్రజలం
 గలుపుకుఁ దో డావపంట గలిగినకరణిన్. (1-101)

౪. ద్విప్రాసము : కం. కనమో? వినమో? ఘనమో?

ఘనమోహనమోదకారికవ! మగవానిం

దినముం భవనంబుల, నా

మనమున్ హరియించువాని మఱి గంటి మఱే? (3-114)

౫. త్రిప్రాసము : * కం. నెమ్మి కదా! నడ, తుమ్మెద

టొమ్మి కదా! బెడఁగుఁగురులు, తొలుకరిమించుం

గమ్మి కదా! మెయి, మరుదో

దుమ్మి కదా! తగినచూపు తొయ్యలికి భళి! (3-29)

౬. ఖండాఖండప్రాసము : తే. విన్ను వేవేగఁ దోడితె మృన్నవచ్చి

నాఁడ రావమ్మ! కుండలతోడఁ గూడి (4-90)

౭. దుష్కరప్రాసము : శా. లక్ష్మీశోపమవీరవేంకటస్వపాలశ్రీమహారాయద

త్తక్ష్మేమండలమండనాయితయశోదామాభిరామాంకునీ

(2-165 అశ్వాసాంతపద్యములందలది).

౮. ప్రత్యేకప్రాసము : ప్రాసాక్షరములు నాలుగుపాదములందును మామూ

లుగానే యుండి, దానితరువాతి(మూడవ)యక్షరమునుండి పూర్వార్థమునం బొక రీతిగను, ఆ తర్వార్థమునం దింకొకరీతిగను నిర్మించుట.

ఉదా:- కం. ఈకరణీ నన్యపాగ్రణీ

యేకరణీయములు మాని, హిమకరవిలస

ద్రాకలకున్ వలిదెమ్మెర

రాకంకున్ జాలగొని విరాళిఁ బడంగన్, (4-102)

ఇందు ప్రాసమున 'క' వర్ణము సమానముగనే యున్నది. తృతీయచతుర్థాక్షరములు ప్రథమార్థమున రకారణకారములు, ద్వితీయార్థమున లకారకకారములు నై యున్నవి. అనఁగా ప్రథమార్థమునం బొకవిధమయినప్రాసము, ద్వితీయార్థమునం దింకొకవిధ మయినప్రాసము నిబంధింపఁబడెను. ఇట్టివి

* ప్రాసమునం దనేకవర్ణములను నిబంధించుట కన్నడమునందును గలదు.

చూ. పంపభారతము, 5-89 (ఇదిచతుష్పాసకందము).

మనవాఙ్మయమునందు లెక్కింపఁదగినంత యెక్కువగనే కన్నడు చున్నవి.
గ్రంథాంతరమునుండి మచ్చున కొక్కటి—

కం, ఆచంద్రునివంశంబున

మీచంద్రుం ధారవీటిబుక్కనరేంద్రుం

దాచక్రవాళి

జ్ఞాచక్రస్ఫూర్తికిర్తి సాంద్రుడు పుట్టెన్.(1)

ఇందు ప్రథమార్థమున ద్వీప్రాస మొకరింగను, ద్వితీయార్థమున ద్వీప్రాస మింకొకరికిగను కూర్చుంటెను. ఇట్టివానికి లాక్షణికులు పేర్లు పెట్టలేదు. ఈ ప్రత్యేకప్రాసములయందు ఒకనగమున ద్వీప్రాసము, వేతొకనగమున త్రిప్రాసము, ఈరికిగ చిత్రవిచిత్రగతులు కలిగినవిశేషములు కావ్యజాతమున కానవచ్చు చున్నవి(2). వాని నన్నింటి నిచ్చట పరిచయ మొనరింపఁ బూనుట తగ దని తలచి యిది యొకటి విశదపఱచి ప్రాసవిషయము వదలడ మయినది.

ఆంధ్రభాషామోష కీయతిప్రాసహాసరేఖలు సహజాభరణములు కనుకనే మనసామెత లన్నియు యతిప్రాసవిలాసభాసురము లై యున్నవి. కవిరాజు కొఱవి గోపరాజు 'తెనుంగునకుఁ బ్రాల్వకుం గడు స్వన్నియల్' అని యెలుఁ గెత్తి చాటినాడు(3). ప్రాయవల్ల లేనిబేలు కవిత కాటుకవన్నె లేవిప్రతిమ యని నాఁడు(4). యతిప్రాసవిన్యాసభాసురము లయినయాంధ్రచ్చందఃకవితాహేలలు హృన్నయనానందసంధాయకము లై ఆంధ్రభారతీచారుభూషణము లై, మధుర వీణావినాదము లీనుచు, మధురతరమరశీరవశీరరంగములు సృజించుచు పండిత పామరప్రజాశ్రవస్సీమలలోపల నిత్యవిహారములు నలుపు చున్నవి.

1. కళాపూర్ణోదయము, పీఠిక-19. కువలయాశ్వాచరిత్రము, 4-147.

2. కువల. 3-84; 4-197. కకుత్స్థసవిజయము, 5-116.

కళాపూర్ణోదయము 2-184; 5-111 మొ.

3. సింహాసనద్వాత్రింశిక, 4-189.

4. .. 4-190.

వశ్యవాక్కు లయినకవివర్యులకు చందస్సు అటంకము గాక వోమ్యనదీ
తరంగభంగిమలతో వారికావ్యకవ్యకాకళావిలాసములను సహృదయాశికి సాజె
శ్కరింపఁజేయును. ఈకువలయాశ్వచరిత్రము విచిత్రకథావిన్యాసముల కాలవా
లము గనుక అటవట ద్విప్రాసత్రిప్రాసాదివిచిత్రప్రాసలను కూర్చి కృతికాంత
కౌకవితసౌగను కలిగించినాఁడు చిననారాయణుఁడు.

కం॥ విద్యలలోపల నుత్తమ

విద్య కవిత్వంబు, మఱి కవిత్వము ఛందో

వేద్యము, గావునఁ జెప్పెను

హృద్యంబుగఁ గవిత ఛంద మేర్పడఁ గృష్టా!

—కవీలాక్షణికుఁడు అనంతుఁడు

షష్ఠాద్యము

పాత్రచిత్రణము - రసపరిపోషణము

భారతీయసాహిత్యమున పాత్రచిత్రణమునకు ప్రముఖస్థాన ఓంటిందని. రామాయణమునుండియే పాత్రచిత్రణకళావిలాసములు బయలుదేరినవి. వాల్మీకి మహర్షి రామాయణములో నిప్రతిపాత్రమును ప్రత్యేకసజీవమూర్తిగా చిత్రించుట చేతనే ఆవి నేటికిని విశ్వవేదికమీద విహరించు చున్నవి. ఇత వ్యాసభగవానునిభారతపాత్రములనుగూర్చి వివరింపవలసినవనియే లేదు. విశేషించి భారత కథాపాత్రములు ఆంధ్రుల కభిమానపాత్రములు. అందులకు కారణములు-అవ్యక్తులగుణగణములకు తగినవిధముగా వారిని సంభాషింపజేయుట, ప్రవర్తింపజేయుట మొదలగునవి. ఈపాత్రములకు కొన్నిచోట్ల కవిత్రయమువారు మేఘులు దిద్దినట్లు కూడ విమర్శకులు భావించు చున్నారు. కవిత్రయేతరులు కూడ పలువురు పాత్రచిత్రణ మనుశిల్పకళయం దారితేతినవారు గలరు. ఏడనో మార్కండేయపురాణమున మాటుమూల దాగి యున్నవహిదాస్రీ పవరులను పెద్ద నాయుడే కదా! సజీవపాత్రములుగా తీర్చి యాంధ్రుల కందించినది. సందితిమ్మ న్నగారిసత్యభామ, పింగళి సూరన్నగారికళాపూర్ణోదయపాత్రములు-ఇ ట్లెన్ని యైన నుదాహరింపవచ్చును.

పాత్రచిత్రణము, రసపరిపోషణము అనురెండుకార్యములు పూర్వతావివలెను, చంద్రికాచంద్రులవలెను అవినాభావసంబంధము కలవే కాని వగలారేయవలె, తర్కసాహిత్యములవలె వేరువేరుగా నుండునవి కావు. ఎట పాత్రచిత్రణము సరిగా జరిగె నని చెప్పఁబడెనో అట రసపోషణము సరిగా జరిగె ననియే భావము. ఎట రసపోషణ సరిగా జరిగె నని రుజువు వగునో అట పాత్రచిత్రణ సరిగా జరిగె ననియే తాత్పర్యము. ఒకప్రబంధమునందు నాయకుఁడుగాని, మఱొక పాత్రముగాని ఒకయుద్దఘట్టమున జయించినట్లు చిత్రింపఁబడినచో నచట వీరరసము పోషింపఁబడినట్లే! అట్లే ఒకకావ్యమున ముఖ్యరసముగా శృంగారము

రుజు వయిన దనఁగా తదాలంబనవిభావము లయిన నాయురౌనాయకుఁడు శృంగార మూర్తులగా చిత్రింపఁబడినట్లే! ఈ సమన్వయమార్గమున ఈశ్వరీకావిషయము చర్చింపఁబడు చున్నది—

చిననారాయణకవి 'ఋతధ్వజచరిత్రము' అనక కువలయాశ్వచరిత్రము అనుటలో ఒకవిధ మగు విశేషమును ద్వనిచుర్యాదతో తెలిపినాఁ డనవచ్చును. ఈనాయకునకు ప్రతినాయకుఁడు పాతాళకేతువు. అతనిసంహారమున లోకోద్ధరణ మిందు ప్రధాన మయినది. అందు కువలయాశ్వము ప్రధానస్థాన మాక్రమించు కొనినది. దేవతానుగ్రహమున ఈకువలయాశ్వము గాలవమునిద్వారమున పాతాళ కేతుసంహారమునకై ఋతధ్వజునకు చేరినది. ఏతర్కధాసూచన జరిగి దేవతలకు కూడ సాధ్యము గాని పాతాళకేతుసంహారము దేవతాప్రార్థనతో ఋతధ్వజుఁ దొన ర్చుట సూచించుచు ప్రతాపసంపన్నత్వ మను నాయకగుణమును ధ్వనింపఁ జేయు చున్న దీనామము.

శ్లో॥ కీర్తిప్రతాపసంపన్నః సమర్థత్రయతత్పరః॥

ధురంధరశ్చ గుణవాన్ నాయకః పరికీర్త్యతే॥

అని నాయకగుణములను వక్కాణించినాఁడు వారణాసి ధర్మసూరి(1). కువలయాశ్వ మనునది కూడ ఈదివ్యాశ్వమునకు సార్థకనామమే. కువలయ మనఁగా భూమండలము. దాని నంతను తనవర్తిభ్రమణముచే లోఁగొనఁగలుగు నది—అని దీనినిర్వచనము. ఈవిషయము మూలములోను, ప్రబంధములోను చెప్పఁబడియే యున్నది(2).

పాతాళకేతువును వధించినఋతధ్వజుఁడు పాతాళలోకమున మదాలసను చూచును. అక్కడ మదాలసచెలికత్తె యయినకుండల మదాలసావృత్తాంతమంత టిని వివరించును. దానిసారాంశ మే మనఁగా—ఒకనాఁడు మదాలస చెలికత్తెయ లతో కలసి భూలోకమునకు వచ్చి విహరించు చుండఁగా నవట వేఁటతమితో

1. సాహిత్యరత్నాకరము, 2—8.

2. అ) మార్కండేయపురాణము, 18—47.

అ) కువలయాశ్వచరిత్రము, 2—42.

నేఁగు చున్నటుతధ్వజుని చూచి ప్రేమించి, విరహముతో బాధపడుచుండఁగా పాతాళకేతువు బంధించి పాతాళమునకు తెచ్చెను.

ఇప్పటివఱకు నాయకుఁడు నాయకను చూడలేదు. నాయకమాత్ర మతనిని మును పెన్నుఁదో చూచినది. చూచుటతోడనే వలచినది. అనఁగా శృంగారభీజాంకురము మొదట నాయకహృదయమున తలయెత్తినది. అంతే కాదు. అమె తన నగరమునకు పోయి విరహమున పడినది. భరింపలేనంతవేదన ననుభవించినది. మన్మథపూజ, పుష్పాపచయము. జలకేశి, శిశిరోవచారములు, చంద్రమన్మథమలయ మారుతదూషణాదు లన్నియు నీకాలముననే జరిగినవి. మన్మథావస్థలన్నియు ఈభాగముననే చేర్చఁబడినవి. మూర్ఖావస్థ యిట్లు వర్ణింపఁబడినది—

తే. ఆనుచు నిక్కాంత వలవంతఁ బెనిచి వేడి

దొరలఁ జెందినకమ్మదెమ్మెరల దూఱి

ముమ్మర మ్మగుతాపమ్ము గ్రమ్ముఁ దమ్ము

పానువున సొమ్మునిల్లుచు మేను పేర్చు.

(4—33)

ఈమూర్ఖావస్థలో నున్నపుడే పాతాళకేతుఁ డామెను, చెలికత్తెను అపహరించుట జరిగెను. ఇక్కడివిశేష మే మనఁగా—నాయకనాయకపరస్పరాలోకనము జరగకమునుపే నాయకావిరహము సుదీర్ఘముగ వర్ణింపఁబడుట. నూటపదునాఱు పద్యములం దీవిరహావస్థనము జరగినది(1). ఉభయులకు చక్షురాగ ముదయింపక ముందుగనే మన్మథావస్థలన్నియు విట్లు వర్ణింపఁబడవచ్చునా? యని ప్రశ్న ముదయింపవచ్చును. వర్ణింపఁబడవచ్చు ననియే నమాధానము. ఏల యనఁగా కేవలము వినుకలివలపుచేతనే వివిధమన్మథావస్థలకు నాయక లో నగుట రుక్మిణీకల్యాణ ఘట్టమున చూడవచ్చును(2). నీలాసుందరి కూడ శ్రీకృష్ణునిగుణగణములను విని వలచి, విరహ మనుభవించుట, చంద్రాదుల నుపాలించించుట జరిగినట్లు కూచిమంచి తిమ్మకవియు వర్ణించి యున్నాఁడు(3). స్వప్ననమాగమమాత్రము

1. తృతీయాశ్వాసము 79 నుండి చతుర్థాశ్వాసము 31 వఱకు.

2. శ్రీమదాంధ్రమహాభాగవతము, దశమస్కంధము, పూర్వభాగము.

3. నీలాసుందరీపరిణయము, తృతీయాశ్వాసము.

చేతనే వియోగావస్థకు లో నయినఉషారూపి వివిధరీతుల చేదన ననుభవించి నట్లు నాచనసోమవ వర్ణించు చున్నాడు(1). దామర్ల అంకభూపాలుడు కూడ ఉషావిషయములో అనిరుద్ధదర్శనము సాక్షాత్తుగ లభింపకముందే ఉపాలంభాదు లన్నియు చేర్చి యున్నాడు(2). ఇత కనుపర్తి అబ్బియామాత్యుడు కూడ ఉష విషయమునం దిట్లే వర్ణించి యున్నాడు(3). ఈకపులలో చిననారాయణులు ముందు కొందఱు వెనుక కొందఱున్నారు. అంకభూపాలుడు మాత్రము సమ కాలికుడు. ఏ మయినప్పటికిని భాగవతోత్తరహరివంశాదులను పరికించి, తత్రు భావమునకు లో నై ఉషాకవ్యను చిత్రించినట్లే మదాలనను కూడ చిత్రింప నెంచి యిట్లు పూర్వారాగమునందే మన్మథావస్థల నన్నింటిని కూర్చినాడన వచ్చును. సంతతభారతభాగవతాదిశ్రవణానందుడ నని యాశ్వాసాంతగద్యము నందు నారాయణ కవి చెప్పికొన్నమాట విచట స్మరింపవగును. ఇత వసుచరి త్రాదులయందు నాయకనాయకవరస్పరావలోకనాదు లయినపిదప విరహోదులు ప్రారంభ మగును(4). అచటిశృంగారమువేఱు. దానిని విమర్శింపవలసినతీరు వేఱు. ఇక్కడ మాత్రము చిననారాయణ ఉషాపాత్రచిత్రణవద్దతి ననుసరించె నని వచింపవలసియున్నది. అయితే, ఉష తనప్రియుని కలలో మాత్రము చూచి నది. మదాలన తనప్రియుని నిలలోనే చూచినది. ఈసందర్భమున నారాయణ కల్పన తెలివిగనే వెలసిన దనవలయును.

ఇటుపైని కువలయాశ్వుడు మదాలసాకుండలలతో సాకేతమున కేగి మదాలనను మనువాడుటకు సిద్ధముగ మున్ననమయమున తాళకేతువు మునివలె వచ్చి యాగరక్షణకు రమ్మనగా నతఁ దామువివెంట వెడలును. ఈవట్టున నాయకుడు కామముకన్న ధర్మము మిన్న యని గుర్తించినక్షత్రియోత్తముడుగా చిత్రింపఁబడి ఆంగరస మయినవీరము మూచింపఁబడినది.

-
1. ఉత్తరహరివంశము, పంచమాశ్వాసము.
  2. ఉషాపరిణయము, తృతీయాశ్వాసము.
  3. అనిరుద్ధచరిత్రము, తృతీయాశ్వాసము.
  4. వసుచరిత్ర, తృతీయాశ్వాసము.

తిరిగివచ్చిన కువలయాశ్వ(దు మదాలసను గానక విలపించుటలో విప్ర
 లంభిశృంగారము విశేషముగా వర్ణింపఁబడ్డది. ఇది యౌచిత్యమే! ఏల యనఁగా—
 నాయికానాయకవహు రాగాదులు తడచినరరువాత కల్పింపఁబడినవియోగ మిది.
 కనుక నిచట విప్రలంభమును వర్ణించుటలో ననౌచిత్యము లేదనఁదగును. ఇచట
 మూలమునందువలెనే కరుణము వర్ణింపఁబడవలయు నని ఆర్కడగారి అభిప్రే
 పణ(1). కాని, నాయికానాయకులయం బొకరు మరణించినతైన కరుణము, మర
 ణించినవారి వైషదీవితులగుదు రనునాశ యున్నచో కరుణవిప్రలంభము, మరణిం
 పనిచో కేవలము విప్రలంభమునే వర్ణింపవలయును. మదాలస యెటు వోయెనో
 తెలియ దనుటయే కాని మరణించిన దనునిశ్చయ మిచట లేదు. కనుక నిచట
 విప్రలంభమును ప్రవేశపెట్టినందులకు కవిని మెచ్చవలయునే కాని నొచ్చుకొన
 వలసినవని లేదు. మరణించనివారికై విలపించుటలో శోకము పరిశ్రమము కాదు
 గదా! శోకము పరిశ్రమ చెందనపుడు కరుణ మెట్లు నిర్వహింపఁబడును? రామా
 దులయందును విప్రలంభచ్చాయలు కలవు. కాకపోతే, అవి నాయకరాజులకాలము
 నందలికావ్యములందు మోతాదు మించినవి. అందుకు కారణము కాలములో వచ్చి
 నమా ర్చనవలయును.

ఇక నశ్వతరుడు పార్వతీపరిమేశ్వరులను మెప్పించి, మదాలసను
 పాతాళమునకు రప్పించి, కువలయాశ్వనిని పిలిపించును. ఇచట వనవిహారమున
 నున్నమదాలసను చూచి, ఆమె యగునా? కాదా? ఆమెయే యైనచో కుండల యే
 మయ్యెనో? అని రాజుతలపోయు చుండఁగా తార మదాలసచెంతకు వచ్చుట, తన
 వృత్తాంతమును మదాలస యడుగఁగా విస్తరించి వచించుట మొదలయినకథా
 భాగము సుదీర్ఘముగ సాగివది.(2) నాటకమునందలిపతాకస్థానమువంటి దివట
 నాయికను నాయకుడు చూచుట.

ఇక్కడ కూడ నాయికపాత్రచిత్రణవిషయమును సూక్ష్మీకృతతో చూడఁ
 దగును. పాతాళమునకు తెప్పింపఁబడినమదాలస తనయునికినిగూర్చి కాని, తన

1. సమగ్రఆంధ్రసాహిత్యము, 11వసంపుటము, పుట 157.

2. 4-176నుండి 5-77వఱకు (మొత్తము 111వద్యములు).

నియమిషయములనుగుఱించి కాని అశ్వతరునిని అడిగినజాడలు కనరావు. దీనికి కారణము ఏ ట్లుహింసవచ్చును—మేరువేదినిభరమునం దున్నతాను మాత్రుగ అశ్వతరునిని వెలసినది. ఎట్లు వచ్చెనో తనకే తెలియదు. కాని, యిచట తన్ను హింసించువా రెవ్వరును లేకపోగా తనకు పరివర్తలు చేయుట పెండ్లతో నియమింపబడి యున్నారు. తండ్రివలె సంరక్షించు చున్నయశ్వతరుడు, సోదరులవంటివాగకుమారు లున్నారు. ఇది యంతయు పరిశీలించినమదాలస తవయాపదలు గట్టెక్కుటకు ఇది తొలిమెట్టని భావించి యుండవలయును. తనుకనే గతస్మృతులతో కలఁతపడక, భావినిగూర్చి తహతహపడక ఒకవిధ మయినవిద్విత్కర్మస్థితియం దున్న దనవచ్చును. ఇఁక నిచట పృష్ఠాపచయ మొనరించు చున్నచెలికత్తియలవెంట తిరుగుట కేవలము వారిసంతసముకొఱకు, తనకాలక్షేపముకొఱకు నవలయును. ఏది యెట్లు జరుగునో అట్లు జరుగునులె మ్మని అచటిపరిసరుల కనుకూలముగ నడచుకొను చున్నది. భావించు మదాలస యోగిమాత కాపిలసి యున్నది. తచ్చాయలు స్ఫురింపజేయుటకే కాఁబోలు మదాలస నిచట నిర్వికల్పముగా నిలిపినాఁడు ప్రబంధకర్త. ఇట్టిస్థితిలో నామెచెలి యయినతార వచ్చుటయు, తాకేతుభంజనకుండలారక్షణమును విన్పించుటయు జరగెను, శత్రునిర్యూలన మయిన తనగా నియనమాగమమున తాళ లేర్పడిన వన్నమాటే. ఇందువలన విశ్చలముగ నున్నమదాలసా మానసప్రదమున ప్రణయభావతరంగములు మరల కదలాడ సాగినవి. ఇట్లు మదాలసామానసమును రాగోన్ముఖము కావించుటకు తారాపాత్రప్రవేశము సహకరించిన దని చెప్పవచ్చును.

కడకు కల్యాణము పాతాళలోకమున అశ్వతరునిసమక్షమునందు జరిగినది. అందఱు నిచట కలసికొనిరి. అద్భుతరస మిచట పోషింపబడినది. దృశ్యకావ్యమునం దిది నిర్వహణానంధివంటిది. నిర్వహణానంధియం దద్భుతరసము పోషింపబడవలయును గదా! అందఱు ఆనందముతో అయోధ్యకు వచ్చిరి. కేశిగృహమున దంపతులధర్మశృంగారము పరిపూర్ణి చెందినది. చిననారాయణుఁడు ఇచట ప్రదర్శించిననిగ్రహము ప్రస్తుతిపాత్రము.

ఇట్లు ప్రధానపాత్రము లయిననాయికానాయకపాత్రములను శృంగారలంఠనములుగా చిననారాయణ పెద్దజాగరూకతతోనే చిత్రించినాఁడనవచ్చును. నాయ

పూర్వ పాపనికను గ్రహింపక మదాలసనే ధ్యానించుచు కడపినజీవితము కూడ
దర్శకృంగారమున కుద్ధివక మనవచ్చును. పూర్వరాగమందు నాయక ప్రగాఢా
నురక్త యగుటను కూడ ఆమెప్రణయారాధన తత్పరత్వమునకు నిదర్శనముగా
స్వీకరింప నొచ్చును.

ఇక నితరపాత్రములయందు ఇంద్రునివిషయమున నొకింతయనౌచిత్యము
చొరలుట చింత్యము. తారాజయంతలసరసనల్లాపములకు ఇంద్రుడు నిండోల
గమున సంతసించును. కొడుకు చెడిపోవు చున్నాఁడని శచీదేవి అలుక వహిం
పగా నామెముందే తాఁను పిలిపించి పొమ్మ లిచ్చు నింద్రుఁడు. అంతే కాదు.
కోడలిని కోవగించును(1). మూలములోనియనుచితములను తొలఁగించుచు,
దొచితిని పోషించుచు కృతులు నిర్మించు ఁడని లాక్షణికులు కవులను హెచ్చ
రించు చుండగా(2) నూతనకల్పనములయందే యిట్టియనౌచిత్యపుష్పములు
పెట్టినచో నివి కావ్యవిలాసవతికాయముమీఁద కిలాసము లగును గదా! కాలప్ర
భావ మనియు, అప్రధానపాత్ర మిది యనియు సరిపుచ్చుకోవలయును.

తారాజయంతనలకూబరులు స్వేచ్ఛాకృంగారమున కాలింబనములుగా చిత్రిం
పఁబడుటచేత శృంగారాభాసము పరిపూర్ణముగ పోషింపఁబడినది.

కుండల పాతాళలోకమున సంభాషణాచాతుర్యము ప్రదర్శించి నాయకా
నాయకసంధాత్రి యయినది.

పాతాళకేతుతాళకేతువులు రౌద్రమున కాలింబనములయి ప్రతినాయకులుగా
చక్కఁగానే చిత్రింపఁబడిరి.

అశ్వతరుఁడు, అనామకు లయినయతనితనయులు ఆదర్శమూర్తులుగా
చిత్రింపఁబడినారు.

1. చతుర్థశ్వాసము—178.

2. శ్లో. యత్స్యా దనుచితం వస్తు నాయకస్య రసస్యవా।

విరుద్ధం తత్పరిత్యాజ్య మన్యథా వా ప్రకల్పయేత్॥సాహిత్య

దర్పణము, 6—50.

నారదునిపాత్రమున దేవత్వమునకన్న మానవత్వము మిన్నగా మేళవింపఁబడుట విశేషము. జయంతనలకూబరులు ద్వంద్వయుద్ధసన్నద్ధులు కాఁగా నెల్లరును చూడ వచ్చిరి. పోరు నాపుటకు ప్రయత్నింపవల దని వారిని హెచ్చరించుచు పోరుదిండి యిట్లను చున్నాఁడు—

సీ. మన కేమి పని? చూచికొని యుండ, మీ వేమి

యనఁబోకుమి' యని యనుసరించి,

నీచున్నె, మిచ్చట వీవగై నెరయించి

పోరు దీర్చకు, మంచుఁ బొందువఱచి,

మనచేతఁ గాదు వీరిని శాంతుల నొనర్చు.

నూర కుండెద, మంచు నొద్ద విలిచి,

నానోటికడికి విఘ్నముఁ జేసినపుడె శ

పింతుఁ జామ్మి! యని బెదరఁజేసి.

గీ. వారివైరంబుఁ బురికొల్పుఁ జేరి, నార

దుండు వీణగవుపెనను బొలఁగఁజేసి.

మెట్లు తడఁబడ దుడుకుగా మేళవించి

నిలువ, వా రిద్దఱును రఱోన్నెద్రు లైన.

(5-80)

ఇట్టిసంభాషణము లవలీలగా విర్మింపఁగలదక్షుడు చిననారాయణ అనుట కీప్రబంధమంతయు నుదాహరణమే. పాత్రచిత్రణమునకు ప్రధానముగ సహకరించునవి సంభాషణములే కదా!

ఇక సంగరసములు పరికింపఁబడవలయును. ఇవి యంగిరసమును మ్రింగకయే నడచిన వనవచ్చును. జయంతనలకూబరులు యుద్ధమునకు సిద్ధపడుట విని వాఠిగాయములు కట్టుటకు బొజ్జలదరునట్లు వేలుపువెళ్లులు మంచుసంచులతో పరుగులెత్తుటలో హాస్యరసము(1). పాతాళకేతువులయందు రౌద్రము, యుద్ధఘట్టములో ఋతధ్వజవియందు వీరము; యుద్ధవర్జితమున భయానకము. 'రణభూమిని పర్జించుటలో వీభత్సము'(2). ఆకసమునుండి

1. పంచమాశ్వాసము-59.

2. ద్వితీయాశ్వాసము-148.

కువలయాశ్వము దిగుటలోను, తాళకేతువు కొలనిలో మునిగి అంతఃపురము నకు చేరుటలోను, విమానమునం దతఁడు మదాలసాకుండలలను మేరుధరణీధరమునకు తీసికొని పోవుటలోను, అశ్వతరువిగాన ప్రావీణ్యములోను, కడకు నందఱు నాగలోకమున కరిసికొనుటలోను అద్భుతరసము; గాలవస్తికపోవనవర్జనా సందర్భమున శాంతమును చక్కఁగానే పోషింపఁబడి యున్నవి. కనుకనే కవితాకవ్య నవరసాభిజ్ఞునే వరియించు ననువిషయమును పండిపెద్ది కృష్ణస్వామి యిట్లు చున్నాఁడు—

సీ. శబ్దావళబ్ధవిచారి యైనట్టివ్యా

కరణజ్ఞ జనకునిగాఁ దలంచు,

యుక్తివాదములచే నొప్పారుతార్కికు

త్రాతఁగా బుద్ధి నేర్పడఁ దలంచు,

నెఱి విరాదరవృత్తి నెఱపుమీమాంసకుఁ

గదియంగ పండునిగాఁ దలంచు.

నొదిగి వైదికవిష్య నుండునవ్యాపకుఁ

గవలి దూరమనిగాఁ దలంచు.

తే. వివిధముగ నిట్లు లభివ ! కవితృకవ్య

కావ్యనాటకలసదలంకారభావ

నవరసాభిజ్ఞ మది విజనాయకునిగఁ

దలంచి, వరియించుఁ దను దానె వలపు మించి(1).

పాత్రచిత్రణరసపరిపోషణము లనురెండు కార్యములు పరస్పరసంబంధము కలిగిన వను విషయమును డా. వి. రామచంద్రగారిట్లు తెలుపుచున్నారు.

“.... పాత్రచిత్రణము లేవిరసపోషణము లేదు. రసపరిపోషణము లేని పాత్రచిత్రణమును లేదు. అందుచేత వేకవి యైన చక్కఁగా రసమును పోషించె నని చెప్పినచో, అతఁడు పాత్రలను గూడ చక్కఁగా చిత్రించినట్లే, చక్కఁగా పాత్రలను చిత్రించె నన్నచో రసమును గూడ పోషించినట్లే”(2).

1. బిల్వజీయము—1-58.

2. వరూధిసీ ప్రవరాఖ్యము-3, పుట 7.

కావ్యజీవితసౌందర్యమంతయు ఈరెండువిషయములపై నాధారపడి యున్నది కనుక కవియగువాఁ డీవిషయములయందు ప్రత్యేకదృష్టిని ప్రసరింపఁ జేయవలయును.

“వాగ్మైదగ్ధ్య ప్రధానేఽపి రస ఏ వాక్ర జీవితమ్”

— అగ్నివృరాణము.

సప్తమదశము

శ్లేషవెచి | త్రి

చమత్కారసారము కావ్య మనినా రాలంకారికులు. ఈకావ్యచమత్కార మంతయు శ్లేషపై నాధారపడి యున్నది. అందులకే యీ శ్లేషాలంకారము సాధారణాలంకారముగా పరిగణితమైనది. విరోధాభాసముగాని, (శ్లేష)ఉపమగాని, మఱి యితరాలంకారములుగాని శ్లేషవలననే తమయలంకారత్వమును విలిపి కొను చున్నవి. శ్లేష లేనిచో కావ్యచమత్కారమే లే దనవచ్చును. వక్రక్రి మున్నగున వెన్నియో యేకస్మూలకములే. ఈశ్లేష మప్రసిద్ధార్థము చాదారముగా కల దయి కేవలనిఘంటువులవయి నాధారపడివచ్చుదు అధమములుగా పరిగణింపఁ బడినచిత్రకావ్యములనరణికి చెందిన దగును. అట్టికావ్యము లధమములని యాలంకారికులు నిందించుట జరగినది. కాని, యక్షశ్లేషయనునది కవియగు నానికి అభ్యర్థనీయము,

బాణభట్టు కవులకు కావలసినకావ్యసామగ్రిలో శ్లేషమును ఎరిగణించి నాఁడు కనుకనే కాదంబరిని శ్లేషాలంకారముతో నారంభించినాఁడు. అక్షిప్త

శ్లేష-శక్తి యల్లదే పూర్వజన్మ సుకృతమువలన కవి కలవడునది. అందులకే తెలుగున వసుచరిత్రకుఁ గలసానము మఱియొక దానికి లభింపలేదు. ఆరామ రాజభూషణుడే హరిశ్చంద్రనతో పాఖ్యానము కూడ రచించినాడు. అయినను దానిసానము వేఱు, వసుచరిత్రసానము వేఱు. ఆసౌగసువేఱు, ఈసౌగసువేఱు వసుచరిత్రపరమవ్యాధృశము. తెనుగున శ్లేషకావ్యము లేన్నో యున్నవి. ద్వ్యర్థులు, త్ర్యర్థులు, చతుర్థు లనఁదగుకావ్యజాత మెంతో కలదు. ఐనను అవి కేవలము కవి కగుసాండిత్యప్రకర్షను చాటి చెప్పునవియే! చమత్కారసారము కావ్యమనుకావ్యస్థాయికి చేరునవి కావు.

కవిక యనునది రెండువిధము లగును క్రివైభవములు గలది. అవి వక్రోక్తి, స్వభావోక్తి యనునవి(1). శ్లేష దీనికంతకు బోషక మని, వక్రోక్తికి శోభాదాయక మని దండిప్రవచనము(2). దండి కూడ భామహునివలెనే వాఙ్మయము స్వభావోక్తివక్రోక్తులతో ద్వివిధ మనుట నంగీకరించినాడు. 'కావ్యమ్' అనునప్పుడు "కవేకర్మా" (కర్మ=చమత్కారజనక మగు వ్యాపారము) అనువ్యుత్పత్తిని వ్యాకరణము చూపినది. మనమాటలే ఒకవిశిష్ట తమ వహించి శ్రోతల కానంద జనకము లై కావ్య మనిపించుకొను చున్నవి. మనము సంభాషించునప్పుడు అర్థవ్యక్తికై సరళ మగువాఙ్మయమును మన యభిప్రాయమునకు ద్యోతకముగా మపయోగించుకొందుము. అందే సంస్కారము గలవ్యక్తి రమణీయ మగునట్లు సంభాషించుచు మనోరంజకముగా లోక మునకు సన్నిహిత మగునట్లు శ్రోతల రంజింపఁజేయునట్లు భాషించును, ఇట్టి సంభాషణమనే ఆలంకారికులు స్వభావోక్తి యని పేరు పెట్టిన రసవచ్చును. "స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావద్యస్తు వర్ణవోమ్మని వారిలక్షణము. లోకరంజన మునందు మఱియొక వ్యక్తి బాగుగ సంస్కారము గలిగినవాడు ప్రయత్న పూర్వకముగా తనసంభాషణము నేర్పఱచి చూపావుగా కాక కావ్యాదులతో

1. యుక్తం వక్రస్వభావోక్త్యా సర్వమేవైతదిష్యతే ।

కావ్యాలంకారము, 1-30.

2. శ్లేషః సర్వాసు ప్తష్టాతి ప్రాయో వక్రోక్తిమ త్రియమ్ ।

భిన్నం ద్విధా స్వభావోక్తి ర్వక్రోక్తి శ్చేతి వాఙ్మయమ్॥

—కావ్యాదర్శము, 2-363.

వక్ర మగురీతిని తనపంభాషణ మేర్పఱచి, యందుమూలమున రమ్య మగు సరాంతరస్ఫూర్తి కలిగించుచు తనవాక్యరచన సాగించును, అదియే వక్రోక్తి, శ్రీనాథుడు—

తే. ఒల్ల ననుమాట కర మోయుత్పలాక్షి !

వలతు ననుమాట గాదుగా వక్రరీతి ?

ననుకాకువుచే వ్యతిరేకార్థమును స్ఫురింపజేసి, దమయంతి ‘ఒల్ల’ ననగా ‘వలతు’ ననిన ట్లార్థాంతరము నొకదానిని మించిచి, నలుఁడు దమయంతి సంభాషణమును తనయాశయమున కనుకూలముగా త్రిప్పికొనుటకు ప్రయత్నించుచున్నట్లు రచించినాఁడు. ఈవక్రోక్తి క్రమక్రమముగా పరిష్కృతమై రంజనావ్యాపారమునందు ముందంజ వైచి అలంకారముగా రూపొందుటయే కాక ‘కావ్యజీవితసర్వస్వ మిది’ యమరీతిని రూపొందినది. “వక్రోక్తిః కావ్యజీవితమ్” అనినాఁడు కుంతకుడు. కావ్యకర్తలలో సంస్కృతకవులు పెక్కురు ఈవక్రోక్తిపరిపోషణమునం దగ్రయాములై పేరుప్రతిష్ఠలు గడించుకొనినారు. ఇట్టివారిలో మహామహా లయినవారిని—

శ్లో॥ సుబంధు ర్వాణభట్టశ్చ కవిరాజ ఇతి శ్రయః ।

వక్రోక్తి మార్గవిషయాః చతుర్థోవిద్యతే న వా॥ అని యనేకులు ప్రశంసించుటయు జరిగినది*. ఈ వక్రోక్తి శ్లేషపై నాధారపడి యుండెను. పైజెప్పినరీతిని మనమాటలే చమత్కారజనకములై యొకవైశిష్ట్యమును సంపాదించి కావ్యము లవిపించుకొను చున్నవి. కనుకనే ముగ్ధమధురమధురవాక్యరచనాసరళియే కావ్య మనుట. అట్టిమాధుర్యసంపాదనమునందు ప్రధాన సానము శ్లేషదే. పైవివరించినదాని కంతకును పరమార్థ మిదియే !

ఒకపద మనేకార్థములను బోధించును. అపద మట్టియర్థములను చెప్పుట శ్లేష మనవచ్చును. “శ్లేష్యవి శబ్దాః అత్ర” అని శ్లేషశబ్దమునకు వ్యుత్పత్తి. ఆ-శ్లేషము భంగశ్లేష మవియు, అభంగశ్లేష మవియు రెండు విధములు. జతుష్టము (లక్క-పుల్ల)వలె శబ్దములు విడిగి యనేకార్థములను బోధింపగలుగు భంగశ్లేషము. విఱుగకయే యనేకార్థములను బోధింపగలుగు

* సంస్కృత వాఙ్మయచరిత్రము, ద్వితీయసంపుటము, పుట 3105.

అభంగశ్లేషము. “ఏకేవ అనేకస్యార్థస్య యుగపదుక్తిః శ్లేషో భంగాభంగాభ్యాం ద్విదా అని వాగ్మటుఁడు(1). ఇచటి రెండర్థములు ప్రకృతములే యై వాచ్యము లయినచో నవిరెందును శ్లేషార్థములే యగును. ఈ యర్థములపై నాధారపడియే శ్లేషకావ్యములు వడిచినవి. ఈ రెండర్థములయందు నొకటి ప్రకృతిమైనదిగా నుండి, రెండవది గూఢముగా సాగినచో చమత్కారజనక మగును. వసు చరిత్ర మిట్టి (గూఢ) శ్లేషపై నాధారపడి తెలుఁగుకావ్యము లం దన్నిటను ఒక విశిష్టస్థానమును సంపాదించుకొని యున్నది. అలంకారికులు కొందఱు ప్రకృతా ప్రకృతము లనువివిక్ష లేక బోధింపఁబడినయెన్నియర్థము లయినను శ్లేషార్థ ములే యను చున్నారు. మఱి కొందఱు గాక ఒక శబ్దమునకు ఒకేయర్థము వాచ్యమని, రెండవయర్థము స్ఫూర్తికి చెందిన దని యభిప్రాయపడు చున్నారు మల్లినాథులు అర్థద్వయము పృక్కృత మయినపుడు పృక్కృతము, కానపుడు (అపృక్కృత మయినపుడు) అపృక్కృతశ్లేష మనియు, పృక్కృత మొకటి అపృక్కృత యొకటి యయినపుడు పృక్కృతాపృక్కృతశ్లేష మనియు నభిప్రాయ పడు చున్నారు. ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషలోని అప్రకృతార్థము వ్యంగ్యార్థ మని వారియాశము. విశ్వనాథుఁ డుభయశ్లేషముకడ విశేష్యము శ్లేషింపక తవ్విశేష ణము మాత్రము శ్లేషించినపు డుభయశ్లేష మని యభిప్రాయ పడుచున్నాఁడు(2). మల్లినాథునియాశయమే చాలవఱకు సముచిత మనిపించు చున్నది. ఈయెడ వారి మార్గమే అనుసరింపఁబడును.

తెనుఁగున నన్నయభట్టారకులవారు భంగాభంగశ్లేషాలకు నాంది యొనర్చి నారు(3). తిక్కనసోమయాజి దీనిని కొంచెము పెంచెను(4). నాచనసోమన బహుళముగా ఈశ్లేషాల నుపయోగించి శ్లేషకావ్యముల కొకవిధముగ మార్గ మేర్పఱచినాఁ డనవచ్చును. ఇతవిగద్యరచనయందు, అచ్చటచ్చట పద్యరచన

1. కావ్యానుశాసనము, 4 అధ్య. 14 సూ. (పుట 50)

2. ప్రకృతాప్రకృతవిషయే ఒన్యభేదే విశేషణమాత్రశ్లేషతా. ప్రతాప

శ్లేషాలంకారః.

3. అదివర్ణము, 2.27 (నముద్రవర్ణన)

4. విరాటపర్వము, 2-325. (నర్తనశాలావర్ణన)

యందును శ్లేషము వెల్లివిరిసినది(1). ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ దీవిని కా దవలేడు(2). ఇంక శ్రీనాథుడు శృంగారనైషధమున నేమి, భీమేశ్వరపురాణము నం దేమి, యిండు మిం చన్నిగ్రంథములందును శ్లేషరచన సాగించినాడు(3). పోతన యీశ్లేష నెంతో బహుకరించుచు తనగద్యపద్యరచనలయందు దచ్చటచ్చట పెంపుపొంపులు విర్మించినాడు(4). ఇంక పింగళి సూరన శ్లేషకావ్యములకే అంకురార్పణ మొనర్చి రాఘవపాండవీయము రచించినాడు. రచించుటయే కాక అద్య్వర్తికావ్య మునందు తనకుఁ గలమక్కువను గూడ చాటిచెప్పినాడు*. ఆతరువాత ఈతని ఘనతను ఓర్వ కున్నాఁడో అనునట్లు రామరాజభూషణుడు హరిశ్చంద్రవలో పాఖ్యానమును రచించి సూరన్నను మించినాఁ డనిపించినాడు. అంతటితో సం తృప్తి చెందక రెండుకతలను కూర్చుట అనుగరదీపనివి విడిచివైచి. యీశ్లేష కావ్యము లన్నిటిని త్రోసిరాజిని కాశ్వతముగా తవతే కాక తెనుఁగుభాషకు కూడ సుస్థిరయతోవైభవ మాకల్పస్థాయిగా విల్పఁగల్గి, శ్లేషకావ్యమయియు ధ్వనిప్రదా నముగా నుత్తమకావ్యజాతమునకు చెందునట్లు వసుచరిత్రము రచించి, శ్లేషకుఁ గలగొప్పతన మెట్టిదో చాటిచెప్పినాడు. ఆతరువాత రాఘవపాండవయాదవీయము మున్నగుత్ర్యర్థికావ్యములు సైతము తెనుఁగునం దవతరించినవి. విజయవిలా సము, సారంగధరచరిత్ర మున్నగునవి యీశ్లేషవైచిత్ర్యమును ఆంధ్రరమణీ మణి కొకమణిహారముగా చిత్రించినవి ఎందఁ తెన్నివిధముల దీనిని సాగించినను వసుచరిత్ర కిందుఁ గలస్థానము మఱి దేనికిని లే దనియే వహ్మదయులయాశ యము. చాలవఱకు వసుచరిత్రము ననుకరించుచు చివనారాయణకవి కువలయాశ్వ చరిత్రరచన సాగించినాడు. ఈతనికి శ్లేషపట్ల మక్కువ యెక్కువ యని క్రింద నుదాహరింపఁబడవద్యములే విశదపఱచును.

1. ఉత్తరహరివంశము, 2-110, 160 మొదలగునవి.

2. నృసింహపురాణము, 1-55 మొదలగునవి.

3. శృంగారనైషధము, 5-164, 167 168. 169 మొ. భీమేశ్వరపురాణము

1-110 మొ.

4. ఆంధ్రమహాభాగవతము, 6-326, 10పూర్వ. 758, 767 మొదలయినవి.

* ప్రక్కపుట చూడుము.

ఈగ్రంథమునం దంతట నున్నశ్లేషపద్యములు దాదాపు నలువది. వాని నన్నింటిని వివరించుట వ్యాఖ్యానప్రాయము కాఁగలదు. కనుక నీతని శ్లేషవైచిత్ర్యమును వెలువరించువయదాఱుపద్యములు మాత్రము వివరింపఁబడి వ్యాసవిస్తరభీతి వైచారింపఁబడును.

సీ. ప్రతివాదిమర్మవిర్మథవకర్మత మైన
బాణపాశీల్యంబుఁ బ్రస్తుతించి
మనశబ్దసాంగత్యజనితాత్మదికమోద
గరిమఁ గన్నమయూరసరణి నెన్ని
మాలతీమాధవమహిమఁ బూజిత మైన
భవభూతిమార్గంబుఁ బరిగణించి
సారవవార్థపోషణధురీణం బైన
బారవియుదికవిభ్రమముఁ బొగడి

తే. వెండియును గాళిదాసాదివిబుధవరులఁ
దలఁచి, 'యష్టత్కవిత్వసందర్శగౌర
వార్థ్య హం ఖలు దాతు మర్హత' యటంచు
వారికృపఁ గాంతుఁ గవితాదివై భవంబు.

(1-9)

ఇందు చిననారాయణ పూర్వసంస్కృతకవులను కొందఱును స్తుతించుచు వారికవితాదివై భవమును పవనయముగా నర్పించు చున్నాఁడు. ఈపద్యము నరస భూపాలీయములోని కవిస్తుతిని + స్ఫురింపఁజేయుచు అభంగశ్లేషతో రూపొంది యున్నది. దీని కర్తద్యయము విష్ణు గ్రహింపవలయును—

* కా. రెండర్థ క్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దధతిఁ గావ్యమెల్ల నగు నే నోహో! యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందునుం దెనుఁగుకబ్బం బద్భుతం బండు ద్ర
క్షం దేవ్యాఁ డిల రామభారతకథల్ జోడింప బాహుకృషిన్.

రాఘవపాండవీయము, పీఠిక-10.

+ సీ. బాణవేగంబును భవభూతిమకుమారతయు మాఘశ్లేష్యంబు దండినమత

— సరసభూపాలీయము, 1-15

“బాణసౌశీల్యంబు” అనుచోట బాణకవియొక్క మంచినదత యని యర్థము. బాణముయొక్క వేగముతోడివడత అని యర్థాంతరము. బాణానివక్షమున ప్రతివాదులయొక్క రహస్యములను మథించుట యనెడివ్యాపారమున సమర్థమయి బాణానికవితానరణి యున్నదని యర్థము. బాణమువక్షమున శత్రువులమర్మస్థానములను బాగుగా బాధపెట్టుట యనువ్యాపారమునందు సమర్థమై యున్నదని యర్థము. ఇట్లే—

మయూరకసరణి = మయూరకవియొక్క కవితారీతి(ప్రకృతార్థము),
= నెమలియొక్క తెన్ను(రెండవయర్థము).

అని మయూరకవివక్షమున గొప్పవయినశబ్దములయొక్క పంగతిచేత కలిగించెడి అత్యధికసంతోషాతిశయము కలిగి యున్నదని యర్థము. నెమలివక్షమున మేఘశబ్దముయొక్క సాంగత్యముచేత(మేఘధ్వనిని వినుటచేత) కలిగింపఁబడిన అధికసంతోషాతిశయము కలిగి యున్నదని యర్థము.

భవభూతిమార్గంబున్ = భవభూతికవియొక్క త్రోవను (ప్రకృతము),
= శివునివిభూతివిధమును(అప్రకృతము).

భవభూతికవివక్షమున ‘మాలతీమాధవ’ మనెడిగ్రంథముయొక్క గొప్పతనముచే (జనులచే) పూజింపఁబడు చున్నదని యర్థము. శివునివిభూతివక్షమున జాజిపూవులయొక్కయు, తులసిదళములయొక్కయు(వాసనయొక్క) గొప్పతనముతో పూజింపఁబడు చున్నదని యర్థము.

భారవియుదితవిభ్రమము = భారవికవియొక్క వాగ్విలాసము,
= సూర్యునియొక్క ఉదయవిలాసము.

కవివక్షమున శ్రేష్ఠమయిననూతనార్థములపైఞ్చి వహించి యున్నదని యర్థము. సూర్యునివక్షమున నూతనవస్తువులపరిపొషణమందు సమర్థమై యున్నది అని.

ఇట్టిశ్రేష్ఠలమయం దప్రకృతార్థము మపమానమునకు చెందినదిగా వచ్చించి, ప్రకృతార్థము నుపమేయవరముగా సమన్వయింతురు కొందఱా లంకారకులు. ఈపద్యమునుబట్టి యీతఁడు బాణమయూరభవభూతిభారవులప్రౌఢకవితా

సరణిని తా ననుసరించినట్లు తెలుపుచున్నాడు. అట్టిప్రౌఢోక్తుల కిందు చాలవట్టుల తావు కల దనుటకు సందియము లేదు. మొదటిపాదమునందే బాణసౌశిల్యమును కొనియాడుటవలబ్ధి యాతవిశ్లేషప్రియత్వము చెప్పక చెప్పఁబడు చున్నది. ఈపేర్కొనఁబడినవా రందఱును సంస్కృతములో ప్రౌఢకవిత్వకు అవలంబన మయిన మహాకవులు. తరువాత స్తుతించు చున్నాఁడు కాళిదాసాదివిఖ్యాతవరులను. మునుముందు కాళిదాసాదులను పేర్కొనక యీకవి యిట్లు వెనుక పేర్కొనుట యాతవిశ్లేషప్రియత్వమునకు ప్రబలవిదర్శనము. ఈగ్రంథము ప్రౌఢకవితాప్రియం భావుకముగానే చాలవఱకు సాగినది. కవిప్రయత్నము కూడ నట్టిదే యని తెలియ వచ్చును.

కం. ఆరసికమౌళిముద్దుఁగు

మారుడు శరణాతవృత్తి మనియె, న్ననియెం

దారకగర్వనివారక

సారకనత్కర్తి లక్ష్మణనవతి ఛరణిన్.

(1-26)

ఇందు లక్ష్మరాజు వర్ణింపఁబడు చున్నాఁడు. అతఁడు కుమారస్వామివంటి వాఁడుగా నున్నాఁడని శబ్దశక్తిమూలధ్వని. లక్ష్మరాజుపక్షము → ఆరసికమౌళి ముద్దుఁగుమారుడు = రవజ్జశ్రేణుఁ డగుతిమ్మరాజుయొక్క ప్రేమాస్పదుఁ డయిన కుమారుడు లక్ష్మరాజు. కుమారస్వామిపక్షము → రసికుడు = చంద్రుడు [రసము = అమృతము*. అది కలవాడు రసికుడు. “అర ఇని శనౌ (5-2-115)” అని మత్స్యర్థమున ‘శనౌ’ ప్రత్యయము]. అతఁడు (రసికుడు) మౌళియందు కలవాడు = శివుడు. అతనియొక్క శివునియొక్క) ప్రేమాస్పదుఁ డయిన (కుమారుఁ డనుపేరు గల) కుమారుడు (కుమారస్వామి).

శరణాతవృత్తిన్ = (లక్ష్మరాజుపక్షము) బాణసమూహములతో నయిన యునిశితో

(కుమారస్వామిపక్షము) తెల్లసమూహము (శరవ నము) నందలియునికితో [కుమారస్వామి శరవణ భవుఁ డగుట ప్రసిద్ధము].

శృంగారముఖ్యమధురాది.

. నుదాంబరసాఖ్యధాతు స్విష్టో రసః

- నానార్థరత్నమాల.

మనియెన్ = ఒప్పెను (ఇరుపక్షములందు సమానము). తారకగర్వనివారక సారకనత్కీర్తిన్ = (లక్కరాజుపక్షము)నక్షత్రములయొక్క (1) గర్వమును వారి రించెడిశ్రేష్ఠమై ప్రకాశించెడికీర్తిని; లక్కజనపతి = లక్కరాజు; ధరణిన్ = ఈలోకమున; కనియెన్ = పొందెను. తారకగర్వనివారకసారకనత్కీర్తిన్ = (కుమారపక్షమున) తారకాసురునియొక్క (2) మదమును పోగొట్టెడిశ్రేష్ఠమై ప్రకాశించెడికీర్తిని; కనియెన్ = పొందెను.

ఇట్టిచోట్ల (విశేష్యము శ్లేషింపనప్పుడు) కొందఱు అలంకారికులు శ్లేషయనక శబ్దకృత్తిమూలద్విని యందుట, వారిమతము చొప్పున శబ్దకృత్తిమూలధ్వనికి చెందినది రెండవయర్థము. ఈరెండఱు ములవరమార్థము ఉపమానోపమేయభావమే!

సీ. సకలాగమస్ఫూర్తిఁ జరియించుభూసురుల్

వననలు కొన్ని యేర్పఱచుట దె

యనువమదైర్యశోర్యరూఢి గలన్పూర్

ఘనచక్రవైభవం బెనయుట దె

రాజరాజప్రౌఢి రహి గలుకోమటల్

వరవైభవంబున వరలుట దె

కువలయప్రఖ్యాతిఁ గొను రొందుకూర్తులు

ద్విజరాజభక్తి బావించుట దె

గీ. యనఁగ సుమనఃప్రవృత్తిచే నతిశయిల్లి.

యద్యుత్సస్థితిఁ జెంది. కర్ణాతిసఖ్య

సరణి గణనకు నెక్కుచు. వరసులందు

వెలసి. సన్నుతి గాంతు రవ్వీటియందు.

(1-81)

ఈపద్యము సాకేతపురీవై భవమునకు చెందినది. ఇందు బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యకూడ్రులయతిశయము వర్ణింపఁబడినది. ఇందు శ్లేషించినపదముల కర్థప్రద ర్థనము కావించఁబడు చున్నది—

1. 'నక్షత్రే తారకం తారకేతి చ' అని విశ్వము.

2. 'తారకః కర్ణధారౌ చ దైత్యే చ' అని విశ్వము.

భూసురులు → సకల + అగమస్ఫూర్తి = అన్నిచెట్లయొక్క ప్రకాశము.
 సకల + అగమస్ఫూర్తి = అన్నిశాస్త్రములయొక్క ప్రకాశము.
 పనసలు = పనసచెట్లు; వేదమునందలిప్రశ్నములు.

వృక్షాలు → అనుపమదైర్యశౌరీ + ఆరూఢి = విరుపమాన మయిన దైర్యముచేత
 విష్ణువుయొక్క ప్రసిద్ధి.
 అనుపమదైర్యశౌర్య + ఆరూఢి = సాటిలేనిదైర్యముచేత శౌర్యము
 చేత కలిగినప్రసిద్ధి.

ఘనచక్రవైభవంబు = గొప్ప దయనసుదర్శనమున (1)
 తై న ఆధిపత్యము (చక్రధారిత్వము); గొప్ప దయన
 రాష్ట్రము (2) యొక్క ఆధిపత్యము.

కోమటులు → రాజరాజప్రాధి = దుర్యోధనునియొక్క నేర్పుదనము,
 = కుబేరునియొక్క గొప్పతనము.
 వరవైభవంబు = శ్రేష్ఠ మయిన ప్రాభవము (ప్రభుత్వము) కలిగి
 యుండుట [దుర్యోధనపక్షము].
 = గొప్పయైశ్వర్యము (నవనిధులు) కలిగి యుండుట
 [కుబేరపక్షము].

శూద్రులు → కువలయప్రఖ్యాతి = కలువ లనెడిప్రసిద్ధి.
 = భూమండలమందలికీర్తి.
 ద్విజరాజభక్తి = చంద్రునియందలిభక్తి.
 = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులయందలిభక్తి (3)

సుమనఃప్రవృత్తి = పుష్పములు కలిగి యుండుట,
 = మంచిమనస్సుయొక్క నడవడిక.

అచ్యుతస్థితి = విష్ణువుగా మండుట.
 = భంగపాటు లేనియునికి.

1, 2, “చక్రం రాష్ట్రం చ సంఘ శ్చ చక్రం రథాంగం చక్ర మాయుధమ్” అని
 శబ్దరత్నప్రదీపము.

3. ‘ద్విజరాజ’ అనునప్పు డుత్తరపద మయిన ‘రాజ’ శబ్ద మిట శ్రేష్ఠతావాచి.

కర్ణాతిసఖ్యసరణి = కర్ణునితో అధిక మయినన్నేహము (ప్రాణన్నేహము)తోడి ప్రవర్తన.

= చెవుల కతిన్నేహము కల దయినసరణి (చెవుల పండు వయినప్రీతితో గణన కెక్కుచు).

సరసులు = కొలఁకులు.

= సహృదయులు.

అర్థనిర్దేశమునకై పైపదములు ప్రథమాంతములుగా గ్రహింపఁబడినవి. ఈయర్థప్రదర్శనమునుబట్టి శాత్పర్థ్య మూహ్యము. గీతికాభాగములో విశ్లేషించిన నాలుగుపదములు నాలుగువర్ణములకు క్రమముగా నన్వయింపవలసి యున్నవి. దీనినిబట్టి యిందు క్రమాలంకారము (యథాసంఖ్యాలంకారము) గూడ నిబంధిత మనుట స్పష్టము. ఈప్రథమాశ్వాసమున వింకను శ్లేషచమత్కృతివిలసితము లైనపద్యములు వదునేడు గలవు*.

ద్వితీయాశ్వాసమున శ్లేషవాసన లేకుండుట వింతగ నున్నది.

తృతీయాశ్వాసము దయిదుపద్యములందు శ్లేష భాసించు చున్నది. అంబొక్కదానియర్థ మిది ప్రదర్శింపఁబడు చున్నది—

మ. సరసాశుల్ నిజగంధ మానుచుఁ జరించం. గుంభినీజాతముల్

వరుసం జుట్టుఁ జెరింగు చుండఁగ, మహావాలంబు గుంజాప్రిచేఁ

గర మొప్పుర, సుధాప్రబావమధువుల్ గ్రాలన్, విదాహాశివి

స్ఫురితం బై విరిసిల్లె నోయబల! యీపుష్పాగముం జూచితే? (31-122)

కథానాయిక మదాలస చెలికత్తియలతో కలసి పనవిహారము సేయు చున్నది. వారిలో 'కుండల' యనుచెలికత్తె పుష్పాగవృక్షమును చూపి మదాలసతో నిట్లను చున్నది. ఇందు పుష్పాగవృక్షము, మగయేనుఁగు శ్లేషముతో వర్ణింపఁ బడు చున్నది. గమనింపుడు—

* కువలయాశ్వపరిత్రము, ప్రథమాశ్వాసము—8, 16, 27, 28, 30, 31, 38, 43, 44, 49, 52, 53, 71, 79, 83, 84, 87 పద్యములు.

సః సాకుల్ = ఆనందముతో కూడినతమ మైదలు (వృక్షపక్షము),
= (ఏనుగుపక్షమున కూడ పైయర్థమే).

నిజగంధము = రసయొక్క (పుష్పమకరందాదుల) వాసన,
= తన (మదపు) వాసన.

కుంభినీజాతముల్ = చెట్లు.

= ఆదేనుగులయొక్క సమూహములు.

మహావారిము (మహాత్ + అవారిము) = గొప్ప దైన్య విశాల మైన పాదు.

మహావారిము (మహాత్ + వారిము) = ప్రళయ మయినతోక.

గుంజా ప్తి (గుంజా + అప్తి) = పూసలగురివెందతీగలను పొంది యుండుట,
= పూసలగురివెందతీగలను చుట్టుకొని యుండుట.

సువాప్రభావ-మధువుల్ = సుధయొక్క గొప్పతనము కల (అమృత
మట్లు తియ్య నయిన) మకరందములు.

సువాప్రభా-వమధువుల్ = అమృతముయొక్క కాంతివంటికాంతి గల
తుంపురులు [వమధువులు (1) = తుంపురులు].

విదాహ + అతి-వి-స్ఫురితంబు = పోయినదాహము గలచాలపక్షలచే
ప్రకాశించునది [వి = పక్షి (2)].

విదాహ + అతి-వి-స్ఫురితంబు = విశేష మయినదాహము (శరీరమందలిదాహము)
చేత అధికముగా ప్రకాశించు చున్నది.

ఏనుగుశరీరమునం దౌష్ట్యమువలనవిబాధ యొక్కవగా నుండును. అది
యెందవలనితాపమును సహించఁజాలదు. అందులకే అది సరస్సునందు బురద
ఉటక చల్లకొనుట, తామరాకులు శరీరముపై వైచికొనుట జరపు చుండును.
'గజస్నాన' మనుట ప్రసిద్ధిము. దీనిం బట్టి పైపద్యమునందలి శ్లేషవిశేషములు స్పష్ట
ములు. ఇందు కొన్నిపదములకడ సభంగశ్లేషము, కొన్నింటికడ సభంగశ్లేషము
నుండుట జరిగినది (3).

1. 'వమధుః కరణీకరః' అని హాలాయుధము—216.

2. 'వి శ్చ పక్షీ నిగదితో గగనం పరికిర్తితమ్' అని ఏకాక్షరకోశము—32.

3. ఈయాశ్వాసమున మిగిలినాలుగుశ్లేషపద్యములు—120, 132, 157, 160

మఱి చతుర్థాశ్వాసమున శ్లేషవేషాద్వివరణములు పదునెనిమిది కన్నులు చున్నవి. ఇందుండి యిట్లే రెండుదాహరింపఁబడు చున్నవి.

తే. అమృతరామకమండలు, హరిజకృత్తి
కాసమన్విత, సుద్దండకరుని విమ్మఁ
గన్న సన్యాసిగతి దోఁచు చున్న దరయ
గగనమధ్యాభియుక్తి సీ కగునె చంద్ర?

(4-20)

ఇది చంద్రోపాలంభనమందలిది. విరహిణి మదాలస చంద్రునిం దుపాలంబించు చున్నది. ఇందు ఇందునకు శ్లేషమూలకముగ సంన్యాసితో పోలిక చెప్పఁబడు చున్నది.

అమృతరామ—క(1)—మండలుండు = అమృత మనెడిమనోహర మయిన
జలసమాహము కలవాఁడు(చంద్రపక్ష మిది).

అమృత(2)రామ—కమండలుండు = నీటిచేత మనోహర మయినకమం
డలువు గలవాఁడు(సన్యాసిపక్ష మిది).

హరిజకృత్తికాసమన్వితఁడు = లేడిలోడను, కృత్తికానక్షత్రముతోడను
కూడినవాఁడు(చంద్రపక్షము).
= లేడిచర్మముతో కూడినవాఁడు(సంన్యాసిపక్షము).

ఉద్దండకరుండు = గొప్పకిరణములు కలవాఁడు(చంద్రపక్షము).
= ఎత్తయినదండము కలచేతులు కలవాఁడు(స.ప.).

గగనమధ్య + అభియుక్తి = ఆకాశమునడుమ అభియోగము(సంబంధము).
గగనమధ్యా + అభియుక్తి = స్త్రీలపైని అభియోగము(దండయాత్ర)(స.ప.).

ఇట్లు చంద్రుని సంన్యాసిగా చమత్కరించినకవులు తెనుఁగున లేరని పించు చున్నది. సన్యాసులకు స్త్రీపీడనమే కాక, స్త్రీప్రసంగములు కూడ నిషిద్ధములు గదా! అందువలన చమత్కృతిమహిత మయినయాచంద్రోపాలంభము మిక్కిలియర్థవంతము, సహృదయానందసందాయకము ననుట సత్యమారము కాదు. ఈసందర్భమునందే మఱియొకపద్యము—

1. కం శిరో జల మాఖ్యాతం కం సుఖం చ పరికిర్తితమ్—అని ఏకాక్షరకోశము.
2. అమృతం యజ్ఞశేషే స్యాత్ప్రయాషే సలిలే ఘృతే—అని విశ్వకోశము.

గీ. శరధిఁ దోచుట, నాశీకవరవిధంబు

గోరి కాంచుటయును, మ్రోయుగుణము గల్గు

వింట నంటుట, మ మ్మోచు చుంట తెలిసె

నేయువారలఁ గానమో తోయజారి!

(4-21)

ఇందు చంద్రునకు మన్మథునితో శ్లేషమాలక మయినపోలిక గలదు.
గమనింపఁడు—

శరధిఁ దోచుట = అమ్ములపొదితో తోచుట (మన్మథపక్షము).

= సముద్రమునందు లోచుట (చంద్రపక్షము).

నాశీకవరవిధంబు = బాణములయం దానక్తి కలిగెడిరీతి (మ.వ.).

= తామరలతోడి శత్రుత్వము (చంద్రపక్షము).

మ్రోయుగుణము గల్గువిల్లు = స్వని చేపెడియల్లెత్రాడు (తుమ్మెదలు)

గల్గుననుస్సు (మన్మథపక్షము).

= శబ్దించుగుణము (*) గల్గువిన్ను (విన్ను - ఆకాశ
ము) (చంద్రపక్షము).

ఇం దిందుని మదనునితో పోల్చుటలో నొకరహస్యము కలదు. విరహిణులకు చంద్రమన్మథు లిరువురును తాపకారులే కనుక విరహిణీతాపకారి యయిన చంద్రుఁడు విరహిణీతాపకారి యయినచంద్రునితోనే పోల్చఁబడుట ఔచిత్యచమత్కారములకు పరాకాష్ఠ. పైఁగా వారిరువురు బంధువులు కూడ. అందువలన విరువు రేక మై బాధించు చున్నారనెడిస్ఫూర్తియు లభించు చున్నది. మఱియు 'ఏయువారలఁ గానము' అనుటలో మన్మథుఁడు అనంగుఁడు (శరీరము లేనివాఁడు) కనుక కన్పించుట లే దనియు గ్రహింపవలయును. ఇంకను "ఓయి తోయజారి నీవు తామరలకు శత్రువవు. మదనుఁడేమో తామర లమ్ములుగా తాల్చినవాఁడు కనుక మదనునిబాణము లయినతామరలను రూపుమాపి, అతనికి (తామరన) బాణములు లేకుండఁ జేసి మాపైకి రాకుండఁ జేయవలసిననీవే అతనివలె ప్రవర్తించుట న్యాయము కాదు" అని నాయక వేఁడు చున్నట్లును ద్వనివిశేషమును గ్రహింపవలెగు చున్నది. ఇట్లెన్నియో విశేషములు కలుగునట్లు

* శబ్దగుణక మాకాశమ్—అని తర్కసంగ్రహము, పుట 13.

పద్యవిర్మాణము కావించుటయే “రమణీయార్థప్రతిపాదకశబ్దః కావ్య” మ్యునిన
జగన్నాథునిలక్షణమునకు లక్ష్యము. ఈయాశ్వాసమునం దింకమ శ్లేషగుంపితము
లయినపద్యములు పదునా ఐన్నవి*.

పంచమాశ్వాసమున నొకేపద్యమున నొకపాదమున నొకపదమందు
మాత్రమే శ్లేష యున్నది. అది మదాలసను చెలకత్తియలు కేకీగృహమునకు
నడపునందర్శములోనిది. అది యిది—

తే. తార కుండల మొదలై నతలిరుఁబోఁడు

లమ్మదాలసఁ జూచి, రావమ్మ! నీకు

‘వరకుభప్రాప్తి’ చేకూరవలయు ననుచు

ననుచువేడుకఁ దమలోన నవ్వకొనుచు.

(5-104)

ఇందు ‘వరకుభప్రాప్తి’ యన్నచోటనే యున్నది శ్లేష. ‘శ్లేషము లయిన
కుభములయొక్క లాభము’ అని ప్రథమార్థము. ‘వరువియొక్క కుభము కలిగిం
చెడి(సంతానజనక మయ్యెడి)పొందు(సమాగమము)’ అని ద్వితీయార్థము. మదా
లస రక్కసులబారినుండి రక్షింపఁబడి, పెండ్లి యై, కోరివరాజుతోడ కూడ
నున్నది కనుక అటువంటివెత లింక రాకుండ శ్లేష మయిన కుభములనే ఆమె
యొకపై పొందవలయు వని చెలికత్తె లాకాంక్షించుచున్నట్లు భావింపవలయును.

ఈవిధముగా చిననారాయణ చిత్రవిచిత్రాంతరములను శ్లేషమూలకముగ
విబంధించి నిరుపమప్రజ్ఞను ప్రదర్శించినాడు. ఒండురెండుచోట్ల క్లిష్టశ్లేష
లున్నను మొత్తముమీఁద నక్లిష్టశ్లేషలే మిక్కిలిగా నున్నవి. దీనివింబట్టి శ్లేషవిర్వ
హణమునం దితనికిఁ గలసామర్థ్యము స్పష్టపడు చున్నది.

శ్లో. నవోఽర్థో జాతి రగ్రామ్యా శ్లేషోఽక్లిష్టః స్ఫుటో రసః।

వికటాక్షరబద్ధ శ్చ కృత్సౌ మేకత్ర దుష్కరమ్॥

బాణభట్టు

* చూ. 7, 8, 9, 10, 11, 13 (ఇదిసీసము. ఇందు నాలపాదముననే శ్లేషము).
15, 17, 18, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 152.

అచ్యుతతెనుఁగునౌబగులు

‘అచ్యుత’ అనుప్రకృతినుండి ప్రభవించినవికృతిజన్మము ‘అచ్యము’. దీనికి శుద్ధము లేక విర్మలము అని యర్థము. ఈవిర్మలత్వమును భాషాపరముగా నన్వయించునప్పుడు అన్యభాషాసంపర్కము లేనియేభాష యైనను అచ్యమే! అనఁగా అన్యభాషాసంపర్కము ఏరూపములోను లేనిభాషయే అచ్య మైనభాష. తెనుఁగునకు సంబంధించినంతవఱకు సంస్కృతప్రాకృతసమములు, సంస్కృతప్రాకృతభేదములు, ఇతరభారతీయభాషాపదములు, అన్యదేశీయభాషాపదజాలము లేని తెనుఁగుభాషాపదసముదాయమును, దానితో కూడినవాక్యసముదాయమును అచ్యుతతెనుఁగునవలసి యుండును కాని లాక్షణికులు తద్భవపదసముదాయమును కూడ అచ్యుతతెనుఁగున చేర్చి యున్నారు*. అంతే కాక అచ్యుతతెనుఁగుకల్పము లందు తిత్సములు మాత్రము పరిహరించి, తద్భవములతోపాటు ఇతరభారతీయేతరపదసముదాయమును కూడ నాదరించినారు కవులు. ఇట్లన్యభాషాపదసముచ్చయ మచ్చుతెనుఁగు కావ్యముల కెక్కుటకు బలీయ మయినకారణ ముండి యుండవలయును.

ఒకజాతియొక్క సాంస్కృతికజీవనము భాషావ్యవహారమునకు సంబంధించి రెండువిధములు. లౌకికవ్యవహారము, కావ్యవ్యవహారము. అనునవి ఆరెండు లౌకికవ్యవహారమునందు ‘వర్తకవాణిజ్యాది’ అనేకకార్యకలాపములవలన అన్యభాషాపదసముచ్చయము స్థానికజీవనప్రవృత్తిలోనికి చొచ్చుకొని వచ్చును. కొంత కాలమున కది స్థానికభాషావ్యవహారముతో తాదాత్మ్యము చెందును. అట్టిస్థితిలో ఆపదసమాహారము దేశభాష(మాతృభాష)నుండి విడదీయరానిసంబంధము కలిగి, అది యాత్మీయముగనే భాసించుటచే కృతికర్తలచే స్వీకరింపఁబడి సాహిత్యములోనికి ప్రవేశించును. దీనిప్రభావ మెంతటిబలీయ మయిన దనఁగా కావ్యప్రారంభమున శాము తమతై నిర్దేశించుకొన్నలక్ష్యమును కూడ మఱిపింపఁజేయునట్టి సామర్థ్యము కలిగినంతటిది. కావుననే పండితులయ్యు అచ్యుతతెనుఁగుకృతులు నిర్మించుచున్నా మని చెప్పినకవులు అన్యభాషాసముదాయమును పరిహరింపలేక పోయిరి. ఇది వారిదోష మనుటకన్న జనజీవనమునకు సన్నిహిత మయినభాషలో కావ్యములు నిర్మించినపునతను వహించి రవి వచింపవచ్చును.

* అప్పకవీయము, 1-110, 111.

ఈకువలయాశ్వచరిత్రములోనియచ్చతెనుంగుపద్దియములంగూర్చి చర్చించుటకు ముందు ముందుగా నచ్చాంద్రపద్యమును నిర్మించిన దెవరు? అచ్చతెలుగు పద్యవికాస మెట్లు జరిగినది? అనుప్రశ్నములకు సమాధానములు రాఁబట్టుట కర్తవ్యము. ఆంధ్రకావ్యవాఙ్మయమున కాదికవి యయిననన్నయభట్టారకులవారే మొట్టమొదటియచ్చతెనుంగుపద్యనిర్మాత. వారిచారిత్రాగమున నచ్చతెనుంగుపద్యములు రెండు కన్నట్లు చున్నవి. అవి యివి—

అ॥ వె॥ ఎత్తికొని చనంగ వి మ్మగునట్లుగా
మెదిలు చున్నవ్రయ్య లదిమి రెంటిఁ
గూడఁ బట్టె నవియుఁ గూడి యొంచొంటితోఁ
జక్క నంటి రెండు నొక్కఁ డయ్యె. (సభావర్ణము, 1-147)

ఇది తద్యవపదములు లేనిపద్యము.

కం. చెడఁగఱువార చెలులుం
గడుకొని నీయట్టివారికర్థంబులు పె
ప్పెడువారు గాక నీకున్
మడవక మాయట్టివారిమాటలు గొఱయే. (సభా. 2-190)

ఇందు 'కర్థంబులు' అనుపదము తద్యవము. ఇఁకఁ దిక్కనమఖిభారత భాగమునుండి రెండుపద్యములు చూపఁబడు చున్నవి—

తే॥ గీ॥ పఱియ వాపంగఁ దునియఁగా విఱువవలయు
నెడలఁ గాళ్లలఁ జేతులఁ దొడలఁ బట్టి
కడఁగి యనువుగఁ జేసి ప్రొ య్యిడుదుఁ గావి
కత్తి గొడ్డలి యడుగ నేఁ గట్టియలకు. (విరాటవర్ణము, 1-78)

కం. పోయినమొగమున నచ్చటఁ
జేయుతెఱుం గెల్ల నీకుఁ జెప్పితిఁ బిదవన్
మాయయ్య పెద్ద గొలువున
వా యోడక యిట్టనంగవలయుం జామ్మి! (ఉద్యోగ. 1-369)

తిక్కయజ్ఞభారతభాగమున శుద్ధాంధ్రపద్యములు రెక్కకు మిక్కిలి యున్నవి(1). ఇత శంభుదాసునిభారతభాగమునుండి రెండుపద్యములు బాహురింపఁబడు చున్నవి. ఈరెండే యెఱ్ఱనభారతమున నున్న యచ్చతెనుంగుపద్యములు—

అ॥నె॥ వావిఁజాచి నగుచు వార లోరోరి! యిం

తెందుఁ బోవవచ్చుఁ బంద! నిలుపు

మిట్టికడిమి నమ్మియే ప్రల్లదంబులు

పేయఁ కొడఁగి తమచు దాయుటయును. (ఆరణ్యపర్వము, 8-245)

కం॥ ఇంతకు ము న్నెన్నఁడు నే

నింతతదవు వారిఁ బాసి యెందుఁ దడయ నేఁ

డింతవడి మనలుటకు వా

రెంతవడిరొ యేమి యైరొ యె ట్లున్నారో! (ఆరణ్య, 7-260)

తిక్కనయెఱ్ఱనలకృత్యంతరముల నీవిషయమున ప్రసంగింపఁదగినను. కవిత్రయకృతులలోవిపద్యములను సువిశిష్టదృక్కులతో పరిశీలించి పఠించిన యవంతరకవులు తమతమకృతిమాలికలలో నటనట నచ్చతెనుంగుపద్యపురతనములను కూర్చి తెనుంగుమడులపడఁతికి నుడుగరలు సేసిరి(2). వీని నన్నింటిని పరిశీలించిననాఁటిపరిశోధకులు వీని నెంతగానో కొని యాడినారు. కనుకనే పొన్నికంటి తెంగనార్యుఁడు తననాఁటిపఱుకు కృతులలో కావించు చున్నయచ్చ తెనుంగుపద్యములను, ఆనాఁటికి కలిగినయవ్యదేశ్యపదసముచ్చయమును అపొశన పట్టి సంపూర్ణస్వచ్ఛాండ్రకృతినే విర్మించి మెప్పించినాఁడు. ఆనాఁడు ఆంధ్ర

1. అ) విరాటపర్వము. 2-80, 214, 337, 348, 351; 4-107, 248; 5-89.

అ) ఉద్యోగపర్వము, 1-312, 340.

ఇ) మౌసలపర్వము-198 మొదలయినవి.

2. అ) ఉత్తరహరివంశము, 2-171, 172.

ఆ) ఆముక్తమాల్యద, 6-72 మొదలగునవి.

కృతులయం జొకయచ్చతెలుగుపద్య మున్నను మెచ్చుకొనెడివిమర్శకులు తన
కృతియంతయు నచ్చతెలుగున విర్మింపఁబడుట గొప్పమెచ్చికోలున కాస్తద
మగు నని కృతివతి నోట నిట్లు పెప్పించినాడు—

ఉ. అచ్చతెనుంగుఁడై మొక ధైనను గబ్బిములోన నుండినన్

హెచ్చని యాడు చుండు రది యెన్నుచు, నేర్పునఁ జొత్తమెల్ల ని

ట్ల చ్చతెనుంగున న్నొడువ నందులచంద మెఱుంగువాడు నిన్

మెచ్చరా! యబ్బురం బనరా! మే లనరా! కొవియాడరా! వినున్

(యయాతిచరిత్రము. 1.12)

తెలగనార్యునియయాతిచరిత్రము నాదర్శముగఁ గొని యాంధ్రసాహిత్య
రంగమున అచ్చతెనుంగుకబ్బిము లనేకములు వెలసినవి. యయాతిచరిత్రను చది
వినయనంతరకవులు కొందఱు ప్రయత్నపూర్వకముగనే తమకృతులలో నచ్చ
తెనుంగుపద్యములు కొన్ని వన్నిన ట్లవిపించు చున్నది. అట్టివారియం దీచిననారా
యణ యొకఁడు. ఈతఁడు తనకబ్బిమున వదునొకండు కందపద్యములు, అఱు
తేటగీతులు, ఒకసీసము, మూఁడు చంపకమాలికలు అచ్చతెనుంగులుగా విర్మించి
నాడు. ఇవి క్రమముగా నుదాహరింపఁబడు చున్నవి—

కం. వడిఁ గట్టికవారలు పా

వడ మిడి హెచ్చరిక రాయవరగండ! యనన్

బెడయంకవన్నెపైఁ గా

లిడ కపుడు చివుక్కు మనఁగ నెక్కెం దేజిన్.

(2-57)

ఇంకను కందపద్యములు ద్వితీయాశ్వాసమునందు నాలుగు, తృతీయా
శ్వాసమం దయిదు, చతుర్థాశ్వాసములో నొకటియు కలవు(*).

*. కువలయాశ్వచరిత్రము. ద్వితీయ- 99, 109, 133, 140. తృతీయ- 3, 22, 29.

43, 84; చతుర్థ- 140.

తే. గీ. అట్లు వలపించి, లోనయ్యె నంచుఁ దెలిసి,
 తఱచు కావళ్ళు పెట్టి, మాయరుగుబొరుగు
 చెలరతో నైన ముచ్చట వలకనీక
 శ్రాదుగట్టనవాచిచందాన నేరె.

(4-182)

ఇట్టితేటగీతు లింకను చతురాశ్వాసమున మూఁడు, పంచమాశ్వాసమున
 మూఁడును గలవు(1).

సీ. విస నింపుగా మేళవించి యుంచినయట్టి
 యల్లవీణీయ యుంచినయట్టి యుండ
 వెర బొంతగాపెన వేసి మూసినయట్టి
 యరలపెట్టియ మూసినయట్టి యుండ
 నెఱకగాఁ బెట్టి దండెముమీఁద వైచిన
 యంగదట్టము వైచినట్టి యుండ
 నెఱపుగా మారి గిన్నియల వించినయట్టి
 యరిదికుంఠము వించినట్టి యుండ

గీ. నెందుపై చిచ్చ లేక, యేమేమొ తలఁచు
 కొనుచుఁ, జెలలను జంకించుకొనుచుఁ, జీలుక
 కొనరుమాటకు గట్టిగాఁ గనరుకొనుచుఁ
 దాఁకఁగూడవివింతవిరాళి యె తి.

(5-37)

చ. విడిసినయంత నొక్కటొర వేఁటకు వచ్చెనొ కాని కొంచెపున్
 నడగని నెక్కి చేతను గనంబడునెట్టెము, మీడిదేగయ్యన్,
 బడలినమోము, గువ్వగుమివట్టులఁ బాఱెడుచూపు మించఁగాఁ
 బొడిఁబొడి మాడిగంపుఁదెగతోఁ జనియెన్, మముఁ జూడఁ

దేమియన్. (3-76)

ఇట్టి వింకను పంచమాశ్వాసమునందు రెం డున్నవి(2). పీఠిం బరిశీలిం
 పఁగానీకవి అచ్చతెనుఁగుపద్యములను కూడ అవలీలగా నిర్మించఁగలిగినవతురుఁ

1. కువలయాశ్వాసచరిత్రము. చతుర్థ-70, 209, 211, పంచమ-29, 46, 109.

2. కువలయాశ్వాసచరిత్రము, 5-31, 92.

డనువిషయము విశద మవు చున్నది. ఇది కా దనరానిసత్య మవి తక్కినపద్యము లలోనితెనుఁగుపోకడలను కూడ పరామర్శించినచో తెలియఁగలదు.

ఆంధ్రమహాభారతమునందే అచ్చతెనుఁగుపద్యములతోపాటు, చిత్రవిచిత్రము లయినయచ్చతెనుఁగుపోకడలు గలిగినపద్యములు గూడ కన్పించు చున్నవి. ఆపోకడలలో పద్యమునందు ఒక్కటి మాత్రమే తత్సమపద ముండి తక్కిన పన్నియు నచ్చతెనుఁగు లై యుండుట యొకటి. క్రమముగా ఈగతులు కూడ ప్రదర్శింపఁబడు చున్నవి—

కం. చక్కనగు మవిన చక్కనుఁ

డక్కజముగఁ బెరిఁగి యియ్యనగు విప్పుడు నీ

యుక్కును బీరముఁ జూచెదఁ

జిక్కన నిలు మనుచుఁ గడు విజృంభించి వదిన్.

(ఆదిపర్వము, 6-203)

ఇది నన్నయభట్టారకులవారిది. ఇందు 'విజృంభించి' అనునది యొకటే తత్సమము. తిక్కయజ్వపద్య మొకటి—

కం. చనువానిచేయకార్యం

బున కడ్డము సొచ్చి నేరుపున మెలఁగుచుఁ దా

నును బయిఁ బూసికొనుటఁ దన

మును మెలఁగినమెలఁకువకును ముప్పుగఁ బడవన్. (విరాట. 1-125)

ఇందు 'కార్యంబు' ఒక్కటే తత్సమము. తక్కిన దచ్చతెనుఁగు. ఇంక ప్రబంధపరమేశ్వరునిపద్య మొకటి—

కం. నావుడు నట్టుల యయ్యెడు

నీ విట రావలవ దుడుగు నెట్టు నని వెనఁ

బోవఁ బొడంగెను బిత్తపతి

యావెలఁదియు నంత నిలువ కరిగెఁ బిలుందన్. (ఆరణ్యపర్వము, 7-226)

ఇట్టికందపద్యము లింకను భారతమునందు కలవు(1). ఈకువలయాశ్వ చరిత్రమునందును విట్టికందము లందములను చిందించు చున్నవి. మచ్చున కొక్కటి—

కం. బిరు పైనయెండమెందున

నరవర యై హాయి లేక యలజడిపడఁగా

సురగాలి యేఁచెఁ బ్రజలం

గలవుకుఁ దో దావపంట గలిగినకరణిన్.

(1-101)

ఇందు ‘ప్రజలన్’ అనునది యొక్కటే తత్సమము. ఇట్లొక్కతత్సమ పదము మాత్రమే కలిగి తక్కినదంతయు నచ్చతెనుఁగుగా నిర్మింపఁబడినకం దము లీప్రబంధమునం దింకను విరువది యున్నవి(2).

తరువాత తేటగీతులను పరిశీలించుము. ఒక్కటి మాత్రమే తత్సమపదము కలిగి తక్కినభాగమంతయు నచ్చతెనుఁగుగా నిర్మింపఁబడినతేటగీతులు కవి శ్రయభారతమున కానవచ్చు చున్నవి. క్రమముగ ప్రదర్శింపఁబడు చున్నవి.

తే. బాలుఁ దొక్కండు కొంతొకకోల సేతఁ

బట్టికొని యేను రక్కసుఁ గిట్టి చంపి

చులుకఁగా వత్తు మీ రేడ్వలవదనుచుఁ

గలయ నూరార్చెఁ దనకొక్కుఁబలుకు లొప్ప. (ఆదిపర్వము, 6-260)

తే. ఇదియ విళ్ళయ మిమ్మాట వదల కుండు

మవిన నీ వొక్కరుండవ యరుగుదేర

వలయు లేకున్న నయ్యెడ నిలుచుదానఁ

గాను జూ! నిక్కువం బవి పూని పలికి. (విరాటపర్వము, 2-267)

తే. చెనసి మీరు వారికిఁ గీడు సేయుటయును

వారు మీ కెగుసేతయు వగవ మేలు

గాదు వలసిన ఘోషరక్షణ మొనర్పఁ

దగినవారలఁ బుతము దడయ కందు. (ఆరణ్యపర్వము, 5-367)

1. అ) ఆదిపర్వము, 2-132.

అ) సభాపర్వము, 2-57.

ఇ) ఆరణ్యపర్వము, 3-245, 7-319.

ఈ) విరాటపర్వము, 1-128, 130, 224, 250, 260, 275, 299 మొదలయినవి.

2. ద్వితీయ - 131, 132, 136, తృతీయ - 5, 24, 38, 41, 70, 104, 106, 107, చతుర్థ - 14, 81, 100, 110, 125, 143, 145, పంచమ - 73, 87.

ఇందు క్రమముగా బాలుఁడు, విశ్వయము, ఘోషరక్షణము, అనువదములే సాంస్కృతికములు. తక్కినభాగము లచ్చాంద్రవదవిరిసితములే! ఇట్టివర్ణయము లింకను భారతమునం దగనదు చున్నవి(1). ఇప్పు డీ ప్రబంధమునందలి తేటగీతి యొకటి—

తే. ఈడిగపుట త్రికాఁ చొక్కఁ చొఱుఁగుఁ జేసి
విభునిచెవిలోన నేమేమో విన్నవించ
నతనికనునన్న గనుఁగొవి, యయ్య! మంచి,
దతనిఁ బిలిపించెద నటంచు నరిగి వాఁడు. (2-88)

ఇందు ‘విభుని’ అనువద మొందు మాత్రము తత్సమము. తక్కినపద్య భాగ మచ్చతెనుఁగు. ఇట్టితేటగీతు లీకృతీయం దింకను నెన్నిది యున్నవి(2).

ఇక వృత్తములం బరిశీలింతము. నన్నయభట్టారకులవారిభారతభాగము లోవిక్రిందిదేశీయవృత్తమునం బొకేతత్సమపద మున్నది—

మధ్యాక్కర, తడయక పుట్టిననాఁడ తల్లిచేఁ దండ్రిచే విడువఁ
బడితి నిప్పుడు పతిచేతను విడువఁబడియెద నొక్క
నుడువులు వేయు నిం కేల యిప్పటి నోములు చొల్లి
కడఁగి నోఁచితిని గా కేమి యనుచును గందె దెందమున.

(అదిపర్వము, 4-102)

ఈపద్యమునందు ‘పతి’ అనుపద మొక్కటే తత్సమము. తక్కినపద్య మంతయు నచ్చతెనుఁగుమయమే. ఇప్పుడు తిక్కనగారి చొకటి యుదాహరింపఁ బడు చున్నది—

1. అ) సభావర్ణము, 2-209.

ఆ) విరాటవర్ణము, 2-314.

ఇ) ఆరణ్యవర్ణము, 6-375 మొదలయినవి

2. తృతీయ-23, 126; చతుర్థ-16, 65; పంచమ-23, 41, 62, 72.

చ. ఎఱిగియెఱింగి న న్నడుగ నేమిటి కిప్పు డెఱింగి యింతకు
 వ్యతిరేకము గల్గెనే నది వినం బని లే దటు గాక యున్నరూ
 పెఱిగియు నేవ చెప్ప విన విష్ణుము గల్గుట చాల లెస్స య
 తైఱిగెఱిగించెదన్ వినుము తెల్లముగా మొదలింటనుండియున్.

(విరాటపర్వము, 2.169)

ఇం 'దిష్టము' అనుపదమే తత్సమము. తక్కినపదము లన్నియు నచ్చ
 తెనుఁగులే. క్రిందిపద్యము వన్నెచోడువిది.

ఉ. ఆదెడునమ్మిఁ గన్గొనకు మమ్మ బయల్పడ నాడుచిల్కితో
 నాడకు మమ్మ తేటిగెడ నాంతి పేయకు మమ్మ వెన్నెలం
 జూడకు మమ్మ తెమ్మెరలఁ జూడకు మమ్మ తలిర్చుమావిక్రీ
 వీడకుఁ బోకు మమ్మ యవి నెచ్చెలిక తైకుఁ జెప్పె నమ్మతిన్*.

ఇందు 'నమ్మతిన్' ఒక్కటే తత్సమము. మిగిలినభాగ మచ్చతెనుఁగు
 మయము. ఇట్లొక్కపదము మాత్రము తత్సమ మై తక్కినపదజాల మచ్చతెనుఁ
 గయినవృత్తములు ప్రబంధమండలిలో నచ్చటచ్చట గోచరించు చున్నవి.
 ఈకోవకు చెందినవృత్తము లీకావ్యమునందును దర్శన మిచ్చు చున్నవి. క్రమ
 ముగా నవి చూపఁబడు చున్నవి—

చ. తొంకెడు తావిగందవొడి తూరుపువాఱఁగఁ బట్టి మల్లెపూ
 వలపులు కొల్లలాడి హిమవారిఁ గలంచి, మెఱుంగుఁబొందగ్లగు
 బృలవయిచంద్రకావిజిగివయ్యెదకొంగు లెడల్పి, యెందు మై
 దెలియక తూలుకొంచు వలిదెమ్మెరలాహిరికాఁడు త్రిమ్మరున్.

(1.88)

ఇందు 'హిమవారిన్' ఒక్కటి మాత్రము తత్సమము. మిగతమాట
 లచ్చతెనుఁగులు. ఇట్టిచంపకమాలిక లింకను ఈకల్పమునందు పది యున్నవి.

ఉ, కంఠేఁ దగిల్చినట్టికొవగల్గినచందురుఁగావిజాకువా
 జంటవయంటపై నిగిడి, చక్కవిజక్కవవిక్కుచొక్కపుం
 జంటచెలంగుబంగరువుచాయలు దూచి యనంగఁ జాలువా
 లంటిమెఱుంగుఁజూపులు దళ రవ వచ్చె మహాద్భుతంబుగన్.

(2-92)

ఈపద్యమున 'మహాద్భుతంబుగన్' అన్నపద మొక్కటే తత్సమము.
 ఇట్టియుత్పలికమాలికలు ఈకావ్యమందు మఱి నాలు గలరారు చున్నవి(1).

క. కై జాచేసినబొందుమల్లెవిరిబల్లండాజుగాజోదుతే
 జీజాడం దల వంచి, బోటి చెఱుగుం జే గట్టిగాఁ జాటి, నున్
 గజుంగంబముచాటున న్నిలిచి, క్రేఁగంట న్నమం జూచునం
 బోజాతాక్షిని నెజ్జకుం దిగుచునేర్పుల్ గల్గినే? మీఁదటన్. (4-99)

అంబోజాతాక్షిని అనుపద మొక్కటే యిందు తత్సమము.

మ. పొలఁతీ! యాపొనగున్నపొన్నవిరికిం బూదేనె బల్కల్కగా
 నలరన్ పారెకు నెక్కుచుం దిగుచు చా లై కుమ్మెదల్ మించె వి
 చ్చలపుంజాయలతావిజాజివిరినేజాజోదు గైకొన్నక్రొం
 దకుకుంబప్పురిమేడఁ దార్చుజలయంత్రంబో యనం గంటివే!

(3-121)

'జలయంత్రంబు' ఒక్కటే యిందు తత్సమము. ఇట్టిమత్తేభవిక్రీడిత
 పద్యము మఱియొకటి యీక్తితియం దున్నది(2).

సీ. పనిలేనివని గిణుక్కున మోము శ్రిష్టచోఁ
 జెక్కుపైఁ గమ్మ తకుక్కు మనఁగ
 సిగ్గునఁ దల వంచి చిఱునవ్వు నవ్వుచోఁ
 గెలఁకులఁ జీకిలివెన్నెలలు కాయఁ

1. ద్వితీయాశ్వాసము-93; తృతీయ-82; పశ్చిమ-208, 212.

2. తృతీయాశ్వాసము-134.

గెంగేలఁ బైఁటచెఱంగు విగించువో
 విద్దంపుఁజనుదోయి విక్కుదోవఁ
 బలికించువారిమోములు తేలఁ జూచువో
 వాలుఁజూపలు పూలవాన కురియ

గీ. విలుచునొఱపును, గరువంబుఁ తెలియనీక
 వలుకుబెఱుకును, మొగమునఁ దొలఁకుఁదెలివి
 యొడలియడఁకువ, నడలోనిబెడఁగు, వారి
 కన్నుఁబ్రామఁగ మృగి యున్నకడకు నరిగె.

(2-30)

ఇచట 'మృగి' యన్నవద మొకచే తత్సమము. ఇట్టివి మఱి రెండు గలవు(1). ఇట్టిసీసపద్యములు భారతమున నాచూచినంతలో గోచరింపలేదు. ఈకావ్యమునం దింకను విశేషములు గలిగినసీసపద్యములు కొన్ని గలవు. ఒక సీసపద్యమున సీసభాగమున నొకటి, అనుబంధగీతము నం తొకటి మాత్రమే తత్సమపదము లుండి కడమపదము లచ్చతెనుఁగు లయియున్నవి(2). మఱికొన్ని సీసములం దనుబంధగీతు లచ్చతెనుఁగు లై సీసభాగములందే తత్సమము లున్నవి(3). కొన్నిసీసములందు సీసభాగము లచ్చతెనుఁగు లై అనుబంధగీతుల లోనే తత్సమము లున్నవి(4). ఇవే కాక యీయచ్చతెనుఁగుప్రయోగములందు మఱికొన్నిపోకడలు కూడ కన్పించు చున్నవి. ఈపోకడలకు మాతృకలనఁదగినవి భారతాదులయందుఁ గానవచ్చు చున్నవి. వాని నన్నింటిని వివరింపవలయు నన్న ప్రత్యేక గ్రంథ మగు ననుతలంపున నింతటితో నిది విరమింపఁబడు చున్నది.

పరిశీలింపఁగా కవిత్రయపద్యములయం దన్యదేశ్యములు కన్పింపలేదు. నారాయణకవికృతయం దన్యదేశ్యము లనేకము లున్నవి. దీనికి కారణము సాం

1. కువలయాశ్వచరిత్రము, 3-27, 100.

2. ,, 3-100. ఇందు 'మనసు' పదము గలదు.

అం.భా.దృష్టిలో నిది వైకృతమే

3. కువలయాశ్వచరిత్రము, 1-86; 2-89; 4-144, 153, 183; 5-40.

4. ,, 1-20; 4-50.

మికపరిస్థితులే. నన్నెచోడువికృతిలో 'నాయి' మున్నగుతమిళపదములు, శ్రీనాథవికృతులలో కన్నడపదములును గోచరించు చున్నవి. తురుష్కులదాడులు మితిమీలుటచే ప్రబంధయుగమునుండి ఉర్దూతురుష్కుపదములు పెరుగుట కన్నడు చున్నది వాణిజ్య మభివృద్ధి చెందుటచే రామరా వికరభాషాపదము లింకను నాంధ్రమున చొచ్చినవి. ఇవి యన్నియు నాంధ్రులవ్యవహారమున విడచీయ రావియనుబంధమును పొందినవి. అందువలన నాంధ్రకవులు వీనిని గూడ సగౌరవముగ ప్రయోగించిరి. అందును దక్షిణాంధ్రకవు లాంధ్రపదములతో పాటు సమానస్థాయి విచ్ఛిన్నంకపవి చేసి, తెనుగుభాషామత్తకి మాతనసౌందర్యమును చేకూర్చి మురిసిరి. ఈయుగమునకు చెందిననారాయణకవి ఉర్దూతురుష్కు కన్నడాదిపదములను అవర్గళముగ ప్రయోగించి యుండుటను చూడఁగా వికవిక పదములతో మాత్రమే కాక ఆయాభాషలతోను విశేషవరిచయ మున్న ట్లని పించు చున్నది.

“దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెన్న”

వినుకొండ వల్లభరాయలు.

నవమదళము

వ్యాకరణవిశేషానుశీలనము

“ఏక శబ్దః సమ్యక్ జ్ఞాతః సుష్టు ప్రయుక్తః స్వగ్నే లోకే కామధు గ్భవతి” అని మహాభాష్యము. ఒక్కశబ్ద మయినను ప్రకృతిప్రత్యయవిభజనాదులతో బాగుగా తెలిపి లోకమువందు ప్రయోగింపఁబడిన నది సర్వార్థములకు కామధేనువువంటి దగు నని యర్థము. శబ్దమయొక్క సమ్యక్ జ్ఞానముకొఱకే వ్యాకరణశాస్త్రము బయలు వెడలినది. వ్యాకరణశబ్దమును వైయాకరణులు “వ్యాక్రియతే(సంస్క్రియతే) శబ్దజాల మనేన” అనువ్యుత్పత్తితో నిర్వచించినారు, సాధుత్వాన్వాఢ్యానమే(ఈపదము సాధువు అని తెలియఁజెప్పబడెను) సంస్కారము. వ్యవహారమునందు కలగాపులగములుగా నున్నశబ్దములయందలి సాధుశబ్దములను వేరువఱచి అవి ప్రయోక్తవ్యము లని ప్రబోధించుటయే వ్యాకృతిపని. ఇందులకే యీశాస్త్రము.

అలంకారికులు వ్యాకరణదోషములను చ్యుతసంస్కారదోషములుగా పరిగణించిరి(1). “దోషా స్తస్యాపకర్షకాః” అని రసభంగమునకు ఈయపశబ్దములు హేతువు లని అలంకారికు లిందురు. రసపరిపొషణము కావ్యకర్తల కవశ్యక ర్తవ్య మని పెద్దలు వేనోళ్ల చాటిచెప్ప చున్నారు.

శ్లో॥ విశ్వేశ్రేయః కావ్యం త దదోషో పరికృతో చ వాగ్ధౌః।

సా వా గ్యా రసవృత్తిః సాధ్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః॥

అని సన్నయభట్టారకులవారు(2). కావున కావ్యములందు అపశబ్దములు కాఁగూడ దనియే మనవారిసిద్ధాంతము. ఐనను కవులు అనుప్రాసాదులయందేకతానహృదయులై అచ్చటచ్చట “ప్రమాదో ధీమతా మపి” అనున్యాయ

1. ప్రతాపరుద్రీయము, దోషప్రకరణము—14.

2. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి, సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము—1.

మున ప్రమాదవడుట అనిచ్చాపూర్వకముగ సంభవించు చుండును. అది యెట్టి వారికిని త్రోవరాజనరావిదిగా తోచును. మహాభాష్యకర్త భగవానుఁ డగుబుద్ధునకే “ప్రమత్తగత ఏష తత్రభవతః” అని ప్రమాదము కలిగిన దను చున్నాఁడు. అట్టియపశబ్దప్రయోగములు కావ్యములం దనిచ్చాపూర్వకములుగా క్వాచిత్కములై సంభవించు చున్నప్పుడు “ఏకో హి దోషో గుణనన్నిపాతే నిమజ్జ తీర్థోః కిరణే ప్షివాఙ్కః” అనురీతిని స్వీకార్యములు కావలసి యున్నవి.

ఇక సిగ్రంథమునందలివివ్యాకరణపాండితిని ప్రకటించుప్రముఖప్రయోగములు స్వీకరింపఁబడి. వానికిఁ గలసాన మెట్టిదో అని యెంతవఱకు సాధువులు కాఁదగి యున్నవో, యిం దేవి యపశబ్దము లవఁదగినవో యథాక్తి పరిశీలించి చూపఁబడును.

సంస్కృతము

౧. సైంధవ (1-8). ఈశబ్ద మివట భారతార్థమునందు జయద్రథుఁడు (సైంధవుఁడు). రామాయణార్థమున సముద్రము అనునర్థములయందు ప్రయుక్తము. సింధూనాం అయం (రాజా) సైంధవః. తస్యేదమ్ (4-8-120) అనుసూత్రముచే ‘అణ్’ ప్రత్యయము. (ఆదివృద్ధియు) సైంధవము=సముద్రము—సింధు శబ్దమునకంటె స్వార్థమునందు (ప్రకృత్యర్థమునందు) ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చ (5-4-38) అని ‘అణ్’ ప్రత్యయము. సింధు రేవ సైంధవః (బంధు రేవ బాంధవః అన్నట్లు).

౨. వైరి (1-18) = వీరుఁడు. ఇవట వీరశబ్దమునకంటె భావార్థమునందు హాయనా న్తయువాదిభ్యో ల్ (5-1-130) అని వికల్పముగా ‘అణ్’ ప్రత్యయము. యువాదిగణపతిత మిది కాకున్నను వైర మైథునికయోః (4-3-126) అనునిర్దేశమున యువాదిగణపాత మభ్యుపగతము. ఇట్లు విష్యన్నమయిన ‘వైర’ శబ్దమునకు వీరత్వము (వరాక్రమము) అర్థము అది కలవాఁడు అనునర్థమున (వైర మస్యా స్తీతి—అను

నర్థమున) అత ఇని తన(3-2-115) అనుసూత్రము వలన 'ఇని' ప్రత్యయము రాగా 'వై రీ' (వై రి-తెనుఁగు) అని యగును. పరాక్రమము కలవాఁడు(వీరుఁడు) అని యర్థము. ఇ ట్లిప్రయోగము సాధిత మై యీతనికి వ్యాకృతియం దున్నవైదుష్యమును చాటిచెప్ప చున్న దన వచ్చును.

3. అజ (1-16) = నారదుఁడు. అజ శబ్దమునకంటె అపత్యార్థమునందు (అజస్య అపత్యమ్-అనునర్థమున) అత ఇత్ (4-1-95) అని 'ఇత్' ప్రత్యయము. (అదివృద్ధియు). బ్రహ్మదేవుని కుమారుఁడు(వారజుఁడు) అని యర్థము. ఇదేవిధిని కొబ్బేరి (1-46) = నలకూబరుఁడు(కుబ్బేరునికుమారుఁడు).

౪. పాండర (1-17) = తెలుపు. "పాండుత్వ మస్యాస్తి" అనునర్థమున "నగ పాంసుపాండుభ్యో రః" (వార్తికము 2588) అని 'పాండు' శబ్దమునకంటె 'ర' ప్రత్యయము రాగా 'పాండురః' కావలసి యున్నది. హేమచంద్రాచార్యుఁడు కూడ "పాండురో వర్ణతద్వతోః" అను చున్నాఁడు*. ఇత 'పాండర' శబ్దము ఎట్లు సాధువు? అని యిది ప్రశ్నము. అమరము కూడ "హరిణః పాణ్డురః పాణ్డుః" అను చున్నది. అయినను 'పాండర' శబ్దము కూడ అర్థభేదముచే సాధువే! అమరమే అర్థభేదమును చూపుచు "శుక్ల శుభ్ర శుచి శ్వేత విశద శ్వేత పాణ్డరాః" అని పాండరశబ్దమును శుక్ల వర్ణపరముగా మదాహరించు చున్నది. 'పాండర' శబ్దమునకు కేవలశుక్లవర్ణము కలది అర్థము. 'పాండుర' శబ్దమునకు పీతసంవశేతము(పచ్చఁదనముతో కూడినది) అగు

* అనేకార్థసంగ్రహవిఘంటువు.

శుక్లవర్ణము కలది ఆర్థము. అమరమున సుధావ్యాఖ్యానము కూడ ఇట్లే వ్యాఖ్యానించినది. ఇంక పాండరశబ్దము వడిగెత్ (1) అనుదాతువుకంటె బాహుళిక మగు 'అర' ప్రత్యయము, దీర్ఘము వచ్చి బైబాదికముగా సాధువనఁ దగినది. కనుకనే యీతఁడు ఈపాండరశబ్దమును సముచితముగా విట మవయోగించుటయే కాక 'చ. ....చారు వజ్రపాండరరుచి గ్రమ్ముగుమ్మెతగుచారమునం గొలుపుండి.... (2-87)" అనుచోట నిర్ధారకముగా యతి సంబద్ధము చేసినాఁడు.

గీ. ఐందవ (1-35). ఇందుబింబము అనుటకు ఐందవబింబ మని యిట ప్రయుక్తము. ఐందవ మనఁగా 'ఇందునంబింబి' అని యర్థము. తస్యేదమ్ (4-3-120) అనుసూత్రముచే 'ఇందు' శబ్దమునకంటె 'అణ్' ప్రత్యయము, ఆదివృద్ధియు. ఓర్ణణః (8-4-146) అని గుణము. ఈప్రయోగము 1-108. 3-163 వద్యమరియందును కలదు. ఇట్టితద్ధితప్రయోగము లనేకము లిందు ప్రయుక్తము లయినవి. [ప్రభాకర(1-43)=ప్రభాకరసంబంధి=పద్యము. ఇది అణ్ణంతమున కుదాహరణము. 'ప్రభాకర' ఉకారాంతము కానందున గుణమునకు ప్రసక్తము లేకుండుట యిందు విశేషము]. ఇట్టి ప్రయోగములు కవికిఁ గలతద్ధితప్రియత్వమును తెలుపు చున్నవి. మహాభాష్యకర్త వార్తికకారునితద్ధితప్రత్యయప్రయోగములను పరిహసించు చున్నవాఁడువోలె "ప్రియతద్ధితాః ఖలు దాక్షిణాత్యాః" అను చున్నాఁడు.

౬ పరిశంసి (తత్కీర్తికాంతతోడ) (1-38). పరిపూర్వక శంసు-స్తుతౌ. (2) అనుదాతువుకంటె సువ్యజాతౌ జీవి స్తాబ్ధిర్యే (3-2-78) అని 'జీవి' ప్రత్యయము వచ్చి. ఋన్నేభ్యో జీవ్ (4-1-5) అతి 'జీవ్' రాఁగా 'పరిశంసి' అగును. దానికి 'పరిశంసి' చాపొ కీర్తికాంతా

చ' అని కర్మధారయసమాసము రాగా 'పుంవత్కర్మధారయ
జౌతీయదేశీయేషు (6-3-42) అని పుంవద్భావము వచ్చి
'పరిశంసి' అయినది. ఇక్కడియర్థమును పరికించినప్పు డీధాత్వ
ర్థముయొక్క టాచిత్వమును బాగుగా తెలియనగును.

2. జాడ్యము (1-44) ఇచ్చట శ్లేషభంగితో జడత్వము, జలత్వము అను
రెండర్థములు చెప్పవలసి యున్నది. 'జడస్య భావః' అనునర్థమున
'ష్యణ్' ప్రత్యయము వచ్చి 'జాడ్య' మగును. 'దలయో రభేదః'
అనున్వాయమున 'జల' శబ్దమునకంటె పైప్రత్యయమే వచ్చిన
'జాల్య' మగును. [గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణి చ
(5-1-124)]

౪. కృపాశునకు (1-47). స్పృహ గృహ పతి దయ నిద్రా తన్ద్రా శ్రద్ధాభ్య
ఆలచ్ (3-2-158) అని పైధాతువులకంటె 'ఆలచ్'
ప్రత్యయము తచ్చీలార్థమునందు విహితము. 'కృపా' శబ్దము
ధాతువు కాదు. ఇందు లేదు. ఎట్లచట 'కృపాశు' శబ్దము
సాధువు అని యొకప్రశ్నము. ఇది ఆలచ్ ప్రత్యయాంతము
కాదు. 'కృపాం లాతి' (స్వీకరోతి) (లా-ఆదానే) అని కృపా
శబ్దపూర్వకమగు 'లా' ధాతువునకంటె మితద్వాదిభ్య ఉప
సంఖ్యానమ్ (3-2-180) అనువారితమున 'తు' ప్రత్యయము
వచ్చి "కృపాశుః" అగు చున్నది. సుధాదు లిచ్చే దీనిని
సాధించినవి. "స్యా ద్దయాశుః కాచణికః సురత స్సమాః"
అని యమరము. "కృపాలునా తేన దేవేన హిమవతి
విన్యస్తా...." అని లక్ష్మణసూరి ప్రయోగము(1). ఇట్టిదే
'క్షుధాశువు' 'భోః క్రవ్యము! ఖేదాలు ర్భవాన్' అని పంచ
తంత్రము(2).

1. రామాయణ సంగ్రహము, బాలకాండము (చూ. జూనియర్ ఇంటరు సంస్కృత
వాచకము, పుట 40)

2. చూ. సంస్కృత వాచకము (సీ. ఇంటర్మీడియేట్, 1982-85), పుట 107

౯. నిరాకృతి (1-48) = నిర్ + ఆకృతి = విశ్వరూపము. ఇచట 'నిర్' అను నుపసర్గము 'నికరా' మర్థమును, "నిర్గతమ్" అనునర్థమును బోధించి విశ్వరూపము. పరూప్యం - అనునర్థద్వయమును (శేషలో) బోధించు చున్నది.

౧౦. మంజు (1-68, 2-75). "మజ్జు" శబ్దమునకంటె భావార్థమున "ఇమనిచ్" ప్రత్యయ మనవలయును. ఇందులకు పృథ్వాదిభ్య ఇమనిచ్ (5-2-122) అని ఇమనిచ్ ప్రత్యయము భావార్థమున రావలసి యున్నది. కాని అందు "మంజు" శబ్దము లేదు. అది యాకృతిగణము కాదు. ఇట్టివే ముగ్ధిమ, ప్రౌఢిమ మొదలగునవి. కవులు వీనిని ప్రయోగించి యున్నారు. వామనుడు వీఁనిగూర్చి "ముగ్ధిమాది ప్రియవిజ్ మృగ్యః" అని అసాధువు లను చున్నాడు(1). కవులే మో ప్రయోగించు చున్నారు. శ్రీహర్షుడు "యదస్య యత్రాసు బలోద్ధం రజఃస్ఫురత్రప్తశాపావలమణ్ణమ" అనుచున్నాడు(2). ఇచట నారాయణీయవ్యాఖ్య "వర్ణద్భదాదిభ్యః (5-1-123) ఇతి దృఢాదే రాకృతిగణత్వాత్ మణ్ణే మే త్యక్త ఇమనిచ్" అను చున్నది. కమక దృఢాదిగణ మాకృతిగణమని దీనిని పాదించుకోవలసి యున్నది. అసాధు వనఁగాదు. మల్లినాథుడు కూడ "మజ్జుశబ్దా దిమనిచ్ ప్రత్యయః" అని యిచటి వ్యాఖ్యలో వ్రాసి యున్నాడు.

౧౧. పారగతుఁడు (1-65). "పార" శబ్దము వదీసముద్రాదులయావలిగట్టును చెప్పును. "పారీ పాత్ర్యాం వరతతే పారమ్" అని నానార రత్నమాల. పారమును పొందినవాఁడు పారగతుఁడు. "గత" శబ్దముతో "పార" శబ్దమునకు సమాసము. "ద్వితీయా

1. కావ్యాలంకారసూత్రప్రవృత్తి, 5-54.

2. నె పదీయచరితము, 1-8.

శ్రీతాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపనైః (2-1.24) అని సమావము. వ్యాకరణపారంగతుఁడు, జ్యోతిషపారంగతుఁడు మొదలయినవి వ్యావహారికములు. బహుజనవల్ల సీతారామాచార్యులుగారు “పారంగతుఁడు” గ్రహించుట పరిశీలనీయము(*).

౧౨. శిల్పకులు (1.72)=శిల్పిలు (శిల్పకీ+లు). “శిల్ప” శబ్దమునకంటె స్వార్థిక “క” ప్రత్యయము కలిగిన “శిల్పకమ్” అగును. దీనికి శిల్పము అర్థము. శిల్పక శబ్దమునకంటె మతుబద్ధమున “ధన మస్యా స్తీతి చనీ” అయినట్లు “శిల్పక మస్యా స్తీతి శిల్పకీ” అగును. దీనికి తత్సమరూపము శిల్పకీ. దీనికి బహువచనరూపము శిల్పకులు (శిల్ప లని యర్థము). ఇట్టిశబ్దము సాధింపబడవలసి యున్నది. మఱియొకరీతిని గూడ దీనిని సాధింపవచ్చును. శిల్పశబ్దము “అర్క ఆద్యజన్తము.” అవుడు శిల్పశబ్దమునకే శిల్పము కలవాఁడు అర్థము. ఇట్లు విష్ణున్న మయినశిల్పశబ్దమునకంటె స్వార్థిక క ప్రత్యయము చేసి, తత్సమీకరించిన శిల్పకుఁ డగును. దీనికి బహువచనము శిల్పకులు.

కవి వ్యాకరణపారగుఁ డయిననే కాని యిట్లు ప్రయోగింపలేఁడు. కవికి శబ్దముమీఁదఁ గలయధికారము నిది తెలుపు ననవచ్చును.

౧౩. గారళ (1.94). గరళ మేవ గారళమ్. స్వార్థికాణ్ ప్రత్యయః. ప్రజ్ఞా దిభ్య శ్చ (5-4.38). ఇట్లే మారందధునీ (3-130), మరందధు న్యేవ మారందధునీ. కౌసుమప్రజంబు (3-152). కుసుమ ప్రజమే కౌసుమప్రజము. కౌలాయము (4.8). కులాయ మేవ కౌలాయమ్. వైయచ్చరవీధి (4.55). వియచ్చరవీ థ్యేవ వైయచ్చరవీధిః. కౌసుమప్రజములు (5-78). కుసుమప్రజములే కౌసుమప్రజములు.

(*) శబ్దరత్నాకరము, “పారంగతుఁడు” శబ్దము.

౧౪. భవిష్య (1-94). భూ దాతువునకంటె శాస్త్రీల్యార్థమున భువ శ్చ
(3-2-138) సూక్రముచే “విష్ణుచ్” ప్రత్యయము. జే శ్చన్దసి
(3-2-137) అనుపూర్వసూక్రమునుండి “చన్దసి” అనుదాని కిది
అనువృత్తి గలదు. కావున విది పేదమునందే ప్రయోగింపబడ
వలసి యున్నది. కావికపులు “జగత్ప్రభో రప్రభవిష్ట వైష్టవమ్”
అనురీతిని దీనిని ప్రయోగించి యుండిరి.* ఇతర లక్షణకర్తలు
ఇచట “చ” కారము అనుక్తనముచ్చయ్యాక మని (నముచ్చయ
మును చెప్పి దని) అపూర్వవిధానముతో దీనిని సాధు వను
చున్నారు. అందులకు కారణము “చ” కారము అనుక్తనముచ్చ
యార్థముగా మహాభాష్యకర్తచే వ్యాఖ్యానింపబడుటయే.

౧౫. ఘాతకుడు (2-20) = ఘాతుకుడు (హింసించువాడు). హన్తి ఇతి
ఘాతకః, హన్ దాతోః ణ్వల్ తృచౌ (3-1-134) ఇతి
ణ్వల్ ప్రత్యయః, యువోరనాకౌ (7-1-1) ఇతి అకా
దేశః, హన్తస్త చ (3-1-108) ఇతి తాన్తాదేశః, కుత్వం
చ, “శ్లో. గౌరీమాధవయో ర్మర్తా రాధికా శివసన్నిధౌ
ఇన్దుః కుముదహన్తా చ సూర్యః కమలఘాతకః॥” ఇతి
విదగ్ధముఖమణినమ్, (చూ. హలాయుధవివరణము)
“ఘాతుకః” ఇతి రూపాన్తరమ్, హన్తేః ఉకర్ణః,
(3-2-154) లపవత ... అనునూ. చే ఉకర్ణః)

౧౬. వియత్తలి (2-40). “తల” శబ్దము ప్రదేశార్థమునఁ గాని, స్వరూపార్థ
మునఁగాని వ్యుత్పత్తిగలదు. “అథ స్వరూపయో రత్రి
తలమ్” అని అమరము. ఇది ‘వియత్తలి’ అనుట ప్రమాద
మనవలయును. లేదా ‘వియత్తలి’ గా నుండి లేఖకప్రమాద
మున “వియత్తలి” అయి యుండును. అకృత్రిమభూమి ‘స్థలి’
అని సంస్కృతవ్యాకరణము. [జానపదకుణ్డిగోణసలభాజనాగ
కాల.... మైథునేచ్ఛాకేశవేశేషు (4-1-52)]. ఇది స్వరూ
పార్థము గాని, ప్రదేశార్థము గాని సుసంగతము.

* శిఖపాలవధము, 1-54.

౧౭. పత్రమూళు, దమాకు (2-41). అరుచ్ ప్రత్యయము.

౧౮. వియోగము (2-89). ఎడబాటు అనువర్తమున విధి ప్రసిద్ధము. కాని మిట “విశేషేణి యోగః” అని ‘గాఢ మయినకలయిక’ అనునర్థమునందు ప్రయుక్తము. “వి” విశేషార్థక మిట (ప్రాదిసమాసము).

౧౯. కౌశ్లేయక (3-50). కుక్షే భవః కౌశ్లేయకః (కుక్షి శబ్దమునకంటె భవార్థమున “ధకజ్” ప్రత్యయము). కులకుక్షిగ్రీవాభ్యః శ్వాస్యలక్ష్మారేషు (4-2-96). (కౌక్షః కూడ అగును).

౨౦. పాణిగృహీతి (3-65) గృహీతః పాణిః యస్యాః సా। పాణిగృహీత శబ్దాత్ భార్యావచకాత్ జీష్ విధీయతే। పాణిగృహీత భార్యాయామ్ అను (4-1-52 సూత్రములోని) వార్తికము వలన జీష్ విధింపఁబడినది. ఇతర యగుడాసీ మొదలగునది పాణిగృహీత (భార్యకానిది) (టాబిస్తము).

౨౧. పచేళిమ (3-98). పచ్ చాతువునకంటె కేళిమర ప్రత్యయము. “కేళిమర ఉపసంఖ్యానమ్” అని వార్తికము. ఇచ్చట ప్రైప్రత్యయము కర్మార్థకము. కాళికావృత్తికారుఁడు కర్మ కర్తృత్వక మని యీ ప్రత్యయమును వదించెను. కాని అది భాష్యవిరుద్ధ మని దీక్షితులు. [కర్మణి ప్రత్యయః-వృత్తికారస్తు కర్మకర్తరి చా య మిష్యత ఇ త్యాహితద్భాష్యవిరుద్ధమ్! చూ. తవ్యతవ్యానీయరః (3-1-96)] ఇట్టిదే భిదేళిమ (3-98).

౨౨. జడిమ (3-98). జడస్య భావః। ఇమనిచ్ ప్రత్యయః। ఇట్లే మధురిమ (3-130)

౨౩. కైరవారములు (3-124). కీరాణాం వారః కీరవారః। కీరవార ఏవ కైరవారః। స్వార్థిక అణ్ ప్రత్యయః।

౧౪. కార్తికీ (3-165). కృత్తికానక్షత్రేణ యత్ పార్జునానీ కార్తికీనక్షత్రేణ
యుక్తః కాలః (4-2-3) అజ్ఞానబివేషే ఇతి యగ్నై భవతి।
విభాషా పార్థివీ శ్రవణా కార్తికీ చైత్రేభ్యః (4-2-23) ఇతి
విర్దేశాత్. (అవి విర్దేశించుటవలన యక్కు రాదు).

౧౫. తరుణోక్షుధనుష్కతురుష్కమాళి (4-5). ఇక్షుధనుష్కఁడు = మన్య
కుఁడు. 'ఇక్షుః ధనుః యన్య సః' అని విగ్రహము. సంజ్ఞా వాచక
మిది. బహువ్రీహి సమాసము సంజ్ఞావాచకములకు వా సంజ్ఞా
యామ్ (5-4-133) అని అనజ్ఞాదేశము వికల్పము. అనజ్ఞా
దేశము రావిపక్షమున శేషా ద్విభాషా (5-1-154) అను
సూత్రముచే "కవ" ప్రత్యయవికల్పము. "కవ" ప్రత్యయము
వచ్చినపుడు 'ఇక్షుధనుష్కః' అని యగును. కవ రావియపుడు
ఇక్షుధనుః అని యగును. ఇక్షుధన్వా, ఇక్షుధనుష్కః, ఇక్షుధనుః
అనుమూఁడురూపములు సాదువులే. 'ఇక్షుధనుష్కః' అనేడి
యీరూపము కవికిఁ గలివ్యాకరణసాండిత్యమును విశద
పఱచును.

౧౬. నారి (4-15). నరా ఏవ నారాః। నారాః అస్మిన్ స స్తీతి। (అత ఇని
తనౌ, 5-2-115). (శ్లేషయం దిది ఒకయర్థమున స్త్రీ యనియు,
వేతొకయర్థమున వీరు కలిగినది అనియు చెప్పఁబడెను).

౧౭. భూరిక (4-15). భూరి ఏవ భూరికః స్వార్థిక 'క' ప్రత్యయః। (శ్లేష)
ఇచ్ఛే రామక (4-20). స్వార్థిక క ప్రత్యయము (శ్లేష).

౧౮. పాండిమ (4-17). పాండు శబ్దమునకు ఇమవిచ్ఛత్యయము.

౧౯. సాంగ్రామికుఁడు (4-14). సంగ్రామ మర్హతి ఇతి సాంగ్రామికః।
తదర్హతి (5-1-133) ఇతి తక్ ప్రత్యయః। (సంగ్రా
మమును పొందుటకు అర్హుఁడు).

౨౦. పౌలోమి (4-17). పులోముః అపత్యం స్త్రీ। తస్యాపత్య మి త్యర్థే
పులోమన్ శబ్దాత్ అజ్ఞే ప్రత్యయః।

౩౦. నైశాకర (4-131). విశాకరస్య ఇయం నైశాకరీ, నైశాకరీ చాసౌ రుచి శ్చ! (సంవద్ధావము).

౩౧. మారందకణాళి (4-138). మరందస్య ఇమే మారందాః తస్యేదమ్ (4-3-120) ఇతి అజ్ ప్రత్యయః మారందా శ్చ తే కణా శ్చ తేషా మాళః.

౩౨. స్ఫాయజ్జటా (4-218). స్ఫాయీ-వృద్ధౌ అనునది దాతువు(1). ఇది యాత్యనేపదిగా దాతుపాఠమున పఠితము. అనఁడు 'శానచ్' ప్రత్యయము వచ్చి 'స్ఫాయమాన' కావలయును. కాని, వరస్థైవదమున కగుశతప్రత్యయము వచ్చి, 'స్ఫాయత్' అని యిచట ప్రయోగింపఁబడినది. సంస్కృతకవులు కూడ దీనిని ప్రయోగించినవారున్నారు. భట్టమురారి '....ప్రౌఢరో మాక్షాదజ్జస్ఫాయన్నిరోకనన్ధిప్రసరదవిగలత్సమ్మదస్వేద పూరాః' అని ప్రయోగించెను(2). అందులకే కవికల్ప ద్రుమవ్యాఖ్య గణకార్య మనిత్య మని దీనిని సాధించినది. తెలుఁగుకవులలో లెక్కకు మిక్కిలిగానే దీని నీరీతిని ప్రయోగించినవారు కలరు. తటాకతరుకుసుమ....నలిల కల్లోలమాలికాస్ఫుటస్ఫాయత్కాయమాననానావిధోద్యానవాటికా ' 'కాలాంధకారంబులును-అవిశ్రీనాధుడు(3). తదీశము రజితృద్మన్వనద్దుండుబిస్ఫాయత్కాహళికా ప్రతిస్వినత(4). కాంచె నైష్ఠవుఁ డర్థయోజనజటాపూబోత్త....మహా పరోపమస్ఫాయద్వటజ్జ్విజమున్(5).. అని శ్రీకృష్ణదేవ రాయలును ప్రయోగించి యున్నారు.

1. దాతుపాఠము, 487.

2. అనర్థ రాఘవము, 1-56.

3. శివరాత్రిమాహాత్యము, 2-7.

4. అముక్తమాల్యద, 1-72.

5. అముక్తమాల్యద, 6-15.

౩౪. తాపని (4-219). తపనస్య అవత్యం పుమాన్, అత ఇజ్ (4-1-95).
(కర్ణః దవి యర్థము).

౩౫. ధానము (5-2). దుదాజ్ దాగణపోషణయోః* దాజ్ దాతువునకంటె
భావార్థమున య్యజ్ ప్రత్యయము (అమృతపురీతిని ధరించుట
గాని. పోషించుటగాని కంటె వచోరీతి-అని యిచటియర్థము).

౩౬. ప్రౌఢిమము (5-30). ఇదియు లక్షణవిరుద్ధముగ 'ఇమన్' ప్రత్యయము
కలిగిన ప్రయోగమే! తెనుగుకవులు దీనిని లెక్కకు మిక్కి-
లిగా ప్రయోగించి యున్నారు. గంభీరవాక్రౌఢిమన్-అని
శ్రీనాథుడు(1); మిగులఁ బ్రౌఢిమమున-అని శ్రీకృష్ణ
దేవరాయలు(2); సాహిత్యస్ఫురన్నాధురీచారుప్రౌఢిమఁ
జెప్పి-అని ధూర్జటి(3); గంభీరరసగుంభసంభృతప్రౌఢి-
మతో(4). గేయవాక్రౌఢిమన్(5) అని రామరాజభూష-
ణుడు; సామినంపుల్లమల్లిపాటలీచంపకోత్పలప్రౌఢిమములు-
అని నందితిమ్మన(6); వరగుణప్రౌఢిమ(7). వచోనూన
ప్రౌఢిమఁ జెప్పి(8) -అని కందుకూరు రుద్రయ; సిరివిఁ
బ్రౌఢిమఁ జెందె మురారి కృష్ణుఁ డై-అని దామర్ల అంక
భూపాలుఁడు(9); దావగుణప్రౌఢిమవాసి-అని పట్టమట్ట

* దాతుపాఠము, 1092.

1 శృంగారనైషధము, 1-12.

2. ఆముక్తమాల్యద, 4-98.

3. శ్రీకాళహస్తిమాహాత్యము, 3-167.

4. వసుచరిత్ర, 2-106.

5. .. 3-59.

6. పారిజాతావహరణము, 3-46.

7. విరంకుళోపాఖ్యానము, 2-4.

8. .. 4-16.

9. ఉషావరిణయము, 1-54.

సోమనాథసోమయాజి (1), సర్వజ్ఞాపటప్రౌఢిమ—అని నంది మల్లయఘంటసింగయలు (2) ఈ ప్రయోగము నాదరించిరి. ఇంకను వందలకొలది లివి కలవు. ఇందఱీ ప్రయోగమును లక్షణవ్యతిరేక మని తెలియక ప్రయోగించి రనఁజాలము. ప్రీతిమై నీ ప్రయోగము నాదరించి రనవలయును, “.....తే సర్వే స్వస్వప్రౌఢిమప్రకటనపూర్వకం శాస్త్రవిచారం కుర్వస్తు... ..అని యొకసంస్కృత పుస్తకమువను కల దీ ప్రయోగము (3).

౩౭ డ్యాయ (5-83). దీయతే ఆనయా సమిత్—అని విగ్రహము (సామి ధేనీ) ఋక్కు. పాయ్యసాన్నాయ్యకాయ్యధాయ్యః మానహవి ర్నివాససామిధేనీపు (3-1-1: 8) అను సూత్రముచే నిది సాధితము. సమిత్రస్థితేవజ్ఞార్థ మయినమంత్రము దీని కర్తవ్యమైనను లక్షణచే నిచట తదర్థక మగునది. తత్తుగానే వ్యవహరింపఁ బడుగు నిది సమిధను చెప్పుచున్న దనఁదగి యున్నది.

అంధ్రము

౧. కలుగున్ లాయువుఁ దేజి (1-7)
 తళకున్నేడలు (1-77)
 మిటారంపున్నునుంబలున్ (1-77)
 అద్దపున్నురుపులు (1-77)
 గాలపున్నేఁట (2-108)
 మేలుపున్నుదిత (2-120) స్థిరంబువరంబగునపుడునుగాగమంబు
 మొక్కలపున్ నెఱురొతు (2-141, (బాలవ్యాకరణము, సంధి, 25నూ.)
 కొంచెన్ నడగని (3-76)

1. బ్రహ్మోత్తర శాందము (చూ. అంధ్రకవితరంగిణి-11వ సంపుటము, పుట 20).

2. వరాహపురాణము, 1-89.

3. భాషామంజరి, పుట 22

- పొరతనపున్నరపులు (4-81)
 జన్మనపున్రాచకొమరుడు (4-134)
 కులుకున్సంఘ (5-98)
 అబ్బురపున్వలిగుబ్బెతల్ (4-137)
 విక్కపున్రంగొ (5-110)
౧. అన్ప్రొడి (1-16) ధాతుజవిశేషవాంఠ్యకారమునకు
 అశ్వతరుడనన్వ్యాశేంద్రపుత్రుల్ (1-9) లోపము (ప్రారవాక్కిరిజము
 అన్వాక్యముల్ (3-25) సంది13)
 అన్వచిన్ముల్ (4-130)
౨. హేమకరగంధాంకవర్ణుడు (1-17) మనుజువిరుదవాచకములకు సమాసము
 వజీరామాత్యులు (1-17) (అథర్వణకారివశి, హలన్త 9)
 హిందుఖానసేనాదిపతులు (1-17) హైదరుఖానవిభుడుతపతీ. 1-23.
 మత్తఖానపుంగవ (1-17) హిమవద్విర్వానకృద్యకశ్రీః గర్భితజగ
 రాయవరగండ (2-57) దండ-తిపతీసంవరణము, 4-98.
- హిమకరగంధా (4-219)
౩. పోల్కి (1-20)
 చెల్కి (1-20, ౨-43)
 తిర్మలదేవి (1-42, 6)
 మర్రి (5-50, 54) (2-29)
 తర్రి (2-83) వదమర్కాచ్చులకు లోపము.
 తెర్రి (3-96) (బాలవ్యాకరణము, ప్రకీర్తకపరిచ్ఛేదము,
 కోర్కి (3-101) 17.18).
- తుండ్లకు (4-13)
 గుండ్లు (3-3) ఇప్పొలి-దల పట్టియాడ్చి-అశ్రమవాస
 చెల్కై (4-139) పర్వము, 1-168
 ఇండ్లు (4-76)
 చీట్లు (4-101)

౫. సారాయికొపెర(1-41) జడ్డుకు లోపము(బాల. ప్రకీర్ణక. 8).
౬. చిననారనాఖ్యఁ దగునన్న(1-56) } ఉత్తమపురుషకు బదులు
వీరి దైతివి (5-44) } ప్రథమ పురుష
౭. పద్మబంధులు (1-60) 'పు'వర్ణకేతరవిభక్తిపరకమున 'పు' లోపము.
ప్రభుల (2-148) (బాలవ్యాకరణము, తత్సమపరిచ్ఛేదము-49)
ఊరుల (3-159) చచ్చినబంధులఁ గొవి రావచ్చునె?-అశ్వమేధ.
1-135.
౮. గుడి వెడలివచ్చు(1-86)=గుడివి వెడలివచ్చు. (బాల. కారక. 24)
౯. ఊడిగల్ (1-93)
ముత్యాల (1-99; 4-139, 188)
అడపాల్ (2-49) బలవలు పరము లగు చుండఁగా ముగాగ
ముత్యాలయందు (2-56) మమునకు లోపము. పూర్వస్వరమునకు దీర్ఘము
గంటాల (2-110) (బాలవ్యాకరణము, తత్సమపరిచ్ఛేదము-48).
ఇచ్చకాలకు (2-126)
కుంతన (2-138) దేనునివహానఁ బ్రొక్కించి-ఆనుశాసనిక. 3-48.
శవపదల్ (2-151) మూలబలంబున్న మైత్తాలవారును-ఆశ్రమవాస. 1-73.
హజారాన (3-20) వీసానఁ బట్టియు నుప్పళించు-విరాట. 2-15.
చందాన(3-62, 4-182) అలుపాలఁ బొనువడునట్టిచిచ్చె యిది?-ఉద్యోగ.
3-117.
- పరాగాలు (3-72) వీ. పెళ పెళవీరజాల్ ఖళపెళ వాయించి
ఆగదాలు (3-100) పోటుబోఁ గొమ్ములు నాట నూడి
కయ్యాన (5-10) —హంసవింశతి, 2-89.
జగదాన (5-35)
౧౦. కఱపుకు (1-101) కువర్ణకము పర మగునపుడు నుగాగమము
రామి(ప్రౌఢ వ్యాకరణము, శబ్ద. 19). "కామివీ. జనులున్ రాజు
కవధ్యు లీగగనభాష ల్నిమ్మఁగా వచ్చునే? (వరాహపురాణము.
4-171). అగ్రపూజకుఁ గాసుకుఁ బోనియీపనులకావరి పేదరి
గొల్లఁ డల్పఁడే? (వరాహపురాణము. 4-220).

౧౧. కోనమాంబ(కోన + అమ + అంబ)(1-35)
 రంగమాంబ(రంగ + అమ + అంబ)(1-42) పూజ్యార్చకశబ్దములపై
 గురువమాంబ(గురువు + అమ + అంబ)(1-42) మరల శ్రీశైలావాచకములు
 మూర్తమాంబ(మూర్తి + అమ + అంబ)(1-44, 4-219) (అహోబిల
 వండితీయము, పుట 444, 445).

పెదరంగమాంబ(పెదరంగ + అమ + అంబ) (1-54)

తిమ్మమాంబ(తిమ్మ + అమ + అంబ) (1-55)

౧౨. మొగమందము (2-16) షష్ఠీనమానమునం దుకారమునకు ముగాగ
 లేనడగోయారము (3-58) మము రామి. (ప్రౌఢ. సంధి. 10) "ఏమందము
 మందయానమొగమందము మీఱు నవారవిందమున్" - విజయవిలాసము,
 1-149.

౧౩. గంజాపొడుల్(గంజాయి + పొడుల్)(1-41)
 వాతప్పు(వాయి + తప్పు)(2-24)
 అండాక(అంక + డాక)(3-82)
 కడికండలు (కండలు + కండలు) (2-40) అచ్చికనమానవికారములు
 (ప్రౌఢ. సమాన. 36)
 బలుగుండ్లు (బలువు + గుండ్లు) (3-18) (బాలవ్యాకరణము,
 అచ్చికపరిచ్ఛేదము-21)

౧౪. చెట్టునన్ (2-20) = చెట్టునందుండి. "నావదనంబున నిగ్గమించి" - ఆను
 శాసనిక. 4-408.

౧౫. సురంగ (2-34)
 చామరలు (2-53) చరిత్రాదులమువర్తకలోపము
 (బాలవ్యాకరణము, తత్సమపరిచ్ఛేదము-58)
 పులకలు (3-147, 4-46) శా. సారథ్యంబు వహింప భీముడు
 వేగ (4-180) సితచ్చత్త్రంబు గాండివి చె
 అలకల (4-195) ల్వారం బట్టగఁజామరల్ కవ లిడన్
 (శాంతి, 1-349)

౧౬. ఓ వెచ్చివాన' (2-39) శ్రీ సమముమీద, శ్రీ వాచకముమీద 'కాన'
ఇంతికాన! (1-167) (పౌడవ్యాకరణము, శబ్ద. 15)

౧౭. నల్ల (2-59) = సదలుటచేత. హేత్వర్థకక్వార్థము
పుర్ణము గ్రమ్మి (4-139) = పుర్ణము (ప్రౌఢ. క్రియా. 18)
క్రమ్మిటచేత.

వీడి (5-68) = వీడుటచేత.

ఇది సంస్కృతమునను కలదు.

1. శ్రీలైలీఖరం దృష్ట్యా పునర్జన్మ న విద్యతే.

2. శ్లో. భారతామృతసర్వస్వం విష్ణో ర్వైర్ద్రా ద్వినిస్సృచిమ్ |

గీతాగంగోదకం పీత్వా పునర్జన్మ న విద్యతే ||

(—భగవద్గీత. స్తోత్రశ్లోకములు—3)

3. శ్లో. సేతుం దృష్ట్వా సముద్రస్య గంగాసాగరసంగమమ్ |

బ్రహ్మ హత్యా త్ర పముచ్యేత మిత్రద్రోహో నాత్ర ముచ్యతే ||

(—సింహాసన ద్వారాతింకిత. పీఠిక. xxvii)

౧౮. పట్టుక (2-80)

కొనునకు 'క' ఆదేశము. లక్షణాతిక్రమము

కవిపెట్టుక (1-113)

(బాల క్రియా. 60. కాని ప్రబంధములం

దివి పెక్కులు.

అంటిపెట్టుక (4-206)

"గడకం బెత్తుక క్రోలంగా"

- శాస్త్రుర)రామా.ఆరణ్య 2

"చేతులు గట్టుక నిలిచియు"

- వసుచరిత్ర. 4.23

"ఈరీతి విశ్చయించుక"

- ఉషాపరిణయము, 3-31

"దంతములఁ బోరఁ బుట్టుక"

- ఉషాపరిణయము, 5-2

౧౯. చిక్కటారి (2-85). చిక్ + టారి (అవి సూ. వి)

చిక్కటారి (రూపాం) = చిన్నకర్తి.

౨౦ నాసామి తెదిరి (2-99) = నాసామి నెడిరించి. (బాల. కారిక. 21).

౨౧. విద్దురలు (2-113) (బహువచనము విశేషము)

౨౨ అందియచ్చు (2-138. 5_

అందిచ్చు (3-20. 4_

ఇవెక్కయంతావ్యయమునకు సంధి

అందియ్య (3-78)

(ప్రౌఢవ్యాకరణము, పంధి. 2)

అ దియాయ (5-54)

ఏచింత (ఏచి + ఇంత) (3-25) సంధి రా దవి చిన్నయసూరి

(బాల. పంధి. 8)

౨౩. అత్వసంధి → ఉర్ను + ఎడన్ = ఉన్నెడన్ (2-87)

అంత + అరిగాపులమే? = అంతరిగాపులమే? (3-44).

వచ్చిన + ఆతడు = వచ్చినాతడు (3-81).

నెఱజాణ + అవును = నెఱజాణ అవును (5-8).

బావబావ + అనుచు = బావబావ అనుచు (5-45).

సురఃటుల + అంతల = సురఃటులంతల (5-43).

“అలుబి ద్దనః” — అశ్వమేధపర్వము. 4-244

“అవనః బుట్టినచిగురుగొమ్మెవఁజేవ” — మనుచరిత్రము. 1-50.

౨౪. ఇత్వసంధి → తెలివి + ఒంది = తెలివొంది (2-149).

పెదవి + ఎత్తి = పెదవెత్తి (3-88).

మవ్వంబు + అని = మవ్వవు వని (3-132)

మల్లి + అంటు = మల్ల టు (5-38).

తెలివిపదాంత మందలియ్యమనకు నొది చేసినప్రయోగములు తిక్కన భారతమున మిక్కిలిగా నున్నవి. మన మీపదనం దెలివొందఁగాఁదగున్ — (ఉదోగ్యం. 1-298). తెలివొందినఁ గాక యెట్టిపంతులకున్ (అనుశాసనిక) (5-163) తెలివార భవాద్యులతగుదురర్మిలిక జెప్పన్ (అనుశాసనిక. 4-416.)

ఠెలివొందిననుంబు (అశ్వమేధ, 1-221). మనమునఁ దెలివొంది (అశ్వమేధ, 220). తెలివొందంజేయుండు (అశ్రమవాస, 1-13). అట్లు తెలివొంది (అశ్రమ, 1-44). మాతెలి విట్లు (అశ్రమ, 1-98). తెలి వగ్గలింప (మహావ్రస్థానికపర్వము, 7, 19).

౨౫. బలుగుండలై దాఁగన్ (3-18) = బలుగుండలనుండి దాఁగన్.

౨౬. గోరున (3-27)

మేనున (3-82)

చేయిఁ జేర్చి (5-24) అనౌపవిభక్తికములుగ వ్రయుక్తము లివి.

నీపేరునన (5-48)

వ్రేలున (5-65)

౨౭. ఇలలోన ముత్యజేంద్రులు (3-54). 'ము' 'ర' తుల్యము (బాల, ప్రకీర్ణక, 1)

౨౮. తలఁపుచు (3-81) శత్రువరకచువర్ణమునకు పత్వము.

వహంప్రచుండె (3-59) (ప్రౌఢవ్యాకరణము, క్రియాపరిచ్ఛేదము, 17)

పాలింపుచు (5-111)

౨౯. మీనలు (3-113) బహువచనము పర మగు చుండఁగా తుదియక్షరము నకు లోపము (బాలవ్యాకరణము, అచ్చిక, 22).

౩౦. చరించన్ (3-123) (యతిస్థానమతితము) (పత్వమురానిరూపములు)

ఒనరించ కున్న (4-123) (ప్రౌఢవ్యాకరణము, క్రియా, 16).

౩౧. ఇయ్యఁగా (3-133) ఇచ్చునకు నర్వంబున కీ (బాల, క్రియా, 92) రా కుండుట.

పలుకఁయ్యఁడు (4-183) ఇట్టిప్రయోగము లధికముగనే కన్పడు చున్నవి.

ఉండనీయఁడు (3-162)

౩౨. గ్రుడ్డికంటి (4-61) = శుక్రాచార్యుఁడు (సమాసాంతకార్యము. బాల.

సమాస, 22)

౩౩. ఏమోయి (4-64) స్వతంత్రయోగమునం దోయి. (బాల, తత్వము, 16)

తే. సంగతియే యోయి ! యిసుమంతరింగజాపు . అముక్త. 4-60.

౩౪. ఎక్కడ వచ్చె (4-79) = ఎక్కడనుండి వచ్చె (ఉండికి లోపము ప్రాత. కారక. 11)

౩౫. అట్టువంటిది (4-130) = అట్టుని (చంద్రుని) వంటిది.

౩౬. కూర్మిక త్రియ (4-185) (మతుబర్మున కత్తియ. బాల. తద్దిత. 11)
వేగిరక తై సూ. వి. 'కూర్మిక త్రియకు' ఈ ప్రయోగ మొక్కపే చూపెను.

౩౭. డిల్లబొట్టు (4-188) (డిల్లము + బొట్టు) సూ. వి. దీవిని గ్రహింపలేదు.
విక్కలాదులకు చెందినది (బాల. సమాన. 20)

౩౮. పల్కు (5-54) (పల్కుము-అనుట) (మధ్యమమువర్తకమునకు లోపము బాలవ్యాకరణము, నంది. 47)

౩౯. వల్ల 5-68) = వలన.

౪౦. కోరికి (5-73) ('కోరు'వకు 'ఇకి' వ్రత్యయము. బాల. కృదంత. 16).

౪౧. తలబ్రాలునకు (5-95) (ఏకవచనమునందు ప్రయత్నము).

౪౨ ముంగై (5-99) (ముందు + కై)

పారగతుడు (1-65, వనజన్యుబకర (2-58). తరుజేత్రధనుష్క (4-9). గ్లహంబువేడ్క (4-208). సుధావిదానదానవరోతి (5-2) మున్నగు ప్రయోగములు చిననారాయణుని వీశ్వరునిపాణినీయపరిచయప్రగాదత్వమును నిజపువలచు చున్నవి. ఇవి పాణినీయపతనశీలత్వమువలన ప్రయోగింపఁ దగినవే కాని కేవలకావ్యపరిశీలనమున పట్టువదువవి కా వనవచ్చును. మఱియు స్వాధికారప్రత్యయాద్యుద్ధాపితప్రయోగము లీతనిని కరకలామలక్ష్మితనం స్ఫుటతవ్యాకరణునిగా చెప్పక చెప్ప చున్నవి.

ఇట్లే అంద్రవ్యాకరణప్రయోగవిశేషములుకూడ చాలవఱ కీతని వ్యాకృతిసాండిత్యని ప్రకటించుచు, నటనకు నూతనప్రయోగప్రియత్వమును కూడ చాటి చెప్ప చున్నవి.

శ్లో. కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హారా న చన్ద్రోజ్జ్వలా
న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలజ్కృతా మూర్ధజా
వాణ్యేకా సమలజ్కరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే
క్షీయన్తే లఖలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్॥

- శ్రీ భర్తృహరి

దశమదశము

జాతీయములు - సామెతలు

జాతీయములందును, సామెతలలోను మానవజీవనవికాసము ప్రకృతివరి శీలనవిధానము లుల్పణములవును. ప్రకృతికి, మానవజీవనగతికి ముకురప్రాయము లయినకావ్యములకు లోకోక్తులు లోకోత్తరకాంతిని ప్రసాదించి ప్రసన్నగుణ వంతములుగా చేయును. కృతికన్య కిట్టిసద్గుణములు అవశ్యకములు గావున కవులు సందర్భమును పురస్కరించుకొని చక్కనిజాతీయములను, సామెతలను, పలుకు బదులను గ్రహించి రచించి రాజింతురు.

వీనిని కావ్యగతములు చేసి, రససహకారు లివి యని రుజువు చేసినకవీ శ్వరులు నన్నయభట్టారకులవారే! ఎఱుక గలరె మగువలెందు(1). క్రోధిగాఁ దవస్వికిఁ జిన్నే(2), గతకాలము మేలు వచ్చుకాలముకంటెన్(3), కాముశక్తి యుడివింపఁగ శక్యమె యెట్టివారికిన్(4), కామికి నయంబున నొందు దలంపఁ జోలునే(5), కుంతికడుపు చల్లఁగాఁ బుట్టినఘనఘజుండు(6), విశ్రులయలుకయుఁ దృణహతాశనంబు దీర్ఘ మగునె(7), వృద్ధులబుద్ధులు నంచలింపవే(8), విలాసినులనహాలాపనహాననసహాయములు బంధనములు గావే(9), కొండలు వడి

1. ఆదిపర్వము, 2-34.

2. .. 2-173.

3. .. 5-159.

4. .. 7-58.

5. .. 4-214.

6. ,. 6-18.

7. .. 8-90.

8. సభాపర్వము, 2-9.

9. ఆరణ్యపర్వము, 3-111.

నట్లు వడిరి(1). ఇత్యాదు లన్నియు నన్నయభట్టారకులవారిమంగళకరకరసరసిజ
ములతో వ్రాయఁబడి నేటికిని విఖిలాంప్రజనామోదము నంది యున్నట్టివి.
నన్నయగారు ప్రయోగించినవానిలో కొన్నిలోకమునుండి గ్రహింపఁబడినవియు,
కొన్నినందర్బానుగుణముగ తాము రచించినవియు నుండవచ్చును. దాదాపు అట్టి
వానిలో నర్థాంతరన్యాసములు చాలవఱకు కవికృతము లనియే అనవచ్చును.
కావుననే అనంతరప్రబంధకవిసింధురములు నడచినకృతివధములలోవియర్థాంతర
న్యాసములు పెక్కులు సూక్తులై, లోకోక్తులై సర్వజనరసనాగ్రములయందు
విహరింపఁజొచ్చినవి. 'బుద్ధిజాడ్యజనితోన్యాదు ల్గదా శ్రోత్రియుల్(*) ఇత్యా
ద్యర్థాంతరన్యాసములు క్రమేణ జాతీయస్థాయికి పెరిగినవి.

జాతీయములను పొందుపఱచుటలోను, సామెతల నందముగా ప్రయోగిం
చుటలోను ఈప్రబంధకవిది అందెనైనచెయి యవి యీగ్రంథము చాటు
చున్నది. ముందు ఒండురెండుజాతీయములు, సామెతలు కవిత్వద్వీపికి సహక
రించినరీతిని వివరించినపిదప ఈకృతిలోవిజాతీయాదు లన్నియు వట్టికాఘట్టికము
చేయఁబడును. క్రిందిపద్యమునందు తిమ్మనృపశౌరిపరాక్రమము వచింపఁబడు
చున్నది—

సీ. "విడు పైటచెఱుగు నే వెఱుకు గాయము మాన

వి" మృని ఛాయ యెంతేవి వేడ.

నశ్వసుల్ మందులకై ద్రోణగిరికి వి

చ్చలుఁ బోవుకతన వేసరుకొనంగ,

విరుపద్రవము గామి విలువరా దవి రమా

పతి వేఱ పాలెంపుఁబట్ట వెదక,

'నాయయ్య కిదియ పాటా' యంచు వల సింహి

కాతనూభవుఁ డొడు కఱచికొనఁగఁ,

1. ఆరణ్యపర్వము 4-73.

* మనుచరిత్రము, 2-16.

గీ. జెలఁగి తొగకొమ్మ మొగ మింత చేసికొనఁగఁ

దిమ్మనృపశౌరిదినదివోద్భిన్నవైరి

వారబహువారభేదనవర్తమాన

మైవరవిమేవిపెనుగండి మాన దయ్యె.

(1-25)

ఇచట 'మొగమింత చేసికొనఁగ' ననుట జాతీయము. కశ్శింత చేసికొను, నోరింత చేసికొను—మొదలయిన పీకోవలోనివే! ఇచట 'ఇంత' అనునది పరిమాణారకము గాదు. భృశార్థకము. మొగము పెద్దది చేసికొనుట యని యర్థము. విజముగా మొగము పెద్ద దగునా? కాదు. ఆనందముతో ముఖము వికాసమునందుటే దీనికైనవరమార్థము. సూర్యునిశరీరములోనిపెద్దరంధ్రమును (గాయమును) చూచి కలువచెలువ సంతసపడె నఁట! ఎందుకు? అతఁడు తనకు శత్రువు. అతఁ డిప్పుడు వ్యాధిగ్రస్తుఁ డగుటవలన అతనిప్రతాపము తగ్గిపోవుట జరగెను. అందుకని కలువ కమితానందము. ఇచట కలువపడఁజి అమితానందపడె నని వాచ్యముగా వచింపక 'మొగమింత చేసికొనినది' అనుజాతీయముమూలమున ధ్వనిమార్గమున చెప్పఁబడినది. దీనివలన పద్యములోనిశక్తివైచిత్రీ కంతటికి దీప్తి ప్రాప్తించినది అర్థగాంభీర్యమును పోషించుట కిట్లు జాతీయములను ప్రయోగించుట కవిత్వమర్మ మెఱిఁగినకపులు చేయువని. ఈమొగమింత చేసికొనుట—అనుజాతీయము కోపమునందును ప్రయోగించుట కలదు మొగమింతయినది—అనుటలో లజ్జాలక్షణము కూడ సూచింపఁబడును. ఇవి యన్నియు నాయానందరమలనుబట్టి గ్రహింపవలసి యుండును. మఱియొకయుదాహరణము—

పీ. ఎన్ని నేర్చినది తా నిన్నటిమొటిక గా!

యఃకొమ్మఁ గడకుఁ బొమ్మనఁ గదమ్మ!

పడుచుదూడలచేతఁ బని యొనె! పీ రేల

యనసూయఁ దోతేరఁ బనువ రమ్మ!

యీప్రొద్దు నక్షత్ర మేమి ? లగ్నము మంచి

దే ? యంచుఁ దగువారిఁ దెలియ రమ్మ!

శుద్ధవేళ సుఖప్రసూతి గావలె నంచు

నిలువేల్పులకు మీఁదు లెత్త రమ్మ!

గీ. అనుచు గుమిగూడి మృగి నొక్కయలరుదోఁటఁ

బూవుఁబొదరింటఁ దార్చి, యింపులు జనింప

నున్నతఱి మాయ గైకొని యుటై పడిన

సరణిఁ జెట్టునఁ దెగివడ్డకరణి వాడు

(2-26)

ఈపద్యము జాతీయములపట్ల, విన్నటిమొటికగా, వడుచుచూడలచేతఁ బనులొనె, మీదులెత్తరమ్మ, ఉటై పడినసరణిన్, చెట్టువఁ దెగివడ్డ కరణిన్ ఇవి యన్నియు నచ్చపుజాతీయములు. ఇవి అవయవార్థములను వీడి ఆర్థాంతరము లందుఁపర్యవసించు చున్నవి. జాతీయములను ప్రయోగించుటలో లోఁములో త్రీలదే మీదిచేయి. ఈసంగతి నెఱిగిననెఱజాణ నారాయణ ప్రీప్రకృతిని పటి చూపు చున్నాఁడా యమనల్లచట జాతీయసముచ్చయమును నిబంధించినాఁడు. అద్యుతజాతివార్తల కాలవాల మగువట్లు తవకబ్బమును రూపొందితు నని చేసిన ప్రతిజ్ఞను (1-12) ఏమఱునిగడుసరి యీకఁడు.

ఇపు దొందురెఁడుసామెతలను సంకీర్తింపఁదగును.

చ పదరకు మన్న! మౌనికులపావన! 'కుమ్మరి కొక్కయేఁడునుం

గుదియకు నొక్కపెట్టు' నని కోవిదు లాడరె? ఘోరసాధనా

ధృదితతపోబలం బిటు లయో! యొకరక్కసుపాలు చేతురే?

మదిమదినుండి మే మెఱుంగమా మఱి వీని ఖరావరాధముల్? (2-38)

ఇట 'కుమ్మరి కొక్కయేఁడునుం గుదియకు నొక్కపెట్టు' అనునది సామెత. అఱుగాలము శ్రమించి నిర్మించి పేర్చినకుండలు ఒక్కగుడెదెబ్బకు బ్రద్ర లయిపోయినట్లు - అని దీనియర్థము. శ్రమించి సంపాదించిన దంతయు క్షణములో నశించు సందర్భమున ఈమెత ఉపయోగింపఁబడు చున్నది. ఇచట కోపావేశముని గాలవముని పాతాళకేతువును శపింపఁబోవునమయమున గగన భారతి యీమాట లనెను. ఎండ్లుపూండ్లు వియమనిష్ఠలతో తపించి సంపాదించిన తపశ్శక్తిని ఈరక్కసుని వధించుటకై వ్యయపఱవవల దను చున్నది వాణి. అనఁగా నిట్టివనులు సామాన్యులే చేయరే మౌనికులపావననుడ వయిననీకు తగు నటయ్య? అని హెచ్చరించుట కీసామెత గ్రహింపఁబడిన దనియు తెలియవల

యును. 'మౌనికులసావన' అని సంబోధించుట లండులకే. వ్యయ మయినతపో
బలము తిరిగి సంపాదించుటకు (తిరిగి కుండ లన్నియు నిర్మించుటకు వలె)
బహుకాలము శ్రమింపవలయును సుమా! అని సూచించుటకును ఈసామెత
యివట ప్రయోగింపఁబడిన దని భావింపవలసి యున్నది. మఱియొకటి—

చం. వనజకృపాణఁ చల్ల నయి వర్తిలఁగాఁ దడిపాత గొంతుగో
సినగతిఁ దమ్మివాల గొని చిమ్మెదు పాంథులమీఁదఁ, దేనెపూ
సినపెనుఁగత్తి కావలయుఁ జేతికి నీకది, విప్రయోగమొం
దినయలముద్దయం దగిలి నెయ్యముఁ జూపఁగ నెట్లు లోర్చితో?

(4-29)

'తడిగుడ్డతో గొంతు కోసినట్లు' అని సామెత. దానినే 'తడిపాత గొంతు
గోసినగతి' ననినాడు కవి ఇది సామెతగాను, జాతీయముగాను వాడఁదగినవిశిష్ట
వాక్యము. 'తడినగుడ్డతో గొంతు కోసినట్లు' అనినచో సామెత యగును. చివరి
యుపమావాచకమును తొలఁగించి 'తడిగుడ్డతో గొంతు కోసినాడు' అనినచో
జాతీయమగును. పైపద్యమున కవి సామెతగానే ప్రయోగించెను. 'తేనెపూసిన
పెనుఁగత్తి' అనునది జాతీయము. పైకి మృదువుగను(మంచిగను), లోన కఠిన
ముగను(చెడుగను) ఉండువ్యక్తులవల్ల దీనిని ప్రయోగింతురా. 'తేనె పూసినకత్తి
చ్చాత్రీసురుండు' అని విగమశర్మవిషయములో తెనాలిరామకృష్ణుడు*. మఱి
యొకపద్యము—

సీ. అన్నియుఁ చెలిసినవన్నెలాఁడికి నీకుఁ
దెలిపెడి దే నుమ్మ కలువకంటి!
వినవమ్మ మగవావిమనసు చూడఁగఁ గంచుఁ
బదనువంటిది నుమీ వద్యగంధి
యిన్నాళ్లవలెఁ దోడియింతులతోడియా
టలు గావు గద యిది తలిరుఁబోఁడి!
యిఁకఁ బతిమన మెట్లు లెనయించెదో నేఁడు
నీనేర్పు చూతము వీరజాషి!

పాండురంగమహాత్మ్యము, 3-45.

తే. యిక్కడనె యింతసి గెవ హృదయనాథు

నెట్లు గరగింప నేర్చెదే యిందువదన!

భావ మెఱిగినజాణవు గావె! సమయ

మెఱిగి తఱిశీపు సేయుమీ! యిగురుబోజీ!

(5-108)

ఈపద్యము కూడ జాతీయములకు అని యని తెలియు చున్నది. ఇందు 'మగవానిమనసు (చూడఁగఁ) గంచువదనువంటిది' అనుదానివి కొంత విమర్శింప వలసి యున్నది. మదాలసను శోభనప్రగదికి వంపుచు చెలికత్తియ లను చున్న మాట లివి. కాంస్యలోహము మిక్కిలి గట్టిది. కాని కావలసిన రూపములకు అనుకూలముగా ద్రవీభవించునట్టిది. అట్లే మగవానిమనసు తీక్షణమయిన దయినప్పటికి తెలివితేటలమబట్టి అనుకూలవత్తుకొనుట కనువయినట్టిది. కనుక జాగరూక వై మనలకొనుము-అని చెలికత్తెలు బోధించు చున్నా రవిపించు చున్నది. భావ మెఱిగినజాణవు గావె! సమయ మెఱిగి తఱిశీపు సేయుమీ' అను మాటలు కూడ ఈభావమునే సూచించు చున్న వనవచ్చును. ఇదే 'కంచువదను'ను ఇంటకవులు కాంతాహృదయమున కంటఁగట్టి యుండుటను క్రిందిపద్యము తెలుపు చున్నది.

కం. చంచలము మానయుతమును

గంచుదనువంటి దరయఁ గాంతలహృదయం

బంచు నొకమాట యాడఁ ద

లంచియుఁ జెప్పంగ మదిఁ దలంకెద నన్నన్. *

వివేకుఁడు మతితో నను చున్నమాట లివి. ఇది కులకాంతల కన్వయింప దనుభావమును తరువాతిపద్యమునంది వ్యక్తము చేయు చున్నది. మతి. జులకపుల ప్రయోగమునకు హెచ్చుతగ్గుల కోర్వవిది. అనునర్థము నిచ్చినది సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువు. ఈయర్థ మెంతవత్తుకు సరిపడునో పెద్ద లాలోచింపవలయును. 'మొగమింత చేసికొనుట'వలె నిదియు సందర్భానుగుణముగ స్త్రీపురుషహృదయముల కన్వయింపఁదగిన ధేమో! ఇట్లు సందర్భానుగుణముగ జాతీయములు, సామెతలు మున్నగునవి ఈకువలయాశ్వచరిత్రలో చాల ప్రయోగింపఁబడినవి. అవి అకారాదిక్రమమున నిట కూర్చబడు చున్నవి.

* ప్రబోధచంద్రోదయము, 1-80.

జాతీయములు :

౧. అంగడి వెట్టుదురో? (3-42)
౨. అందవిమ్రానుపండులకుఁ జేతుల్ చాతురే? (3-25)
౩. అగవుదగవులు (3-65)
౪. అడ్డాదిద్దులు (2-24)
౫. అద్దపున్నుడుపు లేలా చూడఁగా ? (1-77)
౬. అన్నియఁ దెలిసినవన్నెలాఁడికి నీకుఁ దెలిపెడి దే మమ్మ! (5-106)
౭. అమ్మచెల్లఁగా! (2-32)
౮. ఆకారగరిమంబు చూచి పల్కు (4-167)
౯. ఆయి ల్లనఁగా ఈయి ల్లనఁగా పేతా ? (4-126)
౧౦. ఆవెత లెన్ని యైనఁ గలవయ్య మహాత్మ! వచింప భారతంబు (3-73)
౧౧. ఆశపాశలు (4-60)
౧౨. ఇంక నాయించువింటివాని కెక్కినప్రాణమే! (3-48)
౧౩. ఇంతమాత్రమునకు నీ వేరి ? (5-57)
౧౪. ఇందు ర మ్మన్న నిల్లు గైకొనుట (5-44)
౧౫. ఇఁకఁ బతిమన మెట్లు లెనయించెదో నేఁడు నీనేయ్ చూతము (5-106)
౧౬. ఇక్కడనే యంతసి గైన హృదయనాథు నెట్లు గరఁగింపనేర్చెదే! ,,
౧౭. ఇట్టిచోకవనికి మీరు వేంచేయవలయునే ? (2-46)
౧౮. ఇట్టియెడం బుట్టినరోసంబులు వారింప నెవ్వరితరంబు ? (5-59)
౧౯. ఇది యేమో! కాని (3-26)
౨౦. ఇన్నాళ్లవలెఁ దోడియింతులతోడియాటలు గావు గదా! (5-106)
౨౧. ఇప్పు డేమో' వింతలు పుట్టె (4-59)
౨౨. ఈచక్కనిచొరల కెక్కడినుండి వచ్చెనే ! (5-59)
౨౩. ఈదయ్యముతోడిజాగరము (2-79)
౨౪. ఈనడుమఁ గొన్నివిశేషము లెన్న శక్యమే ? (2-19)
౨౫. ఈయెన్నిక చిన్నవోవఁగ (4-79)

౨౬. ఈరాజవదన కుజేరకుమారునకు లో నై నయ్యుదే వివాదంబు
సిద్ధంబు (5-59)
౨౭. ఉద్దై వడివసరణిన్ (2-26)
౨౮. ఉద్దురుదుచుచున్ (4-150)
౨౯. ఉద్దుమందు (3-89)
౩౦. ఎంతసిగ్గరివి తల యెత్తవే నంగనాచి! (5-59)
౩౧. ఎమ్మెకాఁ గొక్కతెసొమ్ముగా విలుచునో? (5-28)
౩౨. ఎవ్వఁగోర నా కేరి? (5-39)
౩౩. ఏమి లేదే వివవే! (4-175)
౩౪. ఒకటికిఁ బదాఱు కల్పించి (4-24)
౩౫. ఓరపారలు (2-9)
౩౬. కకాపితలుగ (2-32, 134)
౩౭. క త్తిమీఁదిసాచులు (4-81)
౩౮. కన్నుఁబ్రామఁగ (2-30)
౩౯. కన్నులం బడివన్ (3-59)
౪౦. కటికిరాతిగుండియ (2-37)
౪౧. కన్నులపండువ (2-9)
౪౨. కసరువేయు (2-15)
౪౩. కాదుగూడదు (2-43)
౪౪. కొంకు కొసరు లేక (4-65)
౪౫. కొంచపరువు (1-85)
౪౬. కొండంతపవిత్ర నై నఁ(బలుకు లేటికిఁ)గిల్లాకు వసువసాగె (2-24)
౪౭. కొమాళ్ళకండ్రి వయ (2-79)
౪౮. కోలలఁ గొట్టి లేపిన నేమి నెఱుఁగంగపీక (4-34)
౪౯. గంపలకొలఁదలు (2-21)
౫౦. గుండెలో గాలము (4-26)
౫౧. గుడిసెకై జిల్లేదు గొట్టఁబోరు (1-27)
౫౨. గురువులకు బొమ్మ వెట్టుట (5-45)

౫౩. గుసగుసలువోవ (2-29)
౫౪. గెలిచిన నానె కా! తలఁప వే తొక టైన దయ యుంచుడు (5-58)
౫౫. గొరిజదాఁటు (1-85)
౫౬. చంకఁ జేతులు కట్టుకొను (2-24)
౫౭. చలిది గట్టించి త్రిప్పె (4-132)
౫౮. చిక్కిరించినచెవులున్ (2-31)
౫౯. చీమ చిటుకుమన్న (5-38)
౬౦. చెట్టునఁ దెగి పడకరణిన్ (2-26)
౬౧. చేతులకసి వోవన్ (4-141)
౬౨. తనువులు రెండు గాని వనితా! మఱి ప్రాణము లొక్క బమ్మ (5-75)
౬౩. తూచి కైకొను (1-103)
౬౪. తేనె పూసినపెనుఁగత్తి (4-29)
౬౫. తొగకొమ్మ మొగమింత చేసికొనఁగ (1-25)
౬౬. తోరణ కట్టినాఁడ (4-67)
౬౭. నాకరం బెఱుంగరాకో! (4-87)
౬౮. నాకుఁ దెలియదుగా! (3-66)
- నాప్రాణ మిపు దెత్తుకొమ్ము (3-115)
౭౦. నిన్నటినేటిమెఱుఁగుఁబోడి (3-100)
౭౧. నిన్నటిమొటికగా! (2-28)
౭౨. నిలువెల్లఁ గల్ల యగుట (4-151)
౭౩. నీతల్లికిఁ గొంపచెఱుపు (4-28)
౭౪. నీవున్నె మిచ్చట నీవగ్గె నెరయించి పోరు దీర్చకు (5-60)
౭౫. నీమాటలోనివార మైతిమి (4-45)
౭౬. నీవంటివానికిఁ గొదవ గాదె (5-51)
౭౭. నేఁడు గదా! వేఁడుక చూడఁగలిగెఁ గదా! (5-59)
౭౮. నేలపెట్టుగఁ బడు (2-132)
౭౯. పగవారి కైన వలదు (3-100)
౮౦. పడుచుదూడలచేతఁ బని యొనె? (2-26)

౯౧. పాతెరుబండ్ల కెదురు కాళ్ళు సాచురె? (2-38)
 ౯౨. పిల్వపిపేరంటము (3-86)
 ౯౩. పెటవికోట (2-19)
 ౯౪. పొట్టక్రావ్య గాక (4-85)
 ౯౫. ప్రేగులో పలితీట (3-100)
 ౯౬. ప్రొద్దువోయెను జూచి భుజియింపఁడు (2-62)
 ౯౭. మగవానిమనసు చూడఁగఁ గంచువదమువంటిది (5-106)
 ౯౮. మన కేమి పని? చూచికొని యుందము (5-60)
 ౯౯. మనచేతఁ గాదు వీరివి శాంతుల నొనర్చు మార కుండెదము (5-60)
 ౧౦. మాకు దండ మిడినంతఫలంబు (2-79)
 ౧౧. మాతపంబు నీచేతి దింక (2-81)
     మీఁదు లెత్త రమ్మ! (2-26)
 ౧౩. మీగృహమున కరుగుదెంచితిరి (2-46)

(ఇది పూజ్యఁ డయిన అతిథితో పలుకునట్టిది)

౧౪. మీరుగా మీరు (4-37)
 ౧౫. ముక్కు మొకముఁ జూడకయె తఱుమన్ (4-164)
 ౧౬. ముద్దులు గారు (3-139)
 ౧౭. మూఁడుకాళ్ళముసలి (4-27)
 ౧౮. మేకవన్నెపలి (5-44)
 ౧౯. మేరకుమేర (4-183)
 ౧౦౦. యదాయద లై (2-32)
 ౧౦౧. రాజునకుఁ బోలునె యాశ్రమవాసఖిన్నతల్ (4-93)
 ౧౦౨. రాజులకు పౌఖ్య మేడ దమ్మ? (4-80)
 ౧౦౩. తెక్కము క్కాడనీయక (1-59)
 ౧౦౪. తురకగ్రుద్దును బిలికివచ్చెర! (1-34)
 ౧౦౫. లంచవంచంబులు (4-69)
 ౧౦౬. వచ్చినంతయుఁ గంటి మమ్మ! (3-162)
 ౧౦౭. వలపుకసికోతలు (3-100)

౧౦౮. వలపు చెడ్డది సుమ్మా ! (4-185)
 ౧౦౯. వాఁ డిటు వచ్చి యెంత ? రా కెంత ? (5-89)
 ౧౧౦. విడెముమీఁద వీడియము (2-89)
 ౧౧౧. వెలకొమ్మలమనంబులు నమ్మవచ్చునే ? (5-59)
 ౧౧౨. నవనవఁగా నెఱింగి (4-178)
 ౧౧౩. సిగులపెండికొమార్తెయుంబలెన్ (2-28)
 ౧౧౪. సొమ్ము సొమ్మునఁ గూడఁ జేర్చుటయె నీతి (2-43)
 ౧౧౫. సొమ్మెల్ల వెఱ్ఱయెత్తినరీతి వెచ్చపెట్టి (5-58)
 ౧౧౬. హరి సాహజీ! నీవళము (2-47)

(గుఱ్ఱముబాధ్యత నీది-అనుట)

సామెతలు :

౧. అడిగినఁ జెప్పఁగూడ దకటా! మరు లెత్తినయాఁటదానికిన్ (3-101)
 ౨. అడుగులకున్ మడుగులు వఱచినవై వడి (3-87)
 ౩. ఇందు ర మ్మన్నచోట ని ల్లెల్లఁ గొనుట (2-23)
 ౪. కఱవుకుఁ దో డావపంట గలిగినకరణిన్ (1-101)
 ౫. కుమ్మరి కొక్కయేఁడునుం గుదియకు నొక్కపెట్టు (2-38)
     చుక్క తెగిపడ్డవిధంబున (4-92)
 ౬. తడిపాఁత గొంతు గోసినగతిన్ (4-28)
 ౭. త్రాడుగట్టినవానిచందాన నేరె (4-182)
 ౮. నారదం డాసుఁగ్రోవివందమునఁ దిరుగు (1-41)

జాతీయములు, సామెతలు సూక్ష్మభేదముతో విడదీయరానివి. సాతెడుబండ్ల
 కెదురు కాళ్లు సాతురె, ముక్కు మొకముఁ జూడకయె తఱుమ నిత్యాదులు ఉపమా
 వాచకములు లేకుండ ప్రయోగింపఁబడినందున జాతీయములయందే చేర్చఁబడినవి.
 సాతెడుబళ్ల కెదురు కాళ్లు సాచినట్లు, ముక్కు మొకముఁ జూడకయె తఱిమినట్లు.
 ఇత్యాదిగ ప్రయోగింపఁబడి యున్నచో సామెతలుగా చూపనగును. వేనియందు
 చేర్చినను ఇవి తెనుఁగుసామెతలే కనుక తెనుఁగుతనము వీడనివలుకుబడు లనుట
 మఱవరానిది.

ఇట్లు తెనుఁగుసామెతలను కూర్చినచిననారాయణ సంస్కృతలోకోస్తులను కూర్చుటలో సంతగా ప్రయత్నింపలేదు. ఈతనికృతిని చూచియే కాబోలును గట్టు ప్రభు వసుకవి కుచేలోపాఖ్యాన మను తనమూఁదాఖ్యానములలఘుకావ్యములో 68 సంస్కృతలోకోస్తులు, 58 తెనుఁగుజాతీయాదులు కూర్చినాఁడు (1). జాతీయాదులనిట్లు పద్యములందు కూర్చుటవలన వానిని సులభముగ కంఠగతములు చేయుటకు కూడ వీ లగును. ఈవిషయములో కవిపరిశోధకుఁ డయిన ఆరుద్రయభిప్రాయ మిట్లున్నది.

“— కువలయాశ్వచరిత్రలో ఎక్కడ చూసినా కవికి ఉన్న అసమాన వస్తుపరిశీలనాశక్తి గోచరిస్తుంది. గోల్లనివాలు, దమ్మరాజుకతలు, కోడిపందాలు, కొల్లారుబట్ట, వరంగిపీటలు, నమ్మికకమ్మలు, త్రోవదిత్యాదు ఇలాంటి వెన్నోకనదిదతాయి. ప్రతిపద్యంలోను జాతీయత సజీవంగా కనబడుతుంది. ఇది తెలుగు వాడే తప్ప యింకొకడు వ్రాయలే దన్నంత చక్కగా దేశ్యాలు ఇందులో గుదాశి సాయి. సాచనసోమవికరువాత అంతవిరివిగా సామెతలు, జాతీయాలు గుప్పించే కవి చిననారాయణే. అవి చెప్పాలి” (2).

ఈవ్యాసమున కూర్చబడిన జాతీయాదులపట్టికను పరిశీలించగా పైయధిప్రాయము నిజమని తేలుచున్నది. సంభాషణాదులను ప్రజాహృదయములకు చేరువగా నుండునట్లు తీర్చిదిద్దుటకు యత్నించినప్పడే యిట్టి జాతీయాదులప్రయోగములు సమృద్ధిగ నుండును. ఈయత్నమున చిననారాయణ సఫలఁ డయినాఁడనవచ్చును.

మ ఒకచో శబ్దనిగుంభనంబు, లొకచో యుక్తిక్రియాగౌరవం,
బొకచో సద్భుతజాతివార్త, లొకచో నుజ్జ్వలిభత త్తేద్రస
ప్రకరంబుం గనిపించినన్ మదికి సంభాషింప న్నన్తంబు గా,
కకటా! యేమియు లేనికబ్బ మది యాహ్లాదంబు గాంచునే?

— సవరము చిననారాయణ

1. “కుచేలోపాఖ్యానము-ఒకపరిశీలన” (ఆముద్రికలఘుసిద్ధాంతవ్యాసము, మదరాసువిశ్వవిద్యాలయము), చతురాధ్యాయము-లోకోస్తులశీర్షిక.
2. సమగ్ర ఆంధ్ర సాహిత్యము. XI - 155, 156.

వికాదశదళము :

అనుస్మతులు

మానవుఁ డనుకరణశీలి. అనుకరణ మనఁగా తనకన్నభిన్ను లొనర్చినట్లు తాను కూడ నొనర్చుట, అనఁగా నొకరు వ్రాసినట్లు వ్రాయుట, ఒకరు పాడినట్లు పాడుట, ఒకరు చేసినట్లు చేయుట తానును చేయుట మున్నగునవి కళ లై యీకో వకు వచ్చును. కాని 'అనుసరణ' మని యొకఁ డున్నది. ఇది యనుకరణమున కన్న భిన్నము. అనుసరణ మనఁగా తనకన్న భిన్నులు పోయినదారిని వారివెనుక తానును పయనించుట, ఈయర్థభేదము మూలధాతువులవలన నేర్పడినది. మొదటిది 'అను' ఉపసర్గగా కలిగిన "(డు, కృత్-కరణే" (చేయుట) (1) అనుధాతువు వలన నేర్పడినది. రెండవది 'అను' ఉపసర్గముగా కలిగిన "సృ-గతే" (వెళ్లుట, పరుగెత్తుట) (2) అనుధాతువునుండి యేర్పడినది. కాని, యీరెండింటి నొకేయర్థమునందు వాడుట విమర్శకణగతిని కనఁబడును. పూర్వకపుల ననంతరకపు లను సరించుట యనఁగా తమకు నచ్చినవిషయములందు వారిమార్గమున పయనించుట (వెళ్లుట): అనుసరించుట) యని భావము. కనుక నిది సమంజసమే! వజ్రులవారు 'అనుస్మతులు' అనియే పే రిడివారు (3)

సంస్కృతమున వాల్మీకివ్యాసభాసులను కాళిదా సనుసరించినట్లే కాళిదాసును అనంతరకవులును అనుసరించిరి. అట్లే ఆంధ్రవాఙ్మయమునందును పూర్వపూర్వకవిప్రంగవుల సుత్తరోత్తరకవిప్రంగవు లెంతగానో అనుసరించి తమతమకృతులు నిర్మించిరి. ఆంధ్రకవులనే కాక సంస్కృతకవులను కూడ అనుకరించుట ఆచార మయి యున్నది (4). జీవితమునందువలెనే కావ్యజీవితము నందును అనుకరణ మొకతప్పనికార్య మయినట్లు వాఙ్మయములు చాటు చున్నవి, మంచి ననుకరించుట మంచిది. చెడు ననుకరించుట మంచిది కాదు. ఈవిధముము జీవితమందైనను, కావ్యజీవితమందైనను తుల్యమే.

1. శబ్దరత్నావళి, పుట
2. ,, పుట 311.
3. వసుచరిత్రవిమర్శనములో రెండవభాగము.
4. చూ. ప్రైయ సృకమే.

ఈయనుస్మృతి యలునది కావ్యజీవితమునందు భావము, పద్యపుటెత్తుగడ, కారకపై చిత్రి. ప్రయోగవిన్యాసము మున్నగురీతులలో కామపించును. నన్నయభట్టారకులవారికవితావిన్యాసముల నెన్నింటినో తిక్కనగా రమకరించి భారతాంబకు క్రొత్తసాగములు కూర్చిరి(1). ఈయనుకరణకలాపిలాసములలో అందెవైచినచేయి శ్రీనాథునిది. “వచియింతు వేములవాడ భీమనభంగి, మద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు(2) ఇత్యాదిపద్యములో భంగ్యంతరముగా నాయకపులను తానమకరించి తవిధానములను కూడ శ్రీనాథకవిసార్వభౌముడు చెప్పినట్లయినది ఆనంతరకపులదేవనిగా నదేవని, నొనర్చిరి. ఈయనుసరణ మనునది. కష్టసాధ్య మయినకళ. కావుననే కొంద డీకళలో మెఱుగులు చూపఁగలిగిరి, మఱి కొందఱు తఱుగుల్లిపా లయిరి.

ఈకులయొక్కప్రబంధకవిపై సైతము కొన్నిసందర్భములందు పూర్వకవి శేఖరులప్రభావము తొంగిచూచు చున్నది. ఈయనుకరణమునం దితనికి సంస్కృతకవులు కూడ అనుకార్యు లయిరి. కనుక నితనిపై నాయకపులప్రభావములు దిజ్ఞాత్రముగా చూపఁబడు చున్నవి.

సంస్కృతకవులప్రభావము

౧. కాళిదాసు : దుష్కంఠుడు శకుంతలాసక్తమగు చున్నతనమనస్సునుగూర్చి తడఁబడి, సందేహములయందు నత్పరుషులకు అంతఃకరణప్రవృత్తులే ప్రమాణమునుకొనును(3). ఈసందర్భమున భట్టారకులవారు ‘ఇది మునికన్య యేవి మఱి యేలొకొయిలతొంగియందు నా హృదయము దద్దయుం దనిలె—”(4) నిత్యాదిగారచించిరి. ఈపట్టును స్ఫురింపఁజేయునట్లు చిననారాయణ పాతాళమందు మదాలసను కాంచినకులయొక్కువచే ననిపించు చున్నాడు.

1. చూ. “నన్నయభట్టారచదారి. ననాకపులపయనము” వ్యాసము, సమాలోచన పక్షపత్రిక (1-6-84)
2. కాశీఖండము, 1-13.
3. అభిజ్ఞానశాకుంతలము, 1-19.
4. ఆదిపర్వము, 4-30.

కా. ఓనేకా! మును పెన్నఁదో చెలివాయం జూచిన ట్టయ్యెడున్.

గానన్యచ్చె మదాలసావయవరేఖవై భవం, బింతయే

లా నామానన మీలతాంగివయి లీలాదోలికాకేళికా

శ్రీనైపుణ్యముఁ జూపఁగా హవణుఁ గాంచెం దధుణాలంబ మై (4-156)

మదాలసావయవరేఖవై భవము తోచినను నమ్మలేనిరాజు తనమన సామె
పై లగ్న మగుటనుబట్టి ఆమెయే యీమె యని నమ్ము చున్నాఁడు. “సతాం హి
సందేహావదేషు వస్తుషు ప్రమాణ మంతఃకరణప్రవృత్తయః” అనుదుష్కస్తునిలక్ష
ణమున కీకుపలయాశ్వునిమాటలు లక్ష్యప్రాయము లనవచ్చును. ‘ఇంత యేలా’
అనువైచిత్రీయే యీవిషయమును బలపఱచు చున్నది.

౨. గంగాదేవి : ఈమె నాచనసోమనాధునకు సమకాలిక. మధురావిజయ
మనుమధుఁకావ్యమునకు కవి. కాకతీయులఆడవడుచు. బుక్కరాయలకోడలు.
కంపరాయనిపట్టమహిషి. ఈమె వ్రాసినమధురావిజయము నీప్రబంధకర్త. పదేవదే
వరించినాఁ డనిపించు చున్నది. అందుకొండురెండునిదర్శనములు చూడఁదగును
గంగాదేవి తనకావ్యస్వరూపమును భంగ్యంతరముగ నిట్లు తెలుపు చున్నది.

శ్లో. క్వచి దర్శః క్వచి చ్ఛబ్దః క్వచి ద్భావః క్వచి ద్రసః |

య త్రైతే సన్తి సర్వే ఽపి స నిబన్ధో న లభ్యతే || *

కొన్నికావ్యముల నర్థముఁ గొన్నికావ్యముల శబ్దముఁ, గొన్నికావ్యముల
భావముఁ గొన్నికావ్యముల రసము నిం పయి యుండును. వీనియన్నిటితో
మనోజ్ఞ మగుకావ్యము లోకమున దుర్లభము-అని యనువాదము. “స నిబన్ధో న
లభ్యతే” అనుటఁజేసి, తనకావ్యము వీనియన్నిటితోఁ గూడి కావ్యములన్నిటికంటె
అన్నివిధముల గొప్పతనము వహించి యున్న దనుట తెలియనగును. అందువలన
ఎన్నికావ్యములు లోకముం దున్నను ఇట్టి కావ్యము లేనందున సర్వజనాదరణీ
యము తనకావ్యము కావలసి యున్న దనుట తెలియనై నది-అనునది వ్యంగ్యార్థ
మని యిచట వ్యాఖ్యాతృవివరణము. ఈవ్యంగ్యమునే స్ఫురింపఁజేయుచు తెనుఁగు
కవి తనకావ్యస్వరూపము నిట్లు తెలుపు చున్నాఁడు.

మ. ఒక-చో శిష్టినిగుంభనంబు, లొక-చో యుక్తిక్రియాగౌరవం,
 బొక-చో సద్భుతజాతివార్త, లొక-చో నుజ్జంభితత్వద్రవ
 ప్రకరంబుం గనిపించినన్ మదికి సంభాషింప నర్హంబు గా,
 కకటా! యేమియు లేనికబ్బు మది యాహ్లాదంబు గావించునే!
 (1-12)

అనఁగా తనకబ్బమునం దీలక్షణము లన్నియు మన్న పవి భంగ్యంతరముగ
 పక్కాచేంచినట్లే కదా! అందలికవచిత్, క్వచిత్-అమతైలి విందు ఒకచో, ఒకచో
 అమరీతివి పొందుపఱచినాఁడు. మఱియొకవిదర్శనము—

చ. ఇనహరిణాంకరశ్చి కెడ మీయని యవ్వనిఁ బంకజాకరం
 బునఁ గవజక్కవ ల్వగవఁ బ్రాద్దులు గ్రుంకుటదెల్లవాటుటల్
 గనమి, జలాగ తస్మింకులకాంతలమో మనుకల్పరాయనిం
 గనుఁగొని విచ్చిపోవుటయె కాని వియోగ మెఱుంగ వెన్నఁడున్
 (2-69)

గలవమున్యాశ్రమవర్ణనమునకు చెందినద్య మిది. ఇచ్చటివియోగపదము
 విశిష్ట మగుకలయిక(సంయోగము) అనువర్తము గలది [విశేషః(విశేషయుక్తః)
 యోగః=వియోగః। విశేషో నామ అధిక్యమ్] [చక్రవాకపక్షిలకు రాత్రియందు
 వియోగము రామునికావమువలన కలిగినదిగా పద్మపురాణము వచించును. రాత్రి
 వేళ రామునివియోగదుఃఖమును చూచి పరిహసించిన వఁట చక్రవాకములు,
 రాముఁ డందులకు కోపించి తనవియోగదుఃఖమువంటి దుఃఖము వానికి (రాత్రి
 వేళ)కలుగునట్లుగా శపించె నని ఆగాధ]. ఇచ్చటియరణ్యము సూర్యకిరణములకుఁ
 గాని, చంద్రకిరణములకుఁ గాని యెడ మేమాత్ర మీయవిదిగా నున్నది. ఇచటి
 సరస్సునందలిజక్కవకవలు అందువలన ప్రౌద్ధలు క్రుంకుట తెల్లవాటుట(వివేళ
 ఏదియో) తెలియవి వై కలయుటయో, వేఱుపడుటయో తెలియక వగచు చున్నవి.
 ఆనమయమునందు ఋషిపత్నులు నీటికై రాఁగా వారిముఖచంద్రునిఁ జూచి
 యెప్పుడు విడిపోవుటయే జరపు చున్నవి. ఇఁక నేనాఁడును వాని కచ్చట కలయిక
 యునునదియే కావచ్చుట లేదు.(సాక్షిచంద్రునియంతటిసౌందర్యము గలముఖము

లచటిఋషివత్సలకు కల వనియు, ఆయడవి వృక్షలతాదులతో క్రిక్కిరిసి యున్న దని చెప్పట దీనికై నవరమార్గము). ఈభావము కొంతవఱకు క్రిందిశ్లోకభావమును మూలముగా గ్రహించినట్లు కానవచ్చును—

శ్లో. యద్విధి కాసు మాణిక్యమయసోఽనచారిభిః।

క్షణదా స్వపి చక్రాప్యైర్విరహో నానుభూయతే॥ (1)

అనగరిభావులందు మణిమయపోషానములపై, గ్రీడించుచక్రవాకములు రాత్రులయందును విరహ మనుభవించక సుఖ ముండునని తాత్పర్యము.

అమణులప్రకాశములు నలుదెసలకు వ్యాపించి రాత్రులందును అట సూర్యకాంతులనే వెలువరించు చున్నవి. అందువలన రాత్రులును అచ్చట దినములుగానే పరిణమించినవి. ఆకారణమున వియోగ మందక యున్నవి చక్రవాక వక్షులు. ఒకవిధముగ ఈభావమునే వ్యత్యస్తము చేసి, ఋషివత్సలముఖచంద్రుని దీప్తి నాధారముగా జేసి చక్రవాకములకు సంయోగ మనునదే లేదను చున్నాడు తెలుగుకావ్యకర్త. దాని కైన హేతుకల్పనమునకు చెందినదే ఇనశశిరత్నముల చొరవనని అనుట.

3. బాణభట్టు : బాణునికాదంబరి శేషాలంకారములకు మందిరము. సుమారు నలువదివద్యములలో శేషవైచిత్రిని నిబంధించుట, కవిస్తుతిలో ముందుగా బాణునకు స్థాన మిచ్చుట తత్పరభావమునకు లోనై యే యవి భావించవచ్చును.

౪. దండి : దళకుమారచరితమునందు అవంతిసుందరీపరిణయకథలో ఇంద్రజాలమును ప్రవేశపెట్టినాడు మహాకవి దండి (2). చిననారాయణయు పాతాళకేతుదూతచేత ఇంద్రజాలమును ప్రదర్శింపఁ జేసినాడు (2-92 నుండి 97 దాక). లాక్షణికకవి క్షేమేంద్రుడు “తత్ర తర్కప్యాకరణభరత....గణతురగపురుషలక్షణద్యూతేంద్రజాలప్రకీర్ణేషు పరిచయః కవిసామ్రాజ్యవ్యంజనః” అని కవులకు పరిచయ మై యుండవలసినవిషయములలో వింద్రజాలమును కూడ

1. మధురావిజయము, 1-60.

2. దళకుమారచరితము, పూర్వపీఠిక-పంచమోచ్ఛ్వాసము.

చెప్పినాడు (1). ఇట్లే ఇతనిచే మతింపఁబడిన(1-9)మయూరా
దులచాయలును కలవు.

అంధకపులప్రభాసము

౧. నన్నయభట్టారకులు : భట్టారకులవారు పాదమువంతటివి శువరావృత్త
మొనర్చి పద్యవిర్రాజము కావించుప్రక్రియను
ప్రసాదించిరి.

నారలు గట్టి కూర లశనంబుగ నుగ్రవనంబులోఁ దపో
భారమునం గృశుండయినబ్రాహ్మణుఁ డీలలితాంగిఁ బెండ్లి యై
నారలు గట్టి కూర లశనంబుగ నుగ్రవనంబులోఁ దపో
భారము దాల్చి యుండు మని పంపక మిన్నక యుండ
నేర్చునే ? (2)

ఈరచనాచమత్కారమునకు. నడబెడంగులకు ముగ్గు లయినకవు
లనేకులు తమశక్తికొలంది శ్లేషయమకాదుల ననుబంధించి యారచనావిలాసము
ననుసరించినారు. అద్భుతి గంగాధరకవి యాశిల్పము వమకరించినవిధము చూడఁ
దగినది .

చ. వనరుహనేత్రతోడుత నవశ్యము న న్నిటఁ గూర్చెనేని న
మృనసిజుఁడే ధనుర్ధరుఁడు, మాధవుఁడే చెలికాఁడు వానికిన్ ;
వనరుహనేత్రతోడుత నవశ్యము ని న్నిటఁ గూర్చ కుండినన్
మనసిజుఁ డేధనుర్ధరుఁడు? మాధవుఁ డేచెలికాఁడు వానికిన్ ?(3)

ఈసౌగంధినే గంగాధరుఁడు మతొకవిధముగ మఱియొకచోట కూడ
మలఁచినాడు (4). ఈరచనాశిల్పచమత్కృతివి పెద్దనగారు (5). చేమకూర
వారు (6) మొదలయినవా రొదరించి యున్నారు. ఇంక నీకవిపద్యము .

1. కవికంఠాభరణము, పుట 99.

2. అరణ్యవర్ణము, 2-326.

3. తవతీసంపరణము, 2-70.

,, 3-43.

5. మనుచరిత్రము, 3-77.

6. విజయవిలాసము, 2-53.

చ. హితగతి నిందు బింబరుచు లింపు ఘటింప మనోజకాండసం
గతిఁ దగుకైర వారములగర్వము మించె వధూటి! కంటివే ?
హితగతి నిందుబింబరుచు లింపు ఘటింప మనోజకాండసం
గతిఁ దగుకైర వారములగర్వము మించుట చోద్యమే? చెలీ!

(3-124)

అనుకర్త లందఱు ఆదికవి శిల్పమును శృంగారరసపరిపోషణకే వివియో
గించుట గమనింపఁదగినయంశము.

౨. తిక్కనసోమయాజి : అర్జునుఁడు కౌరవవీరులను ఉత్తరునకు వేటువేటుగా
చూపినాఁడు (1). అదేవిధముగ వేగువారు పాతాళ
కేతుని నైవ్యవిభాగములను ఋత ద్వజునకు
చూపిరి (2). దృశ్యకావ్యలక్షణ మిది.

3. ఎఱ్ఱాప్రెగడ : రావణుఁడు జానకిని కొనిపోవునందర్పమున నామె యీవిధ
ముగ విలపించు చున్నది -

ఉ. దేవతలార ! యోధరణిదేవతలార ! జగత్ప్రయోన్నతుం
డై వెలుఁ గొందురామునికులాంగన జానకి నేను నన్ను మో
హావిలుఁ డొక్కరక్కనుఁ డనర్గళుఁ డై కొనిపోయెడుం గృపం
గావరె! పుణ్యమున్ యశముఁ గైకొనరే! యిదె మీకు

(మొక్కెదన్ (3).

దీనికి ఛాయానుసరణము కలిగినభాస్కరునివద్య మిది -

శా. ఓహా! నామొఱ యెవ్వరున్ విననియట్లున్నా రొకం డైన మీ
బాహుదర్ప మెలర్పఁ దాఁకఁ దగదే బందీమోక్షుఁబు మీ
కాహా! పుణ్యము గాదె కీర్తి యరుదే యాలింపరే యెరి నై
దేహిం దెత్తువె యంచు నడ్డపడరే దిక్పాలు రీద్రోహికిన్ (4).

1. విరాటపర్వము, 5-4.

2. ద్వితీయాశ్వాసము, 2-128.

3. ఆరణ్యపర్వము, 6-343.

4. భాస్కరరామాయణము, ఆరణ్యకాండము, 2-?

దీనికి చిననారాయణుని ప్రతిబింబము సరణము—

శా. అయ్యా! కావరె యాడుదాన నబలన్; హా! యెవ్వరిం గాన నా
కు య్యానింపరె, నన్ను నెత్తికొని దిక్కుల్ చూచుచుం
బాజెడిన్

దయ్యం బీతని నెవ్వరేని నిజఖడ్గప్రోద్యదుగ్రాగ్నికిం
ధాయ్యం జేయరె యాడుదీవెనలఁ బొందన్ లేరె నే
(మొక్కెదన్ (5-63)

తాళకేతుఁ డవహరించుకొనిపోవు చుండఁగా కుండల చేయు చున్నయారైనాద మిది. ఈవద్యము భాస్కరరామాయణవద్యముతో పోల్చినపుడు బింబము సరణముగను, ఆరణ్యవర్ణవద్యముతో పోల్చినపుడు భాయానుసరణముగను తోచును.

౪. మారన : మార్కండేయమందు నాగకుమారులు కువలయాశ్వునిని తమ యింటి కాహ్వనింపఁగా ఆతఁడు వారితో నడుచున్నమాటలు—

కం. శ్రీయత! నీవు ప్రియమున
న్యాయింటికి రాఁగవలయు నావుడు మాయి
ల్గియి ల్లని వేఱడ మిటు
సేయుదురే యిది సఖత్వశీలము తెఱఁగే ? (3-60)

ఇదేసందర్భమున ప్రబంధనాయకునిమాటలు—

కం. మాయురే? తా రావలెనా
యామెడ కే నరుగుదెంతు, నాయి ల్లనఁగా
నీయి ల్లనఁగా వేతా ?
వోయఁగరా విట్టు లైన భువి సఖ్యంబుల్. (4-126)

మారన 'మాయుల్ల మీయిల్ల' అనిపించెను, నారాయణ 'అయిల్ల ఈయిల్ల' అనిపించెను. మారన 'పేహ మనఁగా నిట్టిదా?' అని యనిపించినదానిని 'ఇట్లయిన పేహములు పెంపొందవు' అనిపించినాఁడు నారాయణుఁడు. 'మాయురే! తాను రావలెనా? నేనే అచటికి వత్తు' ననుటలో పూజ్యులపట్ల అశ్యక్తరుచిపట్ల కువలయాశ్వునిభ క్తివిషయములు వ్యక్తము లై ఉత్తమనాయకత్వమును స్ఫురింపఁ జేయు చున్న వనవచ్చును.

గి. నాచనసోమన హంసడిభకులు చూచినసరోవరమును సోమనాథుఁ
డిట్లు వర్ణించెను—

చ. కనిరి కుమారు లంత శశికాంతశిలాతలశీతలస్థలీ
వనఘనపాదపాదపనివారితవారితరంగరంగస
ర్తనపరివర్తనద్విరదదానసదానముదాళిమాలికా
తనువనజాతనూతనబలాకముఁ బుష్కర మన్తటాకమున్.(1)

మదాలసామదాలసానఖలు చూచినసరోవరమును నారాయణుఁడు ఇట్లు
వర్ణించెను—

ఉ. మానవతుల్ గనుంగొని రమందమరందనవారఁడబృం
దానుసరస్మిళిందనికరాంధకబంధురగంధసాంద్రమం
దానిలమత్తసింధురవిహారవిలోలతరంగజాలడో
లానిశఖేలనాకలితహంసము నొక్కసరోవతంసమున్. (3-181)

క్రియావైచిత్రితోపాటు శబ్దాలంకారము కూడ నాచనను తలఁపించుచు
పాటింపఁబడినది. అచట బలాకపక్షిలు, ఇచట హంసములు తరంగమాలికాదో
లికలయం దూఁగు చున్నవి. రామరాజభూషణుఁడు కూడ నిట్లే సరోవరమును
వర్ణించెను గాని యేకసమాసవియమును పాటింపలేదు(2).

౬. శ్రీనాథుఁడు : కుడంగ మనఁగా పొదరిల్లు. ఈ 'కుడంగ' శబ్దమును
సంస్కృతవిభుంటువులు అన్యధ్యమముగానే చూపు
చున్నవి(3). కాని శ్రీనాథుఁడు దీనిని ఉన్మధ్యముగా
యతిసానమున ప్రయోగించినాడు.

కం. భూపాలమథన? జంబూ
ద్వీపేశ్వర? విమలరాయవేశ్యావిటఢా
టీపటహడాన్ని నాదా
టోపప్రక్షుభితదిక్కుడుంగక్రోడా!(4)

1. ఉత్తరహరివంశము, 4-30.

2. వసుచరిత్రము. 3-153.

3. కుడంగో ఒత్తీ నికుంజః-అని వైజయన్తి.

4. కాశీఖండము, 2-166.

గ్రంథాంతరమున కూడ దీని విట్లు శ్రీనాథుడు ప్రయోగించియుండెను (1). ఈకవి ననుకరించు చున్నవాడుచో ఈకవియు దీనిని ఉన్మద్యముగానే ప్రయోగించెను -

ప. ....నాయకులతోడిపొలయలుకలం బొలంగి చని వనజకుడుంగంజులం
గపటవిద్రాముద్రిత లై ....' (3-132). ఇది వచనమునం దున్నను సందేహింప
వలసినవని లేదు. ఈతఁ డిట్టివిశేషప్రయోగముల నాదరించుటలో వెనుకాడఁ
దని ప్రకరణాంతరములయందు సూచింపఁబడెను.

2. నందితిమ్మన్న : జాణుడుబండలపై జాణు చున్ననీరజాక్షలమ తిమ్మకవి
నాకదునీకీకరములచెమ్మ లొలుకువలుకులతో నిట్లు
వర్ణించెను -

చ. అలకలు నాసికామణియు నన్నువకొనుఁ గుచద్వయుంబుఁ గుం
డలములుఁ జంచలింప జతనంబున హస్తము లూఁచి జీర్మబం
డల దిగజాటీ రొండొరుకడం దరలాక్షులు దోనివింటఁ బిం
జలు గొన నేయుపుష్పశిరుసంపెఁగవాలికతూపులో యనన్ (2)
చిననారాయణ కూడ ఈ సన్నివేశమును సృజించినాడు -

గీ. బాలికలు మేలిజీరుకురాలనుండి
నీటికై జారుసారు వర్ణింపఁ దగియె
నలమదాలసపై నదరంట నేయు
నలరుణిలుకానునుదోనియమ్ము లనఁగ. (3-143)

ఈజాణుడుబండ్లవృత్తాంతము అలనాటి సాంఘికవాతావరణమునకు
చెందిన దయనను, మన్మథాప్రసాదృశ్యము మాత్రము తిమ్మకవి ననుసరించిన
జాడను పట్టి యిచ్చు చున్నది. ఇది జాణు చున్నజాణలు మదాలసపై మదనునిచే
ప్రయోగింపఁబడు చున్నదోనియమ్ము లనునట్లున్నా రని యుత్త్రేక్షించుట
మాత్రము మూలాతికాయ, ప్రతిభాస్ఫోరకము. రసానందసంధాయకము ననుటలో
సందియము లేదు.

1. చూ. శివరాత్రిమాహాత్మ్యము, 4-34.

2. పారిజాతావహరణము, 4-38.

౯. తెనాలి రామకృష్ణుడు : రామకృష్ణకవీశ్వరుడు గ్రంథాంతరనామముల
తోను, గ్రంథాంతరనాయకానాయకులనామముల
తోను చమత్కృతులు సాధించినాడు .

కం. గిరికానుషక్తబుద్ధి ను
పరిచదునిం బోలునొక్కపన్నగ మొకనాఁ
డురవడి నెచ్చటనుండియొ
మురమర్దనుదివ్యభవనమున కేతెంచెన్.

కం. యమదండచండ మగుభుజ
గమునకు వెఱచఱచి యాఖుకన్యక కమలా
రమణాంఘ్రిఁ జేరె గురుభీ
తమతికి నాముక్తమాల్యదకు నెన యగుచున్. *

ఈచమత్కృతిని చిననారాయణ శ్లేషగర్భిత మొనర్చె నిట్లు—

కం. కాదంబరి స్వాదించియు
మోదంబునఁ గౌముదీసమున్నేషము సం
పాదించియు, దబ్బిబ్బుగ
వాదింతురు రేల వారవనితలు వీటన్. (1-87)

సాకేతవరీవారనారీపర్ణనానందర్పమునందలి దీపద్యము. కాదంబరి యనఁగా
కల్లు, బొణభట్టారకునికాదంబరీగ్రంథ మనియు; కౌముది యనఁగా వెన్నెల, మహా
మహాపాధ్యాయ శ్రీభట్టోజీదీక్షితులవారి (వైయాకరణసిద్ధాంత) కౌముదీగ్రంథ
మనియు వర్ణాంతరములు.

ఇక మదాలసాకువలయాశ్వల మంగళస్నానాదులనుండి కల్యాణవర్ణం
తము గిరికావసురాజులకల్యాణఘట్టము నాదర్పముగా స్వీకరించెను. మఱియు
నీరకవీశ్వరులవైచిత్రులు కూడ అటవట చూపట్లు చున్నవి. అవి యెన్నియు
ప్రదర్శించుట వ్యాఖ్యాప్రాధున్ము,

* పాండురంగమాహాత్యము, 4-242, 244.

ఎ ధైర్యము వనువరించినను చివరాయణ స్వకీయపదప్రయోగచాతుర్యమును, చమత్కారచాతుర్యమును, ఉభయవాక్సమ్మీలనశిల్పమును జోడించుచు ప్రియముద్రను భద్రముగ మంచుకొనిననెఱుకాణ,

చ. చతురకవిత్వతల్లి పట్టునంపద యొక్కరిసామ్ము గాదు, భారతిదయ సాధవార్ధి, కవిరాజులమానసమున్ ఘటంబు, లాయతముకొలంది లబ్ధ మగు నయ్యమృతం, బటుగాఁ దలంచి యద్యతనకపీండ్రులార! కృప దప్పక మత్కృతి నాదరింపుఁడీ!

- కనుపర్తి అబ్బయ్యమాత్యుఁడు

ద్వాదశదళము

పర్యాయపదపర్యాయోక్తము

పర్యాయ మనుపదమునకు 'భేదము' అనునొకయర్థము గలదు (1). పర్యాయపదప్రయోగము చేయుట యనగా ఒకపదమునకు బదులుగా ఇంకొకపదమును ప్రయోగించుట. ఇక్కడ భేదము పదవిషయములోనే కాని, పదార్థ (పదము యొక్క అర్థ) విషయములో కాదు (2). కవులు ఒకేయర్థము గలిగినయనేకపదములను ఒకచోటగాని, పలుచోట్లగాని ప్రయోగించుట సంప్రదాయ మయి యున్నది. ఇందులకు కొన్నికారణము లున్నవి. అవి 1) చందస్సున కనుకూలమయినపదములను గ్రహించుట, 2) అవయవార్థస్ఫోరకము (సార్థకము; సాధి ప్రాయము) లయినపదములను గ్రహించుట, 3) శ్రుతిలయలను గమనించి

1. పర్యాయస్తు ప్రకారే స్వాత్-అని విశ్వము.

2. పర్యాయః క్రమవిర్యాణప్రకారావసరేష్వపి, ఏకార్థవాచి శబ్దే చ-అని నానార్థరక్షణమాల.

ముందువెనుకల నున్నపదముల కినుగుణ మయినపదములను విజంధించుట, 4) రసాభివ్యక్తికి సమర్థము లయినపదములను స్వీకరించుట, 5) పరితృప్తౌత్పవర్గమునకు వినుపు కలుగకుండుటకై మాటిమాటికి పదములను మార్చుట. మొదలయినవి. ఇందుకు విదర్శనము లాదికావ్యమందే కన్పడు చున్నవి, మచ్చున కొక్కటి—

శ్లో. కాచి ద్వైశం పరిష్వజ్య సుప్తా కమలలోచనా |
రహఃప్రియతమం గృహ్య సకామేవ చ కామినీ ||

శ్లో. అన్యో కమలపత్రాక్షీ పూజేన్దుసదృశాననా |
అన్యో మాలిన్య సశ్రోణీం ప్రసుప్తా మదవిహ్వలా || (1)

శ్లో. సీతాం పద్మపలాశాక్షీం మన్మథస్య రతిం యథా |
ఇష్టాం సర్వస్య జగతః పూర్ణచంద్రప్రభా మివ || (2)

ఇక్కడ కమలలోచన యనగా కమలములవంటి కన్నులు గలది. స్త్రీ యని యర్థము. కమలపత్రాక్షి యనగా కమలపత్రములవంటి నేత్రములు గలది. స్త్రీ యని యర్థము. పద్మపలాశాక్షి యనగా పద్మపలాశము(దశము)లవంటి కన్నులు గలది. స్త్రీ యని యర్థము. ‘కమలలోచన’ అనుసమానములోని ‘లోచన’ శబ్దమునకు వర్ణాయముగా ‘కమలపత్రాక్షి’ అనుసమానమున ‘అక్షి’ శబ్దము నేత్రార్థమునందు ప్రయోగింపఁబడినది. ‘కమలపత్రాక్షి’ అనుదానిలోని ‘కమల’ పదమునకు వర్ణాయముగా పద్మపలాశాక్షి అనుదానిలో ‘పద్మ’ శబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది. మఱియు ‘పత్ర’ శబ్దమునకు వర్ణాయముగా ‘పలాశ’ శబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది. పత్ర మన్నను, పలాశమన్నను పర్వ మవియే అర్థమిచ్చుట. ఇట్లే పూర్ణేందుసదృశానన, సుశ్రోణీ మున్నగుపదసముచ్చయవివరణమును గ్రహింపవలసి యున్నది. ఇందువలన ఒకేయర్థము కలిగినపదములను వేరనంఖ్యలో సృజించుకొని కవులు రమనమయానుసారముగ ఇచ్చానుగుణముగ ప్రయోగించుకొనుటకు వీ లగు చున్నది. కనుకనే కవికల్పతలవంటి ప్రత్యేక గ్రంథములు, పలువిఘంటురాజములు వెలిసి యున్నవి.

1. రామాయణము, సుందరకాండము, 10-40, 48.

2. రామా. సుందర, 15-30.

ఇప్పు డీకువలయాశ్వచరిత్రమునందలిరెండుమూఁదర్థములకు చెందిన పర్యాయపదములు అకారాద్విక్రమములో కూర్చబడు చున్నవి. ఇందు తత్సమములు, అచ్చతెనుఁగులు వేరువేరుగా చూపబడును. అపరమయినతావుల అర్థవివరణము కూడ అనుబంధింపబడు చున్నది. ముందిగ -

స్త్రీపర్యాయములు

తత్సమములు :

౧. అంగన(2-58, 120; 3-88; 5-22, 95). ౨. అంబుజానన(3-194; 4-91, 181). ౩. అంబురుహాక్షి (ఇట పార్వతిని శివుడు సంబోధించుట. 4-107). ౪. అంబోజాతాక్షి 4-99). ౫. అంబుమధ్య (1-83). ౬. (అనంతా) కాంత (అనంతా = భూమి (1) (3-13) ౭. అనుపమగాత్రీ (సంబోధన యిది, 3-125). ౮. అబల(3-46, 117, 122, 162; 4-180; 5-63 ఇట అవయవార్థకము, 116). ౯. అబ్జపాద (3-83 సార్థకపద మిచ్చట). ౧౦. అలికచ (4-149; 5-10). ౧౧. (అలి) వధువు(3-86). ౧౨. అలివేటి(3-83 సార్థక పదము). ౧౩. అవరోధగిరిపయోధరి = అంతఃపురస్త్రీ. అవరోధ మనఁగా సంతఃపురము(2) (5-59, 95). ౧౪. అవరోధబిసరుహాక్షి = అంతఃపురపురందరి (4-101). ౧౫. (అహల్యా) కాంత (3-153). ౧౬. అననహాసితైందవ బింబ = మోము (పొగను)చేత నవ్వబడిన (ఎగతాళిచేయబడిన, తృణీకరింపబడిన; మించిన) చంద్రబింబము గలది. అనఁగా చంద్రబింబమును మించిన యంద మయినమొగము గలది అని యర్థము (1-35 ఇది కోసమాంబకు విశేషణము). ౧౭. ఇందిందీరకచ = ఇందిందీర మనఁగా తుమ్మెద. తుమ్మెదల పంటి (నల్లని) జుత్తు గలది అని యర్థము (3-163). ౧౮. (ఇందిరా) ఇలజాక్షి = రక్తిదేవి (1-44). ౧౯. ఇందీవరలోచన = ఇందీవర మనఁగా నల్లగలువ (3). నల్లగలువపంటి (యంద మయిన) కన్నులు గలది అని యర్థము

1. అనన్తా చ విశల్యాయాం.....విశ్వంభరాగురూహ్యో స్వాత్-అని మేదిని.

2. అవరోధః పరాద్ధ క్షుద్ధాన్తో అన్తఃపురం వృషష్-అని వైజయన్తి.

3. ఇన్దివరం కువలయే-అని విశ్వము.

(3-163) [త్రీలకన్నులను తామరలతోను, కలువలతోను పోల్చుట కవి సంప్రదాయము]. ౨౦. ఇందుముఖి (4-80; 5-91). ౨౧. ఇందువదన (4-171; 5-106). ౨౨. ఇంద్ర వనిత (4-183). ౨౪. ఉత్పలాక్షి (4-12; 5-45). ౨౫. (ఉరగ) కరిగమన - నాగస్త్రీ (5-95). ౨౬. (ఊర్వశీ) కాంత (5-43). ౨౭. (ఊర్వశీ) బిబ్బికవతి = ఊర్వశి యనుపేరు గలస్త్రీ. ఊర్వశి-అనుట, బిబ్బిక మనఁగా స్త్రీలయొక్క శృంగారచేష్టావిశేషము (1). బిబ్బికము కలిగినది బిబ్బికవతి. స్త్రీ (1-38). ౨౮. ఏకాంకవదన = చంద్రవదన. స్త్రీ. ఏక మనఁగా జింక (2). అది అంకము (గుఱుతు)గా కలవాఁడు చంద్రుడు (4-45). ౨౯. కన్య = స్త్రీ యవియు నర్థము గలదు (3). (4-44). ౩౦. కన్యారత్నము (ఉత్తరవద మయినపుడు రత్న శబ్దము శ్రేష్ఠార్థకము, 4-170). ౩౧. కమల దళేక్షణ (4-176). ౩౨. కాంత (1-38 శ్లేష, 98; 2-27, 32; 3-25, 66, 108; 4-28 శ్లేష, 33, 35, 161; 5-25, 71, 93.) ౩౩. కాంతవసుమనఃకుంతలవదపాంగ = కంతు (మదను) నకు చెందినవూ లనెడియీఁజెలచేత (పుష్పాయుసులచేత. అనుట) ప్రకాశించుచున్న అపాంగములు (కడగంటిచూపులు) గలది (3-34). ౩౪. కామిని (3-46, 58 4-37, 56, 97). ౩౫. కామినిమణి (మణి శబ్దము శ్రేష్ఠతావచి, 3-47). ౩౬. (కీర్తి) కాంత (1-38). ౩౭. (కీర్తి) లతాంగి (1-85). ౩౮. కుటిలకవాళిఖామణి ('శిఖామణి' శ్రేష్ఠతావచి, 3-145). ౩౯. కుటిలాలక (4-165). ౪౦. కృశాంగి (3-19) ౪౧. (కేకి) కాంత = అఁడునెమిలి (2-61). ౪౨. (కేకి) రమణి = పెంటి నెమిలి (1-76). ౪౩. (కైరవిణి) వధూటి = నదీ కాంత (1-3). ౪. (కొండమా) హరిణనయన (1-42). ౪౫. (కోనాంబా) తామరసాక్షి (1-36). ౪౬. కోరకదళన = మొగ్గలవంటివల్లరున గలది (5-34). ౪౭. (గంగా) నరసింహముఖి (4-114). ౪౮. గంధగణనమానయాన (4-193). ౪౯. (గంధర్వకాంత (3-21). ౫౦. గగనమధ్య (శ్లేష, 4-20). ౫౧. గజయాన (3-74). ౫౨. (గౌరీ) కాంత (1-7). ౫౩. ఘనమోహన మోదకారికచ = మేఘమువలె మనోజ్ఞ మైనట్టి, సంతనము కలిగించునట్టి శిరోజ

1. హేలావిలాసబిబ్బికలీలాలలితవిభ్రమాః త్రీణాం శృంగారచేష్టాః స్యు ర్వాన న్యాయవాచకాః-అని హాలాయుధకోశము.

2. ఏణః కురజ్ఞ హరిణో మృగః స్యాత్-అని హాలాయుధకోశము.

3. కన్యా కుమారికా నార్యోః-అని మేదిసికోశము.

ములు గలది (3-114). ౫౪. చంచలలోచన (1-7). ౫౫ చకోరాయతాక్షి (4-138). ౫౬. (చాయా)కుభాంగి (1-20). ౫౭. (జయరమా) సతి (1-70). ౫౮. జలజేక్షణ (3-38). ౫౯. జలదారక (3-51). ౬౦. జలరహగంధి (3-140; 4-53). ౬౧. (జలవిహంగ) మాంగన (3-132). ౬౨. తమోవి భవేణి (2-63). ౬౩ తరళవయన (1-44). ౬౪. తరళాక్షి (5-89). ౬౫. తరుణి (1-76; 3-128, 159; 4-117, 158; 5-97, 108, 110). ౬౬. తరుణీమణి (4-85). ౬౭. (తారకా)కామిని (3-153). ౬౮. (తారకా) వనిత (2-117). ౬౯. (తారా)మదిరేక్షణ (5-42). ౭౦. (తారా) మృగాంక వదన = (తారా)చంద్రముఖి (4-127). ౭౧. (తారా) వధూటి (4-173, 184). ౭౨. (తారా)వధూమణి (1-78). ౭౩. (తారా)వనజేక్షణ (5-77). ౭౪. తిమిర వేణి (4-189). ౭౫. (తిలోత్తమా)వనజలోచన (1-39). ౭౬. తోయజముఖి (5-70). ౭౭. దివిజాంగన (4-175). ౭౮. (దైతేయ) భామ (4-92). ౭౯. ధవళాక్షి (3-151). ౮౦. (దారుణీ)వనజముఖి (1-53). ౮౧. నలినాక్షి (4-97). ౮౨. నారి (3-85; 4-28 శ్లేష, 148, 164). ౮౩. వీరజాక్షి (5-108). ౮౪. వీరిచికురవికర (4-98). ౮౫. (నృప)ప్రమద (2-112). ౮౬. పర్వేందు ముఖి (3-72). ౮౭. (పాఠ)రామ (4-15). ౮౮. పద్మగంధి (5-106). ౮౯. పద్మవయన (4-4). ౯౦. పద్మాంగన = పద్మ మనెడివనిత (3-91). ౯౧. పాటలాధర (5-14). ౯౨. (పార్వతీ)తరుణి (4-112). ౯౩. ప్రాగ్ధి శాంగన (4-16). ౯౪. (పెగరంగమాంబా)మృగాయతాక్షి (1-54). ౯౫. బల భిన్నీలకచామణి = బలః శమరాక్షసునివి భేదించినవాఁ డింద్రుఁడు. బలభిన్నీల మనఁగా ఇంద్రసీలము. ఇంద్రసీలములవలె (మనోహర మయిన) మిక్కిలి నల్ల నయానశిరోజములు గలది. శ్రీ. మొత్తమనకు శ్రీ. రత్న మని యిచటి యుండు (3-109). ౯౬. బాల (3-86, 128, 133, 156, 157; 4-192). ౯౭. బాలిక (3-143). ౯౮. బింబోష్టి (3-83 సారకపదము). ౯౯. బినరుహ నయన (3-5). ౧౦౦. భామ (1-38 శ్లేష; 3-42; 4-28 శ్లేష, 156). ౧౦౧ భామిని (3-67). ౧౦౨. (భోగి) జలజాక్షి = నాగశ్రీ (4-130). ౧౦౩. మంజు వాణి (4-45). ౧౦౪. మందగమన (5-71). ౧౦౫. మదవతి (4-142; 5-42). ౧౦౬. (మదాలసా)విలాసవతి (5-102). ౧౦౭. (మదాలసా)సతి (4-117). ౧౦౮. మదాశినవాళీకుంతల = మదించినకుమ్మెదకుఱుగుంపును పోలిన (నల్లని) కేశ

ములు గలది. 'సవ' శబ్దమున కివట యువార్థమును చెప్పవలసి యున్నది. ఇతరకవు లీరీతిని ప్రయోగించినట్లు లేరు (3-34). ౧౦౯. (మధుపా)వరోధవ ధూమణి (3-132). ౧౧౦. (మరాఠా) బాలిక (3-132). ౧౧౧. మానవతి (3-131). ౧౧౨. మానివి (1-91). ౧౧౩. (మా)రాజముఖిమా=లక్ష్మి, 3-154). ౧౧౪. మనవయస్ (5-68). ౧౧౫. మృగకాంత (2-25). ౧౧౬. మృగాంగవ (2-31, 32). ౧౧౭. మృగాక్షి (4-116, 167; 5-10). ౧౧౮. మృగాయతాక్షి (1-158). ౧౧౯. మృగేక్షణ (4-120). ౧౨౦. మృదువాణి (1-106). ౧౨౧. యోష (3-165). ౧౨౨. (రంభా)కాంత (5-10). ౧౨౩. (రంభా)వయోజాక్షి (4-213). ౧౨౪. (రంభా) మృగాయతాక్షి (5-36). ౧౨౫. (రతి) స్త్రీ (3-57). ౧౨౬. (రథాంగ) కామిని (3-112). ౧౨౭. రమణి (3-63, 153; 4-56; 5-93). ౧౨౮. రమణీమణి (5-5). ౧౨౯. రమణీలలామ (3-37). ౧౩౦. (రమా)వధూటి (1-71). ౧౩౧. రాకాశకాంకవదన [భక్తుఁడు (అశ్వత్థుఁడు) జగన్మాతను ప్రార్థనీదేవిని) సంబోధించుట. (4-110)] ౧౩౨. రాకేందువదన (4-179). ౧౩౩. రాజముఖి (4-173). ౧౩౪. రాజముఖీమణి (3-30). ౧౩౫. రాజహంసగమన (శ్లేష. 4-152). ౧౩౬. రాజీవముఖి (3-71, 118). ౧౩౭. రాజీవాక్షి (3-103). ౧౩౮. రాజీవేక్షణ (4-146). ౧౩౯. రామ (3-154). ౧౪౦. రామాలలామ (4-25). ౧౪౧. రుక్మిణీ సరసిజాయతాక్షి (1-2). ౧౪౨. లలిత (1-77). ౧౪౩. లతాంగి (2-6; 3-53, 56, 111; 4-155, 157, 169; 5-10). ౧౪౪. లతాతవ్వి (5-39). ౧౪౫. (లతా)వనిత (3-87). ౧౪౬. లలితలతాంగి (3-120). ౧౪౭. లోలవయన (3-39, 67). ౧౪౮. వధువు (5-13) ౧౪౯. వధూటి (3-42, 65, 79, 124, 166; 4-41, 43, 51, 115, 116; 5-10, 98). ౧౫౦. వధూమణి (3-49, 111). ౧౫౧. వనజనయన (ప్రార్థనీదేవికి విశేషణము. 4-108). ౧౫౨. వనజలోచన (3-115). ౧౫౩. వనజవదన (5-107). ౧౫౪. వనజాక్షి (3-57, 73; 4-175; 5-108). ౧౫౫. వనజాయతాక్షి (4-5). ౧౫౬. వనరుహాక్షి (4-191). ౧౫౭. వనిత (1-38 శ్లేష; 2-27, 54, 63, 71; 3-25, 30, 32, 104, 128; 4-131, 161, 166, 180; 5-5, 25, 41, 75). ౧౫౮. వనితామణి (3-158; 4-121). ౧౫౯. వనితాశిరోమణి (4-43). ౧౬౦. (వసుధ)

సుభాకరాస్య (1-31). ౧౬౧. వామనయన=అంద మయిన కన్నులు గలది (1-48). ౧౬౨. (వార) కాంత (1-78). ౧౬౩. (వార) వనిత (1-87). ౧౬౪. (విద్వేషి)యోషిత్=శత్రుప్రీతియోషిత్=ప్రీతి (2). 4-18). ౧౬౫. విరో లేక్షణ (3-119). ౧౬౬. వేదండగమన (5-102). ౧౬౭. (వేళా) సతి (4-14). ౧౬౮. (వైరి) సతి (1-24). ౧౬౯. శంఖరలోచన=జింకకన్నుల పంటి కన్నులు గలది. శంఖర మనగా జింక (3. (1-74). ౧౭౦. (శచీ) మత్తకాశిని (మత్తకాశిని యనగా ఉత్తమప్రీతి (4). మదిందినదివలె ప్రకాశించు వది అని వ్యుత్పత్తి (5). (5-59). ౧౭౧. శాతోదరి (3-99). ౧౭౨. శుకాలావ (3-139). ౧౭౩. శోభనాంగి (3-105). ౧౭౪. (శ్రీ)రమణి (2-1; 3-1). ౧౭౫. వతి (3-44, 49; 5-99). ౧౭౬. సరసిజగంధి (3-108). ౧౭౭. సరసి జాక్షి (4-118). ౧౭౮. సరసిజేక్షణ (5-20). ౧౭౯. సరసిరుహలోచన (3-59). ౧౮౦. (సరస్వతీ) శంఖరనయన (2-37). ౧౮౧. సరోజానన (4-49). ౧౮౨. సరోరుహలోచన (2-35). ౧౮౩. సారనదజాక్షి (4-78). ౧౮౪. (సారస) వరాలోహ (3-132). ౧౮౫. సారేందువదన=పూర్ణచంద్రసదృశముఖి (5-10). ౧౮౬. (సీతా) శాతోదరీమణి (1-21). ౧౮౭. సుదతి (3-135; 4-167; 5-5, 110). ౧౮౮. సుదతీమణి (5-13). ౧౮౯. సుదృఢ్కు=అంద మయిన కన్నులు గలది. దృఢ్కుబ్రుమనకు నేత్ర మవియు నర్థము గలదు (6). (1-38 శ్రేష్ఠ). ౧౯౦. (హంస) కాంత (3-152). ౧౯౧. హంసగమన (4-75). ౧౯౨. హరిజాక్షి (4-4). ౧౯౩. (హరు) రామ=హరునిప్రీతి, పార్వతి (1-43).

ఇందు నాయకాదులకు విశేషణవాచకములుగా ప్రయోగింపఁబడినవదములు కూడ గ్రహింపఁబడినవి. ఇక త్ర్యుర్థకము లయినయచ్చతెనుఁగుపదము లకారాదిగ ప్రదర్శింపఁబడు చున్నవి.

1. వామో వల్లప్రతీపా ద్వౌ-అని అమరము.
2. ప్రీతి యోషి దబలా-అని అమరము.
3. శమ్పర స్వల్పహరిణః-అనివైజయన్తి.
4. వరాలో హోత్తమా నారీ నైవ స్యా నృత్తకాశిసీ-అని వైజయన్తి.
5. చూ. హలాయుధవివరిణము.
6. దృఢ గక్షి చక్షు ర్జయనం దృష్టి ర్నైత్రం విరోచనమ్-అని ధనంజయ నిఘంటువు.

అచ్చతెనుగులు :

౦. (అంచ) బిత్తరి=ఆడుహంస(4-53). ౧. (అచ్చర) చెయవ= అప్పరఃకాంత (3-10). ౨. (అచ్చర) నెచ్చెలి (4-184). ౩. (అచ్చర) మిటారికత్తియ (3-23). ౪. (అచ్చర) మెఱుంగుఁబోడి (5-59). ౫. అతివ (3-50, 103, 128; 4-98). ౬. కల్కి-మిటారి=కలికి, మిటారి రెండును వనితా వాచకములు. ఇట 'మిటారి' శ్రేష్ఠార్థకముగ వాడఁబడినట్లనిపించు చున్నది. లేదా 'కలికి'ని విశేషణముగా చేసి మనోజ్ఞురాయివసుగువ అనవలయును(4-168). ౭. అఁబది(3-70, 101; 5-51). ౮. ఆడుది(5-63, 64, 70). ౯. ఇంతి (3-40, 109, 117, 187; 4-50, 101, 120, 139, 146, 167; 5-5, 106, 111). ౧౦. ఇగురుఁబోడి(3-159; 5-106). ౧౧. (ఉడిగంప) జేడియ(4-12). ౧౨. (ఉడిగపు)టింతి(2-5). ౧౩. ఉగ్గులి(2-54). ౧౪. ఉవిద(3-133; 4-173). ౧౫. (ఉడిగంప)జేడియ(5-95). ౧౬. (ఉడిగపుటబ్బురహన్)వలిగు బైక, 4-137. ౧౭. ఎలఱవ్వని(5-88). ౧౮. (ఓయారపునంచుల)ముఱుగుమ్మ (4-96). ౧౯. ఒమూర్(5-94). ౨౦. (కట్టిక)మిటారి(4-139). ౨౧. (కట్టిక)యంతి(4-127). ౨౨. కప్పియ(4-187; 5-97). ౨౩. కన్నియమిన్న ('మిన్న' శ్రేష్ఠతావాచి. 'అన్నులమిన్న'వంటి దిది. 4-4). ౨౪. కన్నె(3-77, 128; 4-134; 5-47). ౨౫. కలికి(1-20; 2-32; 4-84, 100, 151; 5-93). ౨౬. (కలికిజక్కవలెక్కువ)గుబ్బలాడి(4-96). ౨౭. కలువకంటి(5-106). ౨౮. (కల్ప)చెల్వ(4-23). ౨౯. (కావలి) చెల్వ(4-169). ౩౦. కొమిర (కుమారి ప్రకృతి, 3-89). ౩౧. కొమ్మ(2-26, 29; 3-103, 118, 158 సాధి ప్రాయము, 161; 4-28 శ్లేష, 89, 170; 5-98, 110). ౩౨. గట్టివాల్చెలి=పైరం ద్రి 1-85. ౩౩. గట్టిగుబ్బెక=విక్రి-వచమ్ములు గలది(2-3). ౩౪. గరిత (4-173). ౩౫. చక్కెరబొమ్మ=చక్కెరబొమ్మవలె స్రీయ మయినది-మనోజ్ఞురాయి. (1)(2-93; 3-35); ౩౬. చదురాలు=వేర్పు గలఆడుది, (2)(4-194).

1. చూ: సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు.

2. చూ. వి. దీనిని గ్రహింపలేదు.

౩౮. చన్నులమిన్న=చన్నులతో మిన్న పైవది. (1)(5-91). ౩౯. చిపురాకుం
 బోడి(3-102). ౪౦. చిల్కలొల్కి(4-96). ౪౧. చుక్క-జవరాలు(3-147)
 ౪౨. చెలి(3-13, 124, 128; 4-34, 40, 182; 5-58, 94; ౪౩. చెలియ(4-155)
 ౪౪. చెయ(2-6, 32, 100, 103, 106, 138, 144, 164; 4-139, 145, 164;
 5-110). ౪౫. చెల్వ(3-81, 128). ౪౬. చేడియ(1-77; 4-154).
 ౪౭. జక్కవ-మించుబోడి(3-132) ౪౮. జడదారి-చెలి=మునికాంత(2-29).
 ౪౯. జవరాలు(1-20, 73, 75; 4-199). ౫౦. జవ్వని(2-63; 4-115, 143;
 5-16). ౫౧. పెక్కులాడి(2-80). ౫౨. తలిరుబోడి(5-104, 106).
 ౫౩. తేటి-నీటుకత్తియ(3-132). ౫౪. తేటి-లేజవరాలు(3-144). ౫౫. తొగ-
 కొమ్మ(1-25). ౫౬. తొయ్యలి(3-29, 54, 60, 128). ౫౭. నాతి(3-71, 72,
 112; 4-156). ౫౮. నీటుకత్తియ(2-140). ౫౯. నెఱవన్నెలాడి(5-90).
 ౬౦. పుప్పబోడి(3-83 ఆవయవార్థస్ఫోరకము). ౬౧. పూపుబోడి(4-11
 131). ౬౨. పైచెలి(4-4). ౬౩. పొలతి(3-121, 128, 4-131). ౬౪. బోగంపు
 బడుచు=వేళ్ళాస్త్రీ(1-86). ౬౫. బోటి(3-70, 104, 110, 157; 4-99; 5-23, 49).
 ౬౬. మగువ(3-32, 43; 4-167). ౬౭. మగువనిగమిన్న('నిగమిన్న' శ్రేష్ఠతా
 వాచకము, 5-81). ౬౮. మించుబోడి(2-151). ౬౯. మిటారి(3-142;
 4-82, 167, 169; 5-10). ౭౦. ముదిత(2-120; 4-141; 5-51, 93, 110.
 దీనిని ఆంధ్రభాషార్థవము గ్రహింపలేదు. (2). ౭౧. ముద్దరాలు(2-58).
 ౭౨. ముద్దియ(4-29; 5-95). ౭౩. ముద్దుగుమ్మ(1-80; 2-20, 65; 3-141;
 5-97). ౭౪. మెఱుంగుబోడి(1-83). ౭౫. మెఱుంగుబోడి(3-100;
 5-100). ౭౬. మెలత(3-134). ౭౭. రే-కొమ్మ=రేయి యనువనిత(4-12).
 ౭౮. రతకూన(ఇది మిత్రమము, 3-123, 158 సారకము. 4-28 శ్రేష్ఠ).
 ౭౯. రేణిగురుబోడి(4-101). ౮౦. రేవు(1-20). ౮౧. వన్నెలాడి(3-27
 5-72, 106). ౮౨. వలిగుబ్బెత(3-30). ౮౩. వాలుగంటి(4-153). ౮౪. వెలది
 (3-128). ౮౫. వెల-కొమ్మ(5-59). ౮౬. వెల-చెలి(2-114). ౮౭. వెల-
 చేడియ(5-95). ౮౮. వెల-మిటారి(4-191). ౮౯. వెల-ముద్దుగుమ్మ(2-113).

1. ఇతరకపులు దీనిని ప్రయోగించినట్లు లేదు. దీనిని కూడ సూ. వి. గ్రహింప
 లేదు.

2. చూ. అచ్చతెలుగుకోశము, పుట 364.

మన్మథపర్యాయములు

తత్సమములు :

౧. అంగజాడు(౩-161). ౨. ఆతమడు(4-50). ౩. అవంగుడు (3-50). ౪. కంఠకాండుడు=వద్దము బాణముగా కరివాడు. కాండ మనఁగ బాణము(1) (3-79). ౫. కంఠుడు(3-59, 109, 111, 4-190). ౬. కమల శరుడు(4-27). ౭. కుశేశయబాణుడు=వద్దబాణుడు, కుశేశయ మనఁగా మాణితేకులకామర(2). ౮. కుసుమదన్వి(4-19). ౯. తరుణేక్షరసుష్కుడు (4-5). ౧౦. తామరసాస్త్రుడు(4-32). ౧౧. దర్శకుడు(2-155). ౧౨. నాశీ కాంబకుడు(4-37). ౧౩. పంచబాణుడు(3-152). ౧౪. ప్రసవకలంబకుడు= పుష్పబాణుడు. 'కలంబ' మనఁగా బాణము(3). 'కలంబ'శబ్దముకంటె స్పార్థిక 'క' ప్రత్యయము చేసిన 'కలంబక' యగును(1-35). ౧౫. ప్రసవబాణుడు (4-196). ౧౬. భావజమ్మడు(4-219). ౧౭. భావభివుడు(3-153). ౧౮. మకరాంకుడు(1-51). ౧౯. మదమడు(3-157, 159, 165, 5-13). ౨౦. మన సిజాడు(2-55; 3-82, 116, 160; 4-25). ౨౧. మనోజాతుడు(3-78). ౨౨. మనోజాడు(3-124). ౨౩. మన్మథుడు(3-86, 88, 94). ౨౪. మరుడు (3-44, 157; 4-3; 5-38). ౨౫. మారాజమునీమణీకుమారుడు=లక్ష్మీపుత్రుడు 'మా' యనఁగా లక్ష్మీదేవి.(3-154). ౨౬. మారుడు(2-23; 3-52, 154; 4-130, 142; 5-78). ౨౭. రత్నివీరుడు(3-57). ౨౮. రమాకుమారుడు (3-148; 4-28). ౨౯. వనజకృపాణుడు=వద్దము కృపాణము(కత్తి)గా కరి వాడు. పుష్పములను మదమనిబాణకృపాజాద్యాయుధములుగా వచించుట సాంప్ర దాయికము(4-29). ౩౦. విషమబాణుడు=బేసివంఖ్యా(అయిదు)బాణములు గల వాడు(4-26). ౩౧. శ్రీరమజీవందనుడు=లక్ష్మీవందనుడు(2-1). ౩౨. సర

1. కాణ్డో బాణ మ్తలా కాణ్డః కాణ్డః పక్ష్యాక ఇష్టతే-అని అనేకార్థస్థినిమజ్జరి.
2. వహస్రవక్రం కమలం శతవక్రం కుశేశయమ్-అని అమరకోశము.
3. పృషతోక్తే రోవణో బాణః కరిమౌ మర్మభేదనః-అని వైజయంతి.

సిజాస్తుఁడు(3-123). 33. సుమచావుఁడు(1-106). 34. హిమరుగ్బాంధ
వుఁడు=హిమ మనగా శైత్యము. రుక్—అనగా కాంతి(1). హిమరుక్ అనగా
చల్లనికాంతి(వెన్నెల) కలివాఁడు చంద్రుఁడు. అతనిబాంధవుఁడు(మేనల్లుఁడు)
మన్మథుఁడు.

అచ్చతెనుఁగులు :

౧. అందపువిరిదమ్మితేకుదసెనాదొర=అంద మయినతామరతేకు ఆయుధ
ముగా కలిగినదొర. 'కసెనా' అనగా ఆయుధవిశేషము(2). తామరతేకే ఆయుధ
మనుట యిట విశేషము. దీని వితరులు ప్రయోగింపలే దనిపించు చున్నది.
(4-47). ౨. అలరువిలుకాఁడు(3-143). ౩. ఇంచువింటివాఁడు=చెఱుకువిలు
కాఁడు. పూలను, చెఱుకును మదనునకు విల్లుగా వచించుట కవిసంప్రదాయము
(3-48; 4-38). ౪. ఇంచువిలుకాఁడు (4-23; 5-35, 110). ౫. ఇంచువిలు
వీరుఁడు(ఇట వీరుఁడు తత్సమము, 3-33). ౬. ఇంచువిల్వాఁడు(3-37).
౭. కమ్మనివిలుకాఁడు = తియ్యనివిలుకాఁడు — ఇజ్జదస్వః డనుట(3-118).
౮. కమ్మింటియెమ్మెకాఁడు=కమ్మనివిల్లుగలిగినఅందగాఁడు. ఎమ్మెకాఁ డనగా
అందగాఁడు(3). (3-161). ౯. కెందలిరుబొందళప్పందొర =ఎఱ్ఱనిచిగురు
టాకు కవచముగా కలిగినతేఁడు. బొందళ మనగా కవచము(4). (4-154).
౧౦. చిలుకగుఱుతాలనుదేదారి=చిలుకలు గుఱ్ఱములుగాఁ గలరాజు. దునేదారి
యనగా రాజు(5). (3-95). ౧౧. చిలుకపటానితేరిదొర=చిలుక గుఱ్ఱముగా
కలిగినరథము గలతేఁడు. పటాని(పటాణి) యనగా అశ్వము(6). (2-6).

-
1. రు గ్వాలేచ్చయోః కాస్తా—అని నానార్థరత్నమాల.
  2. దసెన(నా)=వి. ఆయుధవిశేషము(శ.ర.)— అని సూ. ని. ఇట స్త్రీప్రయోగ
మొక్కచో ఈఁబడెను.
  3. సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు.
  4. అచ్చతెలుఁగుకోశము, పుట 550.
  5. సాంబనిఘంటువు, మానవవర్గము, 11.

౧౨. చిలుకదాదావడీరు చిలుక అశ్వముగాకలిగినరాజు. దాదాఅనగాగుట్టము(1)
(3-23) ౧౩. చిలుకముష్కిరేజీబొర = చిలుకమొకరియే అశ్వము(వాహ-
నము)గా కలబొర. సంస్కృతములోవిమయారప్యంసకసమాసము(తత్పురుష
విశేషము)వంటిది తెనుగున చిలుకమొకరి. మొకరికి బదులుగా 'ముష్కి-
ర' అనుఅన్యదేశ్యమును ప్రయోగించినట్లున్నాడు కవి(3-148). ౧౪. చిలుక
సాంబ్రాణిరేజీవడీరుడు=చిలుక ఉత్తమాశ్వముగాఁ గలరాజు. సాంబ్రాణి అను
పదమునకు ఉత్తమాశ్వ మనుస్థము కలదు(2). రేజీ అనుదానికివి ఉత్తమాశ్వ
మునువర్ణమున్నది(3). రెండుపదములు సమసించినప్పుడు 'సాంబ్రాణి' పదము
తేలలఅశ్వవాచియై 'రేజీ' పదము శ్రేష్ఠతావాచక మై మొత్తమునకు 'ఉత్తమా-
శ్వము' అనుస్థము శక్తివంకోచన్యాయమున సిద్ధించును. దీనికి ప్రయోగాంత
రము "సీ. గార్వభంబును పేయుగతుల దాటించిన నోటతో సాంబ్రాణిరేజీ
యగునె?" కాశీహస్తీ49.(4) 3-97). ౧౫. చీనాచక్కెఱాణపుంబులుఁగుఁదే-
జీజోడు-ప్రశస్త మయినవక్కెర దాదాగా కలిగినపిట్ట(చిలుక) గుట్టముగా కల
యోధుడు(3-156). ౧౬. చెల్వవైఁతెంగల్వయరిదికిదునుదునుమాసీడు=
అంద మయినయెఱ్ఱగదావ అట్టుత మయినట్టి వంకకల్లిగా కలిగినదుడు కయిన
శస్త్రదళిండు (లేక) దుడు త్రైవీరుడు. కిడును-అనగా వంకలు గలఖడ్గవిశే-
షము(5).(4-30). ౧౭. జాజివిరినేజాజోడు = జాజిపూవు ఈతెగా కలయో-
ధుడు. నేజా-అనగా ఈతె (6)(3-121). ౧౮. తమ్మిదోడుమ్మిజోడు=తామ-
రయే వంకకల్లిగా కలిగినయోధుడు. దోడుమ్మి-అనగా వంకలు గలకల్లి (7)
(2-4). ౧౯. తియ్యదివింటిజోడు(3-69). ౨౦. తుమ్మెదకంబుకమ్మవిరుమ్మీ
పాదుపా-తుమ్మెదలకు శత్రు వయినసంవఁగిపువు అయధముగా కలిగినరాజు.

1. సాంబివింబువు, మానవవర్ణము, 71.
2. బ్రానుదొరగారి'తెలుగు-ఇంగ్లీషు'విమంబువు.
3. అచ్చతెలుగుకోశము, పుట532.
4. బ్రానుదొరగారి'తెలుగు-ఇంగ్లీషు,విమంబువు.
5. అచ్చతెలుగుకోశము, పుట580.
6. ,, పుట576.
7. ,, పుట580.

చంపకజ్యేష్ఠాయధుః డనుట. కంటు-అనఁగా శత్రువు(1). రుమ్మి-అనఁగా
 ధగ్గ మవి యీతవిప్రయోగమువలన తెలియు చున్నది. కావి నూ.వి. రుమ్మిచూర
 కత్తి, రుమ్మిపిరంగివంటివమానములను గ్రహించి యర్థాంతరములను చూపు
 చున్నది. ఆచటిప్రయోగములలో 'రుమ్మి' అనునది విశేషణ మనిపించు
 చున్నది(2). ౨౧. ననవింటికొమరుడు(1-81). ౨౨. ననదసెనాజోదు=పూవు
 అయిదముగా కలయోధ(5-34). ౨౩. ననవింటివాడు(1-88). ౨౪. ననవిల్
 మొక్కలివొర=పూవిల్లు గలసాహసీకుఁ డయినరాజు. మొక్కలి-అనఁగా సాహ
 సీకుడు(3)(4-100). ౨౫. వచ్చవీలుకాడు(3-146). ౨౬. షేవ్వంటిసాది
 (3-132). ౨౭. బొండుమల్లేపరిబ్రథ్తండాణగజోదు=బొండుమల్లేపూవు అద్భుత
 మయినఖగ్గముగాఁ గలగొన్నయోధ. ఖండా-అనఁగా కత్తి(4)(4-99).
 ౨౮. రాచిల్కమేల్లేజోదు(4-146). ౨౯. లిబ్బివదంతివట్టి=లక్ష్మీసంతానము
 (3-30). ౩౦. వలరాజు(5-35). ౩౧. వలరాయడు(3-158). ౩౨. వెడవిలు
 తుడు=ఇతరవ్యుడు (లేక) పుష్పధన్యుడు. 'వెడ' యనఁగా చెఱకు (లేక)
 పుష్ప(5)(3-83). ౩౩. వెడవిల్కాడు(3-98).

రాజన్ పర్యాయములు

తె న

౧. అదినాథుడు(1-69). ౨. అధిపతి(2-108). ౩. అధిపమాళి(1-105)
 ఇది 'మాళి' శ్రేష్ఠతావాచి. ౪. అధిపవర్యుడు(4-84, 164). ౫. అధిష్ఠాడు

1. అచ్చతెలుఁగుకోశము, పుట508.

2. ప్రయోగములకై చూ. నూ. వి.

3. అచ్చతెలుఁగుకోశము, పుట870.

4. „ పుట570.

5. „ పుట12.

(1-53; 2-84; 3-82; 4-85). ౬. అనంత-నృపాలుడు(1-60). ౭. అరి-
జనపతి(1-62)=శతరాజు. ౮. అరి-ధరాధిపతి(1-64). ౯. అరి-ధరా-
భూజుడు(1-59). ౧౦. అవపీధవనేత(3-26.నేతృశబ్దము శ్రేష్ఠతావాచి).
౧౧. ఇమఁడు(1-20; 4-7శ్లో). ౧౨. ఇలాబరారి(4-124)=భూమింద్రుడు
(ఇల యనఁగా భూమి. 'బల+అరి' అనఁగా బలవంతు శత్రువు. ఇంద్రుడు).
౧౩. ఈశుడు(3-82). ౧౪. ఈశ్వరుడు(1-70, 83). ౧౫. ముతద్వజ-వరేం-
ద్రుడు(2-40; 3-59). ౧౬. ముతద్వజ-భూవగవరవైరి(1-89)=ముతద్వజ
భూమింద్రుడు(ముతద్వజరాజు-అనుట)(వగవరము లనఁగా వర్తకశ్రేష్ఠములు
వానికి శత్రువు. ఇంద్రుడు). ౧౭. ముతద్వజ-భూవరుడు(3-41). ౧౮. ముత-
ద్వజ-రాజు(3-52). ౧౯. ముతద్వజ-వసుంధరాపురందరుడు(4-42)=ముత-
ద్వజభూమింద్రుడు(ముతద్వజరాజు-అనుట)(వసుంధర యనఁగా భూమి; పురం-
దరుఁ డనఁగా ఇంద్రుడు). ౨౦. ముతద్వజేంద్రుడు(3-54; 4-40)=ముత-
ద్వజరాజు(ఇంద్రరాజశబ్దములు వర్ణాయములు(1). ౨౧. ముతద్వ-జేశ్వరుడు
(3-49, 55). ౨౨. కస్తు-రీంద్రుడు(1-58). ౨౩. కుంభిసీంద్రజంభారి
(5-84)=భూమింద్రశ్రేష్ఠుడు(రాజశ్రేష్ఠుఁ డనుట)(కుంభిని యనఁగా భూమి.
దానికి ఇంద్రుఁ డనఁగా నాథుడు. భూనాథుఁ డనఁగా రాజు. జంభ+అరి=జం-
భాసురునకు శత్రువు వధించినవాడు). ఇంద్రుడు. 'జంభారి' శబ్దము ఇంద్ర
శబ్దమునకు వర్ణాయ మై, ఉత్తరస్థానమునం దున్నది. కనుక శ్రేష్ఠతావాచక
మయినది. ౨౪. కుంభిసీజంభవైరి(4-48)=భూమింద్రుడు(రాజు-అనుట).
౨౫. కుతలపతి(3-166) = భూతలనాథుడు(రాజు- అనుట. 'కు' అనఁగా
భూమి(2). ౨౬. కుభృత్త(1-63)=భూమిని(భూవ్రజలను) భరించువాడు
(రాజు). ౨౭. కువలయాశ్వ-క్షీరీంద్రుడు(4-204). ౨౮. కువలయా-శ్వాధి-
కుఁడు(5-71)=కువలయాశ్వరాజు(అధీకుఁడు=అధికఁ డయినయాకుఁడు-కర్మ-
ధారయము). ౨౯. కృష్ణ-ధరాతలనాయకుడు(1-50). ౩౦. కృష్ణ-ధరావిదౌ-
జుడు(1-45) = కృష్ణభూమింద్రుడు(కృష్ణరాజు-అనుట. విదౌజుఁ డనఁగా

1. రాజా ౭ధిపః పతి స్సాస్యమీ....భ రైష్ట్ర ఇవ ఈశితా-అవి ధనంజయము.
2. పృథివ్యాం కుః సమాఖ్యాతః-అవి ఏకాక్షరకోశము.

వింద్రుడు(1). ౩౧. కృష్ణ-నృపచంద్రుడు(1-29). చంద్రశబ్ద మిట శ్రేష్ఠతా వాచి. ౩౨. కృష్ణావపింద్రుడు(1-57). ౩౩. కృష్ణాధిపతుడు(1-57). ౩౪. ఓతి వరుడు(5-85). ౩౫. గోత్రామరేంద్రుడు(1-60) = భూమింద్రుడు(గోత్ర యనగా భూమి)(2). అమరేంద్రు డనగా అమరులకు ప్రభువు. ఇంద్రు డనుట. ఇంద్రశబ్ద మిచట ప్రభృత్తకము. ౩౬. గోలకొండ-నరేంద్రుడు (1-50). ౩౭. గోవింద-జనవిభుడు(1-28). ౩౮. గోవిందభూపుడు(1-4) = గోవిందరాజు. ౩౯. జనపతి(2-54; 3-45; 4-87, 121, 59; 5-88). ౪౦. జనపాలుడు(4-104). ౪౧. జనలోకరసాకరపాకాసి(3-57)=ఇది యొక అపూర్వప్రయోగము. జనలోక మయినభూలోకమునకు ఇంద్రుడు(ప్రభువు); భూమింద్రుడు(రాజు-అనుట). భూమివ్యాయములందు 'రసా' ఒకటి. దానికి 'మాధుర్యాదు రై వవివిధరసములు గలది' అని వ్యుత్పత్తి(3). 'రసా' శబ్దవ్యుత్పత్తినిబట్టి 'రసాకర' శబ్దమును 'భూ' వాచిగా ప్రయోగించినాడు నారాయణుడు. మాధుర్యాదివివిధరసములకు ఆకర(స్థాన) మైనది, భూమి-అని యిచటియర్థము. పాకాసి యనగా పాకు డనురక్కనుని శాసించిన(వధించిన)వాడు, ఇంద్రుడు అని యర్థము. రసాకరపాకాసి యనగా భూమింద్రుడు(రాజు). జనలోక ప్రభువు-అని మొత్తమున కర్థము. ౪౨. జనవరహా(2-59). ౪౩. జనవరా ఖండలుడు(2-62)=రాజశ్రేష్ఠుడు. (అఖండలశబ్ద మిచట ఇంద్రవ్యాయ మై శ్రేష్ఠతాబోధక మైనది). ౪౪. జనవరాగ్రగణ్యుడు(2-105). ౪౫. తిప్ప-ధరాపాలుడు(1-47). ౪౬. తిప్ప-ధరారమణుడు(1-30). ౪౭. తిప్ప-నరపాలుడు(1-34). ౪౮. తిప్ప-నృపతి(1-81, 36). ౪౯. తిప్ప-నృపాలుడు(1-33, 45, 46). ౫౦. తిప్ప-భూపతిబిదౌజుడు(1-29). 'బిదౌజుడు, ఇంద్రవ్యాయ మై శ్రేష్ఠతావాచక మిచట). ౫౧. తిమ్మ-ధరణీపతి(1-24). ౫౨. తిమ్మ-ధరాకాముకుడు(5-1)=తిమ్మ-భూపతి(కాముకవద మిట 'పతి

1. సుత్రామాం బిదౌజా స్సితకుక్షరః-అని ఇంద్రవ్యాయములందు యాదవ

ప్రకాశము.

2. గోత్ర వసున్దరా ప్రోక్త-అని శబ్దరత్నప్రదీపము.

3. హలాయుధవివరణము→"మాధుర్యాదిరూపో వివిధో రసోఽస్త్వస్యా మితి".

పర్యాయము(1). ౫౩. తిమ్మ—ధరాధిపే(1-36). ౫౪. తిమ్మ—ధరాధ్యక్షుడు (1-45)(అధ్యక్షుఁ డనగా అధికారి(2). భూమికి అధికారి యనగా—రాజు). ౫౫. తిమ్మ—పరపాలుడు(1-39). ౫౬. తిమ్మ—నృపకంఠీరవుడు(1-45. 'కంఠీరవ' శబ్దము 'సింహ' పర్యాయ మయిన శ్రేష్ఠతావాచి). ౫౭. తిమ్మ—నృపతి(1-5) ౫౮. తిమ్మ—నృపకౌరి(1-25. 'కౌరి' శబ్దము నృష్టముగ శ్రేష్ఠతావాచిగా ప్రయోగింపఁబడినట్లని మిది. ఇది సంజ్ఞావాచక మయిన 'తిమ్మ' శబ్దమునకు సుతరస్థానమున లేదు. కనుక విట సుపమితసమాసము కాదు(3). ౫౯. తిమ్మ—నృపాలుడు(1-45). ౬౦. తిమ్మ—నృపేంద్రుడు(1-40, 41). ౬౧. తిమ్మ—భూపాగ్రగణ్యుడు(1-38). ౬౨ తిమ్మ—భూవరుడు(1-37). ౬౩. తిమ్మ—విభుడు(1-56). ౬౪. తిమ్మ—దివేంద్రుడు(1-58). ౬౫. ధరణిపే(4-220). ౬౬. ధరణీంద్రుడు(2-11, 25). ౬౭. ధరణీకాంతుడు(5-111). ౬౮. ధరణీనాయక మౌళి(1-48). ౬౯. ధరణీశుడు(1-59). ౭౦. ధరాజాని(3-19)=ధర(భూమి) జాయ్ భార్య)కా కలవాడు('జాయ్' శబ్దమునకు బహువ్రీహిసమాసమున నిజాదేశము వచ్చి 'జాని' అనురూప మేర్పడును 4). ఇట్లే గౌరీజాని, వాణీజాని, జానకీజాని మొదలగునవి). ౭౧. ధరాకలేంద్రుడు(2-22). ౭౨. ధరాధవపద్మ బంధువు(1-60)=రాజమూర్త్యుడు(రాజశ్రేష్ఠుఁ డనుట) ధరాధవే డనగా భూభర్త రాజు). పర్యబంధు వనగా సూర్యుడు. "రాజా మూర్తాంధ ఇవ" అన్నట్లు "రాజా పర్యబంధు రివ" అని యుపమితసమాసము చెప్పేవలయును). ౭౩. ధరాధిపతి(2-39; 4-55). ౭౪. ధరాధివసురాధిపే(3-49)=రాజోత్తముడు(ఇంద్రపర్యాయ మయిన 'సురాధివ' శబ్దము శ్రేష్ఠతావాచి). ౭౫. ధరాసాథుడు(5-89). ౭౬. ధరావరుడు(3-58). ౭౭. దళరథ. నేక(1-21)=దళరథ—రాజు[నేక యనగా ప్రభువు(రాజు)(5)] ౭౮. దాదణీశ్వరుడు(2-128).

1. ప్రియః కామీ చ కాముకః పల్లభో లత వతిః—అని ధనంజయుము.
2. అధ్యక్షో లధిక్యతే పుంసి స్యాత్—అని మేదీవి.
3. చర్వాచిశ్రేష్ఠములకై చూ.వాజయవ్యాసములు, ద్వితీయపంపుటము, పుట51-61
4. జాయాయా నిజ్(5-4-134). —అని పాణిని.
5. నేతా త్వీశ్వరో నాయకః ప్రభుః—అని వైజయన్తి.

౭౯. నాయకుడు(3-82)=రాజు. ౮౦. నరనాథుడు(2-87). ౮౧. నరనాథ గ్రణ్ఠి(3-13). ౮౨. నరపతి(2-52, 143, 155; 4-152; 5-190). ౮౩. నరవరుడు(2-74). ౮౪. నరాధిపుడు(3-9). ౮౫. వరేంద్రచంద్రుడు(2-79)=రాజశ్రేష్ఠుడు. ౮౬. వరేంద్రమౌళి(2-130; 3-81). ౮౭. వరేంద్రుడు(2-79; 4-74, 105). ౮౮. వరేళుడు(4-133). ౮౯. నారాయణ-వరేంద్రమణి(5-1. 'మణి' శ్రేష్ఠతావాచి). ౯౦. నారాయణేంద్రుడు(1-29, 51) = నారాయణరాజు. ౯౧. నారణేశ్వరుడు(1-52). ౯౨. నారనమ్మవమౌళి(2-155). ౯౩. నారన-జనప్రభుడు(1-4). ౯౪. నారన-ధరావజ్రీ (1-6) = నారన - భూమింద్రుడు (నారనరాజు)[వజ్రము(వజ్రాయుధము) కలవాడు వజ్రీ. అనగా వింద్రుడు] ౯౫. నారన-భూవమౌళి(1-3). ౯౬. నారన-భూపుడు(3-1). ౯౭. నారనాధినేత(1-60). ౯౮. నారనాధిపుడు(1-1). ౯౯. నారనేంద్రుడు(1-58) = నారనరాజు. ౧౦౦. నారాయణక్షమాపాలమౌళి(1-16). ౧౦౧. నారాయణ-క్షమాపాలవరుడు(1-59). ౧౦౨. నారాయణ-ధరణీయుపతినాయకమణి(1-65) ౧౦౩. నారాయణ-ధరణీతలనాయకమణి(1-14). ౧౦౪. నారాయణ-భూవచంద్రుడు(4-1). ౧౦౫. నారాయణ-భూపుడు(2-1). ౧౦౬. నారాయణ-వసుంధరాదేవేంద్రుడు(1-45) = నారాయణరాజు (లేక) నారాయణరాజోత్తముడు. ౧౦౭. నారాయణాధినేత(1-53). ౧౦౮. నారాయణాధిపుడు(1-5) ౧౦౯. నారాయణాధిపేంద్రుడు(1-2). ౧౧౦. నృపతి(1-23; 2-12, 71; 3-47). ౧౧౧. నృపతిచంద్రుడు(4-53, 215). ౧౧౨. నృపతిపుంగవుడు(4-93). ౧౧౩. నృపమౌళి(2-61; 3-113). ౧౧౪. నృపాగ్రణ్ఠి(4-94, 102). ౧౧౫. నృపాయుడు(2-49; 3-161). ౧౧౬. నృపుడు(1-81; 2-53, 78, 112, 124, 125; 3-6; 4-149, 150; 5-94). ౧౧౭. పతి(2-83, 90, 111; 3-82; 4-132, 151, 166). ౧౧౮. పరావసీపుడు(4-128) పర + అవసీపుడు=శత్రుజురా. ౧౧౯. పరిపంథివృధిపీపతి(1-59)=శత్రురాజు. ౧౨౦. పార్థివేంద్రుడు(3-19). ౧౨౧. ప్రతిపక్షభూమిపతి(3-165)=శత్రురాజు. ౧౨౨. ప్రభువు(1-60); ౧౨౩. భూకాంతుడు(4-131). ౧౨౪. భూధవసుధాధాముడు(5-

రాజచంద్రుడు(రామ మనగా కిరణము(1). సుధాధామః శవనగా అమృతకిరణుడు—చంద్రుడు]. ౧౨౫. భూవనర్యుడు(2-34). ౧౨౬. భూపాలుడు(2-10, 97; 5-97). ౧౨౭. భూవరుడు(4-121). ౧౨౮. భూవిభుడు(2-17). ౧౨౯. మణినాగనగర—కాంతుడు(1-83). ౧౩౦. మత్తప్రసీపభూప్తుడు(1-27)=మదింబివళక్రురాజ (ప్రసీపః శవనగా శక్రువు(2). ౧౩౧. మనుజునాథుడు(4-90). ౧౩౨. మనుజాధిపతుడు(2-51). ౧౩౩. మనుజేంద్రుడు(2-148; 3-12). ౧౩౪. మనుజేశ్వరుడు(2-104). ౧౩౫. మహికాంతుడు(2-24). ౧౩౬. మహిజాన్(2-47)(ధరాజానివరణే). ౧౩౭. మహివచంద్రుడు(2-83). ౧౩౮. మహిపుడు(1-90; 4-148). ౧౩౯. మహిభృక్తు(1-43). ౧౪౦. మహికాంతుడు(3-14; 4-78). ౧౪౧. మహీకుడు(2-70) ౧౪౨. మానవనాథుడు(5-103). ౧౪౩. మానవాధీకుడు(2-81). ౧౪౪. మానవేంద్రుడు(3-115). ౧౪౫. మేదిసీనాయకుడు(4-82). ౧౪౬. మేదిసీయువతి జాని(4-101)(ధరాజానివరణే). ౧౪౭. మేదిసీవరుడు(2-76; 4-117). ౧౪౮. రంగరాయ—స్వవనర్యుడు(1-45). ౧౪౯. రంగ-స్వపుడు (1-57) =రంగరాజ. ౧౫౦. రంగాధిపుడు(1-56). ౧౫౧. రఘునాథ—ధరణివిభుడు(1-54). ౧౫౨. రఘునాథ—వరనాథమౌళి(1-45). ౧౫౩. రాజచంద్రుడు(4-46). ౧౫౪. రాజవరుడు(1-91). ౧౫౫. రాజవర్యుడు(2-3). ౧౫౬. రాజసింహము(2-85). ౧౫౭. రాజు(1-2, 71, 73, 91, 93; 2-90, 95, 104, 110, 117, 121, 123, 144; 3-77; 4-80, 88, 93, 146; 5-83). ౧౫౮. రామ—ప్రభుచంద్రుడు(1-45). ౧౫౯. రామాధిపమౌళి(1-22). ౧౬౦. లక్ష్మ-జనవతి(1-25). ౧౬౧. లక్ష్మ—స్వవనర్యుడు(1-29). ౧౬౨. లక్ష్మ—మహిపాలవర్యుడు(1-27). ౧౬౩. లక్ష్మ—విభుడు(1-32)=లక్ష్మ-రాజు. ౧౬౪. లక్ష్మ-వసీ

1. రామ దేహే గృహే రశ్మి—అని మేదిసీకోశము.

2. ప్రతికూలం ప్రతిరోమం ప్రతీవము క్తం ప్రసవ్య మేకార్థమ్—అని

హలా యుధము.

కుడు(1-29). ౧౬౫. వసుధాధివహా(3-44). ౧౬౬. వసుధావరుడు(4-47). ౧౬౭. విభుడు(2-88; 3-82). ౧౬౮. విమతేంద్రుడు(2-138=శత్రురాజు(విమతుడు=శత్రువు(1). ౧౬౯. వీరవేంకటరాయ—భూవిభుడు(1-52, 59). ౧౭౦. వేంకట—నృపాచ్యక్షుడు(1-56) = వేంకటరాజశ్రేష్ఠుడు(ఇట 'అధ్యక్ష' శబ్దము శ్రేష్ఠతావాచిగా ప్రయోగింపబడుట యీకవినిరంకుశత్వమునకు విదర్శనము). ౧౭౧ వేంకటపతి—కృపాంతచంద్రుడు(1-58). ౧౭౨. వేంకటపతీంద్రుడు(1-57)=వేంకటపతిరాజు. ౧౭౩. వేంగళవిభుడు(1-57). ౧౭౪. వైరి—జనపాలకుడు(1-59)=శత్రురాజు. ౧౭౫. శత్రుజిన్మహీకాంతుడు(2-18). ౧౭౬. శతారిన్మృషుడు(1-37)శత + అరిన్మృషుడు=శతః ధయనశత్రురాజు. ౧౭౭. శ్రీరంగరాయ—జనపతి(1-47). ౧౭౮. శ్రీరంగరాయ—ధరాధిపతి(1-55). ౧౭౯. శ్రీరంగరాయ—నృప్తుడు(1-49). ౧౮౦. సర్వసంహానేక(5-91). ౧౮౧. సర్వసర్వసంహాధినాథజంభసంభేది(2-2)(జంభసంభేది=జంభాసురుని భేదించిన(వధించిన)వాడు, ఇంద్రుడు, శ్రేష్ఠతావాచి). ౧౮౨. స్వామి(2-84)=ప్రభువు(రాజు) (2).

అచ్చతెనుగులు :

౧. ఏలినవాడు(2-144). ౨. చిలువరాజేచెలిచెల్వలుడు(5-87)=సర్పరాజేంద్రుడు తేచెలిచెల్వః ధనంగా తేయి యనువనితకు మగఁడు, చంద్రుడు. ఇట నిది శ్రేష్ఠతావాచి. ౩. జొర(1-93; 2-3, 104, 110, 140; 3-76; 4-60, 81, 103; 5-19, 96). ౪. పాదుషా(1-40)=రాజు(3). ౫. మన్నీడు(2-9). ౬. రాచదేవళ్ళు(2-95)(దేవర + లు=దేవళ్ళు = రాజశ్రేష్ఠులు(దేవరశబ్ద మిట శ్రేష్ఠతావాచి). ౭. రాచతేమగఁడు(5-92)(తేయి + మగఁడు=తేమగఁడు)=రాజచంద్రుడు(రాజశ్రేష్ఠః ధనుఁడు)(తేమగఁ ధనంగా చంద్రుడు, శ్రేష్ఠతావాచి యచట). ౮. సామి(2-99)(స్వామి ప్రకృతి)=రాజు.

1. తెలుఁగు—ఇంగ్లీషునిఘంటువు.

2. “స్వామ్యమాత్యసుహృతోక్తేశరాష్ట్రదుర్గబలానిచ। రాజ్యాంగాని....”

అని యమరకోశము.

3. సాంబనిఘంటువు, మానవవర్గము, 11.

ఇట్లే నరస్వతీదేవికి మరుగుపూఁబోడి, పలుకుబొయ్యారి, మాట మిటారి, మినుకుఁబోయాలు (1) - అనుపర్యాయములు అచ్చతెనుఁగున ప్రయోగింపఁబడినవి (1-5). ఇవి 'వాగ్వనితా' యనుసంస్కృతపదమున కచ్చతెనుఁగు పర్యాయములు.

ఈకవిపర్యాయములను పరిశీలించఁగా అన్యదేశ్యములు, అపూర్వప్రయోగములు, నిఘంటువుల కెక్కవిశిష్టములు మున్నగునవి కానవచ్చు చున్నవి. కొన్నిపదములను తానే సృజించుకొన్నాఁ డనియు తెలియు చున్నది. బహుకావ్య బహునిఘంటుపరిశీలనాదులవలననే కవు లిట్లు వశ్యవాక్కు లవుదురు. 'సంతత భారతభాగవతాదిశ్రవణానందుఁడ' నని ఆశ్వాసాంతగద్యమునందు తాను చెప్పుకొనుటలో బహుగ్రంథపరిశీలనకీర్తి ననియు చెప్పికొనినట్లు మన మూహింపవచ్చును. ఇట్లు సంపాదించివరచనాశక్తి పాఠకులను పడేపడే పఠించు వారినిగా చేయును.

కం. విరచించుశక్తి వుట్టని

పురుషునిచదువులు ప్రకాశములు గావు వసుం

ధర, దీపరహితసదనాం

తరమున రేయిఁ బడి యున్నద్రవ్యములక్రియన్.

— లాక్షణికకవి అప్పకవి.

త్రయోదశదళము

సందేహములు—సమాధానములు

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ ప్రతియందు సంపాదుకులచే ప్రశ్నార్థకములు ఉండునట్లుగా తావులలో యథామతి అర్థవివరణము కావించుట ఈ వ్యాసోదేశము.

౧. కరుణారవిందచరణ (1-17) → కృతిపతి నారాయణరాజు వర్ణింపబడుచున్న సుదీర్ఘపదనమున “...సర్వసర్వసహాధూర్వహతానికృతకమతపరిబృథ కాకోదరలోకాధిపదిశాస్తంభేలమూర్ధన్యండును, కరుణారవిందచరణ (?) మణి పరిణితపరిరంభణోజ్జ్వంభణాలోకుండును.....” (1-17) అని యొకచో కలదు.

ఇచట ‘కరుణారవిందచరణ’ అనుచో సంపాదకులచేత ప్రశ్నార్థకముంపబడినది. దీనికి ‘కరుణారవిందనయనా’ అనుసంస్కారము జరపిన బాగుగా నుండు నవిపించును. అరవిందనయన, అరవిందపదన—ఇత్యాదులు శ్రీ పర్యాయములుగా శ్రీవర్ణనమున ప్రసిద్ధములు.

కరుణా + అరవిందనయనామణి = కరుణ యనెడి - శ్రీరత్నము (శ్రీమరా లయిన శ్రీ) యొక్క పరిణిత = పరిణయమునందలి [పరిణితము అనుచోట ‘త’ ప్రత్యయము భావార్థకము. ఇప్పుడు ‘పరిణిత, పరిణితి’—శబ్దములు సమానార్థకములు. పరిణయ మనునర్థ మీశబ్దమున కి స్లేర్పడినది]. పరిరంభణ = ఆలీంగనముచేత నయిన, ఉత్ + జ్వంభణ = విజ్వంభణము (వికాసముతో) (*) కూడిన, ఆలోకుండును = చూపు గలవాఁడును—అని యర్థము. ఒకనామకామణిని వివాహమాడి తానుగా కౌగిలింప మహోత్సాహముతో నున్నవాయకుఁడుగా (నారాయణ

*. జృమ్భో మతో వికాసే చ—అని విశ్వము.

రాజ)చూపు వర్ణింపఁబడు చున్నది. ఇట కరుణ యనునది నాయకానుజీ. ఆయన చూపులు దయతో కూడి ఆశ్రులపై మహాత్సాహముతో ప్రసరించు చున్నవనుట దీని కై వరచూరము.

ఇక్కడ 'నయనా' అనుసంస్కారము కూడ కవిహృదయము కాదేమో! అనిపించును. కవి కాను కావలయు ననియే ఆరవిందనయన. ఆరవిందవదన యుక్తే 'ఆరవిందచరణ' యేల యుండరా దని భావించి శ్రీలచరణములకుఁ గూడ వరవిందములయందలియొకవైశిష్ట్యము నాపాదించఁదలంచి 'ఆరవింద చరణా' అని అనినాఁ దనిపించును. ఈతఁడు క్రొత్తపోకడలయందు కొంత యలిరుచి కలవాఁడుగా నీగ్రంథమునం దటనట కానవచ్చును. పూర్వప్రకరణ ములయందు కొన్నిచోట్ల ఈవిషయము ప్రస్తావించఁబడినది. అస లీతఁడే స్థలాంతరమున నాయక 'వజ్రపాద' యని స్థానముగా ననినాఁడు—

సీ. అడుగిడ వెఱచు నీయబ్జపాద సమీప

వికటానుభావహంసికలఁ గన్న

(3-83).

ఔచిత్యదృష్టితో మాతనకవినమయములను సృష్టించుకొనుటలో కవులకు ప్లేచ్చ గలదు గదా!

మఱియొకవిషయము—ఇట 'వరీరంభణము' అనుట కూడ కొంచెము సవరింపఁబడి 'వరీరంభణ' అనువలసివట్లు కావ్పించును. పంస్కృతవ్యాకృతిచే ఘణాంత ము త్తరవదముగా మండునపు యవసరకు దీర్ఘము బహుళముగా విధింపఁబడినది(*). ఇది ఘణాంతము కాదు. ఇక బహుళగ్రహణముచే నెట్లో సాధింత మనవలయును. అది స్వరస మవివేచనదు. బహుళగ్రహణమున కిట్టి ప్రయోజనము పాణినీయము వచింపలేదు. వేఱప్రయోజనమును వచించినది.

౨. సురపట్టణాధ్యాంతరోధి (1-78)→అయోధ్యాపత్తనమునందలిసౌధయాధాన్వత్యము వర్ణింపఁబడు చున్నది—

*. ఉపసర్గస్య ఘజ్యమమ ప్లేచ్చ బహులమ్ (8-3-122).

సీ. గీ. తనరు, వనరుహనాభనూతనరుచిప్ర

చండపురనీలజాలక సౌధయాధ

కాంతిసంతాన మంతరధ్వాంతరోహ

వీధి సురపట్టణాధ్వాంతరోధి యగుచు.

(1-73)

ఇది నదస్పృశికలో “పట్టన(?) ఇది అకారాంతము కదా.” అనినారు సంపాదకులు. పట్టనశబ్ద మకరాంత మనుట నిజమే! ఇక్కడను అకారాంతము గానే ప్రయోగింపఁబడినది. అయితే సంపాదకులు “సురపట్టణ + ధ్వాంతరోధి” అని పదచ్ఛేదము చేసికొనుటవలననే వారి కిది సంశయము కలిగినది. కాని, యీ పదవిభాగమువలన నర్థహీని వాటిలి కవిహృదయము మఱుగుపడెడి ప్రమాదము కలదు. “సురపట్టణ + అధ్వ + అంత-రోధి” అని యిదటిపదచ్ఛేదము.

అంతర=(భూమ్యాకాశముల)మధ్యమునం దయిన, ధ్వాంతరోహ= తమోంకురములయొక్క, వీధి=పరంపరలతో కూడిన[వీధి=సమూహము (పంక్తి; పరంపర) ‘వీధి పంక్తౌ గృహం గే చ రూపకాంతరవర్తనోః’ అని మేదిని], సురపట్టణ=అమరావతియొక్క, అధ్వ + అంత=మార్గమును (‘అంత’ శబ్దము స్వరూపార్థకము. రోధి=అడ్డుపెట్టు చున్నది. యగుచు చేదివ్వె సంత రించునట్లుగాను.....కాణాచిగా రమించునట్లుగాను తనరు నని యన్వయము. పరిశీలించఁగా సంపాదకు లభిప్రాయపడినట్లు పట్టణశబ్దముమీదిది ‘ధ్వాంత’ శబ్దము కాక, ‘అధ్వాంత’ శబ్దముగా నున్నది.

3. తరుణేక్షుధనుష్క-తురుష్క-మాలి(4-5)→ ఇది నదోజ్ఞాపికలో “దానుష్క?” అని యుంచినారు సంపాదకులు. అనఁగా నిచటి ‘ధనుష్క’ శబ్దము ‘దానుష్క’ కావలదా? అని సంపాదకుల సంప్రశ్నము. దానుష్క-శబ్దము నీవిధముగా రూపొందింపవలయును—ధనుః ప్రహరణం అన్యధనుస్సు ప్రహరణసాధనముగా కల వాఁడు) అని విగ్రహము. ప్రహరణమ్(4-4-57) అనుసూత్రముచే తక్ ప్రత్యయము వచ్చి ‘దానుష్క’ యగును. ధన్వీ ధనుష్మాన్ దానుష్కో నిషం గ్యత్రీ ధనుర్ధరః—అని యమరము. ఇట్లు కాలే దేమి? యని సంపాదకుల సందేహము. కాని, చిననారాయణ ప్రయోగించినరూపమును క్రిందివిధముగా సాధింపవలయును—

ఇతః ధనుః యన్య సః—అవి విగ్రహము. సంజ్ఞావాచకమిది. మన్మథుఁ డవియొకబిడ్డమున కర్థము. ఇది బహువ్రీహిసమాసము. సంజ్ఞావాచకములకు వాసంజ్ఞాయామ్ 5-4-133) అని అనజ్ఞాదేశము వికల్పము. అనజ్ఞాదేశము రాని వక్షమున శేషాద్విభాషా(5-1-154) అనుసూత్రముచే 'కప్' ప్రత్యయవికల్పము. కప్ వ్యత్యయము వచ్చినపుడు 'ఇక్షిధనుష్కః' అని యగును. కప్ రానియపుడు ఇక్షిధనుః అని యగును. ఇట్లు ఇక్షిధన్వా, ఇక్షిధనుష్కః, ఇక్షిధనుః అను మూఁడురూపములను సాధువులే! ఇక్షిధనుష్కః—అనేదియారూపము కవికిఁ గలవ్యాకరణపాండిత్యమును విశదపఱచును. వ్రాహ్మర్థకచిహ్నముతో చిహ్నింప వలసివలవశ్యకక యిం దే మున్నదో తెలియదు.

౪. నారి (4-15)→ చంద్రోదయము శ్లేషభాసురముగ వర్ణింపఁబడు చున్నది—

సీ. రహిః బాదమహిమచే తాతి నారి నొనర్ప

నభవోగ్రధర్మ మొప్పారఃజేయ

గీ. తూర్పుచెస రామచంద్రుఁడు తోచె నపుడు (4-15)

'తాతి నారి నొనర్ప' అనునది 'రాతి నాతి నొనర్ప' అని కావలదా? అని సంపాదకులనందియముగా వధోజ్ఞాపిక ముచించు చున్నది. కాని, పైపారమే సాధువు. సంపాదకులపాఠమువలన నాతియనగా స్త్రీ యని రామునివక్షమున కురుదును గాని, చంద్రునివక్షమున నర్థము పెచ్చు బెట్లు? అని వ్యతివ్యక్తము వేసినచో వ్యక్తుత్తరము శూన్యము. కనుక పైపాఠముప్రకారము నారి యనఁగా రామునివక్షమున స్త్రీ(అహల్య) అనియు, చంద్రునివక్షమున నీళ్ళు కలిగిన దనియు నర్థము చెప్పవలయును. నారము లనఁగా జలములు. నారములు కలిగి నది నారి నారా సత్తీతి నారిన్(*)]. చంద్రోదయమున తాయి(చంద్రశిల) చెమరిండుట యిట చెప్పఁబడినది. కనుక సంపాదకులపరింపు సంగీకరించిన యెడల పాణినియపాండితీస్ఫోరక మయినకవిప్రయోగరత్నము మాసిపోవు ప్రమాద మున్నది.

*. అత ఇవి తనా(5-2-115).

గి. చే యెచ్చవలెను (4-80) → మదాలసాముకర్షణలకల్యాణపుట్టమును పారకాంత బాహించి వచించుకొను చున్నసందర్భము—

సీ. చెలికత్తె చే యెచ్చవలె నన్న సిగ్గుతోఁ

దలఁబ్రాలు వోయుబిత్తరముఁ జూచి (4-80)

ఇది చే యెచ్చవలె ననుదానికి చే యెత్తవలె నని కదా! అన వలసినది—
అని సంపాదకులనందియ మయినట్లు అధోజ్ఞానిక తెలుపు చున్నది. కాని పైపాఠమే సందర్భశుద్ధి గలది. [చే(యి) + ఎచ్చు = చేయెచ్చు] చెలికత్తె మదాలసప్రక్కనుండి రాజును మించునట్లుగా తలఁబ్రాలు పోయవలయు నని ఉసికొల్పుటకు 'చేయెచ్చవలె' నని మదాలసతో ననుట యిచటి సందర్భము. పెండ్లిండ్లకడ తలంఁబ్రాలపుట్టములో నీయుసికొల్పు లెల్ల రెఁగిఁగినవే! కవి 'జాతివార్తాకవి జనామోదసంఘాయకుఁడు' గనుక ఈచమత్కారము విట బిగించినాఁడు. చేయెచ్చు— అనునది మనవలుకుబడి కూడ. ఈవిశేషము లన్నియు చేయెత్తు మనుటలో రావు.

ఁ. పలుకనియ్యఁడు (4-183) → తారకు జయంతుఁడు విధించినయాంక్షలు—

సీ. పలుకనియ్యఁడు కమ్మవలపు హెచ్చున నాన

వములు దెచ్చినయింద్రవనితతోడ (4-183)

ఇది 'పలుకనియ్యఁడు' అనునది వ్యాకరణరీత్యా పలుకనీఁడు (1) అని కావలదా? అని సంపాదకులసందేహము. విజమే! కాని, యీకావ్యనిర్మాత వ్యాకృతి నతిక్రమించినప్రయోగములు చేయుటలో వెనుకాడఁ డని నవమదళము నందు ప్రదర్శింపఁబడినప్రయోగములలోనికొన్నింటివిబట్టి తెలియుచున్నది. అం దీప్రయోగ మాదరణీయ మనియు సూచింపఁబడినది. కనుక వ్యాకరణవియమముతో దీని నధిక్షేపింపవలసినవని లేదు. నాయకరాజులకవులలో విట్టిప్రయోగములు కోకొల్లలు.

1. ఇచ్చునకు సర్వంబున కీ యగు-బాల. క్రియా. 92.

ఉదా:- కం. ఇయ్యగ నిప్పించంగల
యయ్యలకే కాని మీస మందటి కేలా?
రొయ్యకు లేదా బారెడు
కయ్యమునకుఁ గుండవరపు కవి చౌడప్ప!(1)

2. దాళాధినాథుడు (4-214) → నలకూబరువియమరావతీ ప్రయాణము
నందలిది—

సీ. దాళాధినాథు(?) డండలము మూడర నిల్చి
తమిసపొత్తులతోడ నండ మొసంగ (4-214)

అర్థము స్ఫురింపవలెకమున విట ప్రశ్నార్థక ముంపబడినది. అంతే కాక
అధోజ్ఞాపికలో “దాళాధినాథ(దాళ+అధినాథ) కావచ్చు నేమో! (పదాతివర్గ
మునకు సంబంధించివరక్షకభటాధికారి?)” అను లఘుచర్చ చేయబడెను. ఇది
‘దాళాధినాథుడు’ కాని సంపాదకు లనుకొనినట్లు దాళాధినాథుడు కాదు. పదాతి
వర్గమునకు సంబంధించివరక్షకభటాధికారి అంతకన్నను కాదు. దాళుఁ డనఁగా
బెత్తవాడు(2). దాళాధినాథుఁ డనఁగా బెత్తలరాజు(బెత్తలనాయకుడు). కావున
విట మండవలసివడి “దాళాధినాథుఁ డందలము.....” ఇత్యాది. బెత్తలు పల్ల
కీలు మోయుదురు. అతఁడు అందలము తెచ్చి ముందట నిల్చి పొత్తులతోనే(పల్ల
కీలు మోయునపుడు బుజుమలపై మంచుకొనుగుడ్డపొత్తికలతోనే) దండము పెట్టి
నాఁ డని యిచటిభావము. ‘తమిస’ అనునది ‘తమిస’ అని యుండవలయును.
కొందరతో నవి యర్థము. కొందరలో పొత్తులు చేతులయం దుంచుకొనియే నను
స్కరించె నమట. ఈయపదారణార్థకము(తమిని+అ) తోడకు తరువాత
మన్నచో గణిబిజి లే కుండును.

౮. చొకమ్మ గానివీరిత(5-35) → నలకూబరునిపై మనసుపడినతార జయం
తునివడకపై చేయుచేష్టలు వర్ణింపబడు చున్నవి—

1: కవిచౌడప్పకతము-18.

2. కైవర్త దీవరో దాళ:- అని విశ్వము. “బుద్ధకదీవరవిభవసా:” అని
భర్తృహరి (నీతి.దుర్గ.51).

సీ. ప్రేక్షకులు కల్పించి మంచముకోడు.

గౌరీలింగు చోకమ్ము గానివిత

(5-35)

అదహ్నుచికలో “గౌరీలింగునుకము గానివిత (?)” అని వ్రాయఁబడినది. పైదానికన్న నిది రమణీయ మని వీరితలంపై కాఁబోలు! చొక్కమనఁగా ఒప్పదము. చొక్కమునకు రూపాంతరము చొకము. ఒప్పదము దప్పి (రతి కనుకూలింపక) మంచముకోడును గౌరీలింగున దని యర్థము. ఇదే సందర్భము కూలము. సూర్యరాయాంధ్రవిఘంటువు కూడ చొకము అనుపదమునకు ఈకువల యాశ్వప్రయోగమునే యిచ్చి స్పష్టముగా ‘చొకమ్ము గానివిత’ను చూపుచున్నది*.

ఇవి ప్రధానము లయినసందియములుగా నెంచి తోచినసమాధానము లీఁబడినవి. సమర్థము లయినపాఠములుగా చేర్పఁబడినవి. మార్పులు లేకుండ సమర్థింపఁబడినవి ఎంతవఱకు రమణీయార్థప్రతిపాదకములో పెద్దలు నిర్ణయింతురుగాక!

“సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు

ప్రమాణ మంతఃకరణప్రవృత్తిః”

—కాళిదాసు.

* సీ. ప్రేక్షకులు కల్పించి మంచముకోడు గౌరీలింగుచొకమ్ము గాని

విత. కువల. 5-35” అని సూ.ని. ‘ప్రేక్షకు’ అని పైయకాదమీ

ప్రతిపాఠము.

చతుర్దశదళము

ప్రమాదపరిశీలనము

“ప్రమాదో ధీమతా మపి” అని ఆర్యులనిరి. ధీమంతులకు కూడ ప్రమాదము తప్పదని యర్థము. అయినప్పుడు సామాన్యులసంగతి చెప్పవలయునా? కావ్యవిర్మాణములో కూడ పొరపాటునకు గుఱి కానికవి కానరాదవచ్చును. ఈకువలయాశ్వామున నటనట కొన్ని ఛందఃప్రమాదములు కనబడుచున్నవి. వీవియందు కవికృతము లెన్నియో, ఈహ తెలియనిలేఖకాదులు చేసిన వెన్నియో చెప్పట కష్టము. వీవి ప్రదర్శించుటకు ముందు ముందున్నమహాకవులఛందః ప్రమాదములు కొన్ని ప్రదర్శింపఁబడు చున్న విచట—

శ్లో॥ తదన్వయే శుద్ధిమతిప్రసూతిః శుద్ధిమత్తరః ।

దిలీప ఇతి రాజేన్ద్ర రిన్దుః క్షీరనిధా వివ॥ (1)

ఈశ్లోక మనుష్టుప్పందమునకు చెందినది. అనుష్టుప్పనకు “నాల్గుపాదములందును అయిదవయక్షరము లఘువుగాను, రెండునాలుగు పాదములయందు దేడవయక్షరము లఘువుగాను, నాలుగుపాదములయందును ఆఱవయక్షరము గురువుగాను ఉండుట” లక్షణము(2).

పైకాశిదాసుశ్లోకమున ప్రథమపాదమున ఛందోభంగదోషము తొరలినది. “శుద్ధిమతి” యనుచోట పంచమాక్షరమయిన ‘శు’ గురు వగుట, షష్ఠాక్షరమయిన ‘ద్ధి’ లఘు వగుటయు లక్షణవిరుద్ధము. వ్యాఖ్యాతృచూడామణి మల్లినాథుఁ డీదోషమును స్పృశింపనే లేదు. ఇతఁ తిక్కనపద్యము—

1. రఘువంశము. 1-12.

2. శ్లో॥ పంచమం లఘు సర్వత్ర. సప్తమం ద్వివత్తుర్యయోః ।

షష్ఠం గురు విజాసీయా, దేతత్ పద్యస్య లక్షణమ్॥—శ్రుతబోధము—11.

చ అజనియనుగ్రహంబున విహంగమవల్లభుఁ డట్లు చాల న
 క్కజ మగుశౌర్యసంపద ప్రకాశతఁ బొందఁగఁ గేలి నల్పి యిం
 ద్రజయమహోత్సవంబున నుచాత్తయశఃపరిపూరితంబు లై
 త్రిజగములున్ వెలుంగ వెనఁ దెచ్చె సుధారసపూర్ణ
 భాండమున్ (1).

ఇందు తృతీయపాదమున యతిభంగము కన్పడు చున్నది. ఇది ముద్రారాక్షస
 మనిపించు చున్నది. ఇరవీ ‘నుదాత్తయశఃపరిపూరితంబు లై’ అనునది తిక్కన
 గారిపాత మై యుండును. ప్రత్యంతరమును పరికింప వలయును. మఱియొక
 పద్యము.

క. అని మఱయుఁ బెక్కు పేళ్లన్
 వినుకించుచు శరణువేడి నీనతశిరస్కుం
 డును ముకుళీకృతహస్తుం
 డును నై యే నుండ దేవుఁ డతిశయకరుణన్ (2).

ఇందును నాలవపాదమున యతిభంగము తోచు చున్నది. ప్రసిద్ధసంసా
 ముద్రణమును పరిశీలించవలయును. పైపద్యములు రవీంద్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్
 (హైదరాబాదు) ప్రతిలోనివి. వసుచరిత్రమునుండి యొకటి.

మ. అమరుం దత్పురిచెంతఁ గాంతికనకాశ్వాంబరొంబరొంబశు
 క్తిమతీవాహిని సారసారణులు తత్కేదారకోదారస
 స్యము ముక్కారును బండఁజేయ దివివారల్ వీటిసత్రాన్నభా
 గము లాసింపఁగఁ దత్పురాలయనదీఖ్యాతీన్ విడంబించుచున్ (3).

1. అనుశాసనికపర్వము, 1-260.

2. అనుశాసనికపర్వము, 1-374.

3. వసుచరిత్రము, 1-110.

మూఁడవపాదమున యతి తప్పినది. ఇట్టి వింకను పసుచరిత్రమున కలవు. మఱొక్కటి దూబగుంట నారాయణునిది.

సీ. ఒదుగక పగఱపై నుజ్జీకి చంపుట యొండె

రణమున వారిచేఁ జచ్చుటొండె (1)

ఉత్తరార్ధమున యతిభంగము. 'సమరాన వారిచేఁ జచ్చుటొండె' అని పదో దొనఁగు పవరింపఁబడినట్లుండును గాని, అన్ని యక్షరములు మార్పుట సాహస మవ్వలయును. ఇవి యన్నియు ప్రథమాశ్వాసములనుండియే చూపఁ బడుట గమనింపఁ దగును. ఇట్లుదాహరించుచుఁ బోయినచో లెక్కకు మిక్కిలిగా నిట్టి ప్రమాదములు వెల్లడి యగును.

మహాకవి కాళిదాసు హిమవద్వర్ణనము సేయుచు 'ఏకో హి దోషో గుణ సన్నిపాతే, నిమజ్జ తీవ్రోః కిరణే స్వీవాఙ్మూః' అనెను (2). దీని నాకనికావ్యము లకు కూడ వర్వయనఁబి 'విహుగుణవిలసిత కావ్యమునం దొకానొకదొనఁగు దొరలివప్పటికి నయ్యది కావ్యరామణీయకమును కా దనఁజాల దని విమర్శకు లందురు. నిజమే ! కాని, దీనిని మఱికొంత సడలించి విపులార్థపుటిత మొనర్ప నలయును. అవఁగా సకలగుణసంభరిత మయిన కావ్యమున ఒకదోష మున్నను అనక, కొన్ని చిన్ని చిన్ని లోపములు దావరించినను కావ్యత్వమునకు భంగము వాటిల్లి దని చెప్ప నొప్పు. లాక్షణికమహాకవి దండ్యాచార్యులవారు కృతీయందు కించిద్దోషము కూడ నుండరా దని శాసించుట ఆతిదారుణమే ! (3). దోషస్వరూప లేనికావ్యము లేనే లే దాయె. అందుకనే కనుపర్తి అబ్బయామాత్యుఁ డిట్లు విన్నవించుకొన్నాఁడు.

1. పంచతంత్రము, 1-241.

2. కుమారసంభవము, 1-3.

3. కావ్యాదర్శనము, 1-7.

తే॥ కాళిదాసాదులకు నైనఁ గలవు తప్పు
 లనిరి పెద్దలు, మాద్యుల లనఁగ నెంత ?
 తప్పు గలిగిన యిద్దుఁడీ ! యొప్పు గాను
 బాలునకు బుద్ధి నేర్పినభంగిఁ గవులు. (1)

ఒకరికొకరిగ్రంథము దోషముల నిట్లు చూపు చున్నది - వదదోషములు వదునేడు(2). వాక్యదోషము లిరువదినాలుగు(3). అర్థదోషములు వదునెనిమిది(4). రసదోషములు పందెండు(5) - మొత్తము దెబ్బదియొక్క దోషములు. ఇన్నిదోషము లన్నప్ప డేదో యొకటి కావ్యతమవును తాఁక కుండునా? ఈ దోషఁగుఁపట్టిక నెడరుగా పెట్టికొని విమర్శింపఁబూనినచో సర్వాంగసుందరమయినకావ్యమే కన్పడదు. రసభంగమును కలిగింపనిది దోషము కాదు. రసభంగమును కలిగించునది అనౌచిత్యము కాని వేఱు కాదు(6). అది కలుగనంతవఱకు కావ్యకన్య కఁగారుపడవలసినపని లేదు. రసవిషయము రసప్రకరణముననే చర్చింపఁబడెను గదా! ఇఁక నీకువలయాశ్వమందలి చిలుదొసఁగులు చూపఁబడు చున్నవి.

మ. అల తిమ్మాధిపునార నేంద్రుఁడు దయాధారుండు నన్ను జయో
 జ్వలుఁ గృష్ణాధిపుపుత్రు వేంకటపతిష్ఠాకాంతచంద్రుం గుమా
 రులుగాఁ గైకొని ప్రోచెఁ గాన నతఁడే రూపింపఁగాఁ దల్లిదం
 డ్రులు దైవంబును నయ్యె నిద్దఱకు నెందున్ సందియం

బేటికిన్ (1-58)

-
1. అనిరుద్ధవర్జితము, అవతారిక-10.
  2. ఆంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణము, పుట 348.
  3. ఆంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణము, పుట 363.
  4. ఆంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణము, పుట 380.
  5. ఆంధ్రప్రతాపరుద్రయశోభూషణము, పుట 388-389.
  6. అనౌచిత్యా దృతే నాన్య ద్రవభగ్గన్య కారణమ్. అని ఆనందవర్ధనాచార్యులు (కావ్యాలంకారసంగ్రహము, పుట 103)

ఇది మత్తేభవిక్రీడితము గదా ! దీనికి 14వ యక్షరము గదా ! యతి స్థానము. కాని, తొలిపాదమున 13వ యక్షరముతో యతియైత్రి చేయఁబడినది.

సీ॥గీ॥ అనుచు గుమిగూడి మృగి నొక్కయలర్చుదోటఁ

బూవుఁబొదరింటఁ దార్చి యింపులు జనింప

నున్నతటి మాయ గైకొని యట్టె పడిన

సరణిఁ జెట్టునఁ దెగిపడ్డకరణి వాఁడు. (2-20)

మూఁదపాదమున యతి తప్పిపోయినది. '....మాయ గైకొని యట్టె(ట్టి) పడినసరణి' పని పవరింపఁదగు నేమో ! 'ఉట్టి తెగిపడ్డట్టు' 'ఉట్టి పడ్డట్టు' అవి వ్యవహారము. గీ. ఉట్టి పడ్డట్టు యోగిని యోర్తు వచ్చి, లీల నారాజేశ్వరుఁడై నిలిచి - అని మాదయ గారిమల్లన్న.*

సీ. ఇంటి కావలికి నన్నిచట నిల్వరు గదా !

యని వేల్పులకు మొక్కి వేడువారు. (2-125)

ఉత్తరార్ధమున యతిభంగ మయినది. కాని, యిచట 'మొక్కిఁ జనెడు వారు' అనుపాఠాంతరము అధోజ్ఞాపికలో కలదు. ఈ పాఠాంతరమువలన ప్రాసయతి చక్కఁగా పమరఁగలదు. ఇట్లు సాధుపాఠముల నవస్థాపికలకు చేర్చి, అసాధుపాఠములను మీదికి చేర్చుట సంపాదకుల ప్రమాదము.

తే. ఆర్తి దీర్పంగఁ గొందఱు చారవరులు

వచ్చి నశి సల్పి, కువఁ యాశ్వత్థి తీఁద్రు

చేత నై నట్టిపాతాళకేతుపాటు

తోఁపఁ దెల్పినఁ దాళకేతుండు కనలి. (4-73)

ప్రథమపాదమున యతిభంగము. కాని, యిట 'ఆరితి ఘట్టి' అను పాఠాంతరము గలదు. దీనివలన ప్రాసయతి కుదురును. అర్థమునకు కూడ నిదియే తగినది. కనుక విదియు పైయట్లే సంపాదకులపొరపాటు.

తే. ఇది మదాలస యగునేని యిచటి కెట్లు
 లరుగుదెంచెనో ? దీని ప్రాణంబు లైన
 యల్ల కుండలయిప్పు డేమయ్యె నొక్కొ-
 వీరి కెడఁబాయ వలసెనో విధిక్రతమున. (4-160)

ద్విరీయపాదమున యతి పోయినది. యతిస్థానమునకు ముందటియక్షర
 ముతో (ప్రాణ=ప్ర+అన) యతి ఘటించబడినది. పరిశీలించఁగా విది లేఖ
 కాడలప్రమాద మవిపించు చున్నది, ఏల యనఁగా నర్థగతివిబిక్తి యిచటిప్రాణంబు
 లైన అనుబహువచనము సరి కాదు. 'ప్రాణ మైన' అనునేకవచనము సరి
 యైనది. ఏకవచనమే కవి ప్రయోగించి యుండును. అప్పుడు ప్రాదియతి
 (ప్ర+అన) వట్టును. అయితే, యతిస్థానమునకు ముంగల గణభంగ మేర్ప
 రును కనుక నిచట కవిక్రతపదస్వరూపములను కనిపట్టి కూర్పవలసి యున్నది.
 అర్థగతివిబిక్తి కవి యిచట నిట్లు వ్రాసియుండు ననిపించు చున్నది-

తే. ఇది మదాలస యగునేని యిచటి కెట్లు
 లరుగుదెంచెనో ? మఱి దీనిప్రాణ మైన
 యల్ల కుండల యిప్పు డే మయ్యె నొక్కొ ?
 వీరి కెడఁబాయ వలసెనో విధిక్రతమున - అని. పెద్దలు
 గాక !

సీ॥ ... ..వారిలో నెంచఁగఁ దారఁ గానె ?
 యిటు నిల్వ మెవ్వత వైన నేమిభయంబు ?

నిలువఁ దీరదు పోవలయు మాకు (4-167)

క్రీగీటులకడ యతి చెడినది. ఇది యచ్చుత పృనుకొన నగును. కనుక
 'యటు నిల్వ మెవ్వత వైన నేమిభయంబు' అనునది సవరింపు. సందర్భమును
 బట్టియు విధి సంగతము. లోవలకు రానున్నతారను వియవరించుచు కావలికత్తె
 యను చున్నమాట లవి.

తే. ఎదురుగా నేఁగి యానె కా! యచట నిలిచి

యెంతవీంత నటించితి విందువడన ! (4-171)

క్రీగట్లకడ యతి నిలువ కన్నది. పైయట్లే లేఖకాదులప్రమాద మిది. 'యచట నిలిచి' అనుసవరింపు సందర్భసః గతము. దగ్గరకు వచ్చినమదాలస తారతో నను చున్నమాట లివి. తార నిలిచినచోటికే వచ్చినమదాలస 'ఇచట నిలిచి యెంతవీంత నటించితివే !' అనును గావి 'అచట నిలిచి యెంతవీంత నటించితివే !' అవదు గదా !

కం. అని వినిపించి కుబేరుని

కని, చెంద్రకమీఁద వ్రాసి, యందు సికా వే

సినకమ్మ గద్దెచేరువ

నునిచినఁ జూచుకొని చుట్టి యున్నుఁ డగుచున్. (4-205)

పూర్వార్థమున యతి పోయినది-ఇట కవి వ్రాతను కనిపట్టినచో యతియు, కవిమతియు, సందర్భగతియు నవగతము లగును. ఇచట కవి.

కం. అని వినిపించి కుబేరుని

కని చెంద్రకమీఁద వ్రాసి యందు సికా వే

సినకమ్మ గద్దెచేరువ

నునిచినఁ జూచుకొని చుట్టి యున్నుఁ డగుచున్

అని రచించి యుండును. ఇదియే సందర్భశబ్ది గలది. ఎట్లనగా - ఇంద్రునిదూతుఁడు కుబేరునికడకు వచ్చి (204వ పద్యములో కొన్ని) మాటలు పలికిన తరువాత తెచ్చిన జాబును ఇచ్చెను. మరల 'కుబేరుని గవి' అనుట అసంగతము గదా ఇట 'కుబేరునికన్ + అని = కుబేరుని కవి' అని కవి వ్రాత. అనగా కుబేరునికోస మని (కుబేరుఁడు గారికి - అనుట) చెంద్రక మీఁద వ్రాసి— ఇత్యాదిగా వర్ణాన్వయము. అనగా 'కుబేరునకు' అని విలాసము (అదెప్పు) వ్రాసె దానిమీఁద సికా (పేరు) వేయఁబడినది. 'అని' అనున దిచట ఉద్దేశితార్థమునందు ప్రయుక్తము. తెలుఁగునాట విశేషప్రచారము గలవాడుక

యిది. 'సాంబశివరావు కని వ్రాసి వంపించాను' ఇత్యాదులు వ్యవహారములు, పై సందర్భమున కన్మలు, వానిమీద వేయనీళ్లు, గద్దెచేరువ నుంచుటలు నాయకరాజులనాటియాచారవిశేషములకు దర్పణములు, సందర్భమును గమనింపక 'కుజేరుని' అనుదానిని ద్వితీయాంతముగా భ్రమపడి 'క' వర్ణమును 'గ' వర్ణముగా మార్చినా రూపాంతరియనివారు. ఒక్కయక్షరమును పరుషమును సరళముగా మార్చుటవలన సంది చెడుటయే కాక, యతిగతి తప్పటయే కాక, కవిహృదయము కూడ బ్రద్దలు చేయఁబడినది. పైసవరింపే కవిహృదయము నావిష్కరింపఁగలది. మతీయు విచట 'సికా నేసినకమ్మ' అని ముద్రింపఁబడినది. ఇదియు 'సికా వేసినకమ్మ' అని పరిష్కరింపఁబడిన దని మనవి.

ఉ. సంటున నొక్కవేళ సుర నాథకుమారునిఁ దోడికొంచు మా
యింటికి వచ్చి, సిగ్గువడి యే జన నానలు వెట్టి పిల్చి క్రిఁ
గంటనె నన్నుఁ జూచి యరుగుం గద! యేమిటికో! యతండు చొ
క్కంటఁగ మోవి నొక్కికొని యాదల యూచు నొయూర
మేర్పడన్ (5-11)

తృతీయపదమున యతి కుదుర కున్నది. 'అరుగం దగ వేమిటికో' అని యిచటికవికూర్చు. అని యనిపించు చున్నది. అర్థావబోధమునకుఁ గూడ నిదియే అనుకూలముగ నున్నది.

ఉ. ఒక్కటి రంభ యే మను నొకో! యని లోఁగుట,
యంతె కాక నా
కెక్కడియాజ్ఞ? యాసరసిజ్ఞానకై నఁ బ నేమి? యెమ్మొకఁ
జొక్కతె పొమ్ముగా నిలుచునే? యది యేలికసానియే? యిదే?
మక్కట! యైన దానినిలయంబున నుండఁగ
హత్తుకొంటినో? (5-20)

తృతీయపాదమున చెడినయతికి 'నిలుచునో' అనునది సవరింపు.

సీ. రాజతాచురాజ రాజహంసవిరాజి

తం బగుతనుకాంతి యోజ మెఱయఁ (5-40)

ఉత్తరాద్యమున యతి తొలగినది. అనుప్రాసభాసురముగా నున్నయీ పాదము మార్ప వీలు గానివిగా నున్నది. కవి యిట్లే వ్రాసి యున్నచో నీ ప్రమాదము కవిదే యగును. కాని, యచట చిననారాయణ 'రాజతాచలరాజరాజ హంసతనువి, రాజితం బగుకాంతి యోజ మెఱయ' నని వ్రాసినఁ దేమో ! అనిపించు చున్నది నారదవర్ణనానందర్పమునందలి దీపద్యము. అనుప్రాసము నకుఁ గాని, అర్థసంగతికేఁ గాని యిబ్బంది లేదేమా ర్పిది.

సీ.గీ. ఓర్వ కిద్దఱు తెమలోన నెవని కొక్కొ

యూచెలి? యటంచు మఱిలోన హెచ్చరించి (5-58)

ఇచట సవరించుట కష్టమేమీ కాదు గాని, పదములకూర్పు చెడిపోవు ననిపించు చున్నది. పై పాతము కవిదే యనిపించు చున్నది. ఇట్టిదే.

చ. ప్రకటగుణాంక! యోపురుషసింహమ! సీమహానీయ

మూర్తి మా ... (5-60)

అనునది కూడ. 'పురుషరత్నమ!' అనవచ్చును గాని, పదస్వరూప మంతయు మాటిపోవు చున్నది. ఇది కూడ కవియేమఱిపాటుగా తలంప నగును.

ప్రథానప్రమాదములు ప్రథమదశముననే ప్రస్ఫుటపఱవఁబడినవి. వ్యాకరణాతిక్రమణములు ప్రయోగవిశేషములుగా తద్దళమున సమర్థింపఁబడినవి, కేవల మిట చందస్థానిత్యములు మాత్రము చర్చింపఁబడినవి.

“అపి మానం మనం కుర్యా చ్ఛందోభంగం న కారయేత్”

(మాషమును మష మైనను చేయవచ్చును గాని ఛందోభంగము మాత్రము చేయరాదు) అని పెద్దలవక్కణ. అందుకనియే విరురి వేదాద్రి (విరురి వేదాద్రి) గొబ్బరి తిమ్మభూవిభుఁడు (గొబ్బారి), కోనెటి (కోనేటి) చిన్నతిమ్మ - ఇత్యాదిగా నామవాచకములను కూడ హ్రస్వములు చేసి ఛందోబద్ధము కావించి నారు కవులు. పరిశీలింపఁగా మహాకవులకే యిట్టి ప్రమాదములు తప్పలే దని

కావ్యజాలము చాటు చున్నది. చమత్కారావహము లయినకృతులయం దిట్టి
బొసగు బుపేషింపఁదగినవే కాని అవహసింపఁదగినవి కావు. కవిలాక్షణికుఁ
డయినగణవరప్ర వేంకటకవి యిట్లను చున్నాఁడు.

తే॥ తప్పు లని తోచునవి యెల్ల నొప్పు లగును
మధుమధురమత్కవిత్వచమత్కృతిఁ గన,
రీతి రీతిగఁ గన్నట్టు జాతికనక
మొరయఁ బదియాటువన్నె యై యున్నయట్లు. *

రసభంజకములు కానియిట్టిభందోదోషములవల్ల పట్టువిడుపులతో ప్రవ
ర్తించుట విమర్శకుల లక్షణములయం దొక్కటి.

తే॥ గీ॥ తప్పు గలిగినచోటనే యొప్పుఁ గలుగు
సరసకవితావశోక్తులసరణియందుఁ
గప్పు గలిగిననీహారకరునియందు
నమృతధారాప్రవాహంబు లడరుఁ గాదె !

- శ్రీ తెనాలి రామకృష్ణుడు

పంచదశ దళము

కవికాల సాంఘికాచారములు

భారతీయ సంప్రదాయమునకు శిరోభూషణము లనఁదగినవేదములలోనే ప్రపూర్వకాలసాంఘికరీతులు తోచు చున్నవి. ఇక మనపురాణము లలనఁటి సమాజసమాచారముల నన్నింటిని భద్రవఱచినఖజానాలు. అట్టిపరిస్థితులలో కావ్యాదులయందు సామాజికవాతావరణము ప్రతిఫలించుటలో నబ్బుర మేమి ? లోకవృత్తమునకు ముకురప్రాయము లైనకావ్యములలో కవికాలసాంఘికాచారములు తప్పక గోచరించును. ఈప్రబంధకర్త పౌరాణికవృత్తమునందు చారిత్రికాచారములు వీ రయినచోట విబంధించి రచించినాఁడు. అవి యిట దిట్టాత్రముగ నమబంధింపఁబడు చున్నవి.

తిప్పనరపాలునిచేత విహతు లయినతురుష్కులు స్వర్గమునకుఁ బోయి దండు విడిసి. తమవేషముతో వచ్చిననే కాని యింద్రునితో మాటాడ మనుచు మంత్రితో కలుగు చేయుదు రఁట ! ఈయతిశయోక్త్యలంకారమునందు భంగ్యం తరముగ తిప్పభూపాలుని ప్రతాపముతోపాటు, నాఁటితురుష్కులు హైందవులను వేధించినవిధములు గూడ మాహింప వీ లగు చున్నది. ఆపద్ధియ మిది—

సీ. నలుపుఁగస్తురిగీటునామంబుఁ దుడిచి యే

తెంచినఁ గాని సంధింప మనుచు,

నిడుదముత్రైపుటాంట్లు సడలించుకొని చెవు

ల్పూడవైచినఁ గాని చూడ మనుచుఁ,

గమనీయమణికిరీటము డించి వైతాళి

పాగ చుట్టినఁ గాని పలుక మనుచు,

దంభోలి విడిచి క్రొందఱుకుసింగిణివిండ్లు

చేకొన్నఁ గాని హర్షింప మనుచు,

గీ. జిన్నోహో మాట లాడ హేజీబు సనుతు
 కార! తిప్పనృపాలబాహునినిహతు
 లైసయలహిందుఖానసేనాధిపతులు
 నిండి సురపట్టనముచెంత దండువిడిసి. (1-33)

నాడు పిటికిబంటులు ఎటువంటివంకలు చూపి కదనకార్యములనుండి
 తప్పించుకొందురో క్రిందిపద్ధియమునందు రాక్షసభీరువుల నడ్డు పెట్టుకొని
 చిననారాయణ చెప్పు చున్నాడు—

సీ. యజ్ఞవాల్క్యగమికి జే పుష్టికి దబ్బుఱనొప్పి
 పై పైచుకొని మూలఁ బడినవారు,
 నిండ్లలోనన యుండి యెటు వోయిరో కాన
 మనిపించి కనిపించ కడఁగువారు,
 నింటికావలికి న న్నిచట నిల్పరు గదా !
 యని వేల్పులకు మొక్కఁ జనెడువారు,
 దొలునాడె నృపునివార్తలు విని యొకలేని
 పనిఁ బూని యెందెందో చనెడువారు,

గీ. గ్రాసములు చెల్లలే దని గాసి చేసి
 కొలువుజీవితముల కొప్పుకొననివారు
 నగుచుఁ గోఁచపిశాచముల్ దిగులుపడఁగఁ
 దక్కురక్కసిదొరలు ముందఱను నిల్వ. (2-125)

తననాటి డాడులలో నుపయోగించు తుపాకీలను దనుజపీరుల కిచ్చి రణ
 రంగమునకు రప్పించినాడు చిననారాయణుడు—

కం. దనుజులతుపాకిగుండు

ల్లనఁబడు డాబాలపలకలం దాఁకి బిఱ్ఱీ
 లునఁ దిరుగుఁ దమునియోగిం

చినవారల నొంచ మగుడుచెలువం బమరన్. (3-11)

సీ॥ సమయ మను యాత్ర నాశీక సారస్వభౌముఁ
 డంబుజంబులఁ జెందురోంబపంక్తి
 యనుతుపాకిని గగనలక్ష్మ్యంబు వైవఁ
 దగులు సీసంపుగుండ్లునాఁ దార లమరె. (4-13)

వనువద్యమువెందు కూడ తుపాకులు, సీసపుగుండ్లు సూచింపఁబడినవి.

తాళకేళువిదూత అమరావతికిఁ బోయి సభాప్రవేశమునకై యెవరెవరి కేయే
 లంచము లిచ్చి యెన్నిపాటలు పడినాఁడో వచ్చి తనదొరతో చెప్పి చున్నట్లొక
 సీసవద్యము వీకవి విర్మించెను. ఇం దలనాఁటిసమాజములోని లంచగొండితనము
 మున్నగుదురాచారములు స్పష్టవడు చున్నవి. ఆపద్య మిది—

సీ. దొర కాస్తలై కావ్యసరణిఁ దెల్పెడి కవీ
 శ్వరులకు లంచపంపంబు లొసఁగి,
 సమ్ముఖముననుండి చనుదెంచునలవ్రాయ
 సమువారి కాశపాశలు ఘటించి,
 బోనవెచ్చము గొంచుఁ బోవుశచీదేవి
 దాదులకును బరిదాన మిచ్చి,
 పిలువ నేతెంచువేగులవారివెంటనే
 యరుగునియోగుల ననుసరించి,

గీ. కినిసి వాఁకిటివా రడగించుకతన
 నేను వచ్చినమాట దేవేంద్రుతోడఁ
 చెలుపుఁ డని యెంత వేడినఁ దెలుప రైరి
 వినివినమి చేసెనో కాని వేల్పుతేడు. (4-60)

ఇందు తృతీయపాదమును పరిశీలింపఁగా నాఁటియంతఃపురపుదాదులద్వారా
 కూడ ఎటువంటిప్రయత్నములు జరగుచుండెడివో ఊహింప వీ లగు చున్నది.
 అధికారులశ్రీలను మంచిచేసికొని పనులు నెఱవేర్చుకొనుటలు నేటి సమాజమున
 కూడ కా దనరావిసంగతులే కదా !

నలకూబరువివిహారముల నానరాగా చేసికొని నాటిరాచకౌమరుల విహారములు, వేటలు, యువజనులవందెములు, ఆటలు క్రిందివద్యమందు నారాయణ కవి ఆందముగా పొందుపఱచు చున్నాడు.

సీ. సంగీతమేళ ముప్పొంగఁ దేజీ నెక్కి

కంద మంటుచు రవగాలు చూపు,

బగటుపావలు మెట్టి బంటు కైవారముల్

జోడింప హరిగెలసిడ కేగు,

ఁచుకత్తులవారు వెంటరా నందలం

బును నిప్పురబుగాఁ బోవనిచ్చు,

డేగను బూని మాటీనినుద్దులు చెప్పి

కొనుచు నెచ్చెలికొండ్రఁ గూడి యరుగు,

గీ. వికిలిపిట్టలఁ గొట్లాటఁ బెట్టి చూచు,

దిట్టతనమునఁ జెఱకుపందెంబు లాడు,

డీకొనఁగఁ జేసి యనికిఁ బొట్టేళ విడుచు

రంభచుట్టంబు వై భవప్రాభవమున. (5-9)

ఎక్కడియలకాపురము ? ఎక్కడిచెఱకువందెములు ? ఎక్కడివలకూబరుడు ? ఎక్కడిపొట్టేళ్ళపోట్లాట ? కేవలము తననాటిరాచవారు, యువకులు చేసెడిషికారులు, వేసెడివందెములే యిందు కవిచే పొందుపఱపఁబడిన వని వేఱ చెప్పనక్కఱ లేదు గదా ! చిననారాయణ రాజవంశకవి కనుక తన లేక తమవారియలవాట్ల నిందు కూర్చిసాఁడని భావింపవచ్చును. ప్రకృతి పరిశీలనకీలి యయినకవి యిట్లే రచించును. శ్లాఘనీయుఁడు నారాయణుఁడు.

తారకోసము జయంతనలకూబరులు ద్వంద్వయుద్ధము చేయుటకు బయలుదేరినారు. వారి రణవార్తలు విన్నవా రందఱు చూచుటకు పరువురెత్తు చున్నారు. ఈ సందర్భమును సంవీక్షించినచో నాటిసంగతులు కొన్ని తెలియఁగలవు.

వ. “..... ఇట్టియెడం బుట్టినరోసంబులు వారింప నెవ్వరితరం? బుమచుఁ బొడిఁబడినపాగ లద్దాదిడ్డిగఁ జాటుకొనుచుఁ దమయేలికలకు నెప్పటి సమాచారంబు లప్పటికీఁ జీటులు వ్రాయుచుఁ, గ్రక్కునం జనవలఁ జుమ్మీ! యనుచు వేగులవారి వెచ్చరించువియోగులును, ఘొల్లునఁ గేకలు వైచి కేరుచుఁ జంగున దాఁటుచు నేడు గదా! వేడుక చూడఁగలిగెఁ గదా! యనుచు గమకించు కోదెకాండ్రును, గాయంబులు గబుటకు మందుసంచులు బుజంబుల ప్రేలాడ బొజ్జ లదరం జనువేలువ్వెజ్జలును, జేటికావిదితతదీయ వృత్తాంతంబు విని యమ్మక్క! యీచక్క-విబోరల తెక్కడ నుండి వచ్చెనే! యనుచు మేడ లెక్కి కమంగొను నవరోధగిరిపయోధరులు.....! (5-59)

ఇందు వియోగులు, నైద్యులు, అంతఃశ్చరశ్చరంద్రులు గమనింపఁ దగిన వారు. ఒక్కమాటలో చెప్పవలె నన్న నారాయణకవి నాటిసామాజిక వాతావరణమును కావ్యమువింద గుంపించినాఁ డనవలయును. తీసికొన్నది పౌరాణిక కథ యైనను ఇంతగా చారిత్రికవాతావరణమును నింపట చిననారాయణస్వేచ్ఛా నిర్మాణమువకు విరువమవిదర్శనము. కనుకనే పరిశోధకకవి ఆరుద్ర.

“సోమవి ఉత్తరహరివంశంలో ఆనాటి తురకదాడులు, ముట్టడులు, కొల్లులు కనబడినట్టే చిననారాయణకావ్యంలో కనబడతాయి. పురాణగాథను కథనం చేస్తున్నా తుపాకులు, పిరంగులువంటి ఆయుధాలు, రణబులవంటి వాద్యాలు ఉపయోగిస్తాడు. ‘పారసీలిపిని జొప్పడ భగవద్గీత లెన్నిక వ్రాసిన చిన్ని పలక’లు కూడా మనకు చూపిస్తాడు (2-88)*. చిననారాయణ ఇరవయ్యో శతాబ్దిలో జీవించిఉంటే కువలయాశ్వచరిత్రలో ఆటంబంబులు, తేపురికార్దల్లు, సోఫా - కబ్ - బెడ్లు వాడగలిగినంత వర్తమానకవి” అని యోగ్యతా పత్ర మిచ్చెను. ౨

ఇంకను నాటిరాజుల దినకృత్యములు (1-98), వేసవిలో నలనాఁ డుపయోగింపఁబడువస్తువులు (1-98), సైన్యప్రవిడిదివిశేషములు (2-86, 87,

* ఈ పద్యసంఖ్య అకాడమీప్రతిలో (2-87)

౨ సమగ్రాంధ్రసాహిత్యము, 11వసంపుటము, పుట 158.

88), దండువిడిదిలోని కోలాహలములు (2-107 నుండి 115 దాక), కోటల నిర్మాణములు (3-18), ఓడినబలులతో చేయించునట్టివెట్టిచాకిరీలు (3-20), స్త్రీలకై సేత (4-188), కోడివందెములు (4-207 నుండి 211 దాక), రాచ వారు స్త్రీలతో నాడువరిహాసవిలాసములు (5-5), యుద్ధమునకు బయలుదేలు వారిరీరులెన్నులు (5-57, 58) మున్నగువిషయము లీకావ్యమునుండి గ్రహింప వచ్చును.

దృశ్యకావ్యములం దభినయము పౌరాణికకథను సమకాలీన మొనర్చి చూపుటకు సహకరించును. శ్రవ్యకావ్యములందు వర్ణనాదులు సమకాలీనపఱచి కథను కవికాలపునహృదయులహృదయనేత్రములకు కట్టి చూపును. ఏండ్లు పూండ్లు కడచినవెనుక తత్కావ్యములను వఱించువారు పౌరాణికచారి త్రికవాతా వరణములను విశ్లేషపఱచి కవిస్వాతంత్ర్యమును కనుగొందురు.

శ్లో॥ కోఁ ౭నయః కాల మతిక్రాంతం నేతుం ప్రత్యక్ష తాం క్షమః ?

కవిప్రజాపతిం త్యక్త్వా రమ్యనిర్మాణశీలినమ్ ॥

- కల్పణపణితుఁడు

పోడన దళము :

ముక్తవిషయ సంగ్రహము

పూర్వదళములయందు స్పృశింపఁబడనికొన్ని విషయములు పరామర్శింపఁ బడుటకు ఈదళ ముద్దేశింపఁబడినది. వివిధవిషయము లిందు పొందుపఱపఁ బడును గనుక విది ప్రక్షీరక మనఁదగినది. సాభిప్రాయపదపరామర్శము, అపూర్వపదప్రయోగచాక్షుర్మము, ఇతరకవికృతకువలయాశ్వచరిత్రకృతులు, ప్రబంధమండలిలో కువలయాశ్వచరిత్రస్థానము, కావ్యప్రయోజనవివేచనము - అనుకీర్తికలు కలిగినవిషయము లీదళమున చర్చింపఁబడు చున్నవి.

సాభిప్రాయపదపరామర్శము

అవయవార్థముచేతఁ గావి, తత్పదార్థగుణముచేతఁ గావి ఒకపద మత్యం తరమణీయారము విచ్చినచో దానిని సాభిప్రాయపదము లేక సార్థకపద మందుదు. అనఁగా నచటిశబ్దమును తొలఁగించి వేతొకశబ్దము నుంచినచో తద్రామణీయకమునకు భంగము వాటిల్లు నన్నమాట. ఈ రమణీయత కలిగిన యొకటి రెండుపద్యము లిది పరామర్శింపఁబడును.

మదాలసావిరహవర్ణననందర్పమునం బొకపద్యము క్రిందిరీతిగ నిర్మింపఁ బడినది.

సీ. తల చూప వెఱచు నీయలివేణి, సమరంద

సుమబృందనవకాంచనములఁ గన్నఁ,

బెద వెత్త వెఱచు నీబింబోష్ఠి, తరువార

సుకుమారతతేధీరశుకముఁ గన్నఁ,

బొడఁగట్ట వెఱచు నీపువ్వుబోడి, ఝంకార

భారాతిభయదమట్టదముఁ గన్నఁ,

నడు గిడ వెఱచు నీయబ్జపాద, సమీప

వికటానుభావహంసికలఁ గన్న

గీ. వెడవిలుతుచేత నగునలజడియుఁ దేనె
జడియుఁ, గమ్మనితెమ్మరల్ తొడరుజడియు
నలయునెమ్మెనఁ జలువతాఁ కలవరించుఁ
గలవరించు నొకానొకకల వరించు. (3-83)

ఈ పద్యమునందు పైనాదుగుపాదములం దున్న అలివేటి, బింబోష్టి, పుపుఁబోడి, అబ్జపాద - అనునాదుగుపదములు సార్థకములు. ఇవి స్త్రీ పర్యాయములుగ ప్రయోగింపఁబడి అవయవార్థవిశేషణమున తమయర్థసార్థక్యమును సాపించుకొనఁజాలినవి. అలివేటి యనుపదమునకు అళుల (తుమ్మెదల) వలె వల్ల నయినవేటి గలది యని అవయవార్థము. కనుకనే కాంచన (సంపెంగ) పుష్పములను చూచినచో తనతల చూపుటకు భయపడును. సంపెంగపుష్పము వానన చూచినచో తుమ్మెదలకు తలదిమ్ము క్రమ్ముట విధితవిషయము. ఈవిషయమును దృష్టియం దుంచుకొని అలివేటి అనుపదము సాఖిప్రాయముగ ప్రయోగింపఁబడినది. దీనిని తీసి ముదిత, చంద్రవదన ఇత్యాదు లుంచినచో ఈసౌగంధు చెడును, పర్యాయము లయిన భ్రమరవేటి, ఇందిందిరకచ - ఇత్యాదు లుంచవచ్చును. ఇట్లే బింబకుకములకు, పుష్పషట్పదములకు, అబ్జవాంసికలకుఁ గల సంబంధవిశేషములను దృష్టియం దిడికొని తక్కినమూఁడుపదములు కూర్చఁబడినవి. ఇట్టిదే క్రిందిపద్యము కూడ.

ఉ. కొమ్మ! చిగుళ్ళు తెమ్ము, లతకూన! విరుల్లాని రమ్ము, పద్మినీ!
తమ్ములు గొంచు రమ్ము, వనితామణికిన్ నవశీతలోపచా
ర మొన్నరించ కున్న వలరాయనిరాయిడి నేమి పుట్టునో?
యమ్మకఁచెల్ల! యింక, దడయం బని లే దని సంభ్రమబునన్.
(3-158)

ఇందు కొమ్మ, లతకూన, పద్మినీ - అనుసంబోధనములు స్త్రీవాచకము లయినను అవయవార్థగ్రహణమున కొమ్మ కనుకనే చిగుళ్ళు తెమ్మనుట (ఇవట కొమ్మ అనుదానికి అవయవార్థము లే కున్నను దానికి అర్థాంతర మయిన 'వృక్షాఖ' అనునది గ్రహింపఁబడినది). లతకూన కనుకనే విరులు తె

మ్మనుట. వద్దివి కనుకనే తమ్ములు (వద్దమ్ములు) తెమ్మనుటయు జరగెను. ఇట్టి వద్దమ్ము లటవట ముందుటవలన కావ్యవమత్కారము పరిపోషింపఁ బడును.

ఈ సాఖిప్రాయవదప్రయోగచాతుర్యమే విశేషణవిశేష్యములందు వర్తించి పరికరపరికరాంకురాలంకారములుగా నంకురించెను.

కం. “తెలుగుకవిత్వము చెప్పం

దలఁచినకవి యర్థమునకుఁ దగి యుండెడు మా

టలు గొనవలె” నని శిక్కిన

తెలిపెను రామాయణమునఁ దెల్లము కాంగన్.

ఆపూర్వపదప్రయోగచాతుర్యము

ప్రతికవియు వనకాశ మున్నంతలో వటవట కొన్ని కొత్తపదములను ప్రయోగించి కావ్యకవ్యకకు వన్నె కూర్చుటతోపాటు వరోక్షముగ వాఙ్మయ వికాసమువకు తోడ్పడు చుండును. ఈతఁడును కొన్నిప్రయోగములు కొత్తవి చేసి యీకావ్యమున కబ్బురపువిగ్గును కలిగించినవాఁ డయ్యెను. ప్రకరణవశమున మున్న కొన్ని చూపఁబడినవి, మిగిలినవానిలో ముఖ్యము లయినకొన్నిప్రయోగ ములు ఆశ్వాసక్రమముగా చూపఁబడు చున్నవి.

౧. బృందము : సమూహోర్థక మయినబృందశబ్దమును సుధామరందశబ్దము లతో నమపింపఁజేసి ప్రయోగించినాఁడు. సుధాబృందాతిమా ధుర్య(1-1). మరందబృంద(1-7; 2-80; 3-98) అనునవి అవి. సుధాబిందుబృంద, మరందబిందుబృంద— అనువిధముగా వీనివి గ్రహించి మధాప్రవాహము, మరందప్రవాహము అనువర్ణములు చెప్పికొనవలయును.

౨. ధరాదేవుఁడు : ధరాదేవుఁడు, ధరామరుఁడు మున్నగునవి బ్రాహ్మణార్థ కములు. కాని, ధరాదేవపదమును రాజార్థకముగ ప్రయోగించి

నాఁ దీకవి.నారాయణధరాదేవుఁడు(1-17) అనునది ప్రయోగము.స్వామి, పతి మున్నగుపదములలోవివర్యాయముగ ‘దేవ’ శబ్దము గ్రహింపఁబడి ధరాశబ్దముతో సమాసము చేయఁబడినదిపట.నారాయణరాజు-అని దీనియర్థము.

3. పద్మబంధువు : అనఁగా సూర్యుఁ డని యర్థము.సమాసమం దుత్తరపదమయినచంద్రపదము తత్పర్యాయములు శ్రేష్ఠార్థము లగుట పర్వకవిసాధారణ మై యుండఁగా, నీకవి సూర్యార్థక మయిన పద్మబంధుశబ్దము ఉత్తరసానమున చేర్చి శ్రేష్ఠతావాచకముగ చేసినాఁడు.ధరాధవపద్మ(1-80) అనున దీతనిప్రయోగము. రాజశ్రేష్ఠులు-అనుట. నరపతికులహేళీ(2-155) అని మరి యొకచో కూడ ప్రయోగించినాఁడు. హేళి యనఁగా సూర్యుఁడు, వీనింబట్టి “కవిరవి”(కవిశ్రేష్ఠుఁడు) ఇత్యాదులు స్పటించుకొనవచ్చును. [ధరాధవః పద్మబంధు రివ]

౪. జయంతుఁడు : తఱచుగా కవులు శ్రీలపాలిటిమదనుఁడు అని పురుష సౌందర్యమును వర్ణించుట కలిదు.కాని, చిననారాయణ మదనునకు బదులు జయంతుని చెప్పు చున్నాఁడు. ‘అణుమధ్యాజన మనోజయంతునకు అని ప్రయోగము(1-83).మదననలకూబర నలజయంతాశ్శినీదేవతాదులు అందగాండ్రవట్టికలోనివారు. కనుక విశేషప్రయోగము చేయ నెంచి జయంతుని గ్రహించినట్లున్నాఁడు కువలయాశ్వకవి.

౫. యూధము : దీనికి సజాతీయసమూహము అర్థము. దీనిని పశువజ్ఞ్యదిజాతులపై చేర్చి సమాసము కూర్చుట పూర్వకపీంధ్రులు చేసినవని. తదా చేంద్రజితో వేశ్మ జగామ హరియాధవః (1), తంత్ర కుంజరయూథాని మృగయూథాని చైవ హి(2)-అని

1. సుందరకాండము, 6-21.

2. రామాయణము, 2-54-41, (చూ.హలాయుధవివరణము).

వాల్మీకిమహర్షి; ఇతో గజయూథపతి లలితకమలినీపరిమళః (1) ఇతో వరాహయూథమ్ (2). గజయూథపతీనాంకంఠరితేన (3). వనమహిషయూథమ్ (4). గజయూథపతికుమారమ్ (5). అని బాణభట్టారకుఁడు; స్వయూథాద్ భ్రష్టోష్ఠ్యుపవిష్టా (6). అని పంచతంత్రము; కిలకిలారావములక్రీరయూథ మనునైతాళికావళి చేత మేయ కాంచి (7). అని గంగాధరకవియు ప్రయోగించి యున్నారు. కుంజరయూథమ్ము దోమకత్తుకఁ జొచ్చెన్. నమస్య నర్వ లెఱిఁగినదే. కాని, చివనారాయణుఁడు సౌధ యూథము (1-78; 2-155; 4-78), రథయూథము (3-15) అని యప్రాణీవాచకములపై ప్రయోగించినాఁడు. అంతేకాక తిర్యగితర మయినమనుజ శబ్దమువయి కూడ దీనిని జతపఱచి మనుజయూథము (2-103) అని ప్రయోగించెను.

౬. జడజననబంధువు : సూర్యార్థకములుగా జలజబంధువు, జలజాతమిత్రుఁడు ఇత్యాదులు పూర్వకవిప్రయుక్తములు. కాని, యీతఁడు జడజననబంధువు (1-104) అని సూర్యార్థమున ప్రయోగించెను. లడయోరభేదః. అనున్వాయమున జడ మనఁగా జల మని యర్థము. అందు జననము కలిగినది కమలము. దానికి బంధువు సూర్యుఁడు. 'డ' కార మిచట ప్రాసఘటితము.

౭. యదాయదలు : తెనుఁగుపలుకులకు మొదట లే వని చిన్నయసూరి (8). కాని, 'రయంబున యదాయద లై పఱతెంచి' (2-32) అని చందోబద్ధముగా చివనారాయణ.

-
1. కాదంబరి, పుట 28.
  2. ,, పుట 28.
  3. ,, పుట 29.
  4. ,, పుట 30.
  5. ,, పుట 30.
  6. చూ. ఇంటిరు సంస్కృతవాచకము (1982-85), పుట 105.
  7. తపతీసంవరణము, 3-81.
  8. బాలవ్యాకరణము, సంజ్ఞా, 17 నూ.

౮. ఆకాశవాణి : అనుటకు గగనవాణి, వియద్వాణి మున్నగువర్యాయము లెఱిగినవే. కాని, దీని నీతఁడు 'జడధివసనానిరాలంబజనితం బగునొక్కవచనంబు(2-37) అని విదిత్రఫణితిని ప్రయోగించెను. జడధిజలధి'వసన యనఁగా భూమి(సముద్రము వత్తముగా కలిగినది. సముద్రముచేత చుట్టఁబడి యున్నది-అనుట). అది ఆలంబము కాకుండ జనించిన (కూన్యమున, ఆకాశమున జనించిన-అనుట)వచన మని యర్థము. మొత్తమునకు ఆకాశవాణి అనునది పరమార్థము. పూర్వకవులు భూమిని జలధి మేఖల, సముద్రరశన(సముద్రము మొలసూలుగా కలది)- ఇత్యాదిగ ప్రయోగించివతావు లెక్కువగ నున్నవి కాని 'జడధివసన' అనివారు కనరాదు.

౯. జాతము : ఈవదము సమూహార్థకమై మార్తపదార్థములపై ప్రయోగింపఁబడుట విదితము. కాని, దీనిని ప్రతాపజాతము(2-51) అని అమూర్తముపై ప్రయోగించె నితఁడు. ప్రతాపములసమూహమని యర్థము.

౧౦. భిదురి వజ్రార్థక మయిన 'భిదుర' శబ్దము నప్తంసకలింగము* కాని, భిదురీమ్మదురీతి(2-76) అని స్త్రీలింగమున ననుప్రాసమున చందోబంధనమున ప్రయుక్తము.

౧౧. తుపారము * బహుళః ఈవదము 'ఒకవిధ మయినసరోవరము' అను నర్థమున ప్రయోగింపఁబడిన దనిపించు చున్నది. '...ఘమ్మమ వట్టివేళ చ, వృరముకుఱంగటం దగుతుపారము చేరువ....' (2-87) వం దున్న గుడారములో రాజు కొలువున్నట్లు వర్ణన. తుపారములోని 'పా' యత్థిసలఘటితము. ఈ వదమును ప్రసిద్ధనిఘంటువు లేవియు గ్రహింపలేదు. చప్పరములు సరోవరములు చేరువలో నున్నట్లు వర్ణించుట కవుల కలవాటు.

* హోదిసీ వజ్ర మస్త్రీ స్యా త్కులిశం భిదురం పవిః - అని అమరము.

౧౨. చెట్టుగులు : చెట్టులు అనుటకు 'చెట్టుగులు' లేవిపెనుగారుచిచ్చు వచ్చె' (3-10) నని ప్రయోగము.
౧౩. అచ్చరమితారిక త్రియలు (3-23) : మితారముమీద మతుబర్థమున'ఇ' వర్ణకము. దానిమీద స్వార్థమున 'క'త్తి'యు చేర్చబడియెను.
౧౪. జేజేలయొజ్జలయిల్లాడిని వ్రాసినట్టివలువలు 3-134 : జేజేలయొజ్జబృహస్పతి. ఆతనియిల్లాలు తార (తారాశబ్దమునకు వక్షత్రమనునది అర్థాంతరము). ఆమెను వ్రాసినట్టివలువలు అనగా చుక్కలచీకలు.
౧౫. నవమధుద్రవరాజి 3-148 : ద్రవశబ్దముమీది 'రాజి' సమూహార్థకము.
౧౬. అరుసుపట్టి 4-30 : 'అరుసు' తఱచుగ నామాంతములయందే ప్రయోగింపబడు నని సూ. వి.కాని, యిది వ్యస్తముగ ప్రయుక్తము. దీనిని సూ. వి. గ్రహించినది.
౧౭. హృదయార్ద్రదయాభ్యుదయాప్తిచేత 4-5 : దయార్ద్రహృదయమనుటకు బదులు హృదయార్ద్రదయ యని ఛందమున ప్రయుక్తము.
౧౮. వేడిదొరలు 4-33 = మూర్ఖాగ్నులు.
౧౯. కొమ్మనిక్క 4-170 = ప్రివార్త లేక ప్రియాభార్థ్యము (కొమ్మ + విక్కము).
౨౦. డిల్లబొట్టు 4-188 = తిలకవిశేషము (డిల్లము + బొట్టు). దీనిని నిఘంటువులు కైకొనలేదు.
౨౧. చీటినిబుచ్చు 4-199 = నిర్లక్ష్యము చేయు. దీనిని కూడ నిఘంటువులు గ్రహింపలేదు.

౨౨. కుక్కుటకంఠీరవంబు 4-210 = శ్రేష్ఠ మయినకోడిపంజ.కంఠీరవ శబ్దము సింహవర్యాయ మై ఉత్తరస్థానమున శ్రేష్ఠతావాచిగ ప్రయుక్తము.

౨౩. సారేందువదనలు 5-10 = పూర్ణేందువదనలు. 'ప్రొధేందుబింబావనర్' అని శ్రీనాథుడు.

౨౪. చన్నులమిన్నలు 5-91 : 'పుర్రాంబుకందశబ్దంజన్నులమిన్నలు' అని ప్రయోగము. పుర్రాంబుకందశబ్దంజన్నులమిన్నలు అనగా పుర్రాంబుకందశబ్దంజన్నులు గలిగినవ్రీలు అని యర్థము. అన్నులమిన్న, కన్నియమిన్న-ఇత్యాదులయం దుత్తరస్థానమున శ్రేష్ఠతావాచి యగు 'మిన్న' శబ్ద మిచట కేవల త్ర్యర్థకముగ ప్రయుక్త మాయె నని భావింపవలసి యున్నది.

౨౫. కన్నియమాటకరణిఁ దనరుమధుపర్కము 5-97 = కన్నియమాట వలె మధుర మయినమధుపర్క మనుట. వక్రోక్తిమాధుశ్య మిట నతివేలము.

ఇతరకవికృతకువలయాశ్వచరిత్రకృతులు

ఈమదాలసాహసవలయాశ్వలప్రణయవృత్తాంతము సంస్కృతప్రాక త్రాదులలో దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములుగా నిర్మింపఁబడినట్లు తెలియవచ్చు చున్నది.

౧. విశ్వనాథకవిరాజు ఈ కథ నాశ్వాసవిభాగములతో సంకరించినట్లు

శ్లో॥ ప్రాకృతై ర్నిర్మితే తస్మిన్ సర్గాః ఆశ్వాససంజ్ఞాకాః ।

ఛందసా స్కంధకే నైతత్ క్వచి ద్గతకై రపి ॥

యథా సేతుబద్ధః యథా వా మమ కువలయాశ్వచరితమ్. అనువచనముల వలన తెలియు చున్నది(*).

* సాహిత్యదర్పణము, 6-326,

౨. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 'మదాలసచరిత్ర' సంస్కృతమున రచించినట్లు క్రింది పద్యముమూలమున తెలియు చున్నది.

సీ. సలికి తుఁప్రేక్షోపమలు జాతి పెం పెక్క

రసికు లౌ నన మదాలసచరిత్ర (1)

౩. తిరుమలదేవరాయలకాలమునకు చెందినరాయనం అహోబిలమంత్రి కువలయవిలాసనాటకమును వ్రాసెను. ఇందు మదాలసాకువలయాశ్వులకథ వర్ణింపఁబడినది(2).

౪. భాగవతశష్ఠస్కంధమును వ్రాసిన ఏర్పూరి సింగయ్య కువలయాశ్వ చరిత్రమును కూడ రచించెను. "ఇతవికవిత శ్లేషప్రధానమై కొంతరసవంతముగా నుండును, శైలి మృదు వైనను మధురముగా నుండదు" అని మానవల్లి రామ కృష్ణకవిగారియభిప్రాయము(3). దీనినుండి ప్రబంధమణిభూషణ మీక్రిందిపద్య మును గ్రహించెను.

సీ. తిమిరమంతయుఁ బాసి దిక్కులు తెలి వొందె

నమృతాంశువులఁ జెందె నభ్రవీధి

కువలయానంద మై కోరిక లిగునొత్తె

విబుధులమదిలోన వెట్ట లొదవె

నక్తంచరశ్రేణినయ మెల్ల దిగజాతెఁ

జిత్తజోల్లాసంబు చెలువు మిగిలె

దివ్యనీరంబులతేట లల్లన పర్యె

భువనాధిపతి వేడ్కఁ బొంగిపొరలె

1. ఆముక్తమాల్యద, 1-13.

2. తెలుగువారిసంస్కృతభాషాసేవ, పుట 29.

3. మానవల్లి కవి-రచనలు, ప్రథమభాగము, పుట 90.

గీ. దీపికాజాలమెల్లఁ జిక్రించినట్టి
రమణ దోహంగ దృశ్యకోరములు మెచ్చ
నమితే తేజోరాజమానాత్ముఁ డగుచుఁ
బుత్రచంద్రుండు జననంబు వొందునడు. (1)

పుత్రోదయచంద్రోదయమలి విందు శ్లేషించినాడు. చిననారాయణ చంద్రో
దయవర్ణనమును రామవివక్షమున శ్లేషించి యున్నాడు (4-15). ఏర్పూరి
సింగయ్యొక్క పైవద్యమే కాక మఱి పదునొకండు పద్యములు కూడ ప్రబంధ
రత్నావళియందు గ్రహింపబడి యున్నవి (2). అందుండి ఒక్కటి యుదాహ
రింపఁబడు చున్నది-

ఉ. పైరితమస్తమం బడఁగ వంశమహారవ ముబ్బు బాంధవో
ద్ధారచకోరసంతతి ముదంబునఁ దేలఁగ న్ధవర్గస
త్తైరవజాతమెల్లను వికాసముఁ బొందఁగఁ బుత్రచంద్రజ
న్మారవచంద్రికానుభవ మబ్బినఁ జిత్తము మిన్ను ముట్టదే? (3)

౫. మొట్టమొదట ఆంధ్రదేశచరిత్రమును వ్రాసినబుక్క-పట్టణము
రాఘవాచార్యులవారు ఆవధానము చేయుటయే గాక కువలయాశ్వచరిత్రము అను
నొకప్రళస్తప్రబంధమును రచించిరి (4).

ఇట్టివా రింకను కొందఱుండవచ్చును.

ప్రబంధమండలిలో కువలయాశ్వచరిత్రస్థానము

కథావిధానములోను, రసపరిపోషణలోను, అలంకారవిరూపములోను,
పర్ణనాచాతుర్యములోను, శ్లేషవైచిత్రిలోను, సంభాషణచారుత్వములోను కవిప్రతిభ

1. ప్రబంధమణిభూషణము-845.

2. ప్రబంధరత్నావళి-470నుండి 481 వఱకు.

3. ,, 480.

4. విజ్ఞానసర్వస్వము, నాలుగవసంపుటము, పుట 1173.

స్పష్టపడు చున్నది. శారాచావల్యవృత్తాంత మొక్కటిమాత్రము కాలమహిమకు లోనై కొంత అతివేలముగ వర్ణింపఁబడినది. ఐనను ఆయంతఃకథలోని శిల్ప రామణీయకమును కా దనఁజాలము. కనుక కావ్యమును ఉత్తమమధ్యమాధమ ములుగా విభజించినపు డీకావ్యము మధ్యమజాతికి చెందిన దగు ననఁదగును. కాని, పండితరాజుగన్నాధునిమతానుసారముగ ఉత్తమోత్తమ, ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమము లని నాలుగుతెఱఁగులుగా గ్రహించినపుడు దీని సుత్తమ కావ్యముగానే గ్రహింపవచ్చును. ఏవిధముగఁ జూచినను అధమజాతికి మాత్ర మీకావ్యము రాదు. ఇందుల కీసిద్ధాంతవ్యాససారమే సాక్ష్యము. ఇఁక పెద్దల యభిప్రాయములను కూడ గమనించినచో ఈ యభిప్రాయము మఱింత బలపడఁ గలదు.

౧. “వ్రతిభాతిశయమునను కల్పనాసామర్థ్యమునను వీరిరువురును (మారన, చిననారాయణరాజు) పమామలే. ఐనను చిననారాయణరాజు కవిత్వ మందలిశిల్పవరిపక్వతయు, వ్రసన్నతయు, విగ్గును మారనార్యనియందు కానరా” వని శ్రీడా.నేలటూరి వేంకటరమణయ్యగారిఅభిప్రాయము(1).

౨. “పింగళిసూరన కళాపూర్ణోదయము తరువాత ఇంతకథారామణీయ కము గలప్రబంధము మఱొకటి లేదని విమర్శకులయభిప్రాయము. కథాకల్పనము నందును, సహజవర్ణనములందును, బొచిత్యపోషణమందును, సహజసంభాషణ నిర్మాణనైషణ్యమునందును చిననారాయణరాజు అద్వితీయుఁడు.

ఇతఁడు సూరనవలె సంస్కృతమందు గొప్పపండితుఁడే అయ్యును దీర్ఘ సమాసములతోలికి పోక తంజావూరుకవులకు సాధారణ మైనతియ్యవితేట తెలుఁగుమాటల ప్రయోగించుటయం దెక్కువనేర్పుఁ బ్రదర్శించెను” అని డా. దివాకర్ల వేంకటావధానిగారియభిప్రాయము(2).

1. ఆంధ్రవాఙ్మయపరిత్రము, పుట 69.

2. ,, పుట 69.

3. “కథానంవిధానమును కొలికిపూసవలె నమర్చుటయందును చిన నారాయణనాయకుడు పింగళిసూరనకు సాటి రాగలడు. పాత్రపంభాషణములు మంచినికల్గిప్రాయముగా జలజలప్రవహించువెలయేళవలె వరుగెత్తును. పింగళి సూరనతరువాత నింతమధురకవి మరియొకడు లేడు” అని ఆచార్య ఖండవల్లి

4. “నాకు మాత్రం చిననారాయణలో కొద్దిగా పింగళి సూరపరాజుగారు, ముద్దుగా నాచనసోముడు కనబడుతున్నారు. మార్కండేయపురాణంలో మారన చెప్పినతీరు చూశాక చిననారాయణకథనం వింటే మనస్సు చివుక్కుమంటుంది, మూలంలోలాగు నాగకుమారులు అశ్వతరునికి కథ చెప్పినక్రమంలోనే కథ వ్రాస్తే ఎంతో బొచిత్యం ఉండేది. మారనకథనక్రమమే శిల్పదృష్ట్యా మెరుగని పిస్తుంది. అందులో బిగువు కనబడుతుంది. అశ్వతరుడు కైలాసానికి వెళ్లడానికి తగినంతకారణం తొలినంచీ మారన చెప్పినకథలో మారుమోగుతూ ఉంటుంది. మారనకథలో కువలయాశ్వుడు శార్యావియోగానికి ఉదాత్తంగా శోకిస్తాడు. చిన నారాయణకథలో విప్రలంఘకృంగారపుపైపొరలే అతినట్టు ఉంటుంది. మారన కథలో భార్యతోపాటు తాను మరణించనందుకు, గట్టిగా ఏడవలేనందుకు కువలయాశ్వుడు ధార్మికకారణాలు తలపోసుకుంటూ తప్పిస్తాడు. చిననారాయణ చిత్రించినకువలయాశ్వుడు కామాతురునిలాగే కనబడతాడు. సాధారణ ప్రబంధ నాయకుల స్థాయిని మించకు” అని ఆరుద్రగారియభిప్రాయము(2). మఱియు “ఈకావ్యం ఆంధ్రసాహితీకి సవరమే కాని విజవేణి కాదు అని ఎవరైనా అన ఎప్పు. అయితేనేం? నైలానుసవరంలాగా చాల మెత్తన” అని కూడ వారి వక్కణ (3).

ఆరుద్రగారివిమర్శము పునఃపరిశీలనార్హము. నాయకరాజులకాలము స్వేచ్ఛాకృంగారమును కూడ ఆదరించినట్టి దనివరిశోధకులయభిప్రాయము గదా! ఆట్టి కాలమునకు చెందినకవి నాయకునిలో విప్రలంఘకృంగారపుజ్ఞాన పెంచుటలో

1. నమగ్రాంధ్రసాహిత్యము, 11వసంపుటము, పుట 156, 157.

2. .. .. పుట 157.

3. .. .. పుట 158.

వింతయేమి? మూలములోని కరుణమును తొలగించి విప్రలంభమును ప్రవేశ పెట్టుటకుఁ గలకారణము షష్ఠదశమున వివరింపఁబడినది. ఇత మూలమునందు వలెనే నాగకుమారులచేత కథ చెప్పించుట ఔచిత్యవంత మని ఆరుద్రగారియభిప్రాయము. కాని, యంతశృంగారపుటములను నాగకుమారులు తండ్రితో చెప్పట యెంతమాత్ర మౌచిత్యవంతమో విజ్ఞానంబందు గాక! ఈమార్పిట ఔచిత్యనిర్దృష్టియం దుండుకొనియే చేయఁబడిన దనిపించు చున్నది. మఱియు నీభూతకథా (FLASH BACK) కథవశ్యమును తారోపాఖ్యానమున ప్రవేశపెట్టి కేవల మిరువురుప్రీతి(మదాలసాతారతి)నదుమ నేకాంతమున శృంగారకథనమును నడపినాడు నారాయణుడు.

౫. “.... ఈకవికి(అనంతభూపాలునికి) సంస్కృతభాషయందలిపాండిత్యము మిక్కుట మైన దని కొన్నిప్రయోగములవలనఁ దెలియవచ్చు చున్నది. మాటలు కూర్చుటలోఁ గూడా నీతఁడు మిక్కిలి తెలివి గలవాఁడు. చిననారాయణవికల్పన కించమించుగ సమకాలికుఁ డగునీతనికల్పనలై కారణ మని తోచు చున్నది. కాని తరువాతివాఁ డగుటచేఁ గాఁబోలు దీనికంటె నదియే (కువలయాశ్వచరిత్రయే) యందముగా నున్నది”-అని సరస్వతీవల్లికాధిపతులు కకుత్స్థవిజయపీఠికలో వ్రాసి రని చాగంటివారు వ్రాసినారు(1). ఇందు కువలయాశ్వచరిత్రమే అందముగా నున్న దనువిషయము గమనింపఁదగినది.

౬. “రెండుకావ్యముల(కకుత్స్థవిజయకువలయాశ్వచరిత్రల)యందును కథాభాగ మత్యల్పమును వర్ణనాంశము లధికముగాను నుండి యున్నవే. రెండు కావ్యములును సంస్కృతపదభాహుళ్యము కలవియే. ఇరువురికవిత్వమును ప్రౌఢమయినదియే. మనోహర మైనదియే. భావములు నూతనము లై రెండిటియందును సరసహృదయానురంజకముగా నుండును”-అని చాగంటివారివ్రాత(2).

౭. “వరదేంద్రునిచెంజిపరిపాలనకాలము(క్రీ.శ. 1645-1648)”.

“కువలయాశ్వచరిత్ర మనుప్రౌఢప్రబంధమును రచించినసవరము చిన నారాయణనాయకుఁడు నీవరదేంద్రుఁడును సమకాలికులును బంధువులును నై

1. ఆంధ్రకవితరంగిణి, 11 వ సంపుటము, పుట 77.

2. ,, ,, పుట 78.

యందు రనునూహకు కొంతయుపాధి గలదు" అవివిజ్ఞానసర్వస్వము(1). ఇందు ప్రౌఢప్రబంధ మనుమాట గుర్తింపదనవి.

౯. "ఈ ప్రబంధములో సజీవపాత్రములు తారకుండలలు. వారిచుఱుకు దనమంతయు వారిమాటలలో మిసమిసలాడును. ప్రబంధమున పదునేడవశతాబ్ది నాటిసంఘము, సంఘర్షణము ప్రతిబింబిత మగుట దోష మనుకొనవచ్చును తెలియవికాలమును తీర్చుటకంటె తెలిసియున్నకాలగతిని చిత్రించుట నయము. ఎవ్వరేమన్ననేమి ? సమరమున కూడ సమకాలవరికరములే ప్రయోగించి యున్నాడు. జంకుగొంతులు లేనికవి.

పదునేడవశతాబ్దికవులలో ఒకగొప్పగుణ మున్నది. అది వారితెనుగుణాస. ఆభాషతీరుతీయములు చదివి అనందింపవలసినదే. 'చిఱుసానబట్టించి చికిలిసేయించిన' ఆఆచ్చతెనుగుపదములసంపదకు కువలయాశ్వచరిత్రము తఱుగనిపాతఱు సహృదయు లాడుకొందురు గాక!" అని డా. దేవళ్ళ చిన్నికృష్ణయ్యగారియా శంసనము(2).

ఇందరఱ కిన్నివిధముల నచ్చినయీకృతి ఆరుద్రగారితిరస్కృతికి గుఱియగుట అచ్చెరియము. "భిన్నరుచి స్త్రి లోకః"

కావ్యప్రయోజనవివేచనము

స్వప్రయోజనమును గాని, పరప్రయోజనమును గాని ఆశంపక యేకవియ కావ్యమును నిర్మింపడు. కావ్యమే అన నేల ? కళలన్నియు నేదో యొకప్రయోజనమును దృష్టియం దుంచుకొనియే సృష్టింపబడును.

ఉత్తమకావ్యము యొక్క పఠనము ధర్మార్థకామమోక్షము లందును, కళలయందును నేర్పును; ఆనందమును, కీర్తిని కలిగించునని భావహాని

1. నాలుగవసంపుటము, పుట 833.

2. కువలయాశ్వచరిత్రము (అం. సా. ఆకాడమీప్రతి), సంపాదకీయము, పుట 27.

ప్రబోధము (1). మమ్మటాచార్యుఁడు కీర్తిసంపాదనమునకు, ధనలబ్ధికి, వ్యవహార విజ్ఞానమునకు అమంగళ పరిహారమునకు, సద్యఃపరనిర్వృత్తికి, కాంతావమ్మితత్వముచేత సుపదేశమునకును కావ్యము సమర్థ మై యున్న దని బోధించెను(2). వీనిలో ఆనందోపదేశములు ప్రధానప్రయోజనములని పరిశోధకుల యభిప్రాయమై యున్నది. ఈరెండింటిలో కూడ కాలమహత్త్వమునుబట్టి ఒకప్పుడొకటి ప్రథమము, మఱియొకప్పుడింకొకటి ప్రథమము నగును.

ఈప్రబంధకర్త ప్రధానముగ రసానందమును దృష్టియందుంచుకొని యీకావ్యమును రచించె ననువిషయము విదితపూర్వమే. అయినప్పటికి నంతర్గతముగ నానుషంగికముగ మన్నయుపదేశమును కూడ గ్రహింపవలసి యున్నది. ఋతుధ్వజుఁడు గాలవిమలవెంట వెడలి పాతాళకేతువును వధించుటలో క్షత్రియ ధర్మవిర్వహణతత్పరతను గ్రహింప గగును. మఱియు నతఁడు మదాలసను పరిణయ మగుటకు సిద్ధముగా నుండఁగా మాయామోని వచ్చి ఆశ్రమరక్షణమునకు పిలుచును. వెంటనే అతఁడు మునివెంట వెడలును. ఇట కామమునకన్న ధర్మరక్షణమునకు ప్రాతాన్య మనువిషయమును గ్రహింపవలసి యున్నది. ఇట్లే యీతఁడు మదాలసావియోగముతోనే కాలము కడపుడు, వేతొకకన్యను పరిణయ మొడ కుండెను. ఇట్లుండుటలో నీతనియేకత్వైవానురాగము సూహింపనగును.

నాగకుమారులు తమచెలికాఁడయినకువలయాశ్వనకు కలిగినకష్టమును తండ్రికి విన్నవించి, అతనివేదన తీఱుటకై కృషిచేయవలసినదిగా ప్రార్థించుటలో స్నేహమాధుర్యము, మిత్రకర్తవ్యము సూచింపఁబడు చున్నవి. మఱియు పశ్యతరుఁడు తనకొడుకులనేప్రగావికి వచ్చినబాధను వైదొలగించుటకై

1. శ్లో. ధర్మార్థకామమోక్షేషు వై చక్షణ్యం కలాసు చ |

ప్రీతిం కరోతి కీర్తిం చ సాధుకావ్యనిషేవణమ్ ||

— కావ్యారంభకారము, 1-2

2. కావ్యం యశసీ ల్దాయ వ్యవహారాయ చ శివేతరక్షతయే |

సద్యఃపరనిర్వృతయే కాంతావమ్మితత యోపదేశాయ ||

— కావ్యప్రకాశము, 1-2

తైలాననాధునికడ కేఁగుట అవిర్యవనీయ మయినయు త్తమావర్ణమును తోక మున కందించుచున్న దని వలకనగును.

ఇక తారోపాఖ్యానము = దీవివలనియువదేశమును వ్యతిరేకమార్గమున స్వీకరింపవలసి యున్నది వేళ్ళాప్రణయమును విశ్వసింపరా దనియు, విశ్వసించి నచో నలకూబరణయంతులవలె ప్రాణమిత్రులు సైతము కత్తులు దూసికొనుదుస్థితి దాషరించు ననియు తెలియవలెను. రామాయణము కూడ రావణునివలె వ్రవర్తించి నచో నాశనము. రామునివలె నున్నచో కీర్తియు లభించు నని వ్యతిరేకమార్గమున నువదేశము మొనఁగు చున్నది కదా !

ఋతర్హణన కంతునట్టనితాళకేతువును బృహస్పతి శపించి, ఆరక్కసు నియు క్కఁదగించుటలో ధర్మతత్పరుఁ డయినవానికి ఆర్థించకుండనే దేవత అనుకూలించు రమవిషయమును స్వీకరింపవలయును.

ఇట్లాయాఘట్టములనుబట్టి ఆయాయువదేశవిశేషములను ఈకావ్యము నుండి గ్రహింపవలయును.

“విశ్వశ్రేయః కావ్యమ్”

- నన్నయభట్టారకులు

మంగియిక

మదాలసాకుండలాఋతర్హణాదినామములను యోగశాస్త్రసంబంధము లయిన పారిభాషికపదములుగా గ్రహించి కొందఱు కుండలిసీయోగమును సూచించు చున్నారు*. వ్రణంధమునందు మాత్రము అనందోపదేశములకే ప్రాముఖ్యము ఇప్పటివఱకు ఈసిద్ధాంతవ్యాసమునం దుదాహరింపఁబడినపద్యములనుబట్టి ఆయా సందర్భములయందలిశ్రేణీవిశేషము లభ్యావ్యాములు. అటనట ధ్వనివిశేషాదులు కూడ సూచింపఁబడినవి. మొత్తమునకు నవరము చిననారాయణనాయకకవి

* చూ. కువలయాశ్వచరిత్రము (ఆం. సా. అకాడమీప్రతి), సంపాదకీయము.

మాతృకండేయమునుండి గ్రహించినమదాలసాకువలయాశ్వలకల్యాణవృత్తాంత
మును చిత్రవిచిత్రగమనములతో స్వర్గమర్త్యపాతాళములయందు త్రిప్పి,
అద్భుతజాతివార్తల కాలవారము చేసి, సహృదయవతంసములప్రశంసలకు పాత్ర
మగునట్లుగా ముగించి చిరయశోభాసురమూర్తి యయినాడు.

ఇట్లు షోడశదశకువలయమువలె “కువలయాశ్వచరిత్రము-ఒకపరామర్శము”
అనుపేషిద్ధాంతవ్యాసము షోడశదశములతో విరికింపఁబడినది. సహృదయచంద్రుల
వలన విడి చక్కఁగా వికసించు నవి విశ్వాసము. లో నారసినవారి కిం దానంది
మధుబిందువు లందఁగల వని విన్నపము.

శ్లో॥ సంసారవిషవృక్షస్య ద్వే ఘలే అమృతోపమే ।

కావ్యామృతరసాస్వాదః సంగమ స్సజ్జనైఃసహ ॥

హితోపదేశము

ఈపయు క్తగ్రంథమాలిక

౧. సంస్కృతము

విఘంటువులు

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణసంస్థ	ముద్రణకాలము
1. అనేకారధ్యవిమంజరి	: మహాక్షపణకుడు	- శ్రీహరికృష్ణనిబంధభవనము	- 1980
2. అనేకారసంగ్రహము	: హేమచంద్రుడు	- చౌఖమ్బ విద్యాభవనము	- 1989
3. ఆమరకోశము	: ఆమరసింహుడు	- వా. రా. శాస్త్రులు & సన్స్	- 1978
4. ఏకాక్షరకోశము	: పురుషోత్తమదేవుడు	- నిర్ణయసాగరప్రెస్సు	- 1950
5. ధనంజయనిఘంటువు	: ధనంజయుడు	- వా. రా. శాస్త్రులు	- 1949
6. నానారత్నమాల	: జదుగవదండనాథుడు	- వా. రా. శాస్త్రులు	- 1950
7. మేదినికోశము	: మేదినికవి	- వా. రా. శాస్త్రులు	- 1932
8. విశ్వకోశము	: మహేశ్వరసూరి	- వా. రా. శాస్త్రులు	- 1958
9. వైజయన్తి	: యాదవప్రకాశుడు	- వా. రా. శాస్త్రులు	- 1958

ముద్రణకాలము

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణనంధ్ర	ముద్రణకాలము
10. శబ్దరత్నప్రదీపము	: నంపా.	రాజస్థానపురాతత్వాన్వేషణ	1958
11. హాలాయుధకోశము	: హ. హరిప్రసాదశాస్త్రి	మందిరము	1967
	: హాలాయుధభట్ట	హిందీనమితి	-
లక్షణగ్రంథములు			
12. కవికంఠాభరణము	: క్షేమేంద్రుడు	మోతీలాల్ బనారసీదాసు	1967
13. కావ్యప్రకాశము	: మమ్మటుడు	జమ్మలహదక మాదవరామశర్మ	1968
14. కావ్యాదర్శము	: దండి	ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ	1981
15. కావ్యమౌళసనము	: వాగ్మటుడు	నిరయసాగరప్రెస్సు	1915
16. కావ్యాలంకారము	: భామహుడు	సురభారతీనమితి	1979
17. కావ్యాలంకార			
	సూత్రవృత్తి : వామనుడు	వాణీవిలాసముద్రాలయము	1909
18. చంద్రాలోకము	: జయదేవుడు	చౌఖమ్బా విద్యాభవన్	1965
	(పంచమమయాళము)		
19. తర్కసంగ్రహము	: అన్నంభట్ట	శ్రీ హరికృష్ణ నిబంధభవనము	1976
20. దాతుపాఠము	: పాణినిముని	చౌఖమ్బా విద్యాభవనము	1969
21. ప్రతాపరుద్రీయము	: విద్యానాథుడు	టి. వి. విశ్వనాథ అయ్యర్	1979

22. వృత్తరత్నాకరము	: కేదారభటు	- చౌఖమ్మ విద్యాభవన్	1976
23. శబ్దరత్నావళి	: శ్రీగరణి వైయాకరణ కృష్ణాచార్యులు	- ఆం. సా. ఆ.	1978
24. శమ్మరహస్యము	: వేదవ్యాసుడు?	- విద్యాతరంగిణీ ముద్రాక్షరశాల	1890
25. శ్రుతబోధము	: కాళిదాసు	- చౌఖమ్మ విద్యాభవనము	1981
26. సరస్వతీకంఠాభరణము	: భోజదేవుడు	- ఆం. సా. ఆకాడమీ	1982
(ప్రథమసంపుటి)			
27. సాహిత్యదర్పణము	: విశ్వనాథకవిరాజు	- విరయసాగరప్రెస్సు	1936
28. సాహిత్యరత్నాకరము	: వారణాసి ధర్మసూరి	- సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాల	1871
29. సిదానకౌముది	: భట్టోజీదీక్షితులు	- విరయసాగరప్రెస్సు	1913

లక్ష్యగ్రంథములు

30. అనర్థరాఘవము	: భట్టమురారి	- చౌఖంబావిద్యాభవనము	1960
31. అభిజ్ఞానశాకుంతలము	: కాళిదాసు	- నిరయసాగరప్రెస్సు	1983
32. కాదంబరి	: దాణభటు	- వా. రా. శాస్త్రులు	1965
33. కుమారసంభవము	: కాళిదాసు	- నిరయసాగరప్రెస్సు	1929
34. దశకుమారచరితము	: దండి	- వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి & బ్రదర్స్	1977
(పూర్వపీఠిక)			

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణానంత	ముద్రణకాలము
35 నైషధీయచరితము	ప్రహర్షాదు	నిరయసాగరప్రెస్	1952
36 బాలకాండము	వాల్మీకి	Govt. Central Book Depot.	1888
37 భగవద్గీత	వేదవ్యాసుడు	హిందూనమాణము (రాజమండ్రి)	1981
38 మధురావిజయము	గంగాదేవి	బహ్యశ్రీ పోతుకుప్పి	1975
39 మహాభాగవతము (ద్వితీయార్థము)	: వేదవ్యాసుడు	సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	1941
మహాభారతము (వనవర్ణము)	: వేదవ్యాసుడు	వా. రా. శాస్త్రులు	-
1. మార్కండేయపురాణము:	వేదవ్యాసుడు	చిత్రకాలముద్రాలయము	1980
2 రఘువంశము	: కాళిదాసు	వాస్వాశ్రమము	1958
3 శిఖపాలవధము	: మాఘకవి	చౌఖంబావిద్యాభవనము	1961
4 సుందరకాండము	: వాల్మీకి	నిరయసాగరప్రెస్సు	1914
5 సుఖాపితతిత్రిశతి	: భర్తృహరి	వా. రా. శాస్త్రులు	1951
6. హరచరితము	: బాణభట్టు	వేమూరు వెంకటకృష్ణమనెట్టి	1909
7. హితోపదేశము	: నారాయణపండితుడు	ఆంధ్రస్థు	1982
		పండితప్ప సకాలము	1971

ఇతరములు

48. ఆంధ్రపీఠములు (బుగ్గేదము)	: ఆనువాదకుడు బంకువలె పల్ల్యకావ్యము -	1940
(ప్రథమసంపుటము)		
49. కావ్యప్రబంధము	: బాలకృష్ణభట్టకావ్యము - చౌఖంబావిద్యాభవనము	1978
50. భాషామంజరి	: (కర్త తెలియదు) - వా. రా. కాన్పులు	1948
51. సంస్కృతవాచకము (ఇంటరు)	- ఆర్. కె. ప్రింటర్స్	1982
52. సంస్కృతవాచకము (జూనియరింటరు)	- ఆర్. కె. ప్రింటర్స్	1985

2. ఆంధ్రము

విఘంటువులు

53. అచ్చతెలుగుకోశము	: బ్రహ్మశ్రీ పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యకావ్యము -	పో. ను. కావ్యము	1979
54. ఆంధ్రపదకోశము	: బ్రహ్మశ్రీ పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యకావ్యము -	పో. కు. అంబరీషశర్మ	1981

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణనష్ట	ముద్రణకాలము
166. చంఢఃపద్యశ్రీము	: సంగ్రహానుకూలము : కోవెల.		
167. శబ్దరత్నాకరము	: సంపత్కర్మమారాధ్య : తెలుగు అకాడమి	-	1877
168. సాంబనిమంటువు	: సి. వి. బ్రహ్మ	-	1882
169. శబ్దరత్నాకరము	: బహుజనవర్తి సీతారామా చార్యులు	-	1888
170. సాంబనిమంటువు	: కస్తూరి రంగకవి	-	1840
171. సూర్యరాయాంధ్ర	: జయంతిరామయ్య	-	1879
విమంటువు	పృథ్వీకులు		

అలక్షణగ్రంథములు

172. అష్టకవీయభావప్రకాశిక	: రామూరి భాగస్వామిశర్మ - శ్రీవేణీపల్లివర్మ	-	1876
173. అష్టకవీయము	: కాకునూరి అప్పకవి - వా. రా. కాస్త్రియ	-	1870
174. అష్టోబలసందేశము	: అష్టోబలసందేశము - ఆంధ్రరచయితలసంఘము	-	1865
175. ఆంధ్రప్రకాశము	: ఆంధ్రప్రకాశము - శివాజీపెన్	-	1867
176. ఆంధ్రప్రకాశము	: ఆంధ్రప్రకాశము - వా. రా. కాస్త్రియ	-	1868

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణసంస్థ	ముద్రణకాలము
66. కావ్యాలంకారచూడామణి: విష్ణుకోట పెద్దన		- వే. వేం. శాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్ -	1972
68. కావ్యాలంకార : నన్నిధానము సూర్య సంగ్రహము	సారయణశాస్త్రి	- ఎ.మెస్కో-	1978
67. చందోదర్శణము : ఆనంతుడు		- వా. రా. శాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ -	1988
68. ప్రౌఢవ్యాకరణము : జహుజనవలి	సీతారామచార్యులు	- వా. రా. శాస్త్రిలు	1915
69. బాల్యాకరణము : పశవస్తు చిన్నయనూరి		- వా. రా. శాస్త్రిలు	1987
70. లక్షణశోమణి : పొత్తపి-వేంకటకవి		- ఆం. సా. ఆకాడమీ	1979
71. లక్షణసారసంగ్రహము: చిత్రకవి పెద్దన		- ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు	1940
72. వికృతివేకము : అశ్వర్థులు		- వా. రా. శాస్త్రిలు	1987
73. సుకవిమనోరంజనము : కూచిమంచి వేంకట రాయలు		- ఆం. సా. ఆకాడమీ	1978

లక్ష్యగ్రంథములు

74. తానతుద్దరిత్రము : కనువ రి	ఆబ్బయమాత్యుడు - ఎ.మెస్కో-	1978
75. ఆంధ్రపద్యపూజము : బ్రహ్మలీ పిఠపాటి	చిదంబరశాస్త్రి - పి. విశ్వేశ్వరశాస్త్రి	1953

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణనంపు	ముద్రణకాలము
76. ఆంధ్రమహాభాగవతము	: బమ్మెర పోతన	- రామా ఆండ్ కో	1939
77. ఆంధ్రమహాభాగవతము	: కవిశ్రయము	- ద్వారకానాథ్ ఆండ్ కంపెనీ-	1937?
(అతిపరిశ్రమ)			
78. ఆంధ్రమహాభాగవతము	: తిక్కన సోమయాజి	- రవీంద్ర పబ్లిషింగ్ హౌస్ -	1988
(వీష్యనుండి స్వర్ణారోహణ)			
79. ఆముక్తమాల్యద	: శ్రీకృష్ణదేవరాయలు	- పే. వే. శాస్త్రి ఆండ్ బ్రదర్స్-	1984
80. ఉత్తరహరివంశము	: నాచన సోమనాథుడు	- ఆం. సా. అకాడమి -	1978
81. ఉహావరిణయము	: రామేశ్వరఅంకభూపాలుడు	- ప్రదీపప్రచురణము -	1984
82. కళుక్లృతవిజయము	: మట్ల అనంతభూపాలుడు	- ఆం. సా. అకాడమి -	1980
83. కళాహర్షోదయము	: పింగళి సూరన	- వా. రా. శాస్త్రిలు -	1958
84. కాలిఖండము	: శ్రీనాథుడు	- వా. రా. శాస్త్రిలు -	1969
85. కుమారనంభవము	: నన్నెచోడుడు	- వా. శా. శాస్త్రిలు -	1961
86. కువలయాశ్వచరిత్రము	: నవరము చిననారాయణ	- ఆం. సా. అకాడమి -	1982
87. క్రీడాభిరామము	: వినుకొండ వల్లభరాయలు	- ఎమెస్కో -	1972
88. కైమినిభారతము	: పిల్లలమఱి పినవీరభద్రుడు	- ఆం. సా. అకాడమి -	1984
89. తపతీనంవరణము	: అద్దికి గంగాధరకవి	- శ్రీవనమేశ్వరపబ్లికేషన్స్-	1972

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణసంస్థ	ముద్రణకాలము
90. నిరంకుశోపాఖ్యానము	: కందుకూరు రుద్రకవి	- వా. రా. శాస్త్రిలు	- 1954
91. నిర్వచనోత్తరరామాయణము: తిక్కనసోమయాజి		- ఆం. సా. అకాడమి	- 1968
92. నీలాసుందర పరియణము	: కూచిమంచి తిమ్మకవి	- వా. రా. శాస్త్రిలు	- 1965
93. నృసింహపురాణము	: ఎత్తాపైగ్గడ	- వా. రా. శాస్త్రిలు	- 1968
94. వంశవంశము	: దూబగుంట నారాయణ	- ఆం. సా. అకాడమి	- 1980
95. పాండురంగమాహాత్యము	: తెనాలి రామకృష్ణకవి	- వా. రా. శాస్త్రిలు	- 1968
96. పారిజాతావహరణము	: నంది తిమ్మన	- వా. రా. శాస్త్రిలు	- 1968
97. ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వర	: గణపవరపు వేంకటకవి	- ఆం. సా. అకాడమి	- 1977
విజయవిలాసము			
98. ప్రబోధపండ్రిదయము	: నంది మల్లయ, పుంట నంగయ.	- ఆం. సా. అకాడమి	- 1976
99. ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము	: పింగళి సూరన	- వా. రా. శాస్త్రిలు	- 1968
100. బిల్వణీయము	: పండిపెద్ది కృష్ణస్వామి	- ఎమెస్కో	- 1971
101. భాస్కరరామాయణము	: భాస్కరుడు	- ఆం. సా. అకాడమి	- 1969
102. భీమేశ్వరస్వరాణము	: శ్రీనాథుడు	- ఆదేవలి ఆండ్ కో	- 1958
103. మార్కండేయపురాణము	: సూరన	- ఆం. సా. అకాడమి	- 1984
104. రాఘవపాండవీయము	: పింగళి సూరన	- వా. రా. శాస్త్రిలు	- 1968

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణసంఖ్య	ముద్రణకాలము
105. రాజశేఖరచరిత్ర	: మాదయగారిమల్లస	- అం. సా. అకాదమి	- 1987
106. రామాభ్యుదయము	: అయ్యలరాజు రామభద్రుడు	- అం. సా. అకాదమి	- 1987
107. వరాహపురాణము	: నంది మల్లయ, పుంతు సంగయ.	- అం. సా. అకాదమి	- 1978
108. వరాహపురాణము	: హరిభట్టు	- ప్రదీప్రదయరణము	- 1978
109. వసుచరిత్రము	: రామరాజభూషణుడు	- వ. రా. శాస్త్రులు	- 1982
110. విజయవిలాసము	: చేమకూర వేంకటకవి	- వ. రా. శాస్త్రులు	- 1989
111. వైశ్యపురాణము	: భాస్కరాచార్యులు	- వ. రా. శాస్త్రులు	- 1928
112. శివరాత్రిమాహాత్మ్యము	: శ్రీనాథుడు	- ఆంధ్రసారస్వతపరిషత్తు	- 1988
113. శుకనాటకము	: పాలవేకరి కదిరీపతి	- వ. రా. శాస్త్రులు	- 1985
114. శృంగారనైషధము	: శ్రీనాథుడు	- వ. రా. శాస్త్రులు	- 1988
115. శృంగారశాకుంతలము	: పిలమత్తి పిన్నవీరస	- వ. రా. శాస్త్రులు	- 1970
116. శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యము: ధూర్జటి	: వింకలపూడి యెలనార్యుడు	- ప్రకాశకుడు శ్రీబాలుని బుచ్చి	- 1986
117. శ్రీరాధామోదనము	: కొంతుని గోపరాజు	- సర్వారాయుడు, జమీందారు	- 5036
118. సింహాసనద్వైతంశిక	: కొంతుని గోపరాజు	- కవితేశ్వరపురము	- 1982

- గ్రంథము   గ్రంథకర్త   ముద్రణసంస్థ   ముద్రణకాలము
119. స్వార్థోచితమనుచరిత్రము: అల్లసాని పెద్దనార్యుడు   -   ఆనందముద్రణాలయము   -   1938
120. హంసవింశతి   :   అయ్యలరాజు నారాయణ   -   ఆం. సా. ఆకాశమి   -   1977
- ఇతరములు**
121. ఆంధ్రకవికరంగిణి   :   చాగంటి శేషయ్య   -   హిందూధర్మశాస్త్రగ్రంథనిలయము-   1954
(11వ సంపుటము)
122. ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రము : దివాకర్ల వేంకటాచలం   -   ఆం. సా. పరిషత్తు   -   1981
123. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక : సంపుటము 18, సంపుటము 2   -   పరిషత్పత్తి-ర్యాళయము   -   1929
124. "కుచేలోపాఖ్యానము : పుయ్యారు   -   మదరాసువిశ్వవిద్యాలయ
- ఒకపరిశీలన"   లక్ష్మీనరసింహారావు   -   ఆముద్రితలఘనీదాంత
వ్యాసము   -   డి సెంటరు, 1982
125. తెలుగువారిసంస్కృత భాషానేప : పి. శ్రీరామమూర్తి   -   ఆం. సా. ఆకాశమి   -   1976
126. దాక్షిణ్యాంధ్ర సాహిత్యము : నేలటూరు వేంకటరమణయ్య- వే. వేం. శాస్త్రి   -   1980

గ్రంథము	గ్రంథకర్త	ముద్రణసంస్థ	ముద్రణకాలము
127. "నన్నయభట్టారాచదారి - పుయ్యార్కు నానాకపులపయనము"	లక్ష్మీనరసింహారావు	సమాలోదనపక్షపత్రిక	1-8-'84
(వ్యాసము)			
128. సంభారకము(కన్నడము): సంపకవి	- మైసూరువిశ్వవిద్యాలయము -		1978
(ప్రథమభాగము)			
129. ప్రబంధమణిభూషణము : సంపా. విదదవోలు వేంకటరావు,	పోతంగి శ్రీరామఅప్పారావు	ఆం. సా. ఆకాశమి	1971
130. ప్రబంధరత్నావళి : సంపా. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి - ప్రభాకరపరిశోధకసంఘం			1978
131. ప్రాచీనాంధ్రపారిశ్రామికము : కుందూరి ఈశ్వరదత్తు	- ఆం. సా. ఆకాశమి		1979
132. మానవల్లికవిరచనలు : సంపా. విదదవోలు వేంకటరావు,	పోతంగి శ్రీరామఅప్పారావు	ఆం. సా. ఆకాశమి	1972
133. పర్యాధిన్ ప్రసరాభ్యుముఖి: డా. వి. రామచంద్ర	- మదరాసువిశ్వవిద్యాలయము -		1982
(వ్యాసము)			
134. వసుచరిత్రవిమర్శనము : వజ్జల చినసీతారామశాస్త్రిలు	- వా. రా. శాస్త్రిలు		1985
135. వాఙ్మయవ్యాసములు : బ్రహ్మశ్రీ పోతుకుచ్చి	సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి	పో. కు. సు. శాస్త్రి	1983

136. విజ్ఞానసర్వస్వము : సంపా. శ్రీమల్లంపల్లి
(నాణగవనంశులము) పోమశేఖరకర్మ ప్రభృతులు - తెలుగుభాషాసమితి - 1961
137. సంస్కృతవాఙ్మయపరిశ్ర: మల్లాడి సూర్యనారాయణశాస్త్రి - అం. సా. పరిషత్తు - 1961
- (ద్వితీయసంశ్చలము)
138. సమగ్ర అంధ్ర సాహిత్యం: అరుద్ర - యం. శేషాచలం అంధ్ర కలెజెస్ - 1967
- (11వసంశ్చలము)
139. సారస్వతవ్యాసములు : సంపా. డా. జి. వి. - 1980
- (త్వతీయసంశ్చలము) సుబ్రహ్మణ్యం - అం. సా. అకాడమీ - 1980
140. సారస్వతవ్యాసములు : పరిష్కర్త పురిషంజా - 1971
- (నాణగవనంశులము) అప్పలస్వామి - అం. సా. అకాడమీ - 1971

శ్లో. ఇద మంధంతమః కృత్స్నం జాయేత భవనశ్రయమ్ ।

యది శబ్దాహ్వాయం జ్యోతి రాసంసారం న దీప్యతే ॥

- మహాకవి దండి

అనుబంధము II

అర్థికసాహాయ్యము

సహాధ్యాయులలు (నవంబరు, 1986)

1. శ్రీ సిహెచ్. వరసింహారావుగారు	రూ. 116-00
2. .. ఎమ్. రవీంద్రనాథ్ గారు	116-00
3. .. కె. ఎస్. రామకృష్ణగారు	85-00
4. .. కె. ఎస్. ఆర్. పి. మూర్తిగారు	85-00
5. .. కె. రమేష్ గారు	35-00
6. .. కె. వేంకటేశ్వరరావుగారు	8-00
7. .. టి. పద్మనాభయ్యగారు	35-00
8. .. ఎస్. ఎమ్. బాషాగారు	35-00
9. .. టి. వి. ఎస్. రావుగారు	35-00
10. .. ఎ. హరిహరరావుగారు	35-00
11. .. వై. రామరావుగారు	35-00
12. .. కె. వేంకటేశ్వరరావుగారు	35-00
13. .. కె. లక్ష్మణరావుగారు	35-00
14. .. జి. భారీనాథమగారు	35-00
15. .. ఆర్. హేమంథకుమార్ గారు	35-00
16. .. ఎస్. రవిశంకర్ గారు	35-00
17. .. జి. రమేష్ గారు	35-00
18. .. పి. పీఠాంజనేయరావుగారు	30-00
19. .. కె. హరశంకర్ గారు	25-00
20. .. కె. వి. ఎస్. ఆర్. పి. మూర్తిగారు	25-00
21. .. ఐ. పాషాగారు	25-00
22. .. ఎ. వి. రామమూర్తిగారు	25-00
23. .. ఎన్. రామారావుగారు	25-00
24. శ్రీమతి వి. గిరిజాగారు	25-00

విద్యార్థులు

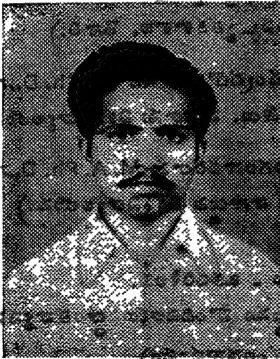
25. జూనియరింగరు విద్యార్థులు (నవంబరు, 1986)	1,982.00
26. పీవియరింగరు విద్యార్థులు (.. ..)	974.00
27. జూనియరింగరు విద్యార్థులు (జనవరి, 1988)	1,380.00

“శృతం సుదానం చ సచైవ తిష్ఠతి”

* * *

అనుబంధము III

గ్రంథకర్త పరిచయము

కేరు :

వ్యూహాదు లక్ష్మీనరసింహారావు.

కలముపేరు : పృథ్వీశ్రీ.

జననము : 26-3-1955.

జననీక్షణము : మల్లికార్జున, కృష్ణమూర్తి.

నివాసము : నెలపాడు

(గ్రామము).

విద్య → ప్రాథమికవిద్య : ఎలిమెంటరీస్కూలు (నెలపాడు).

ఉన్నతవిద్య : జెడ్. పి. హెచ్. స్కూలు (సంగంజాగర్లమూడి).

బాషాపరీక్ష : కె. ఎల్. ఎన్. సంస్కృతకళాశాల (తెనాలి).

P. O. L., : ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయము (వైఎస్ఆర్).

M. A. Litt., : .. .. (..).

M. Phil., : హైదరాబాద్ విశ్వవిద్యాలయము.

Ph. D., : నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయము.

గురువులు → పరోక్షగురువు : శ్రీ మైసూరుమహారాజాస్థానమహావిద్వాన్,
కావ్యకలావిది, ఆశుకవికేసరి,
విద్యాభూషణ, శతావళాని,
శ్రీమదాంధ్రపద్మపురాణాదివిహంగంభకర్త
కీ.శే. బ్రహ్మశ్రీ పిమపాటి చిదంబరకావ్యిగారు.

పాణినియగురువు : 'వ్యాకరణవిద్యాప్రవీణ', 'భాషాప్రవీణ'
బ్రహ్మశ్రీ పోతుకుచ్చి సుబ్రహ్మణ్యకావ్యిగారు.
(రిటైర్డ్ లెక్చరరు, K. L. N. సంస్కృతకళాశాల, తెనాలి.)

కావ్యగురువు : 'సాహిత్యవిద్యాప్రవీణ' 'భాషాప్రవీణ'
బ్రహ్మశ్రీ ముక్కపూడి సుబ్రహ్మణ్యకావ్యిగారు.
(లెక్చరరు, K. L. N. సంస్కృతకళాశాల, తెనాలి.)

ఎమ్. ఫిల్., డైరెక్టరు : డా॥ శ్రీవి. రామచంద్రచౌదరి, M. A., Ph. D., గారు
(తెనుగుకాళాద్యజ్ఞేయ, మదరాసు విశ్వవిద్యాలయము)

పిహెచ్. డి., డైరెక్టరు : డా॥ శ్రీవై. బాలగంగాధరరావు M. A. Ph. D., గారు
(తెలుగురీడరు, నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయము)

అముద్రితరచనలు : ౧. కుచేలోపాఖ్యానము - ఒకవరికింప.

(ఎమ్. ఫిల్., పట్టము పొందినలఘుసిద్ధాంతవ్యాసము)

౨. ప్రణయతరంగిణి (ఖండకావ్యము).

౩. పుష్పవిలాసము (ఖండకావ్యసంపుటి).

౪. శం డీలు రండోయ్! (గేయకవికాసంపుటి).

౫. చంద్రశేఖరశతకము.

౬. సులోచన (నవల).

౭. ప్రణయారాధన (నవల).

౮. వ్యాపజ్యోత్సవ (సాహిత్యవ్యాససంపుటి).

